A MINDENNAPI ÉLET PSZICHOPATHOLÓGIÁJA

(AZ ELFELEJTÉS, ELSZÓLÁS, BALFOGÁS, BABONA ÉS TÉVEDÉS)

IRTA

PROF. DR. S. FREUD

A HETEDIK BŐVITETT NÉMET EREDETIBŐL FORDITOTTA

DR. TAKÁCS MÁRIA

A FORDITÁST ÁTNÉZTE

DR. FERENCZI SÁNDOR

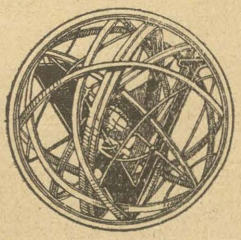

BUDAPEST

A „VILÁGIRODALOM" KÖNYVKIADÓVÁLLALAT KIADÁSA

1923

NOVÁK RUDOLF ÉS TSA.
TUDOMÁNYOS KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
ORVOSI SZAKKÖNYVKERESKEDÉSE
BUDAPEST, VIII. BAROSS-UTCA 21.
TELEFON: J. 302-17.

E müből eddigelé a következő jogositott forditások jelentek meg:

orosz 1909-ben ford. Dr. Medem
lengyel 1912-ben ford. Dr. Jekels és H. Ivanka
angol 1914-ben ford. Dr. Brill
holland 1916-ban ford. Dr. Stärcke
spanyol 1922-ben ford. Luis Lopez-Ballesteros y de Torres

Az „Internationaler Psychoanalitischer Verlag"-tól egyedül jogositott magyar kiadás.

„Otthon"-nyomda (Kiss Iván) Budapest, VIII., Mária-utca 42.

Előszó a magyar kiadáshoz.

A „Mindennapi Élet Pszichopathológiája" első kötete egy sorozatnak, mely F r e u d professzor korszakalkotó munkáit fogja a magyarul olvasó közönség számára hozzáférhetővé tenni. Jelentős szempontok indokolták, hogy épen ez a kötet kerüljön a sorozat élére. A lélekelemzés megalkotójának e műve ugyanis a legtermészetszerűbb *bevezető* a tudatlan lelkiviláq rejtélyébe, melyhez az álomkutatások, a neurózistan és a néplélek alkotásai felől csak nagyon szövevényes gondolati utakon át lehet eljutni. A „mindennapi pszichopathológia" tényeit ezenfelül mindenki önönmagán is észleleheti és elemeire boncolhatja, amely elemző munka mintegy előiskola lehet a komplikáltabb lelki alakulatok analizisének.

De eltekintve didaktikai értékétől: elméletileg is nagyjelentőségü müvet nyujtunk itt magyar fordításban. Amit eddigelé csak teorétikusan emlegettek: hogy az egészséges és kóros nyilvánulási formák a lelkiek terén is éles határ nélkül folynak át egymásba, az itt adatszerüen is bizonyitást nyer. Elképzelhető, hogy ezzel mennyire növekedett megértő- és beérzőképességünk a tulajdonképeni lelki megbetegedésekkel s a lélek egyéb rendkivüli állapotaival szemben. A meglepő példák százain mutathatja itt ki továbbá *Freud* a kivételt nem ismerő meghatározottságnak, a *determinizmusnak* uralmát a lelkiek terén is; s hogy ez úgy bölcselmi, mint gyakorlati — főleg kriminal-pszichologiai szempontból mit jelent, aligha szükséges külön is hangoztatni; ám sokat tanulhat e műből a pedagógus is, főleg a gyermekkori és az u. n. „fedő"-emlékképek értelmezése révén. Még a tudománytól egészen távolálló körök sem vonhatják ki magukat teljesen e mű hatása alól, mely — ellentétben sok más, voltaképen hypochondriát termelő orvosi könyv-

vel — még vigasztalással is szolgál, amennyiben igen sok, eddig kóros agyműködéssel magyarázott „tévcselekményről" mutatja ki, hogy az igenis a logikusan működő ép elménck — igaz, hogy tudattalan törekvésektől befolyásolt — működésmódja.

A fordítás igyekezett szó szerint ragaszkodni a német eredetihez s ha máskép nem volt lehetséges, a formai szempontokat alárendelte a tartalmiaknak. Csak néhol volt elkerülhetetlen a német példákat megfelelő magyarokkal is illusztrálni.

Dr. Ferenczi Sándor.

I.

Tulajdonnevek elfelejtése.

A „Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie“ 1898-i évfolyamában közzétettem egy kis értekezést a „Feledékenység lélektani mechanizmusáról“ (Zum psychischen Mechanizmus der Vergesslichkeit), a melynek tartalmát itt megismétlem és további fejtegetések kiinduló pontjául fogom felhasználni. A tulajdonnevek múló elfelejtésének gyakori jelenségét vettettem ott lélektani analizis alá, önmegfigyelésem szolgáltatta jellegzetes példán és arra az eredményre jutottam, hogy egyik lelki működésünk — az emlékezés — ily egyszeri csődöt mondása, e mindennapos s gyakorlatilag nem igen nagyjelentőségü tünemény, sokkal mélyebbre hatoló magyarázatot enged meg, mint a milyenre e jelenséget méltatni szokták.

Ha a pszichológustól magyarázatát kérnők: miként történik, hogy annyiszor nem jut eszünkbe valamely ismertnek tudott név — úgy hiszem, nem nagyon tévedek — beérné azzal a felelettel, hogy tulajdonnevek könnyebben felejtődnek, mint másnemű emlékezettartalom. Felsorolná még a tulajdonnevek ilyen kiváltságosságának valószinü okait, de nem sejtené, hogy a folyamatoknak még egyéb meghatározói is vannak.

Engem az időleges névelfelejtés jelenségének tüzetes vizsgálatára bizonyos részletjelenségek megfigyelése indított, amelyek bár nem minden esetben, de egyes esetekben elég világosan mutatkoznak. Ilyen esetekben ugyanis nemcsak *elfelejtést*, hanem *téves emlékezést* is észlelhetünk. Miközben hiába erőlködik valaki, hogy az elfelejtett név eszébe jusson, más — *pótló nevek* — tolulnak a tudatába, amelyek téves voltát rögtön felismeri ugyan, a melyek azonban nagy szivóssággal mégis fel-feltolakszanak. A keresett név visszaidézésére irányult gondolatfolyamat mintegy *eltolódott* s igy téves pótlást eredményez. Az én feltevésem mármost az, hogy ez az eltolódás nem lelki önkény műve, hanem törvényszerü s kiszámitható utakat tart be. Más szóval:

felteszem, hogy a pótló név vagy pótló nevek felderíthető összefüggésben vannak a keresett névvel és az a reményem, hogy, ha ezt az összefüggést sikerül kimutatnom, megvilágíthatom az elfelejtés lefolyását is.

Az általam 1898-i dolgozatomban analizis számára választott esetben minden érdeklődésem dacára sem sikerült emlékezetembe idéznem annak a mesternek a nevét, aki az orvietói dóm nagyszerű freskóit „a végső Dolgokról" alkotta. A keresett név — Signorelli — helyébe két más festő neve ötlött fel — Botticelli és Boltraffio — a melyeket itéletem rögtön és határozottan téveseknek talált és elvetett. Mikor más közölte velem a helyes nevet, nyomban és habozás nélkül ráismertem. Annak felkutatása, hogy milyen befolyások folytán s milyen gondolattársítások utján történt az emlékezés ilyen eltolódása Signorelli-ről Botticelli-re és Boltraffio-ra, a következő eredményre vezetett:

a) A Signorelli név elfelejtésének oka nem keresendő sem magának e névnek valamely különösségében, sem pedig azon összefüggés valamely lélektani sajátosságában, a melybe beleilleszkedett. Az elfelejtett név ép oly ismerős volt nekem, mint a pótlónevek egyike — Botticelli — és hasonlíthatatlanul ismerősebb, mint a másik pótlónév — Boltraffio — amelyről alig tudok egyebet, mint, hogy a viselője a milánói iskolához tartozott. Az az összefüggés pedig, amelynek kapcsolatában a névelfelejtés megesett, egészen jelentéktelen és nem nyujt további magyarázatot: kocsiutat tettem a dalmát Raguzából Hercegovina egy állomására egy idegen társaságában; történetesen Olaszország s az ott való utazás került szóba és én megkérdeztem utitársamat, volt-e már Orvietóban s megnézte-e ott *** híres freskóit.

b) A névelfelejtés csak akkor lel magyarázatot, ha az idézett beszélgetést közvetlenül megelőző témára emlékszem vissza s ekkor kiderül, hogy ez elfelejtésben az előző témának az ujonnan fölmerülőre gyakorolt zavaró hatása nyilvánult meg. Röviddel ezelőtt, hogy utitársamhoz az említett kérdést intéztem, vajjon járt-e már Orvietóban, a Boszniában és Hercegovinában élő törökök életmódjáról, szokásairól folyt szó. Elmondtam — és ezt egy közöttük élő s orvosi gyakorlatot folytató kartárstól hallottam volt, hogy ezek rendszerint mily teljes bizalommal viselkednek az orvos s teljes megadással a sors irányában. Ha az ember kénytelen azt közölni velük, hogy a beteg menthetetlen, így felelnek: „Uram, (németül Herr), mit tegyünk? Tudjuk, ha lett volna számára menekvés, Te megmentetted volna." — Csak ezekben a mondatokban találjuk meg a Bosznia, Hercegovina, Herr neveket és szavakat, a melyek társítási sorozatként iktathatók be Signorelli és Botticelli, Boltraffio közé.

c) Fölteszem, hogy a boszniai törökök szokásaira stb. vonatkozó gondolatmenetnek azért volt meg az a képessége, hogy zava-

rólag hasson a következő gondolatsorra, mert figyelmemet hamarabb eltereltem tőle, mintsem végére jutottam volna. Emlékszem ugyanis, hogy még egy történetkét akartam elmondani, a mely emlékezetemben közvetlenül az előbbi mellett pihent. Ezek a törökök a nemi élvezeteket az élet legfőbb javának tekintik s a nemi élet zavaraival szemben igen kétségbe esnek, ami sajátságos ellentétben áll a halállal szemben tanusított megadásukkal. Kartársam egyik betege egyszer azt mondta neki: „Tudod, Uram (Herr) ha az nincs már rendben, akkor az élet sem ér már semmit. Magamba fojtottam e jellegzetes vonás közlését, mert nem akartam ezt a kényes kérdést idegennel szemben szóba hozni. Sőt mi több: még gondolatban is eltereltem figyelmemet azokról a képzetekről, amelyek bennem a „halál és nemiség" témájához folytatólag kapcsolódhattak volna. Akkoriban egy hir hatása alatt állottam, amelyet néhány héttel előbb, Trafoiban való rövid tartózkodásom alatt kaptam. Egyik betegem, akivel sokat fáradoztam volt, gyógyíthatatlan nemi zavarok miatt véget vetett életének. Biztosan tudom, hogy szóbanforgó hercegovinai utamon ez a fájdalmas esemény s mindaz, ami hozzá kapcsolódik, nem jutott tudatos emlékezetembe. De a Trafoi — Boltraffio szavak megegyezése arra a feltevésre késztet, hogy bennem ez az emlék akkor, figyelmem szándékos elterelése dacára megmozdult.

d) Már a Signorelli név elfelejtését sem tekinthetem véletlen eseménynek. El kell ismernem e folyamat indokolt voltát. Belső indokok birtak rá arra, hogy gondolataim közlését (a törökök szokásaira stb. vonatkozólag) megszakítsam; és ezek befolyásoltak továbbá abban, hogy az ide kapcsolódó gondolatoktól, melyek a Trafoi-ban kapott értesülésig vezettek volna, a tudatossá levést megtagadjam. Tehát valamit el akartam felejteni; elfojtottam valamit. Igaz, hogy valami mást akartam elfelejteni, nem pedig az orvietói mester nevét; de ennek a másvalaminek sikerült e névvel társitásos kapcsolatba jutni, úgy hogy szándékom célt tévesztett s én akaratom ellenére ez utóbbit felejtettem el, a midőn a másikat szándékoltam elfeledni. Az emlékezéssel szemben való ellenkezés az egyik tartalom ellen irányult; az emlékezni nem tudás a másik tartalmon nyilvánult meg. Nyilván egyszerűbb volna az eset, ha a tiltakozás és az emlékezni-nemtudás ugyanazt a tartalmat illette volna. — A pótnevek sem oly teljesen jogosulatlanok most már előttem, mint a helyzet felderítése előtt; (kompromisszumként egyaránt utalnak arra, amit elfelejteni, mint arra, amit emlékezetbe idézni kivántam és azt tanusítják, hogy az a szándékom, hogy valamit elfelejtsek, nem sikerült, de nem is bukott meg teljesen.

e) Igen feltünő annak a kapcsolatnak módja, mely a keresett név s az elfojtott gondolatkör között létesült. (E gondolatkör: a „halál és nemiség" stb., a mihez a Bosznia, Hercegovina, Trafoi nevek füződnek.) Az alábbi, 1898-i dolgozatomból átvett vázlatban e kapcsolat szemléletes ábrázolását kiséreltem meg.

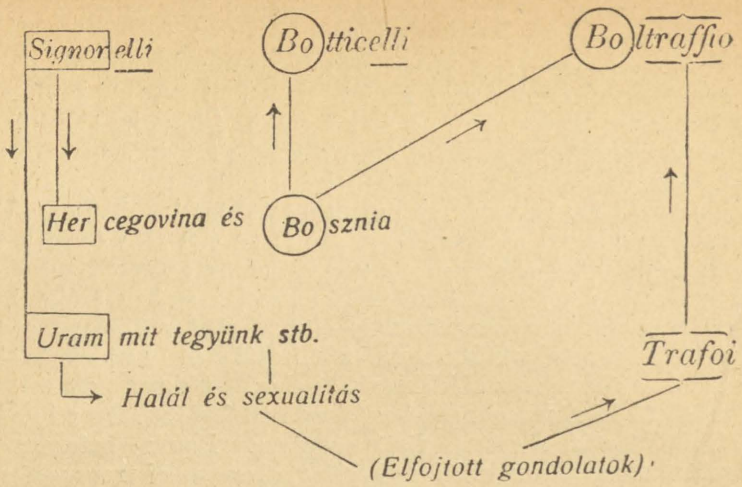

A Signorelli nevet a folyamat két részre osztotta. Az egyik szótagcsoport (elli) a pótlónevek egyikében változatlanul tért vissza; a másik németrefordítása — Signor-Herr — révén többszörös és különféle vonatkozásba jutott az elfojtott gondolatsorban előforduló nevekkel, de épen e miatt kiesett az emlékezésből. Pótlása úgy történt, mintha eltolódás létesült volna a „Hercegovina és Bosznia" névkapcsolat irányában, tekintet nélkül a szótagok értelmére és hangzási elhatárolására. Ez a folyamat tehát hasonlóan bánt a nevekkel, mint ahogy egy mondat írásképeivel szokás, ha képrejtvénnyé (rébusz) akarják változtatni.

Az egész folyamatról, mely ilyen úton-módon pótlóneveket tett a Signorelli név helyébe, a tudat nem értesült. A Signorelli nevéhez füződő és az ezt megelőző elfojtott téma között egyelőre nem állapítható meg a hasonló szótagok (vagy inkább betüsorok) megismétlődését meghaladó kapcsolat.

Talán nem fölösleges megjegyeznem, hogy a föntebbi magyarázat nem tartalmaz ellentmondást a visszaemlékezésnek és elfelejtésnek a pszichologusok által elfogadott feltételeivel szemben, a melyeket ők bizonyos viszonylatokban és hajlamosságokban vélnek felismerni. Épen csakhogy mi azokhoz a régen elismert mozzanatokhoz, a melyek a tulajdonnevek elfelejtését eredményezhetik, még egy indokot is füztünk hozzá, és ezenfelül földerítettük a téves emlékezés mechanizmusát. Azokat a hajlamosságokat a mi esetünkben sem mellőzhetjük, ezek adják meg annak a lehetőségét, hogy az elfojtott elem társítás utján hatalmába kerítse a keresett nevet és magával ragadja az elfojtásba. Olyan névvel, melynek visszaidézési feltételei kedvezőbbek, talán ez nem történt volna meg. Hiszen valószinű, hogy egy elnyomott gondolatelem mindenkor arra törekszik, hogy valahol másutt jusson érvényre; ezt az eredményt azonban csak ott éri el, ahol megfelelő feltételek segítik. Más esetekben az elnyomás működési zavar, vagy, mint joggal mondhatjuk, tünetképződés nélkül sikerül.

Valamely névnek téves emlékezéssel kapcsolatos elfelejtése

tehát több feltétel találkozásától függ s ezek a következőkben foglalhatók össze: 1. bizonyos hajlamosság a név elfelejtésére, 2. röviddel előbb lefolyt elnyomási folyamat, 3. az a lehetőség, hogy *felületes* társítás jöjjön létre az illető név s az előzőleg elnyomott elem között. Ez utóbbi feltételt valószínüleg nem kell túlsokra értékelni, minthogy a társítással szemben támasztott igen csekély igények mellett ez a feltétel az esetek túlnyomó részében könnyen létesíthető. Más és mélyebben járó kérdés az, vajjon az ily felületes társítás tényleg elegendő feltétele-e annak, hogy az elfojtott elem a keresett név emlékezetbe idézését megzavarja; vajjon nem szükséges-e mégis, hogy a két gondolati tartalom is bensőbb összefüggésben legyen egymással. Felületes szemlélésre ez utóbbi követelést elvethetnők és elegendőnek tekinthetnők a két téma időbeli találkozását akkor is, ha tartalmuk tökéletesen különböző. Alapos kutatás azonban mind gyakrabban ki fogja deríteni, hogy a két, felületes társítás után egybekapcsolt elem (az elfojtott s az ujonnan fölmerülő gondolat) ezenfelül tartalmilag is összefüggnek egymással, ami a *Signorelli*-példán is kimutatható.

A *Signorelli* eset analiziséből merített belátásunk értéke természetesen attól függ, hogy ezt az esetet tipikus, vagy elszigetelt jelenségnek tekintjük-e. Azt kell állítanom, hogy a téves emlékezéssel kapcsolatos névelfelejtés rendkivül gyakran megy végbe olyanformán, amint azt a *Signorelli*-példán kimutattuk. Majd minden alkalommal, a mikor ezt a jelenséget magamon észlelhettem, módom volt arra is, hogy a fentemlített példához hasonlóan az elfojtásban találjam meg indokolását és magyarázatát. De még egy más szempontot is fel kell hoznom analizisünk tipikus természetének támogatására. Azt hiszem, nincs jogunk elvi megkülönböztetést tennünk a téves emlékezéssel kapcsolatos névelfelejtés esetei és azok között az elfelejtési esetek között, amelyekben nem került sor téves pótló nevek felötlésére.

Ezek a pótlónevek sok esetben önként merülnek fel, más esetekben, ha nem jelentkeznek önként, megfeszített figyelemmel kikényszeritheljük megjelenésüket és ekkor ugyanolyan vonatkozásban vannak az elnyomott elemhez és a keresett névhez, mint ha önként jelentkeztek volna. A pótlónevek tudatossá válására, úgy látszik, két mozzanat döntő: először a figyelem megfeszítése, másodszor egy belső feltétel, mely a lelki tartalomban rejlik. Ez utóbbit abban keresném, hogy a két elem közt szükségeltető felületes társitási kapcsolat könnyebb, vagy nehezebb módon tud-e létrejönni. Ilyformán a téves emlékezés nélküli névelfelejtések nagy része is a pótlónévképzéssel járó esetek mellé sorozható, amelyeknek mechanizmusa a *Signorelli* példáéval megegyezik. De nem merészkedem addig az állitásig, hogy a névelfelejtés minden esetét ebbe a csoportba kell besorozni. Kétségtelenül vannak a névelfelejtésnek sokkal egyszerübb lefolyásu esetei is. Azt hiszem, eléggé óvatosan állapitjuk meg a tényállást, ha kimondjuk: *A tulajdonnevek egyszerü elfelejtése mellett előfordul olyan elfelejtés is, melyet elfojtás indokol.*

II.

Idegen nyelvü szók elfelejtése.

Anyanyelvünk használatos szókincse a normális lelki működés határai közt, úgy látszik, ment a feledéstől. Máskép áll a dolog, mint köztudomású, idegen nyelvű kifejezéseket illetőleg. Itt az elfelejtésre való hajlandóság minden beszédrészre vonatkozólag megvan s a működési zavar legkönnyebb foka abban nyilvánul, hogy idegen szókincsünk fölött közérzetünk s általános fáradtságunk foka szerint más és más fokú biztonsággal rendelkezünk. Az idegen szavak elfelejtése sok esetben ugyanolyan mechanizmus segítségével megy végbe, amilyent a Signorelli-példa leplezett le. Ennek bizonyítására egyetlen, de értékes sajátságaival kitünő analizist fogok közölni, mely egy latin idézetben foglalt, nem főnévi szónak elfelejtését tárgyalja. Hadd adjam elő e kis történetet részletesen és szemléletesen.

Múlt nyári szünidei utazásomkor felújítottam egy főiskolai képzettségű fiatalemberrel való ismeretségemet, aki, mint csaknamar észrevettem, tájékozva volt néhány lélektani közleményem felől. Beszélgetés közben — nem tudom már, hogyan — annak a népfajnak társadalmi helyzetére terelődött érdeklődésünk, amelyhez mindketten tartozunk, és ő, a becsvágyó, fájlalta, hogy az a generáció, melyhez ő is tartozik, elsatnyulásra van ítélve, nem fejtheti ki tehetségeit s nem elégítheti ki szükségleteit. Szenvedélyes kitörését Vergilius közismert sorával végezte, amelyben a boldogtalan Dido az utókorra bízza Aeneas elleni bosszúját: Exoriare... azaz hogy csak akarta ezzel végezni, mert az idézetet nem sikerült végig mondania s emlékezetének nyilvánvaló csődöt mondását a szavak ide-oda tolongatásával igyekezett palástolni: Exoriar(e) ex nostris ossibus ultor! Végül bosszúsan, mondta: „Ne mosolyogjon, kérem, olyan gúnyosan, mintha zavaromban gyönyörködnék, hanem inkább segítsen rajtam. A versből kimaradt valami. Hogyan is hangzik ez teljességében?“ Szívesen, feleltem és elmondtam a helyes idézetet:

Exoriar(e) aliquis nostris ex ossibus ultor!

„Micsoda ostoba dolog, hogy egy ilyen szót elfelejt az ember. De hiszen Ön azt állítja, hogy az ember semmit sem felejt el

ok nélkül. Igazán szeretném mármost tudni, hogyan jutok ahhoz, hogy ezt a határozatlan névmást, az „aliquis"-t, elfelejtsem."

Szívesen elfogadtam kihívását, mert példatáram kibővítését reméltem tőle. Azt feleltem tehát: Ezt mindjárt kideríthejük. Csak arra kell kérnem, hogy őszintén és kritika nélkül közöljön mindent, ami eszébe jut, ha határozott szándék nélkül az elfelejtett szóra irányítja figyelmét.*)

„Rendben van, ime, most az a nevetséges ötletem támadt, hogy a kérdéses szót így osszam ketté: a és liquis."

Mire legyen ez jó? — „Nem tudom." — Mi jut még eszébe ehhez? — „Így folytatódik: reliquia — liquidáció — folyadék — fluidum. Ért most már valamit?"

Nem, még távolról sem. De folytassuk.

„Most meg", folytatta gúnyos nevetéssel, „trienti Simonra gondolok, akinek reliquiáit a trienti templomban láttam. A vérvádra gondolok, amelyet épen most ismét hangoztatnak a zsidók ellen s Kleinpaul iratára, mely mindezekben az állítólagos áldozatokban a Megváltó inkarnációit, úgy szólván új kiadásait látja."

Ez az ötlet némileg összefügg azzal a témával, amelyről beszélgettünk, mielőtt Önnek eszébe jutott az a latin mondás.

„Továbbá egy olasz napilapban megjelent cikkre gondolok, amelyet nemrég olvastam. Körülbelül ez volt a címe: Mit mond szt. Ágoston az asszonyokról. Hát ezzel mit kezd?"

Várakozom.

„Most valami olyan következik, ami igazán nincs összefüggésben tárgyunkkal."

Szíveskedjék félretenni minden kritikát és —

„Tudom már. Egy pompás öreg úr jut eszembe, akivel múlt héten utazás közbe találkoztam. Igazi különc. „Original." Olyan, mint egy nagy ragadozó madár. A neve, ha tudni akarja, Benedek."

Legalább annyit látunk, hogy csupa szentet és egyházatyát sorakoztat fel: szt. Simon, szt. Ágoston, szt. Benedek. Egyik egyházatyát, azt hiszem, Origenes-nek hívták. Különben három ezek közül a nevek közül használatos keresztnév is, mint a Paul szótag a Kleinpaul névben.

„Most meg szt. Januarius jut eszembe s a vér csodája — úgy látszik, ez gépiesen folytatódik így akármeddig."

Hagyja csak: szt. Januarius és szt. Ágoston, mindketten a naptárral függnek össze. Nem emlékeztetne engem arra a vércsodára?

„Hiszen azt bizonyára ismeri! Nápoly egyik templomában szt. Januarius vérét őrzik egy üvegcsében s ez a vér bizonyos ünnepnapon csoda folytán ismét folyékonnyá lesz. A nép nagyon nagyra van ezzel a csodatétellel és nagyon izgatott lesz, ha beállta késik. mint egyszer a francia megszállás idején történt. Ekkor a parancsoló ezredes — vagy tán tévedek? Garibaldi volt? fél-

* Általában ez a módja annak, ahogy lappangó képzetelemeket a tudatba emelhetünk. V. ö. „Traumdeutung" c. munkámat. 5. kiad. 71. l.

rehívta a püspököt és félre nem érthető mozdulattal a künn álló katonákra mutatva, kijelentette neki, hogy *reméli*, a csoda hamarosan bekövetkezik. Csakugyan be is következett..."

Nos és tovább? Miért akadozik?

„Most tényleg eszembe jutott valami... de ez tulságosan intim dolog, nem mondhatom el... Különben nem is látom témánkkal való összefüggését és nem hiszem, hogy szükséges lenne elmondani."

„Az összefüggésről majd én gondoskodom. Különben nem kényszeríthetem, hogy önre nézve kellemetlen dolgokat mondjon el; de akkor tőlem se kívánja, hogy megmagyarázzam, milyen úton-módon felejtette el az „aliquis" szót.

„Igazán? Azt hiszi? Nos hát hirtelen egy hölgyre gondoltam, akitől könnyen kaphatnék olyan hírt, mely mindkettőnkre nézve nagyon kellemetlen lenne."

Hogy elmaradt a menstruációja?

„Hogyan találta ezt ki?"

Most már könnyen. Eléggé előkészített rá. Emlékezzék csak a *naptári szentekre*, a *vérnek bizonyos napon való folyékonnyá válására*, a *nagy fölfordulásra*, *melyet az esemény elmaradása okoz*, arra az *átlátszó fenyegetésre*, *hogy a csodának be kell következnie*, *mert különben*... Hiszen szt. Januarius csodatételét nagyszerü célzásssá dolgozta át a nő menstruációjára.

„Anélkül, hogy sejtelmem lett volna róla. S Ön igazán azt hiszi, hogy ez az aggodalmas várakozás zavarta meg bennem a „*aliquis*" szócska visszaidézését"?

Szerintem ez kétségtelen. Emlékezzék csak arra, hogy a szócskát a-*liquis* részekre bontotta, hogy eszmetársításai így következtek: *reliquia*, *liquidáció*, *folyadék*. Beillesszem-e még az összefüggésbe a *gyermekségében feláldozott* szt. Simont, aki a reliquiákról eszébe jutott?

„Ezt inkább hagyjuk. Remélem, nem veszi komolyan ezeket a gondolatokat, ha tényleg meg is voltak bennem. Viszont bevallom Önnek, hogy az a hölgy olasz s Nápolyban is az ő társaságában jártam. De nem lehet mindez véletlen is?"

Saját itéletére bizom annak eldöntését, hogy a „véletlen" kielégítő magyarázatát szolgáltatja-e az összefüggések e láncolatának. De annyit mondhatok, hogy minden hasonló eset analizise ugyanilyen különös „véletlen"-eket fog felderíteni.

Ez a kis analizis, amelynek átengedéséért köszönettel tartozom akkori utitársamnak, több okból igen értékes reám nézve. Először azért, mert ez esetben egy rendszerint hozzáférhetetlen forrásból meríthettem. A köznapi életben mutatkozó lelki működészavarok azon példáit, amelyeket itt összegyüjtöttem, kénytelen vagyok többnyire önmegfigyelésem adataiból meríteni. A neurotikus betegeim szolgáltatta gazdag anyagot lehetőleg nem használom fel, nehogy azt az ellenvetést hívjam ki, hogy az illető jelenségek épen a neurózis eredményei és megnyilvánulásai. Különös értéke van

tehát számomra annak, ha egészséges idegzetü idegen ember veti alá magát ily vizsgálatnak. Másrészről pedig azért nagyjelentőségű ez az analizis, mert téves pótlóemlék nélküli szóelfelejtés esetét világítja meg s megerősíti fentebbi tételemet, hogy a téves pótlóemlékek fölmerülése vagy elmaradása nem képezheti elvi megkülönböztetés alapját.*

Az aliquis példának legfőbb értéke azonban a Signorelli esettől való más eltérésében rejlik. Ez utóbbi esetben a név visszaidézését röviddel előzőleg megkezdett és hirtelen megszakított gondolatmenet utóhatása zavarta meg, melynek tartalma azonban nem volt világos összefüggésben az uj, Signorelli nevét magában foglaló gondolatkörrel. Az elfojtott témát az elfelejtett név témájával csak az időbeli emlékezés viszonylata kötötte össze; s ez elegendő volt arra, hogy a kettő felületes társítás révén kapcsolatba lépjen egymással.**

Az aliquis esetében azonban nem vehető észre olyan különálló elfojtott gondolatmenet, mely közvetlenül megelőzőleg foglalkoztatta volna a tudatos gondolkodást s utólag érvényesítette volna zavaró hatását. A visszaidézés megzavarása itt a megkezdett téma magvából indul ki, mert tudattalan ellenmondás támad az idézet kifejezte vágy eszméje ellen. A folyamat ilyenformán ábrá-

* Pontosabb megfigyelés azt mutatja, hogy Signorelli és aliquis esetek közt tulajdonképen nincs oly nagy ellentétesség a pótlóemlékek tekintetében. Ugyanis az utóbbi esetben is kapcsolódni látszik az elfelejtéshez bizonyos pótképződmény. Midőn utólag megkérdeztem utitársamtól, vajjon nem jutott-e valami pótlás az eszébe, mikor a hiányzó szó visszaidézésén erőlködött, elmondta, hogy előbb kisértést érzett arra, hogy a verssort így idézze: „nostris ab ossibus", vagyis az ab praepositiót (talán az a liquis kapcsoatban maradt első szótagát) iktassa be. Azután meg az exoriare szó tolul fel benne különös élességgel és makacsul. Szkeptikus létére hozzátette: nyilván azért, mert ez a verssor első szava. Mikor arra kértem, hogy most az exoriare-ból kiinduló asszociációira ügyeljen, az exorcizmus szót emlitette. Elképzelhető tehát, hogy az exoriare szó fokozott reprodukciós ereje tulajdonképen ilyen pótképződmény jelentőségével bir. Az „exorcizmus" társitásos kapcsolatán át a szentek nevéből indulhatott volna ez ki. De ezek oly finomságok, melyekre nem kell túlságos súlyt vetni. — Lehet azonban, hogy valamiféle pótemlék föllépése állandó, vagy talán csak különösen jellegzetes és áruló vonása minden célzatos, elfojtás-indokolta elfelejtésnek. Ez a pótlóképződmény megvolna tehát ott is, ahol a helytelen pótlónevek fölmerülése elmarad s abban nyilvánulna, hogy az elfelejtetthez közelálló valamely elem súlyban növekedik. A Signorelli esetben például, mindaddig, míg a festő nevét nem tudtam felidézni, a freskóciklus s a művésznek az egyik kép sarkába odafestett önarcképe rendkivül világos vizuális emlékkép gyanánt állt előttem, sokkal élénkebben, mint a hogy nálam látási emlékek jelentkezni szoktak. Egy más esetben, a melyet az 1898-i dolgozatban szintén közöltem, kénytelen-kelletlen látogatásra készülvén egy idegen városban a cím egy részét, az utcanevet tökéletesen elfelejtettem, a házszámot azonban, mintegy gúnykép, a legpontosabban megjegyeztem, pedig a számokra való emlékezés rendszerint nagy megerőltetésembe kerül.

** Nem merném teljes meggyőződéssel kizárni, hogy a Signorelli esetben is van tartalmi összefüggés is a két gondolatkör között. Ha a „halál és nemiség" témájának elfojtott gondolatait gondosan tovább fűzzük, eljutunk egy olyan eszméhez, mely találkozik az orvietói freskók tárgyával. (A „végső" — azaz halál utáni — „dolgok.")

zolható: A beszélő sajnálkozását fejezte ki a felett, hogy népének jelen generációja csorbát szenved jogaiban; egy ujabb generáció, jósolja Dido szavaival, majd bosszút áll az elnyomókon. Tehát utódok utáni vágyát fejezi ki. Ebben a pillanatban ellentmondó gondolat ébred tudattalanában. „Igazán oly hőn óhajtod, hogy utódaid legyenek? Ez nem igaz. Milyen zavarban volnál, ha most arról értesülnél, hogy arról a bizonyos oldalról utódokra számíthatsz? Nem, csak semmi utódok, noha bosszúnknak szüksége van rájuk." Ez az ellenmondás most olyképen jut érvényre, hogy épen úgy, mint a Signorelli esetben, külső társítást létesít egyik képzetelemes a kifogásolt vagy egyik eleme közt és pedig ez esetben igen erőszakolt módon, mesterkéltnek látszó társítások kerülőutján. A másik lényeges megegyezés a Signorelli esettel az, hogy az ellenmondás elfojtott forrásból fakad s olyan gondolatokból indul ki, melyek a figyelem elterelődését vonnák maguk után. Ennyi az, amennyit a név elfelejtés e két példája közötti különbségről, másrészt a benső rokonságukról mondhatunk. Megismerkedtünk itt az elfelejtésnek egy második mechanizmusával, amelynél valamely gondolat befolyását elfojtott elemből fakadó belső ellenmondás zavarja meg. Erre az érthetőbbnek látszó folyamatra még gyakran fogunk rábukkanni e fejtegetéseink folyamán.

III.

Nevek és szövegdarabok elfelejtése.

Amidőn előző vizsgálataink feltárták azt a folyamatot, mely egy idegennyelvű szövegtöredék elfelejtését meghatározta, vágyunk támadhat annak a kutatására, vajjon anyanyelvünkből való szövegek elfelejtése lényegesen eltérő lefolyást mutat-e?

Természetesnek szoktuk ugyan találni, hogy könyv nélkül megtanult formulákat, költeményeket bizonyos idő mulva csak pontatlanul, hézagosan és elferdítésekkel tudunk emlékezetbe idézni. Minthogy azonban az elfelejtés nem terjed ki egyenletesen az egyszerre megtanult anyag egészére, hanem megint csak egyes darabokat morzsol le belőle, talán mégis érdemes az ily hibássá vált visszaidézés néhány esetét analitikus vizsgálat alá venni.

Egy fiatalabb kartársam beszélgetés közben azt a feltevést nyilvánította, hogy anyanyelvünkön szóló költemények elfelejtésében hasonló indokok működhetnek közre, mint azt idegennyelvű szövegek egyes elemeinek elfelejtésénél láttuk s egyszersmind felajánlotta, hogy rajta magán tegyünk ily irányu kisérletet. Megkérdeztem, melyik költeménnyel tegyünk próbát s ő a „Korinthusi menyasszony"-t választotta, mint amelyet nagyon szeret s legalább egyes versszakait jól tudja könyv nélkül. Mindjárt a kezdetén — tulajdonképen meglepő — bizonytalanság fogta el. Hogy is van, kérdezte: „V o n Korinthus n a c h Athen gezogen", vagy pedig: „N a c h Korinthus v o n Athen gezogen."

Magam is haboztam egy pillanatig, míg végül nevetve jegyeztem meg, hogy hiszen a költemény címe: „A korinthusi menyasszony" világosan megmondja, merre vette az ifju utját. Az első versszak elmondása azután könnyen ment, legalább is feltünő ferdítések nélkül. A második versszak első sora után néhány pillanatig gondolkodott a szavaló, azután csakhamar folytatta ilyeténképen:

Aber wird er auch willkommen scheinen,
Jetzt, wo jeder Tag was Neues bringt?
Denn er ist noch Heide mit den Seinen
Und sie sind Christen und — getauft.

Én már előbb, mintegy megütközve felfüleltem; az utolsó sor végeztével mindketten megállapitottuk, hogy valami elferdítés történt. Minthogy azonban egyikünknek sem sikerült azt kijavitani

levettük a könyvespolcról Goethe költeményeit s ime meglepődve láttuk, hogy e versszak második sorának tökéletesen más szövege van, amelyet a kartárs emlékezete mintegy kidobott magából s látszólag idegen szavakkal helyettesített. A költemény tulajdonképen így szól:

„Aber wird er auch willkommen scheinen,
Wenn er teuer nicht die Gunst erkauft."

A második sor a negyedikkel rímel „erkauft" — „getauft" s különösnek találtam, hogy ez a konstelláció: pogány, keresztények, megkeresztelt, oly kevéssé segítette őt a szöveg visszaidézésében.

„Tud-e magyarázatot találni rá, kérdeztem a kollégától, hogy ez állítólag oly jól tudott versből egy sort ily tökéletesen kitörölt s van-e fogalma róla, milyen összefüggésből származik a pótlás, melyet helyébe tett?

Tudott felvilágosítással szolgálni, noha láthatólag nem valami szívesen tette. „Az a sor: „Jetzt, wo jeder Tag was Neues bringt" — „Most, hogy minden nap csak ujat hoz" nagyon ismerősen cseng a fülemben; azt hiszem, orvosi praxisomról mondhattam ilyesmit a minap, amely, mint tudja, mostanában örvendetesen fellendült. De hogy kerül ez a mondat a költeménybe? Sejtem az összefüggést. Az a sor: „Wenn er teuer nicht die Gunst erkauft" nyilván fájón érintett engem. Valami lánykérés van a dologban; először kosarat kaptam, de most, erősen megjavult anyagi helyzetemre való tekintettel ujból szerencsét akarok próbálni. Többet nem mondhatok a dologról, de bizonyos, hogy ha most sikert érek is el, nem igen eshetik jól, ha eszembe jut, hogy bizonyos számítás volt akkor is, most is a lány döntésének alapja."

Ez a magyarázat a közelebbi körülmények ismerete nélkül is kielégítőnek látszott. De tovább kérdeztem: Hogy jut egyáltalán ahhoz, hogy magát és személyes körülményeit a „Korinthosi menyasszony" tartalmával összefüggésbe hozza? Talán hasonló vallászkülönbség játszik szerepet az ön esetében, amilyenen a költemény meséje megfordul?

(Keimt ein Glaube neu, Wird oft Lieb und Treu wie ein böses Unkraut ausgerauft.)

Nem találtam el az igazat, de megdöbbentően érdekes volt megfigyelnem, hogy egyetlen jólirányzott kérdés mily élesen látóvá tette az illetőt, úgy hogy olyan feleletet adhatott nekem, melyről eddig bizonyára magának sem volt tudomása. Gyötrődő s egyben bosszús pillantást vetett rám s a költeménynek egy későbbi helyét mormolta magában:

„Sieh sie an genau!
Morgen ist sie grau."*

* Különben a szereplő kartárs a költemény e szép sorainak úgy a szövegét, mint alkalmazását kissé megváltoztatta. A kísérteties leány azt mondja vőlegényének:

„Meine Kette hab' ich dir gegeben
Deine Locke nehm' ich mit mir fort.
Sieh sie an genau!
Morgen bist du grau,
Und nur braun erscheinst du wieder dort."

Azután szükszavuan tette hozzá: a lány valamivel idősebb nálam. Nem akarván neki még több fájdalmat okozni, abbahagytam a kérdezősködést. A magyarázat kielégítőnek látszott. De mindenesetre meglepő volt, hogy azonközben, hogy az ember az emlékezés egy jelentéktelen tévműködésének okait kutatta, a megvizsgált egyénnek ily távoleső, intim és kínos indulattal telt dolgait kellett érinteni.

Valamely ismert vers szövegrészletének elfeledésére más példát mond el C. G. Jung,* amelyet szószerint idézek.

„Egy úr Heine ismert költeményét akarja elmondani: „Fenyőfa áll magában" stb. (Ein Fichtenbaum steht einsam). Abban a sorban, melyik kezdődik: „Alhatnék..." (Ihn schläfert), menthetetlenül megbicsaklik. A „fehér lepel"-ről („mit weisser Decke") tökéletesen megfeledkezett. Feltünőnek találtam e közismert verssor elfelejtését s most már elmondatom vele, mi jut eszébe s „fehér lepel"-lel kapcsolatban. A következő gondolatlánc keletkezett benne: — „A fehér lepel a halotti leplet juttatja az ember eszébe — azt a leplet, amellyel a halottakat letakarják — (szünet) — most hirtelen benső barátom jut eszembe — a fivére a minap egész váratlanul meghalt — állítólag szívszélhüdés ölte meg — az is olyan kövér ember volt — a barátom szintén nagyon kövér és már többször gondoltam, hogy ő is így járhat — bizonyára nem mozog eleget — mikor arról a halálesetről értesültem, hirtelen aggodalom szállt meg, hogy én is így járhatnék; a mi családunkban úgyis nagy a hajlandóság az elhizásra; az én nagyapám is szívszélhüdésben halt meg; magamat is túltestesnek találom s ezért a napokban fogyó kurára adtam magamat."

„Az illető tehát tudattalanul azonosította magát" — jegyzi meg Jung — „a fenyőfával, melyet fehér halotti lepel borít."

A mondatelfelejtésnek következő példáját Ferenczi Sándor barátomnak köszönhetem s ez az előbbiekkel ellentétben, nem valami költői mondást, hanem magafogalmazta beszédszöveget illetett. Abban a tekintetben is érdekes és nem mindennapi ez az eset, hogy ebben az elfelejtés a józan meggondolást szolgálta, amidőn az a veszély fenyegetett, hogy egy pillanatnyi szeszély győzedelmeskedhetne felette. A tévcselekménye így is jut hozzá, hogy hasznos működést teljesítsen. Az utólagos józan megitélés igazat ad annak a belső áramlatnak, mely előbb csak megakadásban — elfeledésben, lelki működésképtelenségben, — tudott megnyilvánulni.

„Társaságban a „tout comprendre c'est tout pardonner" (mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani) mondást idézik. Én megjegyzem, hogy beérhetjük a mondat első felével, a „megértéssel," „megbocsátani" már elbizakodottság, bizzuk ezt az úristenre és a papokra. Egyik jelenlevő igen jónak találja megjegyzésemet; erre nekibátorodom s — valószinüleg, hogy jóindulatú bírálóm hizelgő véleményét megerősítsem — azt mondom, hogy a multkor sokkal találóbb ötletem volt. El akarom mondani

* C. G. Jung: Über die Psychologie der Dementia Praecox. 1907. 64. l.

— s ime, nem jut eszembe. — Tüstént visszavonulok s feljegyzem a felmerülő pótötleteket. Legelőször annak a barátomnak s annak a budapesti utcának neve jut eszembe, aki s amely ama keresett ötlet születésének tanui voltak, azután egy másik barátom neve merül fel, M i k s a, akit azonban rendszerint M a x i-nak szólítunk. Ez a m a x i m a szót idézi fel s azt a visszaemlékezést, hogy akkor (mint a fönt-említett esetben is) valami ismert m a x i m a módosításáról volt szó. Csodálatosképen azonban nem valami maxima jut tovább eszembe, hanem a következő: „I s t e n a z e m b e r t s a j á t k é p é r e t e r e m t e t t e" és ennek módosított fogalmazása: „A z e m b e r i s t e n é t a m a g a k é p é r e t e r e m t e t t e."

Ezután rögtön felmerül a keresett emlék:

Barátom akkor azt mondta nekem az Andrássy-uton: N i l h u m a n u m a m e a l i e n u m p u t o. S e m m i e m b e r i n e m i d e g e n t ő l e m — amire én, a pszichoanalizis tapasztalataira célozva — hozzáfűztem: B i z v á s t m o n d h a t s z t ö b b e t s b e v a l l h a t o d, h o g y s e m m i á l l a t i s e m i d e g e n t ő l e d."

„Mikor azonban végre emlékezetembe idéztem a keresett mondást, most már épenséggel nem mondhattam el abban a társaságban, ahol történetesen voltam. Ugyanis az a barátom, akit akkoriban a tudattalan állatiságára emlékeztettem volt, ifjú nejével együtt ott volt a társaságban és én jól tudtam, hogy a fiatal asszony ily kellemetlen belátások tudomásul vételére semmiképen sincs előkészítve. Az elfelejtés egy csomó kínos kérdéstől és hiábavaló vitatkozástól mentett meg engem és valószínüleg ez volt a „pillanatnyi emlékezet kiesés" indoka."

„Érdekes, hogy pótlóötletként oly mondás jutott eszembe, amely az istenséget emberi találmánnyá fokozza le, míg a keresett mondat az ember állati mivoltára céloz. Tehát a c a p i t i s d i m i n u t i o a közös bennük. Az egész különben nyilvánvalóan az előző beszélgetés által megindított, a megértésre és megbocsátásra vonatkozó gondolatmenet folytatása."

„A keresett gondolat ily gyors felmerülését talán annak a körülménynek is köszönhettem, hogy a társaságból, amelynek jelenlétében a belső cenzura azt elvetette, magányos szobába vonultam vissza."

Azóta a szövegrészletek elfelejtésének, vagy hibás visszaidézésének számos esetét vettem analízis alá s e vizsgálódások egyöntetü eredménye arra a feltevésre késztet, hogy a felejtésnek az „aliquis" s a „Korinthosi menyasszony" példáiban elénk tárult mechanizmusa, majdnem általános érvénnyel bir. Az ily analízisek közlése rendszerint meglehetősen kínos, mert a fentebb idézettek módjára mindig intim s az analizált számára kínos dolgokat érintenek; ezért nem is kívánom az ilyen példák számát szaporítani. Mindez esetekben függetlenül tartalmuktól az a közös vonásuk, hogy az elfeledett, vagy elferdített rész valamiféle

társítás útján valamely tudattalan gondolattartalommal jutott kapcsolatba és ez utóbbiból indul ki az elfelejtésben megnyilvánuló hatás.

Ezekután ismét a névelfelejtés jelenségére térek rá, amelynek sem egyes példáival, sem indokaival nem foglalkoztunk eléggé kimerítően. Minthogy a tévcselekménynek épen ezt a fajtáját néha bőségesen megfigyelhetem magamon is, nem jövök zavarba, ha példát kell rá keresnem. A könnyű migrénrohamok, amelyek még mindig bántanak, felléptük előtt már órákkal elárulják magukat e névelfelejtések alakjában és az állapot tetőpontján, mely azért nem kényszerít munkám megszakítására, sokszor egyetlen tulajdonnév sem jut eszembe. Mármost épen az ilyen esetek, mint az enyém, alkalmasak lehetnek arra, hogy elvi ellenmondást támasszanak analitikus vizsgálódásainkkal szemben. Vajjon nem azt kell-e az ilyen jelenségekből következtetnünk, hogy a feledékenységet és különösen a névelfelejtést a nagy agy vérkeringési és általános működési zavarai okozzák és így fölösleges e jelenségek lélektani magyarázatára törekednünk? Az én véleményem szerint semmiesetre sem; ez esetben ugyanis csak összetévesztenők egy lelki folyamat mindig egyféle mechanizmusát azokkal a változó és nem szükségszerű körülményekkel, melyek felléptét megkönnyítik. Vitatkozás helyett egy hasonlattal igyekszem ezt az ellenvetést megdönteni.

Tegyük fel, hogy elkövettem azt az óvatlanságot s éjnek idején indultam sétára a nagyváros valamely elhagyatott részén; ott megtámadnak s elrabolják órámat és pénztárcámat. A legközelebbi rendőrszobában aztán jelentést teszek a következő szavakkal: Itt és itt jártomban a magányosság és sötétség rajtamütöttek és elvitték órámat és pénztárcámat. Noha ezekkel a szavakkal nem mondanék semmi olyat, ami valótlan, azt hiszem, az ilyen beszéddel mégis abba a gyanuba keveredném, hogy nincs helyén az eszem. Helyesen csak így irhatom le a tényállást: a kedvező magányosságot kihasználva s a sötétség védelme alatt ismeretlen tettesek elrabolták értékes holmimat. Noshát, egészen hasonló a tényállás a névelfelejtés esetében: a fáradtság, vérkeringészavar, intoxikáció segítségével valami ismeretlen lelki hatalom elragadja tőlem az emlékezetem-birtokolta tulajdonnevek használatát; ugyanaz a lelki hatalom, mely más esetekben teljes egészség és teljesítőképesség állapotában is tud hasonló emlékezetzavart felidézni.

Ha a magamon észlelt névelfelejtések eseteit elemezem, majdnem minden esetben arra az eredményre jutok, hogy a kimaradó név olyan gondolatkörrel áll kapcsolatban, melyhez személyesen szoros közöm van s mely erős, gyakran kínos indulatot tud bennem felkelteni. A zürichi iskolának (Bleuler, Jung, Riklin) kényelmes és megfelelő kifejezésével élve ezt úgy is fogalmazhatnám: A kimaradó név valami „személyes komplexum"-ot érintett bennem. A névnek személyemhez való viszonylatát váratlan többnyire felületes (pl. valamely szó kétértelműségén, vagy hasonló hangzásán alapuló) társítás közvetíti; általánosságban e

viszonylatot „oldalsó viszonylatnak" nevezhetném. Néhány egyszerű példát hozok fel e kapcsolat természetének megvilágítására:

a) Egy betegem arra kér, ajánljak neki megfelelő gyógyhelyet a Rivierán. Én tudok ilyen helyet Genua tőszomszédságában; emlékszem a német kartárs nevére is, aki ott gyógykezel, de magának a helynek nevét nem sikerül felidéznem, noha úgy érzem, kitünően ismerem. Mit tehetnék egyebet, minthogy a beteget váratom néhány percig s gyorsan családom nőtagjaihoz fordulok segítségért. „Hogy is hijják azt a helyet Genua mellett, ahol Dr. N. kis intézete van, melyben X.-né oly soká volt kezelésben?" „Persze nem csoda, hogy épen te felejtetted el ezt a nevet. Nervi-nek hijják." — „Nervus, nervi"-vel, idegekkel, épen elég dolgom van, az már bizonyos.

b) Egy más betegem egy közeli nyaralóhelyről beszél és azt mondja, hogy ott a két nagy és közismert vendéglőn kivül van még egy harmadik is, melyhez neki különös emléke füződik; mindjárt meg fogja mondani a nevét is. Én azt vitatom, hogy ez a harmadik vendéglő nem is létezik és arra hivatkozom, hogy hét éven át nyaraltam azon a helyen, tehát jobban kell ismernem, mint néki. Az ellenmondás által ingerelve most már eszébe jut a vendéglő neve is: Hochwartner. Kénytelen vagyok megadni magamat, sőt azt is be kell vallanom, hogy két nyáron át e letagadott vendéglő tőszomszédságában laktam. Miért felejtettem el hát a nevet s a tárgyat, melyet megjelöl? Azt hiszem, azért, mert ez a név nagyon is hasonlít egy bécsi szaktársaméhoz (Frankl-Hochwart), tehát megint a „hivatás" komplexumát érinti bennem.

c) Más esetben Reichenhall pályaudvarán akartam vonatjegyet váltani s ime sehogyse akar a következő nagy vasutállomás annyira ismerős neve eszembe jutni, pedig számtalanszor utaztam át rajta. Egész komolyan kénytelen vagyok a menetrendből kikeresni. Végre megtalálom: Rosenheim. Rögtön tisztában vagyok azzal is, mily társítás révén sikkadt el. Egy órával előbb nővéremet látogattam meg Reichenhallhoz közel fekvő lakóhelyén; nővéremet Rózá-nak hívják, tehát az ő otthona is: Rosenheim (Róza-lak.) Ezt a nevet a „családi komplexum" vette el tőlem.

d) Hogy a „családi komplexum" valóságos rablógazdálkodást folytat, azt sok példán kimutathatom.

Egyszer egy fiatalember jött rendelőórámra, egyik nőbetegem öccse, akit már számtalanszor láttam és akit keresztnéven szoktam említeni. Mikor aztán el akartam mesélni látogatását, elfelejtettem az ő — mint jól tudtam — igen közönséges keresztnevét és semmi módon nem tudtam visszaidézni. Később lementem az utcára, olvasgattam a cégtáblákat s rögtön ráismertem arra a névre, amint egy táblán találkoztam vele. Az elemzés kiderítette, hogy látogatómat saját testvéröcsémmel állítottam párhuzamba, amely abban az elfojtott kérdésben csúcsosodott ki, vajjon az én öcsém hasonló esetben hasonlóan vagy épen ellentétesen viselkedett volna-e? Amaz idegen családot s a magamét illető gondolatok

összekapcsolódása pedig úgy létesült, hogy az anyáknak mind a két családban ugyanaz a keresztnevük: Amália. Utólag megértettem a — Dániel és Ferenc — pótlóneveket is, melyek felmerültek bennem, anélkül, hogy akkor útbaigazítottak volna. Ezek a nevek is, mint az Amália, Schiller drámájában, a „Rablók"-ban fordulnak elő, amelyhez a bécsi Daniel Spitzer egy tréfája fűződik.

e) Más alkalommal megesett, hogy nem tudtam egy betegem nevére visszaemlékezni, akivel pedig közös ifjukori emlékek fűznek össze. Az elemzés csak hosszú kerülő uton juttat a keresett névhez. Betegem azt az aggodalmát nyilvánította, hogy el fogja veszíteni szemevilágát; erről egy ismerős fiatal ember jutott az eszembe, aki egy lövés következtében megvakult, majd ismét egy más ifjú képe merült föl, aki magára lőtt s kinek vezetékneve ugyanaz volt, mint betegemé, noha nem volt rokonságban vele. Ezt a nevet azonban csak akkor sikerült felidéznem, mikor tudatossá vált bennem, hogy e két ifjukori tragédia aggodalmas várakozást ébresztett lelkemben saját családom egy tagjával szemben.

Igy a „magamravonatkoztatás" szünetlen áramlata húzódik végig gondolkodásomon, amely rendszerint nem jut tudomásomra, de az ily névelfelejtések révén megnyilvánul. Mintha arra kényszerítene valami, hogy mindent, amit idegen emberekről hallok, a magam személyével hozzak kapcsolatba, mintha személyes komplexumaimat megrezdítené minden másokkal kapcsolatban tudomásomra jutó gondolat. Lehetetlenség, hogy az én egyéni sajátosságom legyen: ellenkezőleg, ez a folyamat mutat rá, hogyan tudunk általában „mást" megérteni. Jól megindokolt feltevésem, hogy más egyénekben e folyamatok ugyanugy mennek végbe, mint bennem.

Ennek a magáravonatkoztatásnak szép példáját mondta el nekem egy Lederer nevű úr saját élményei sorából. A nászutján Velencében valami távolabbi ismerősével akadt össze, akit ifjú nejének be kellett mutatnia. Minthogy azonban az illető nevét elfelejtette volt, első ízben úgy segített magán, hogy valami érthetetlen mormolással intézte el a bemutatást. Mikor azonban — ami Velencében elkerülhetetlen — másodszor is találkozott az illető úrral, félrevonta őt és megkérte, segítse ki zavarából és mondja meg neki a nevét, minthogy sajnos, elfelejtette. Az idegen ezt a fölényes emberismeretről tanúskodó feleletet adta: Meghiszem, hogy nem jegyezte meg a nevemet: ugyanaz, mint az Öné: Lederer! — Az embert rendszerint kissé kellemetlenül érinti, ha valami idegen vele azonos nevet visel. Nemrégiben világosan éreztem ezt, amidőn orvosi rendelőórámon egy úr mint S. Freud mutatkozott be. Egyébként tudomásul veszem egyik bírálóm kijelentését, hogy e tekintetben épen ellentétesen érez, mint én.

f) A magáravonatkoztatás hatása mutatkozik a következő esetben is, melyet Jung* közöl:

„Y úr sikertelenül udvarolt egy hölgynek, ki röviddel ezután X úr felesége lett. Mármost Y úr, noha régen ismeri X urat, sőt

* Dementia praecox. 52. l.

üzleti összeköttetésben is áll vele, folyton ujra meg ujra elfelejti a nevét, úgyhogy több izben kénytelen volt azt másoktól megtudakolni, ha X úrral leveleznie kellett." De itt az elfelejtés indokai átlátszóbbak, mint az előbb felsorolt, a magáravonatkoztatás hatása alatt álló esetekben. Az elfelejtés itt mintegy a boldog vetélytárs elleni kelletlen érzület egyenes következménye; Y úr tudni se akar erről a szerencsés vetélytársról — „Sülyedjen el emléke is" (Nicht gedacht soll seiner werden).

g) Valamely név elfelejtésének lehet finomabb indoka is, úgyszólván „szublimált" nehezteles a név viselőjével szemben. K. I. kisasszony, Budapestről a következőket közölte:

Van egy kis elméletem. Megfigyeltem ugyanis, hogy azoknak az embereknek, kiknek tehetségük van a festéshez, nincs érzékük a muzsika iránt és megfordítva. Nemrégiben beszéltem erről valakivel és azt mondtam: „Megfigyelésem még mindig helyesnek bizonyult, egyetlen eset kivételével." Mikor a személy nevét akartam visszaidézni, menthetetlenül elfelejtettem azt, noha tudtam, hogy egyik legbensőbb ismerősöm neve. Mikor néhány nap mulva véletlenül említették előttem ezt a nevet, természetesen rögtön tudtam, hogy elméletem megdöntőjéről van szó. A nehezteles, melyet tudattalanul tápláltam irányában, különben oly jól ismert nevének elfelejtésében nyilvánult meg."

h) Kissé más úton-módon okozta a magáravonatkoztatás egy név elfelejtését a következő esetben, melyet F e r e n c z i Sándor közölt s melynek analizisét különösen a pótló ötletek viszonylatának földerítése teszi (mint a Botticelli—Boltraffio—Signorelli példán) tanulságossá.

„Egy hölgy, kinek van némi fogalma a pszichoanalizisről, sehogysem tudja emlékezetébe idézni J u n g pszichiáter nevét. Ehelyett a következő ötletek merülnek fel: Kl... (egy n é v) — W i l d e — N i e t z s c h e — H a u p t m a n n."

Én nem közlöm a keresett nevet, hanem felszólítom őt, hogy közölje minden egyes ötlethez kapcsolódó gondolatait.

A Kl. név rögtön Kl.-né a s s z o n y t juttatja eszébe, akiről azt mondja, hogy affektált, negédeskedő teremtés, de k o r á h o z képest jól néz ki. „Nem ö r e g s z i k". W i l d e és N i e t z s c h e közös vonása gyanánt az „e l m e b e t e g s é g e t" emeli ki. Azután gúnyosan jegyzi meg: „Maguk F r e u d i a n u s o k addig fognak az elmebetegségek okai után fürkészni, mig a maguk e l m é j e is b e l é b e t e g s z i k." Azután: Nem szeretem W i l d e-ot és N i e t z s c h é t; nem értem őket. Hallom, mindketten homoszexuális érzésüek voltak; W i l d e-nak f i a t a l (jung) emberekkel volt viszonya. (Noha ebben a mondatban — igaz, hogy magyarul — már ki is mondta a keresett nevet, még mindig nem tud ráeszmélni.)

H a u p t m a n n után H a l b e, azután a J u g e n d folyóirat jut eszébe s csak most, miután figyelmét a J u g e n d szóra irányitottam, tudja meg, hogy a J u n g nevet kereste volt.

Igaz ugyan, hogy ennek a hölgynek, ki 39 éves korában özvegy lett s nem igen remélheti, hogy ujból férjhez menjen, sok oka van

rá, hogy kerüljön minden olyan gondolatot, mely az ifjuságra vagy öregségre emlékeztetné. Feltünő, hogy a pótló ötletek tisztán tartalmi kapcsolatban állnak a keresett névvel, minden hangzásbeli hasonlóság nélkül."

i) Ismét más és igen finom indokoltságát látjuk egy név elfelejtésének, amelyet az illető maga derített fel a következő esetben:

„Amikor a bölcseletből, mint melléktárgyból szigorlatoztam, a vizsgáló tanár Spikuros rendszeréről kért ismertetést a azután azt kérdezte, tudom-e, ki építette tovább az ő tanításait a későbbi századokban. Én erre Pierre Gassendi nevét említettem, akiről történetesen két nappal előbb a kávéházban hallottam, hogy Epikuros tanítványa volt. A tanár csodálkozó kérdésére, honnan tudom ezt, merészen válaszoltam, hogy már régen érdeklődöm Gassendi munkássága iránt. Igy aztán „magna cum laude" minősítést szereztem az oklevelembe, de sajnos egyszersmind konok hajlandóságot is a Gassendi név elfelejtésére. Ugy látszik, rossz lelkiismeretem az oka, hogy ezt a nevet most a legnagyobb igyekezettel sem sikerül megjegyeznem. Hiszen tulajdonképen akkor sem szabad lett volna tudnom."

E vizsgaepizód emléke elleni ellenszenv rendkivüli erejét csak az méltányolhatja kellőkép, aki tudja mily rendkivül nagyra van ez az úr doktori titulusával s mi mindenért lel ebben kárpótlást.

j) Még egy városnév elfelejtésének példáját füzöm ide, amely talán nem oly egyszerü, mint a fentidézett esetek voltak, de amelyet mindenki, ki ilyen vizsgálódásokkal már foglalkozott, igen valószinünek és értékesnek fog itélni. Egy olasz város neve azért esett ki az emlékezetből, mert hangzása azonos egy női keresztnévvel, amelyhez sokféle, indulattelt, az elbeszélésben valószinüleg nem kimerítően részletezett emlék füződött. Ferenczi Sándor barátom, aki ezt az elfelejtési tünetet önmagán figyelte meg, úgy elemezte ezt, mint egy álmot vagy neurotikus eszmét szoktunk s ezt kétségkivül teljes jogosultsággal tette.

„Baráti körben voltam ma; szóba kerültek északolaszországi városok. Valaki megjegyezte, hogy ezek az északolasz helyek még magukon viselik az osztrák befolyás bélyegét. Felsorolnak néhány ilyen várost; én is meg akarok nevezni egyet, de neve nem jut eszembe, noha tudom, hogy két rendkivül kellemes napot töltöttem ott — s ez nem nagyon egyeztethető össze az elfelejtés Freud-i elméletével. — A keresett városnév helyett a következő ötletek tolulnak fel bennem: Capua—Brescia — a bresciai oroszlán.

Ezt az „oroszlánt" szinte tárgyi kézzelfoghatóságban látom magam előtt márványszobor alakjában, de rögtön tudatában vagyok annak is, hogy az előttem lebegő alak nem annyira a bresciai szabadságszobor oroszlánjához hasonlít (amelyet csak képen láttam) hanem inkább ahhoz a márvány oroszlánhoz, amelyet Luzernben láttam a Tuileriákban elesett svájci testőrök siremlékén s amelynek kicsinyitett másolata ott áll könyvszekrényemen. Végül mégis eszembe jut a keresett név: Verona."

„Rögtön tudom azt is, ki volt az emlékezetzavar oka. Épen annak a családnak egy régi háziczelédje, amelynek vendégei voltunk. Veronika-nak, azaz magyarosan Veronának hívták azt a lányt s visszataszító arcvonásai, rekedt, rikácsoló hangja és tűrhetetlen bizalmaskodása (amire a család szolgálatában eltöltött hosszú idő bátorította fel) egyenesen utálatossá tették előttem. Felbőszített az a zsarnoki mód is, amellyel annak idején a családhoz tartozó gyerekekkel bánt. Most már tudtam azt is, mit jelentenek a pótlóötletek:"

„Capua nyomban caput mortuum-ot vonta maga után. Veronika fejét sokszor hasonlítottam halálfejhez. A magyar kapzsi szó is hozzájárulhatott az eltolódás meghatározásához. Természetesen szerepet játszanak azok a sokkal közvetlenebb társítási kapcsolatok is, melyek Capuát és Veronát mint földrajzi fogalmakat és hasonló ritmusu olasz szavakat kapcsolják egybe."

„Ugyancsak vonatkoznak Bresciára is, de itt is találjuk bonyolultabb mellékutait a gondolatkapcsolatnak."

„Verona iránti ellenszenvem annak idején oly heves volt, hogy valósággal undorodtam tőle és többször fejeztem ki csodálkozásomat a fölött, hogy mégis csak volt szerelmi élete és akadt, aki szeresse. „Hiszen fel kell, hogy forduljon annak az embernek a gyomra (németül: Brechreiz kriegen) — mondtam — aki megcsókolja. S mégis bizonyára már régen és joggal volt az elesett („bukott") svájci testőrökkel kapcsolatba hozható."

„Brescián nálunk Magyarországon nem az oroszlánnal, hanem egy más vadállattal kapcsolatban szokták sűrűn emlegetni. Országunkban épúgy, mint Északolaszországban, nincs gyűlöltebb név, mint Haynau tábornoké, akit röviden a bresciai hiénának hívnak. A gyűlölt zsarnok Haynau képétől tehát az egyik gondolathíd Brescián keresztül Verona városához vezet, a másik a sírokat feltúró, rekedt ugatásu vadállaton át (amely a síremlék felmerülésénél is közrejátszott) a Verona „halálfejéhez" és „rikácsoló hangjához", akivel tudattalanom oly csunyául elbánt s aki ebben a házban valamikor majdnem oly zsarnoki módon garázdálkodott, mint az az osztrák generális a magyar és olasz szabadságharcok leverése után."

„Luzern-hez annak a nyárnak az emléke kapcsolódik, amelyet Verona gazdáival a Vierwaldstätti tó partján, Luzern közelében töltött; a svájci testőrséghez (Garde) pedig az az emlék, hogy Verona értett hozzá, hogy nemcsak a gyerekekre, hanem a család felnőtt tagjaira is kiterjessze zsarnoki uralmát és nagyon szerette a garde de dames szerepét játszani."

„Hangsúlyoznom kell, hogy Verona elleni ellenszenvem — tudatomban — régen elintézett dolog. Azóta ő úgy külsejében, mint modorában előnyös változáson ment keresztül s most, ha találkozom vele — ami ritkán történik ugyan — őszintén barátságos tudok vele lenni. De a tudattalan, mint rendszerint, konokul ragaszkodik az első benyomásokhoz: „makacs" és haragtartó. „A

„Tuileriák" viszont egy más személyre emlékeztetnek, egy idősebb francia hölgyre, aki az illető család nőtagjait tényleg sokszor „gardirozta" volt — s kire a ház apraja-nagyja tisztelettel s nyilván kicsit félelemmel tekintett. Én egy ideig tanítványa voltam — „élève" — a francia társalgásban. Az élève" szó eszembe juttatja még, mennyit nevettem valamikor Csehországban, — mai vendéglátó gazdáink sógoránál — tartózkodván azon, hogy az ottani parasztok a helybeli erdőgazdasági akadémia „élève"-jeit következetesen „löwe"-knek (oroszlán) nevezték. E mulatságos visszaemlékezésnek is lehet része abban, hogy a hiénát oroszlánnal helyettesítettem."

k) A következő példa* is azt mutatja, hogy a lelkiéleten az időszerint uralkodó személyes komplexum miképen okozhatja ettől igen távoleső név elfelejtését:

„Két férfi, egy idősebb és egy fiatalabb, akik félévvel előzőleg együtt utaztak Sziciliában, e szép és gazdagélményü napokról emlékeznek. „Hogy is hívták azt a helyet, kérdi az ifjabbik, amelyben a selinunti kirándulás előtt megháltunk? Ugy-e Calatafiminek." Nem, feleli az idősebb, de az igazi nevét én sem tudom, noha jól emlékszem ott-tartózkodásunk minden részletére. Én már úgy vagyok vele, hogy hacsak észreveszem, hogy más elfelejtett valami nevet, tüstént elfelejtem magam is. Ne próbáljuk e nevet megkeresni? Nekem azonban csak Caltanisetta jut eszembe, pedig tudom, hogy nem ez az igazi." „Nem" — szól a fiatalabb — „az a név w-vel kezdődik, vagy w van benne." — „De w egyáltalán nincs az olasz nyelvben" figyelmeztet az idősebb. — „Hiszen tulajdonképen én is csak v-t gondoltam s csak azért mondottam a v-t w-nek, mert anyanyelvemben igy szoktam meg." Az idősebb a v ellen tiltakozik. „Azt hiszem, egyáltalán sok sziciliai nevet elfelejtettünk már; tegyünk csak próbát! Hogy hívják például azt a magasfekvésü helyet, amelyet az ókorban Ennának neveztek? — Tudom már: Castrogiovanni!" — A következő pillanatban az ifjabb utitárs már a keresett nevet is megtalálta. Örömmel kiáltja: Castelvetrano és diadallal utal a szó közepén álló v-re. Az idősebb csak bizonyos idő mulva ismeri meg és fogadja el a nevet s ekkor magyarázatot kell adnia, miért felejtette el. „Nyilván azért, mondja, mert a név második része — vetrano — a veterán-nal hasonhangzásu. Tudom magamról, hogy nem szivesen gondolok az öregedésre és egész különös módon reagálok, ha emlékeztetnek rá. Igy nemrég egy igen nagyrabecsült barátomnak a legfurcsább körülirással dörgöltem az orra alá, hogy „már régen elhaladtak felette az ifjúság évei", mert előzőleg ő egyszer szintén azt állitotta rólam, a leghízelgőbb kijelentések között, hogy „nem vagyok már fiatal ember." Hogy a Castelvetrano név második része ellen irányult valami tiltakozás bennem, az abból is kitűnik, hogy első szótaga a Caltanisetta pótlónévben még visszatért. S maga a Caltanisetta név? — kérdi a fiatalabb. „Oh, ez mindig úgy hangzott a

*Zentralblatt f. Psychoanalise I. 9. 1911.

fülembe, mint valami fiatal nő becéző neve" — vallja be az idősebb. Kis idő mulva hozzáteszi: „Hiszen az Enna név szintén csak pótlónév volt. S most tűnik csak fel nekem, hogy a közbevetett okoskodás révén felmerült Castrogiovanni épúgy a giovane — fiatal — szóval cseng egybe, mint az elfelejtett Castelvetrano a veteránnal."

Az idősebb útitárs úgy véli, hogy ezekkel teljesen bevilágított a vele megesett elfelejtés indokaiba. Hogy mi idézte elő ugyanazt a gondolatkiesési tüneményt a fiatalabbnál, azt nem kutatták."

A névelfelejtés indokain kivül figyelmet érdemel ennek mechanizmusa is. Igen sok esetben nem azért felejtődik el valamely szó, mintha ő maga ébresztene fel ilyen motivumokat az elfelejtésre, hanem azért, mert az a szó hangzási vagy betű-hasonlósága révén valamely más szóképet rezdít meg, amely ellen azok a motivumok irányulnak. A feltételek ily lazítása persze rendkivül megkönnyíti a jelenség létrejöttét. Igy a következő példákban:

l) Hitschmann E. közli: (Zwei Fälle von Namenvergessen. Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse. I. 1913).

„N. úr a „Gilhofer és Ranschburg" bécsi könyvkereskedő céget akarja valakinek megnevezni, de bármennyire gondolkodik is, csak a Ranschburg név jut eszébe, noha különben a céget kitünően ismeri. Kissé bosszúsan érkezik ezután haza s eléggé fontos neki ez a dolog ahhoz, hogy öccsét, ki már aludni tért, felkölti és tőle kérdezi meg a kettős cég elfelejtett első részét. Mihelyt megkapta a feleletet, N. úrnak a „Gallhof" jut eszébe a „Gilhofer" szóról. A „Gallhof"-hoz néhány hónappal azelőtt emlékezetes kirándulást tett egy vonzó leány társaságában. A leány kis emléktárgyat adott neki, amelyen ez állt: „Emlékül a gallhofi (Gallhofer) szép órákra." A névelfelejtést megelőző napon N. úr ezt az emléktárgyat, látszólag véletlenül, egy fiók hirtelen becsapása közben erősen megrongálta, amit — tisztában lévén a tüneti (szimptomatikus) cselekvések jelentőségével — nem minden bűntudat nélkül állapitott meg. A megelőző napokon bizonyos ambivalens hangulatban volt az illető hölggyel szemben, mert bár szerette őt, de habozott, vajjon elvegye-e feleségül, amit pedig a nő elvárt tőle.

m) Dr. Hanns Sachs: „Genuáról és környékéről folyt a társalgás; egy fiatalember Pegli helységet is meg akarja említeni, de csak nagynehezen, megfeszített gondolkodással tudja a nevet felidézni. Hazamenet bosszúsan gondol a jólismert név hirtelen kiesésére s közben az egészen hasonló hangzásu Peli szó jut eszébe. Tudja, hogy Oceánia egyik szigetét hívják igy, amelynek lakói máig megőriztek nehány különös szokást. Nemrégiben olvasott erről egy etnologiai munkában és akkor feltette magában, hogy e közléseket feldolgozza, hogy támogassa vele elméletét. Aztán eszébe jut, hogy Peli a szinhelye Laurids Bruun örömmel és érdeklődéssel olvasott regényének, a „Van Zanten boldog korszaká"-nak is. Aznap majdnem szünetlenül egy levél foglalkoztatta gondolatait, amelyet reggel kapott egy nőtől, kit nagyon szeretett; e levél tartalma azt az aggodalmat ébresztette benne,

hogy egy megbeszélt találkozásról le kell mondania. Egész nap a legkeservesebb hangulatban volt, este azután azzal az elhatározással ment el hazulról, hogy nem fog többé ezzel a bántó gondolattal kínlódni, hanem lehetőleg zavartalanul fogja élvezni azt a tőle nagyon is sokrabecsült társas együttlétet, melyre kilátása volt. Világos, hogy a P e g l i szó könnyen megzavarhatta ezt a szándékát, minthogy egészen hasoncsengésü P e l i-vel, P e l i pedig a néprajzi érdeklődése révén személyes vonatkozást nyert számára, felidézte nemcsak Van Zantennek, hanem neki magának „legboldogabb korszaká"-t, és így felébreszthette aznapi aggodalmait és gondjait is. Jellemző, hogy ezt az egyszerü magyarázatot csak akkor sikerült megtalálnia, mikor egy második levél eloszlatta nyugtalanságát s a közeli viszontlátás boldog és biztos reményét hozta meg neki."

Ha párhuzamba állítjuk ezt az esetet azzal a vele rokonpéldával, amely a N e r v i helységnév elfelejtéséről szól, akkor látjuk, hogy valamely szó kétértelmüségét hogyan helyettesítheti két szónak rokonhagzása.

n) Mikor 1915-ben Olaszország is háborúba lépett ellenünk, azt a megfigyelést tettem magamon, hogy egész sereg olasz helységnév esett ki az emlékezetemből, amelyek fölött egyébként tökéletesen rendelkeztem. Mint olyan sok német, én is olasz földön szoktam azelőtt szabadságom egy részét eltölteni és most nem kételkedhettem, hogy e tömeges névelfelejtés annak az érthető elkeseredésnek volt következménye, mely bennem Olaszországgal szemben a régi vonzódás helyében támadt. A közvetlenül indokoit névelfelejtésen kívül azonban még ez indokokkal csak közvetetten összefüggő elfelejtést is észleltem magamon, mely ugyanarra a befolyásra volt visszavezethető. Könnyen felejtettem el nem olasz helységneveket is s az elemzés ez esetekben kiderítette, hogy e nevek valamiképen távoli hangzási hasonlóság révén függnek össze a megvetett ellenséges nevekkel. Igy például egyszer B i s e n z morva város nevének felidézésével vesződtem. Mikor végre eszembe jutott, rögtön tudtam azt is, hogy az elfelejtés az o r v i e t o i B i s e n z i-palota rovására irandó. Ebben a palazzo-ban van most a „Belle Arti" szálló, ahol Orvietoban rendszerint megszálltam. Érzelmi beállitásom megváltozása természetesen a legkedvesebb emlékeket sujtotta leginkább.

Célszerű lesz még, hogy néhány példán megfigyeljük azt is, mily sokféle szándékot szolgálhat a névelfelejtés tévcselekménye.

o) A. I. S t o r f e r közli: (Zur Psychopathologie des Alltags. Internat. Zeitschrift für ärztl. Psychoanalyse. II, 1914.)

1. *Névelfelejtés egy szándék elfelejtésének biztositására.*

„Egy baseli hölgy egy reggel azt az értesitést kapja, hogy ifjukori barátnője, a berlini X. Zelma, nászutján átutazóban Baselbe érkezett; ugy volt, hogy a berlini barátnő csak egy napot fog e

városban tölteni, miért is a baseli hölgy azonnal a szállóba siet. Búcsúzáskor megbeszéli barátnőjével, hogy délután ismét felkeresi őt s egészen elutazásáig vele marad.

Délután a baseli hölgy megfeledkezik a találkozóról. Nem tudjuk, mi indította erre, noha épen az adott helyzet (hogy épen most férjhezment ifjukori barátnőjével kell találkoznia), több olyan — tipikus — lelki állásfoglalás lehetőségét tartalmazta magában, mely gátlást támaszthatott az ujólagos találkozás ellen. Az eset érdekessége abban áll, hogy egy további tévcselekmény következett be, mely az elsőnek tudattalan biztosítását célozza. Abban az időben, mikor berlini barátnőjével kellett volna ismét együtt lennie, a baseli hölgy más társaságban mulatott. Kurz bécsi operaénekesnő röviddel azelőtt történt házasságára terelődött a szó. A mi hölgyünk biráló modorban (!) nyilatkozott e házasságról, de mikor az énekesnő nevét akarta kimondani, megzavarodva vette észre, hogy nem tudja a keresztnevét. (Tudvalevőleg épen egy szótagu vezetéknevekhez rendszerint hozzáfűzzük a keresztnevet is.) A hölgy annál jobban boszszankodott feledékenységén, mert Kurz énekesnőt már sokszor ballotta s teljes nevén szokta emlegetni. A társalgás azonban más tárgyra terelődött, anélkül, hogy az elfeledett nevet valaki más megmondta volna.

Ugyanaznap este a mi hölgyünk ismét társaságban van — részben ugyanazokkal, mint délután. Ismét a bécsi énekesnő házassága kerül történetesen szóba s a hölgy most minden gondolkodás nélkül kimondja a nevet: Kurz Zelma. Rögtön utána felkiált: „Jaj, most jut eszembe: egészen megfeledkeztem róla, hogy ma délután Zelma barátnőmmel lett volna találkozóm." Megnézi az órát: barátnője indulási ideje már elmult.

Talán még nincs meg a kellő készültségünk arra, hogy ezt az érdekes példát minden viszonylatában kellőleg méltathassuk. Egyszerübb a következő eset, amelyben nem egy név, hanem egy idegen szó esett a feledés áldozatául a helyzetből fakadó indok hatása alatt. Láthatjuk már, hogy ugyanazon folyamatokról van szó, akár tulajdonnevek, keresztnevek, idegen szavak vagy szövegdarabok ezek tárgyai.

Arról van itt szó, hogy egy fiatal ember az aranynak — a némettel azonos — angol nevét (Gold) felejtette el, hogy alkalma nyiljék egy titkon vágyott cselekvés megvalósítására.

p) Hanns Sachs közlése:

„Egy fiatalember a penziójában megismerkedik egy szintén ott lakó angol lánnyal, aki neki nagyon tetszik. Ismeretségük első estéjén angolul társalog vele, amely nyelvet meglehetősen jól tudja, mikor egyszerre nem jut eszébe az „arany" angol megjelölése, bármennyire erőlködött is, hogy felidézze. Ellenben pótlásul konokul feltolakodnak a francia „or", latin „aurum" és görög „chrysos" szavak, annyira, hogy alig tud tőlük szabadulni, noha biztosan tudja, hogy a keresett szóval nincs semmi rokonságuk. Végül nem talál más módot, hogy a hölggyel megértesse magát, mint hogy megérinti ennek aranygyürüjét. Szégyenkezve hallja erre, hogy a

keresett angol szó teljesen azonos a némettel: gold. Az elfelejtés révén lehetségessé vált megérintés nagy jelentősége itt nemcsak a bírás- és érintésvágy ártatlan formáju kielégülésében volt, amelyre szerelmesek más alkalmakkor is oly gyakran találnak módot, hanem még inkább abban, hogy tájékozást szerezhet az udvarlás reménlhető sikere felől is. A hölgy tudattalanja — különösen ha rokonszenvvel áll szemben az ifjuval — bizonyára megsejti az elfelejtésnek az elfogulatlanság álarca mögé rejtőzött erotikus célzatát; a mód, ahogyan az érintést fogadja s annak indokolását felfogja, mindkét félben tudattalan, de nagyon jelentőséges választ rejthet magában a megkezdett flirt kilátásait illetőleg."

q) A névelfelejtésnek és ujból felidézésnek még egy érdekes példáját közlöm I. Stärke nyomán, amelynek az a különössége, hogy egy versszöveg meghamisításával párosul, a milyennel a „Korinthosi menyasszony" példájában is találkoztunk. (E könyv holland kiadásából, melynek címe: De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksche leven. Amsterdam 1916. Németül megjelent: Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse 1916.-i IV. számában.)

2. *Névelfelejtés és téves emlékezés esete.*

„Z. úr, öreg, tekintélyes jogász és nyelvtudós, társaságban meséli, hogy Németországban diákkorában ismert egy kollégát, akinek rendkivüli ostobaságáról egész sereg történetet regélhet. De nem emlékszik a diák nevére; előbb úgy rémlik neki, hogy w-vel kezdődik, de utóbb ezt is visszavonja. Azt tudja, hogy az ostoba diák később borkereskedő lett. Azután még egy adomát mond el ugyanezen diák butaságáról s ismét elcsodálkozik azon, hogy a neve nem jut eszébe; végül azt mondja: „Olyan tökfilkó volt, hogy még ma sem értem, hogy tudtam egy kis latint nagy kinnal a fejébe verni." Egy pillanattal később eszébe jut, hogy a keresett név ...man szótaggal végződik. Most megkérdezzük tőle, nem jut-e eszébe más ...man-ra végződő név, mire azt mondja: „Erdmann." — „Ki az? — „Az is egy akkori diák volt." — Z. úr leánya megjegyzi, hogy van egy Erdmann nevü egyetemi tanár is. Beszélgetés közben kiderül, hogy ez az Erdmann professzor nemrégiben Z. úr egy dolgozatát csak rövidítésekkel közölte a szerkesztésében megjelenő folyóiratban, részben kifogásai is voltak ellene, stb. s hogy a cikk irója ezt meglehetősen zokon vette tőle. (Ezenfelül megtudtam később, hogy Z. úrnak évekkel ezelőtt szintén reménye volt rá, hogy egyetemi tanárnak nevezzék ki ugyanazon szaktárgyból, amelyet most Erdmann tanár ad elő, hogy, tehát ez a név talán ez okból is érzékeny ponton érinthette.)

Ezután hirtelen eszébe jut az ostoba diák neve: „Lindemann" Minthogy man végszótagra már régebben visszaemlékezett, a Linde (hársfa) szó volt hosszabb ideig elfojtva. Arra a kérdésre, mi jut eszébe a Linde szóhoz, előbb azt mondja „semmi". Minthogy tovább erősködöm, hogy valaminek csak

eszébe kell jutnia, égnek emelt tekintettel s széles kézmozdulattal azt mondja: „Nos, hát a hárs nagyon szép fa." Más semmi sem jut az eszébe. Mindenki hallgat, folytatja olvasmányát vagy egyéb foglalatosságát. Kisvártatva egyszerre Z. úr álmodozó hangon szavalja:

‚Steht er mit festen
Gefügigen Knochen
Auf der Erde,
So reicht er nicht auf,
Nur mit der Linde
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.'

Én diadallal kiáltottam: megfogtuk az „Erdmannt." Az a férfi, ki szilárdan áll a földön (Erde) az Erd-mann, nem ér föl addig, hogy a hárssal (Lindemann) vagy a szőlőtőkével (borkereskedő) vetélkedjék. Más szóval: az a Lindemann, az ostoba diák, aki később borkereskedő lett, az is szamár volt ugyan, de mégsem akkora szamár, mint az Erdmann, aki hozzá sem ér fel." Az ily tudatlanul végbemenő csúfolódás és szitkozódás igen gyakori, ezért úgy véltem, hogy most már rátaláltam a nevelfelejtés legfontosabb indokára.

Megkérdeztem még, hogy az idézett sorok milyen versből valók. Z. azt mondta, hogy Goethe egy költeményéből, melynek úgy emlékszik, ezek a kezdősorai:

„Edel sei der Mensch
Hilfreich und gut!

s hogy később ezek a sorok fordulnak elő benne:

„Und hebt er sich aufwärts
So spielen mit ihm die Winde."

Másnap kikerestem Goethe e költményét s ekkor kiderült, hogy az eset még érdekesebb, (de bonyolultabb is), mint először látszott.

a) Az idézet első két sora így szól (v. ö. föntebb):

Steht er mit festen
Markigen Knochen

A „gefügigen Knochen" — „hajló, engedékeny csontok" kicsit idegenszerű kép volna. De ezzel nem kívánok bővebben foglalkozni.

b) A versszak következő sorai pedig ezek (l. fönt):

Auf der wohlbegründeten
Dauernden Erde,
Reicht er nicht auf,
Nur mit der Eiche
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.

Tehát hársról az egész költeményben szó sincs. A tölgyfa helyébe csak azért tett (tudattalanja) hársfát, hogy lehetővé tegye az Erde-, Linde--, Rebe-, (Szőlő) szavakkal való játékot.

c) E költemény címe: Grenzen der Menschheit s összehasonli-

tást von az istenek mindenhatósága s az ember csekély hatalma között. Az a költemény pedig, melynek kezdősorai:

Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!

egészen más költemény és néhány lappal hátrább van az előbbinél. Címe: „Das Göttliche" és szintén az ember és az istenség viszonyáról elmélkedik. Minthogy ebben az irányban nem vizsgálódtunk tovább, legföljebb sejthetem, hogy az eltolódás előidézésében a lét és enyészet, mulandóság és örökkévalóság, a saját rövid életünk és a közeledő halál gondolatai is szerepet játszottak."

A fölsorolt példák egynémelyikének felderítésénél a pszichoanalitikus technika minden finom fogását alkalmazták. Aki az ilyen elemző munkát alaposabban meg akarja ismerni, annak figyelmébe ajánlom a londoni E. Jones angolból fordított egyik értekezését.*

Ferenczi észlelte, hogy a névelfelejtés mint hisztériai tünet is felléphet. Ez esetben mechanizmusa nagyon különbözik a tévcselekmény rendes mechanizmusától. Hogy e megkülönböztetés hogyan értendő, kiviláglik az ő közléséből:

„Kezelek most egy beteget, egy öregedő kisasszonyt, akinek még a leghasználatosabb s neki legismertebb vezetéknevek sem jutnak eszébe, noha különben jó emlékezőképessége van. Elemzés közben kiderült, hogy e tünettel tudatlanságát akarja bizonyítani. Tudatlanságának ily tüntető fitogtatása azonban tulajdonképen szemrehányás szüleivel szemben, akik nem részesítették magasabb iskolai oktatásban. Kínző takarítási kényszer („házi asszony-pszichozis") részben ugyanebből a forrásból fakad. Körülbelül azt akarja kifejezni mindakettővel: Ime cselédet neveltetek belőlem."

Tetszés szerint szaporíthatnám a névelfelejtés példáit és még sokkal mélyebbre hatolhatnék itt a magyarázatukba, de nem akarom azokat a szempontokat, amelyek későbbi témáknál csaknem kivétel nélkül ujra szóba fognak kerülni, már itt az elsőnél fejtegetni. Csak az eddig közölt analizisek eredményeit kívánom néhány mondatban összefoglalni:

A névelfelejtésnek (helyesebben: kimaradásnak, múló felejtésnek) mechanizmusa abban áll, hogy a név szándékolt felidézését idegen s az időszerint tudattalan gondolatmenet zavarja meg. A zavaró komplexum vagy már eleve összefüggésben van a visszaidézésében megzavart névvel, vagy pedig ez az összefüggés néha mesterkéltnek látszó utakon, felületes (külsőséges) társítások utján alakult ki.

A zavaró komplexumok közt leghatékonyabbnak bizonyulnak az önmagára vonatkoztatás komplexumai (személyi, családi, hivatásbeli komplexumok).

Ha egy név többértelmüségénél fogva több gondolatkörhöz (komplexumhoz) tartozik, ugy az egyik gondolatmenettel való

* Analyse eines Falles von Namenvergessen. Zentralblatt für Psychoanalyse, II. évf. 2 f. (1911).

összefüggésében gyakran zavarja azt meg egy másik, erősebb komplexumhoz való tartozása.

Ez emlékezetzavarok indokai közül a legvilágosabban fölötlő az a szándék, hogy távoltartsa az emlékezettel felidézhető kínérzetet.

Általában a névelfelejtés eseteit két főcsoportba oszthatjuk; vagy a név maga érint valami fájdalmas pontot, vagy oly más szóval jut kapcsolatba, mely ily kínos hatást ébreszthetne. Azaz a nevek felidézésében vagy a név maga, vagy annak közelebbi vagy távolabbi társításos kapcsolata okozhat zavart.

Ez általános megállapítások átgondolása érthetővé teszi, hogy a futólagos névelfelejtés leggyakrabban észlelhető tévcselekményünk.

De még távolról sem dolgoztuk fel a jelenség összes sajátságait.

Arra akarok még utalni, hogy a névelfelejtés nagymértékben ragadós. Ha két ember beszélget, sokszor elegendő, hogy az egyik megjegyezze, hogy ezt vagy azt a nevet elfelejtette s már a másik is kiejté azt emlékezetéből. De az ilyen „átragadt" elfelejtés esetében hamarabb sikerül a keresett nevet visszaidézni.

Ez a „tömeges" — kollektiv —elfelejtés, mely szorosan véve a tömeglélektan jelensége, még nem képezte lélekelemző vizsgálódás tárgyát. Egyetlen, de igen szép példán Th. Reik-nek sikerült e különös jelenség helyes magyarázatát adni.*

Főiskolai képzettségü emberekből álló kis társaságban, melyben a filozófiai szak két nőhallgatója is jelen van, azon számos problémáról beszélgetnek, amelyeket a kereszténység keletkezése vet fel a művelődéstörténet és a vallástudomány számára. Az egyik fiatal hölgy részt vesz a társalgásban és megjegyzi, hogy egy nemrégiben olvasott angol regényben érdekes képét találta az ama korszakban végighullámzó sokféle vallási áramlatnak. A regény Krisztus egész életét leirja születésétől haláláig, — teszi hozzá, de a könyv címe sehogysem jut eszébe. (Ellenben rendkivül élénken áll előtte a könyv fedőlapjának s a cím typographikus képének látási emlékképe). A jelenlevő urak közül három szintén azt állitja, hogy ismeri a könyvet, de sajátságos módon a címe nekik sem jut eszükbe."...

Csak a fiatal hölgy vetette alá magát a lélekelemzésnek e névelfelejtés felderítése céljából. A könyv címe: Ben Hur (irta: Lewis Wallace). A lány pótlóötletei a következők voltak: Ecce homo — homo sum — quo vadis? Ő maga átlátta, hogy azért felejtette el a nevet: „mert oly kifejezést tartalmaz, melyet én, vagy bármely fiatal lány nem szivesen használ — különösen fiatalemberek társaságában." (Hure = ringyó). Ezt a magyarázatot az igen érdekes elemzés még elmélyítette. Ebben a megpendített összefüggésben a homo német fordítása: Mensch is rossz értelemben használható. Reik következtetése tehát ez: A fiatal hölgy ugy bánik azzal a szóval, mintha e gyanus cím kimondásával oly kivánságokat vallott volna magáénak fiatal férfiak

* Th. Reik. Über kollektives Vergessen. Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse II. 1920.

előtt, amelyeket mint személyéhez nem méltó bántó kívánságokat elvetett. Rövidebben szólva: Tudattalanja a „Ben Hur" kimondását nemi ajánlkozásnak veszi, a név elfelejtése tehát az ilyfajta tudattalan kisértés elleni tiltakozásnak felel meg. Indokolt az a feltevés, hogy hasonló tudattalan folyamatok határozták meg az elfelejtést a fiatal emberekben is. Tudattalanjuk megértette a lány elfelejtésének igazi jelentését és... mintegy értelmezte azt. A férfiak elfelejtése mintegy a lány tiltakozó magatartása iránt való tekintetből történt... Mintha a beszélgető lány hirtelen emlékezés képtelensége világos figyelmeztetés lett volna, melyet a férfiak tudattalanul jól megértettek."

Ismerünk folytatólagos névelfelejtést is, amidőn a nevek egész láncolata esik ki az emlékezetből. Ha az ember egy kimaradt név keresése közben, más, vele szoros összefüggésben levő nevek után kapkod segítségért, akárhányszor ezek a támaszul szolgálható nevek is elfutnak előlünk. Az elfelejtés egyik szóról a másikra csap át, mintegy bizonyságául annak, hogy az emlékezésnek egykönnyen el nem hárítható akadály állja utját.

IV.

Gyermekkori és fedő emlékek.

Egy más (a „Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie" 1899-i évfolyamában megjelent) értekezésemben nem vélt helyen sikerült kimutatnom emlékezésünk tendenciózus természetét. Abból a feltűnő tényből indultam ki, hogy az ember legkorábbi gyermekkori emlékei sokszor látszólag mellékes és közömbös élményeket őriznek meg, míg e kor fontos, mélyreható s indulattelt benyomásainak a felnőtt emlékezetében (sokszor, de persze nem mindig!) nyomuk sem maradt. Minthogy emlékezetünk tudvalevőleg válogat az elé került benyomások között, arra gondolhatnánk, hogy ez a válogatás a gyermekkorban egészen más elvek alapján történik, mint az értelem érettsége idején. A behatóbb vizsgálat azonban azt mutatja, hogy erre a feltevésre nincs szükség. A közömbös gyermekkori emlékek eltolódási folyamatnak köszönhetik létüket; más, igazán jelentős élmények helyettesítői ők, amelyeknek emlékét a lélekelemzés kifejtheti belőlük, de amelyeknek közvetlen felidézését belső ellenállás gátolta meg. Minthogy fennmaradásukat nem saját tartalmuk, hanem e tartalomnak más, elfojtott gondolattal való társításos kapcsolata biztosítja, jogosan viselhetik a „fedőemlékek" nevet, amellyel én ruháztam fel őket.

A fedőemlékek jelentésének és viszonylatainak sokféleségét csak épen érintettem az említett dolgozatban, de egyáltalán nem méritettem ki. Az ott részletesen elemzett példán különösen a fedőemlék s a mögötte rejlő tartalom *időbeli* viszonylatának sajátosságát emeltem ki. Abban az esetben ugyanis a fedőemlék a gyermekkor legelső éveiből származott, míg az általa az emlékezetben képviselt gondolati élmények, amelyek csaknem tudattalanok maradtak, az illetőnek későbbi korába estek. Az ilyenfajta eltolást *visszanyuló* vagy *visszafutó* pótlásnak neveztem. Még gyakoribb talán az ellenkező viszonylat, hogy t. i. a közelmult valamely közömbös benyomása rögzítődik az emlékezetben fedőemlék gyanánt és pedig kizárólag egy korábbi élménnyel való kapcsolata révén, amelynek közvetlen felidéződését ellenállás gátolja meg. Ezek volnának az *előrenyuló* vagy *előretolt* fedőemlékek. Az emlékezetet érdeklő lényeges dolog

itt időrendben a fedőemlék mögött van. Végül van példa a harmadik esetre is, mikor a fedőemlék nemcsak tartalma, hanem időbeli közelsége révén is kapcsolódik a mögötte rejlő jelentős élményhez, tehát a fedőemlék egyidejű vagy szomszédos.

Hogy emlékezetkincsünk mekkora hányadát sorozhatjuk a fedőemlékek kategoriájába s hogy ezek milyen szerepet játszanak a különböző neurotikus gondolatfolyamatokban, oly problémák, melyeknek méltatására akkor sem terjeszkedtem ki, de amibe most sem fogok belebocsátkozni. Csak azt kívánom kiemelni, hogy a téves emlékezéssel kapcsolt névelfelejtés és a fedőemlékképződés egynemű lelki folyamatok.

Első pillantásra sokkal feltünőbbek a két jelenség közötti különbségek, mint esetleges hasonlóságaik. Ott tulajdonnevekről van szó, itt teljes benyomásokról, valósággal vagy gondolatban átélt élményekről; amott az emlékezeti működés nyilvánvaló csődöt mondásáról, emitt oly emlékezési teljesítményről, mely megütközést kelt bennünk; ott pillanatnyi zavarról — hiszen az épen elfelejtett nevet százszor idézhettük fel helyesen azelőtt és idézhetjük fel ujra azután —; itt az emlék megszakítás nélküli birtoklásáról, hiszen a közömbös gyermekkori emlékek életünk hosszú szakán át kisérhetnek minket. Ugy látszik, hogy a rejtély nyitja egészen más és más irányban keresendő e két eset mindegyikében. Ott az elfelejtés, itt az emlék fenmaradása vonja magára tudományos kiváncsiságunkat. De ha belemélyedünk a kérdésbe, látjuk, hogy a két jelenség lelki különbözősége dacára, köztük a megegyezések a túlnyomóak. Mindkét esetben az emlékezés megtévedéséről van szó; az emlékezet nem azt idézi fel, amit tulajdonképen kellene, hanem valami mást ennek pótlásául. A névelfelejtés esetében sem szünik meg az emlékezet működni: ott a pótlónevek formájában nyilvánul meg. Viszont a fedőemlék képződése más, lényegesebb benyomások elfelejtésén alapul. Mindkét esetben valami zavar közbeléptéről ad nekünk hirt valamely intellektuális érzésünk, csakhogy más-más formában. A névelfelejtés esetében tudjuk, hogy a pótlónevek tévesek; a fedőemlékekkel szemben csodálkozunk, hogy egyáltalán élnek bennünk. Ha azután a lélekelemzés kimutatja, hogy a pótképződmények mindkét esetben azonos módon, felületes társítás irányában való eltolódás utján, jönnek létre, akkor épen a két jelenség lelki matériájában, időtartamában és a hangsúly elhelyezésében észlelt nagy különbségek fokozhatják azt a várakozásunkat, hogy fontos és általános érvényü dolgot fedeztünk fel bennük. Ez az általános érvényü dolog ugy hangzanék, hogy az emlékezet működésének csődöt mondása és megtévedése sokkal gyakrabban mint gondolnók egy elfogult tényezőnek, valamely tendenciának beavatkozását árulja el, mely az egyik emlék fenmaradását pártfogolja, mig a másiknak ellene dolgozik.

A gyermekkori emlékek problémáját annyira jelentősnek és érdekesnek tartom, hogy az eddig kifejtett szempontok kiegészitéseül még néhány megjegyzést szeretnék neki szentelni.

Meddig nyúlnak vissza a gyermekkorba emlékeink? V. és C.

Henri* és Potwin** eziránya vizsgálódásai azt mutatják, hogy e tekintetben nagy egyéni eltérések mutatkoznak a megvizsgált személyeknél, mert némelyek életük hatodik hónapjába teszik első visszaemlékezésüket, mások semmire sem emlékeznek a hatodik, sőt nyolcadik életévük betöltése előtti időből. De mitől függ a gyermekkori emlékek ez eltérő viselkedése és mi ennek az eltérésnek a jelentősége? Nyilvánvalóan nem érhetjük be azzal, hogy tömeges vizsgálódás útján adatokat gyüjtsünk e kérdésre vonatkozólag; hanem ez adatokat fel is kell dolgoznunk, még pedig az őket szolgáltató személy közreműködésével.

Én azt hiszem, hogy mi a gyermekkori amnéziának, az életünk első éveire vonatkozó emlékek eltünésének tényét tulságosan magától értődőnek vesszük és ezzel elmulasztjuk az alkalmat egy sajátságos rejtély meglátására. Megfeledkezünk róla, mily magasrendü értelmi működésre s mily bonyolult érzelmi ingerületekre képes a négy év körüli gyermek; egyenest csodálkoznunk kellene azon, hogy a későbbi évek emlékezete rendszerint oly kevés nyomát őrzi meg e lelki folyamatoknak, ami annál feltünőbb, mert döntő okok késztetnek annak feltevésére, hogy ugyanezek az elfelejtett gyermekélmények nem multak el nyomtalanul az egyén fejlődésében, hanem minden időkre kiható befolyást gyakoroltak rá. S ime, rendkivüli hatásosságuk dacára elfelejtettük őket! Ez a tény arra utal, hogy (a tudatos reprodukció értelmében vett) visszaemlékezésnek egészen különleges feltételei vannak, amelyeket eddig nem sikerült felismernünk. Könnyen lehetséges, hogy a gyermekkori elfelejtés felderítése utat nyit azoknak az amnéziáknak megértésére is, amelyek ujabb megismeréseink szerint minden neurótikus tünet képződésének alapját képezik.

A megőrzött gyermekkori emlékek egy része értelmes és érthető, mások megütközést keltenek vagy érthetetlenek. Könnyen földeríthetünk néhány tévedést, ez emlékek mindkét fajtáját illetőleg. Ha lélekelemző vizsgálat alá vetjük valakinél e megőrzött emléket, hamarosan megállapithatjuk, hogy mi sem kezeskedik helyességükért. Az emlékképek egy része kétségtelenül megvan hamisitva, hiányos, vagy időben és térben eltolódott. A kisérleti személyek kijelentései, például, hogy első emlékük életük második évébe nyulnak vissza, nyilvánvalóan nem megbizhatók. Rövidesen sikerül indokokat is találnunk, melyek az emlékek elferditését és eltolódását érthetővé teszik, de azt is bizonyitják, hogy nem egyszerüen az emlékezőtehetség gyengesége okozta az emlékezés e tévedéseit. Későbbi éveink hatalmas lelki erői formálták a gyermekélmények felidézhetőségét, valószinüleg ugyanazok az erők, amelyeken mulik, hogy általában ugy elidegenedtünk gyermekkorunk megértésétől.

A felnőttek emlékezése tudvalevőleg különböző lelki anyagon megy végbe. Vannak, akik látási képekben emlékeznek, emlékeiknek látási — vizuális — jellege van; mások alig tudják az élmé-

* Enquête sur les premiers souvenirs de l'enfance. L'année psychologique III. évf. 1897.

** Study of early memories. Psychological Rewiew, 1901.

nyek homályos körvonalait emlékezetbe idézni; ezeket „auditiv" vagy „motorikus" tipusú egyéneknek nevezzük a vizuális tipussal szemben. (Charcot felosztása szerint). Az álomban eltűnnek ezek a különbségek, mindnyájan túlnyomóan látási képekben álmodunk. De ugyanigy fejlődik vissza ez a különbség a gyermeki emlékeket illetőleg; plasztikus látási képekben jelennek meg ezek oly személyeknél is, kiknek későbbi emlékezése nélkülözni kénytelen a vizuális jelleget. A látási emlékezés tehát megőrzi a gyermeki emlékezés tipusát. Nekem a legkorábbi gyermekemlékek az egyedüli vizuális emlékeim; valósággal plasztikusan kidomborodó jelenetek ezek, melyek csak a szinpadi előadásokhoz hasonlithatók. Ezekben a gyermekkori jelenetekben — akár valódiaknak, akár meghamisitottaknak bizonyulnak — rendszerint saját gyermekkori személyét is ott látja az ember, a körvonalait, ruházatát. Ez a körülmény megütközést kell, hogy keltsen bennünk; mert felnőtt vizuális emlékezetü emberek a maguk személyét nem látják már későbbi élményeik emlékképein.* Ezenfelül minden tapasztalatunk elleneszól annak a feltevésnek, hogy a gyermek figyelme valaminek átélése közben önmagára s nem kizárólag a külső benyomásokra irányul. Igy különböző indokok késztetnek arra a feltevésre, hogy úgynevezett kora-gyermekkori emlékeink nem az igazi emlékezeti benyomást, hanem ennek későbbi átdolgozását tartalmazzák, mely átdolgozás nyilván magán viseli különféle, későbbi lelki tényezők bélyegét. Igy az egyén „gyermekkori emlékei" egész általánosságban a „fedőemlékek" jelentőségéhez jutnak és ezzel nevezetes analógiát mutatnak fel a népeknek mondákban és mythosokban megőrzött gyermekkori emlékeivel.

Aki sok egyén lelkét vizsgálta meg a lélekelemzés módszerével, az a különféle fedőemlékek számos példáját gyüjthette össze. E példák közlését azonban rendkivül megnehezíti az a fentebb kifejtett körülmény, hogy e fedőemlékek az egyén későbbi élményeivel vannak szoros kapcsolatban; igy sokszor egy ember egész élete történetét el kellene mondanunk, hogy kimutassuk valamely gyermekkori emlékének fedőemlék-jellegét. Ritka dolog, hogy egyetlen gyermekkori emléket önmagában lehessen közölni és méltatni, mint a következő szép példában:

Egy 24 éves férfi következő emlékképet őrizte meg ötödik életévéből: Egy nyárilak kertjében, kis széken ül nagynénje mellett, aki a betük ismeretére tanítja. Az m és n betüket nehezen tudja megkülönböztetni egymástól és kéri nénjét, ugyan mondja meg, miről lehessen megismerni, melyik az egyik, melyik a másik. A nénike figyelmezteti őt, hogy hiszen az m egy egész darabbal — a harmadik vonással — nagyobb, mint az n. — Az elemzés nem derített fel olyan indokot, melynek alapján ez emlék valódiságában kételkednünk kellene; de ez csak később jutott jelentőségre, amidőn alkalmasnak bizonyúlt arra, hogy szimbolikus kifejezését adja a fiú másirányu tudásvágyának is. Mert valamint-

* Ez az állitásom saját kérdezősködéseim eredményére támaszkodik.

hogy akkor az m és n közötti különbséget szerette volna megtudni, ugy igyekezett később azon, hogy a fiú és leány közötti különbséget megismerje s bizonyára szivesen vette volna, ha épen ugyanaz a kedves nénikéje igazitja útba. Azután rá is jött, hogy a különbség hasonló, mert a fiunak megint egy egész darabbal többje van, mint a lánynak s e felfedezés idején ébredt fel benne a megfelelő gyermeki kutatásvágy emléke.

Más példa a késői gyermekkorból: Egy szerelmi életében nagy gátlásokkal küzdő férfi, ki jelenleg a 40-ik évét meghaladta, a legidősebb kilenc testvér közül. Legifjabb testvérkéje születésekor 15 éves volt, de konokul és határozottan azt állítja, hogy sohasem vette észre anyjának terhességét. Hitetlenségem nyomása alatt az az emléke merült fel, hogy tizenegy vagy tizenkét éves korában látta, mikor anyja a tükör előtt hirtelen megkötötte (németül: a u f b a n d) a szoknyáját. Azután egészen önként hozzáteszi: az anyja épen az utcáról jött és váratlan szülési fájdalmak lepték meg. A szoknya felkötése — a u f b i n d e n — azonban fedőemlék a szülés — e n t b i n d e n — helyett. Az ily „szóhidak" alkalmazásával még más esetekben is fogunk találkozni.

Egyetlen példán azt szeretném még megmutatni, mint derítheti fel az analitikus munka valamely gyermekkori emlék értelmét, amely azelőtt értelmetlennek látszott. Amikor 43 éves koromban a saját gyermekkoromra való visszaemlékezésem maradványaira kezdtem irányitani figyelmemet, felötlött bennem egy jelenet, amely már régtől — nekem úgy tünt, öröktől — fogva tudatomba ötlött időnként s mely minden jel szerint harmadik évem betöltése előtti időbe volt helyezhető. Követelődzve és bőgve látom magamat egy szekrény előtt, amelynek ajtaját 20 évvel idősebb féltestvérem tartotta nyitva; azután hirtelen, mintegy az utcáról visszatérve, édesanyám lépett be bájosan és karcsún. Ezekbe a szavakba foglaltam a plasztikusan előttem álló jelenetet, amelyet azonban nem tudtam hovátenni. Hogy bátyám a szekrényt (Kasten) kinyitni, avagy becsukni akarta-e, hogy én miért sirtam eközben és mi összefüggésben van mindezzel anyám hazatérte, mindez homályos volt előttem. Hajlandó lettem volna olyformán magyarázni a dolgot, hogy bátyám ingerkedett velem s e játéknak édesanyám vetette végét. Az ember gyakran félreért igy egy emlékében megőrzött gyermekkori jelenetet; bizonyos helyzetet lát maga előtt, amelynek nincs középpontja; nem tudja, melyik elemét illeti a lelki hangsúly. Az elemző munka e képnek nem várt felfogására késztetett: Nem találtam édesanyámat; az a gyanu ébredt bennem, hogy abba a szekrénybe van bezárva s azért követeltem bátyámtól, hogy a szekrényt nyissa ki. Mikor ezt megtette s én meggyőződtem, hogy anyám nincs a szekrényben, kiabálni kezdtem; ezt a pillanatot őrizte meg az emlékkép, melyre azután édesanyám megjelenése következett, ami lecsillapította aggodalmamat, vagy vágyakozásomat. De hogy jutott a gyermek arra a gondolatra, hogy távollevő anyját a szekrényben keresse? Ezidőből való álmaim homályosan egy dajkámra utaltak, akiről még egyéb emlékeim is maradtak; például szigoruan megkövetelte,

hogy az ajándékba kapott kis pénzdarabokat neki adjam át. Olyan részlet ez maga, mely a későbbiek számára fedőemlék értékét nyerte. Elhatároztam tehát, hogy ez egyszer megkönnyítem magamnak a megfejtés munkáját és most már öreg édesanyámnál kérdezősködöm ama dajkám felől. Különböző dolgokat tudtam igy meg, többek közt azt is, hogy az az okos, de annál kevésbbé becsületes teremtés anyám gyermekágya idején nagy lopásokat követett el és féltestvérem sürgetésére birósag elé került. Ez a felvilágositás kinyilatkoztatás módjára derítette fel a kérdéses emlék értelmét. A dajka hirtelen eltünése nem volt nekem közömbös. Épen féltestvéremtől kérdeztem meg, hová lett, talán mert észrevettem, hogy neki része volt eltüntetésében; ő pedig, szokott módján, azt a kitérő és kétértelmü választ adta: „bekasztlizták" („eingekastelt", a Kasten, szekrény szóból). Ezt a feleletet gyerekésszel szószerint értelmeztem, de nem kérdezősködtem tovább, mert nem volt több kérdezni valóm. Mikor aztán röviddel azután édesanyámat nem leltem, az a gyanu támadt bennem, hogy a rossz bátya őt is úgy eltüntette, mint a dajkát és követeltem, hogy a szekrényt nyissa ki. Azt is értem már, miért van hangsúlyozva a vizualis jelenet szavakba foglalásában édesanyám karcsusága; ez ujdonságával tünt fel a gyermeknek. U. i. én két és fél évvel vagyok idősebb, mint akkor született hugom, három éves korom után pedig a féltestvérem nem lakott már velünk együtt.

V.

Az elszólás (nyelvbotlás.)

Anyanyelvünk használatos szókincse, mint már említettük, ment ugyan a feledéstől; de annál gyakrabban fellép alkalmazása közben egy más működési zavar, amelyet az „elszólás" néven ismerünk. A normális emberen észlelt elszólás mintegy bevezető foka a pathologikus körülmények közt fellépő ugynevezett „paraphasiá"-knak.

E tárgy taglalását — kivételképen — kutatásaimat megelőző tanulmány méltatásával kezdhetem. 1895-ben jelent meg Meringer és C. Meyer értekezése „Az elszólásról és téves olvasásról" (Über Versprechen und Verlesen), amely e kérdést egészen más szempontból tárgyalja, mint én. Az egyik szerző, a munka megszövegezője, ugyanis nyelvtudós, és a nyelvészeti érdeklődés indította arra, hogy az elszólás szabályainak vizsgálatával foglalkozzék. Várakozása az volt, hogy ezekből a szabályokból „bizonyos szellemi mechanizmus" közreműködését állapíthatja meg, „amelyben egy szó, vagy mondat hangzói, valamint a szavak egymás között egész sajátságos módon kapcsolódnak és füződnek össze." (10. lap.)

A szerzők az „elszólás" magukgyüjtötte példáit legelőbb is tisztán leiró szempontból csoportosítják. Megkülönböztetnek felcseréléseket (pld. Vénuszi Milo ahelyett hogy milói Vénusz) előcsengéseket vagy anticipációkat (pld.: „es war mir auf der Schwest... auf der Brust so schwer" (Magyar példa: Megyek az Ukadémia-utcába, ahelyett hogy: megyek az Akadémia-utcába), — utáncsengéseket vagy postpozíciókat (pld. „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustossen", „anzustossen" helyett. (Magyar példa: Felhivom Önöket, hogy ürítsük fel poharunkat), továbbá vegyítéseket, kontaminációkat (pld. „er setzt sich auf den Hinterkopf", abból, hogy „er setzt sich einen Kopf auf" és „er stellt sich auf die Hinterbeine" substitucíókat vagy helyettesítéseket (pld: „Ich gebe die Präparate in den Briefkasten, Brutkasten helyett); főkategóriákhoz még néhány kevésbbé fontos (vagy a mi szempontunkból kevésbbé jelentős) csoportot soroltak. E

felosztásban nem tesz különbséget, hogy az áthelyezés, ferdítés, összeolvasztás a szó egyes hangzóit, külön szótagokat vagy a mondani szándékolt mondat egész szavait illeti-e.

Az elszólás megfigyelt fajainak magyarázatát Meringer a beszédhangok különböző lelki értéküségében véli feltalálni. Amidőn egy szó első hangjára, egy mondat első szavára idegezzük be magunkat, az ingerület folyamata már a későbbi hangok, a későbbi szavak felé is fordul s amennyiben ez innervációk egyidejüleg történnek, módosítólag hathatnak egymásra. A lelkileg nagyobbértékü hang ingerülete előzetesen érvényesül vagy utólag is visszahangzik s így megzavarja a kevésbbé intenziv beidegzési folyamatokat. Tehát csak azt kell meghatározni, melyek egy szó legsúlyosabb értékü hangjai. Meringer ezt mondja: „Ha tudni akarjuk, melyik hangnak van valamely szóban legnagyobb intenzitása, akkor figyeljük meg magunkat, ha egy elfelejtett szót — például nevet — keresünk. Ami először ötlik megint tudatunkba, annak volt mindenesetre legnagyobb intenzitása az elfelejtés előtt" (160. l.) „A legnagyobb intenzitásu hangok tehát a gyökszótag első hangzója, a szó első hangzója és a hangsulyos magánhangzó vagy magánhangzók." (162. l.)

Nem állhatom meg, hogy itt ellenvetést ne tegyek. Akár a legnagyobb intenzitásu elemekhez tartozik valamely név kezdőbetüje, akár nem, az egész bizonyosan nem áll, hogy névelfelejtés esetén ez tér vissza legelőbb a tudatba; a fenti szabály tehát használhatatlan. Ha az ember magát valamely elfelejtett név keresése közben megfigyeli, aránylag gyakran van az a meggyőződése, hogy ez egy bizonyos betüvel kezdődik. Ez a meggyőződés azonban époly gyakran bizonyul tévesnek, mint helyesnek. Sőt én azt állitom, az ember legtöbbször helytelen kezdőbetüre gondol. Igy például a Signorelli esetben is a pótlónévben ugy a név kezdőbetüje mint lényeges szótagjai elvesztek; épen a súlytalanabb elli szótagpár tér vissza a tudatba a Botticelli pótlónévben. Hogy a pótlónevek felmerülésében mily mellékes szerepe van az elfelejtett név kezdőbetüjének, azt a következő eset is mutatja. Egy napon nem tudom eszembe idézni annak a kis országnak nevét, amelynek fővárosa Monte Carlo. A fölmerült pótlónevek a következők:

Piemont, Albania, Montevideo, Colico. Albánia helyébe hamarosan Montenegro lép és ekkor föltünik nekem, hogy a Mont (ejtsd: Mon) szótag Colico kivételével az összes pótlónevekben benne van. Ez aztán megkönnyíti, hogy Albert fejedelem nevéből kiindulva, visszaidézzem az elfelejtett Monaco-t. Colico körülbelül az elfelejtett név ritmusát utánozza.

Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy az elszólás jelenségében is hasonló mechanizmus játszhatik szerepet, mint amilyet a névelfelejtés esetében kimutattunk, akkor alaposabban indokolt megitélésére jutunk az elszólás tüneményének. A beszédnek azt a megzavarását, mely az elszólásban nyilvánul, okozhatja először ugyanazon beszédfolyamat egy más alkotórészének befolyása, vagyis

előre fölcsendülése vagy utánacsengése, vagy a kimondani szándékolt mondat vagy összefüggés egy másik (párhuzamos) szövegezése; ide tartoznak az összes Meringer és Mayer könyvéből átvett példák; — de okozhatja másodszor, a Signorelli eset lefolyásához hasonlóan, a kimondani szándékolt szón, mondaton, beszéden kívülálló befolyás is, oly elemek befolyása, amelyeknek kimondása nem állt szándékunkban s melyeknek ingerhatását csak a működészavar föllépte hozza tudomásunkra. Az elszólás kétféle keletkezési módjának közös vonása az ingerületek egyidejüsége volna; megkülönböztető jegyük abban áll, hogy az egyidejü két inger ugyanazon a mondaton vagy összefüggésen foglal-e helyet, avagy azon kivül. Ez a különbség első látszatra nem oly nagy, mint amilyennek az elszólás tüneteiből vont következtetések mutatják. Világos azonban hogy csak az első esetben van kilátásunk rá, hogy az elszólás jelenségeiből oly mechanizmus működésére következtethessünk, mely hangzókat és szókat kiejtésük kölcsönös befolyásolása céljából összekapcsol, tehát oly következtetéseket vonhassunk le, amilyeneket a nyelvkutató remélt az elszólás tanulmányozásából levonhatni. Ha az illető mondaton vagy összefüggő beszéden kivül eső befolyás okozta a zavart, akkor elsősorban a zavaró elemeket kellene felfednünk, azután pelig azt a kérdést felvetnünk, hogy vajjon sejteti-e ennek a zavaró hatásnak mechanizmusa a nyelvképződés feltételezhető törvényeit.

Nem állíthatja az ember, hogy Meringer és Mayer nem ismerték fel annak lehetőségét, hogy a beszéd megzavarását „bonyolult lelki befolyások", az illető szó, mondat, beszéd összefüggésén kivül eső elemek határozzák meg. Hiszen észre kellett venniök, hogy a hangok lelki különböző-értéküségének elmélete tulajdonképen csak a hangzók megzavartatásának, továbbá az elő- és utócsengéseknek megvilágítására elegendő. Ha a szavak megzavarását nem lehetett hangzók megzavartatására visszavezetni, például a szavak mással helyettesítése (substituciója) vagy összevegyítése (kontamináció) esetében, akkor a szerzők is habozás nélkül a szándékolt összefüggésen kívüleső elemben keresték az elszólás okát és ezt a tényállást szép példákkal világították meg. Idézem a következő helyeket:

(62. l.) „Ru. oly eseményekről beszél, amelyeket magában „disznóságoknak" minősit. (Schweinereien). De enyhe kifejezést keres és igy szól: „akkor azonban olyan disz...dolgok sültek ki..." („Sachen zum Vorschwein gekommen"). Mayer és én jelen voltunk és Ru. megerősítette, hogy „disznóságokra" (Schweinereien) gondolt. Hogy ez az elgondolt szó mégis felbukkant és hirtelen érvényesült, a Vorschein és Schwein szavak hangzási hasonlóságában leli kielégitő magyarázatát."

(73. l.) „Miként a kontaminációknál, úgy a substitucióknál is, és itt valósznüleg még sokkal nagyobb mértékben, fontos szerepet játszanak a „lebegő" vagy „vagáló" szóképek. Ezek, noha a tudat küszöbe alatt, de mégis hatásraképes közelségben vannak és a mondani szándékolt gondolatkörrel való hasonlóság révén

könnyen segítségül hivhatók és ekkor kisiklást okoznak vagy keresztezik a szavak menetét. A „lebegő" vagy „vagáló" szavak, mint említettük, gyakran röviddel előbb lefolyt beszédfolyamatok maradványai (utóhangjai.)"

(97. l.) „A kisiklást hasonlóság is okozhatja, ha valami más, hasonló szó lappang közel a tudat küszöbe alatt, amelyet azonban nem szándékunk kimondani. Így áll a dolog a substituciók esetében. — Reménylem tehát, hogy az utólagos vizsgálat az általam felállított szabályokat meg fogja erősíteni. Ehhez szükséges azonban, hogy (ha más beszél) tájékozódjunk afelől, mi minden járt a beszélő fejében. Ime egy tanulságos példa. Li. igazgató jelenlétemben ezt mondta: „Die Frau würde mir Furcht einlagen" — einjagen helyett. Ettől az asszonytól megijednék.) Megütköztem, mert a téves l teljesen érthetetlennek tűnik. A beszélőt figyelmessé teszem tehát nyelvbotlására, mire ő rögtön felvilágosít: Persze, mert másra is gondoltam. „Ich wäre nicht in der Lage... stb." Innen a nyelvbotlás.

Más eset: Megkérdezem v. Schid. urat, mit csinál a beteg lova. — „Ja das draut — dauert vielleicht noch einen Monat" — („Igen, ez még eltart talán egy hónapig is") feleli. Csodálkozom a közbecsúszott r-en, mert a szövég előtti r nem hathatott így előre. Figyelmessé teszem erre v. S-t, aki elmondja, hogy közben azt is gondolta magában, „eine traurige Geschichte —" (szomoru história). Tehát két feleletet gondolt el és a kettő összevegyült."

Félre nem ismerhető, hogy a tudat küszöbe alatt álló és kimondani nem szándékolt — „lebegő" szókapcsolatok tekintetbevétele és az a követelés, hogy megtudakoljuk, mi mindenre gondolt a beszélő, milyen közel rokonságban állnak a mi „analiziseink" módszerével. Mi is tudattalan anyagot keresünk, még pedig ugyanazon úton-módon, csakhogy minékünk a vizsgált személy ötleteitől a zavaró elem felfedezéseig nagyobb utat kell bonyolult társítások sorozatán át megtennünk.

Meringer példái még egy más érdekes jelenségről is tanuskodnak, amelyet külön ki akarok emelni. A szerző saját meggyőződése szerint a szándékolt mondat egy szavának más, nem kimondásra szánt szóval való hasonlósága teszi lehetővé, hogy az utóbbi valami ferdítés, keverékszó, kompromisszumképződés (kontamináció) révén a tudatban érvényesüljön. Így:

lagen, dauert, Vorschein
jagen, traurig, ...schwein

Mármost én az „Álomfejtésről"* szóló munkámban kimutattam, hogy mennyi része van a sürítő-munkának abban, hogy az ugynevezett nyilvánvaló álomtartalom a lappangó álomgondolatból kialakuljon. A tudattalan lelkitartalom két elemének valami tárgyi vagy szó szerinti hasonlóságát a sürítőmunka arra hasz-

* Die Traumdeutung. Leipzig és Wien. S. kiad. 1919.

nálja fel, hogy belőlük egy harmadikat, keverék vagy kompromisszumképződményt hozzon létre, mely az álomtartalomban mindkét összetevőt képviseli, a melynek egyes jellemvonásai e kettős eredet következtében gyakran ellentétben állanak egymással. Az elszólás substitucióinak s vegyüléseinek képződése tehát annak a sürítőmunkának kezdő megnyilvánulása, amely leghathatósabb tevékenységét az álom felépítésében fejti ki.

Meringer egy rövid, a nagy nyilvánosság számára irt értekezésében „Az elszólás fajairól" („Wie man sich versprechen kann". Megjelent a „Neue Frei Presse" 1900 aug. 23-i számában) különös gyakorlati jelentőséget tulajdonított a szófelcserélések bizonyos fajának, amelyben t. i. egy szót értelmi ellentétével helyettesítünk. „Mindenki emlékszik még rá, milyen különös módon nyitotta meg nemrégiben az osztrák képviselőház elnöke a parlament ülését. „Tisztelt Ház! Megállapítom ennyi és ennyi tag jelenlétét és ezzel az ülést bezárom." Csak az általános derültség tette figyelmessé tévedésére, mire helyreigazította elszólását. Ebben az esetben a dolog magyarázata valószinüleg az, hogy a házelnök óhajtotta, bárcsak bezárhatná az ülést, amelytől nem igen várhatott jót; ez a mellékgondolat — mint sokszor előfordul — legalább részben érvényre jutott s igy lett az eredmény a „bezárom", „megnyitom" helyett, tehát ép az ellenkezője annak, amit a beszélő mondani szándékozott. De sokszoros megfigyelés győzött meg arról, hogy ellentétes értelmü szavakat általában gyakran cserél össze az ember; ezek már nyelvtudatunkban társulnak, szorosan egymás mellett fekszenek és könnyen idéződnek fel tévesen."

Az ellentétek felcserélése esetén nem mindig ily könnyü kimutatni, mint itt a házelnök példáján, hogy az elszólást belső, a beszélő lelkében a nyilvánított gondolattal szemben támadt — ellenmondás okozta. Hasonló mechanizmus működését fedtük fel az: aliquis példa elemzésében; ott a belső ellenmondás egy szó elfelejtésében s nem ellentétének felhasználásában nyivánult meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a különbség nem lényeges hanem inkább a külső körülményekből fakad; az „aliquis" szócskának tulajdonképen nincs oly egyenes ellentéte, mint a „megnyitom"-nak a „bezárom"; ezenfelül a „megnyitom" szó, mint mindennapos szókincsünk része, nem eshetik az elfeledés áldozatául.

Meringer és Mayer ez utóbbi példái azt bizonyitják, hogy a beszéd megzavarását épugy okozhatják magának a közlendő mondatnak előre felcsendült vagy utánrezgő szavai és hangjai, amelyek szintén kimondásra voltak szánva, mint olyan, a közleni szándékolt mondaton kivülálló szavak behatása, amelyeknek megrezdülése különben nem árulta volna el magát. Azt kell tehát legelőbb megtudnunk, hogy az elszólás e két fajtáját élesen el kell-e választanunk és vajjon miképen különböztessük meg egymástól az egyik és a másik osztályba sorozandó eseteket. Fejtegetéseink e pontján tekintetbe kell vennünk Wundt véleményét, aki a nyelv-fejlődés törvényeit tár-

gyaló, nemrégiben megjelent terjedelmes munkájában (Völkerpsychologie, 1. kötet, 1. rész, 371. l. és kk. Megjelent 1900-ban) az elszólás jelenségeivel is foglalkozik. Az ilyen és más, velük rokon jelenségek, mondja Wundt, sohasem keletkeznek bizonyos lelki befolyások közreműködése nélkül. „Ezek közé tartozik első sorban pozitiv feltétel gyanánt a kimondott hangzók által ébresztett hang- és szóasszociációk akadálytalan folyása. Ehhez járul, mint negativ momentum az akarat és — az itt is akarattevékenység gyanánt működő figyelem — szabad asszociáció folyamatot gátló hatásának elmaradása vagy csökkenése. Hogy a társítások ezen játéka abban nyilvánul-e, hogy egy következő hang előretolódik, vagy az előzők ujból felmerülnek, vagy egy szokásszerüen begyakorolt iktatódik két más hang köré, vagy pedig végül abban, hogy egészen más, a mondott hangzókkal társításos kapcsolatban levő szavak hatnak ki ezekre — mindez csak a végbemenő eszmetársítások irányának legfeljebb még terjedelmének tekintetében jelent különbséget, nem pedig ezeknek általános természetét illetőleg. Sok esetben kétséges lehet az is, milyen fajtához számítunk egy bizonyos zavart s hogy nem volna-e jogosultabb ezt az okok bonyolódásának elve szerint* több indok találkozásából származtatni." (380. és 381. l.)

Wundt-nak ezeket a megjegyzéseit teljesen jogosultaknak és nagyon tanulságosaknak tartom. Talán határozottabban kellene hangsúlyoznunk, mint azt Wundt teszi, hogy a beszédhibákat megkönnyítő pozitiv mozzanat — az asszociációk gátlás nélküli lefolyása — és a negativ — a gátló figyelem csökkenése — rendszerint együtt jutnak érvényre, úgy hogy a két mozzanat csak ugyanazon folyamatnak különböző meghatározója lenne. Ugyanis az asszociációk gátnélküli befolyása épen a gátló figyelem csökkenésével: még határozottabban kifejezve, e csökkenés következtében indul meg.

Az elszólás magam-gyüjtötte példái között alig van egy is, amelyben a beszédzavart egyedül arra kellene visszavezetnem, amit Wundt a „hangzók érintkezési hatásának" — Kontaktwirkung — nevez. Rendszerint felfedezek ezenfelül valamely, a szándékolt beszéden kivül álló zavaró befolyást, amely vagy egy elszigetelt, tudattalanul maradt gondolat, mely az elszólásban nyilvánul meg és gyakran csak tüzetes elemzéssel hozható a tudatba, vagy pedig valami általánosabb lelki motivum, amely az egész beszéd ellen irányul.

Példák: a) A leányom elfintorította az arcát, amikor egy almába harapott s én a következő idézetet akarom neki elmondani:

Der Affe gar possierlich ist,
Zumal wenn er vom Apfel frisst.**

De így kezdem: Der Apfe. Ez vagy az Affe és Apfel vegyítése, kontamináció (kompromisszumképződmény) vagy a következő „Apfel" anticipációjának is vehető. A pontos tényállás

* Általam ritkitva.
** Nagyon fura a majom, különösen ha almát fal.

azonban a következő: Előzőleg én már elkezdtem az idézetet s akkor nem ejtettem hibát. Az elszólás csak az ismétlésnél következett be, amely azért vált szükségessé, mert a megszólított, más valakire figyelt és nem hallgatott rám. Ezt az ismétlést, a velejáró türelmetlen igyekvést arra, hogy a mondatot végre kibökjem, bele kell számítanom a beszédhiba indokai közé, amely süritési teljesítménynek bizonyul.

b) A leányom azt mondja: Irok Schresingernénak... A hölgy neve Schlesinger. Ez a beszédhiba nyilván a kimondás megkönnyítésének tendenciájával függ össze, mert az l-t előző r után nehezebb kimondani. De hozzá kell tennem, hogy ezt az elszólást lányom akkor követte el, midőn én néhány perccel előbb „Apfe"-t mondtam neki „Affe" helyett. Az elszólás pedig nagymértékben ragadós, csakúgy, mint a névelfelejtés, melynek e sajátosságát Meringer és Mayer észre is vették. E lelki ragályosság okát nem tudom megadni.

c) „Ich klappe zusammen wie ein Tassenmescher — Taschenmesser" (úgy összecsuklom, mint egy zsebkés), mondja egy nőbetegem a kezelési óra elején, összecserélve a hangokat, amidőn ismét a kimondás nehézsége szolgálhat mentségül (lásd „Wiener Weiber Wäscherinnen waschen weisse Wäsche" — „Tischflosse", vagy a magyar: „Mit sütsz kis szücs, sós hust sütsz szücs", stb. próba-szavakat). Mikor a beszédhibára figyelmeztetem, rögtön feleli: „Ez csak azért van, mert Ön az előbb „Ernscht"-et mondott." Én tényleg azzal fogadtam: „Heute wird es also Ernst" (ma aztán komollyá válik a dolog), mert az utolsó órája volt szabadságom előtt és az Ernst szót tréfásan „Ernscht"-nek ejtettem ki. Az óra folyamán a beteg ujra meg ujra nyelvbotlásokat követ el és végül észreveszem, hogy nem csupán utánoz engem, hanem különös oka van rá, hogy tudattalanában az Ernst szóval mint névvel hosszabban foglalkozzék.*

d) „Oly náthás vagyok, hogy nem tudok élekzeni a lorromon" — (durch die Ase natmen ahelyett, hogy — Nase atmen) szalad ki ugyanazon nőbetegem száján egy más alkalommal. Röglön tudja azt is, hogyan jut ehhez a kiejtési hibához. „Mindennap a Hausenauerstrasse sarkán szállok villamosra s ma várakozás közben épen az jutott eszembe, hogy ha francia volnék, Asenauer-t mondanék, mert a franciák a H kezdőbetüt sohasem ejtik ki." Azután egész csomó franciát emleget, akikkel megismerkedett s hosszas kerülőúton eljut ahhoz az emlékhez, hogy mint 14 éves leányka a „Kurmärker und Picarde" cimü kis darabban a pikárd lányt játszotta és ebben a szerepében tört németséggel beszélt. Az egész emléksorozatot az a véletlen ébresztette fel

* Ugyanis, mint kiderült, a beteg a terhességre és ennek megakadályozására vonatkozó tudattalan gondolatok befolyása alatt állt. Ez okból a — tudatosan panaszként elmondott — szavakkal: „összecsuklom, mint egy zsebkés," a gyermeknek az anyaméhben való helyzetét akarta leirni. Az „Ernst" szó, mely az én mondatomban előfordult, azt az ismeretes bécsi céget (S. Ernst) juttatta eszébe, mely fogamzás elleni óvszereit szokta az ujságokban hirdetni.

benne, hogy a penziójába egy párisi vendég érkezett. Ez esetben tehát a hangzók összecserélését teljesen idegen összefüggésbe tartozó tudattalan gondolat zavaró befolyása okozta.

e) Hasonló mechanizmus hozta létre az elszólást egy más nőbetegemnél, akit emlékezete egy régen eltemetett gyermekkori emlékének felidézése közben elhagy. Nem akar eszébe jutni, mely testrészét érintette a vakmerő és kéjhajhászó kéz, melyről beszélt. Közvetlenül ezután látogatást tesz egy barátnőjénél és nyaralókról beszélgetnek. Arra a kérdésre, hol is fekszik m....i kis nyaralója, azt feleli: an der Berglende, ahelyet hogy Berglehne.

f) Egy más betegem, akit az óra bevégeztével megkérdezek, hogy van a nagybátyja, azt feleli: „Nem tudom, most csak in flagranti szoktam vele találkozni." Másnap a hölgy ezzel lép be: „Nagyon restelltem, hogy olyan ostoba feleletet adtam Önnek. Most persze egészen műveletlen teremtésnek kell tartania, aki az idegen kifejezéseket össze-vissza cseréli. Azt akartam mondani: en passant." Akkor még nem tudtuk, honnan vette a helytelenül alkalmazott kifejezést. Az óra folyamán azonban az előző napi téma folytatásaképen oly emléke merült fel, amelynek az in flagranti felfedeztetés volt legfőbb mozzanata. Az előző napi elszólásban tehát az akkor még tudatossá nem vált emlék tört keresztül.

g) Egy más betegemmel szemben az analizis bizonyos pontján azt a sejtésemet kell nyilvánítanom, hogy az épen szóban forgó időpontban szégyellte a családját s az apja ellen valami, előttünk még ismeretlen szemrehányást táplált. Ő erre nem emlékszik s különben is valószínűtlennek tartja. Folytatólag azonban családjáról beszél és megjegyzi: Azt az egyet el kell ismerni, mégsem mindennapi emberek; „sie haben alle Geiz (fösvénység) — ich wollte sagen: Geist (elmésség)." S tényleg a fösvénység vádja volt az, amelyet elfojtott magában. Hogy az elszólásban épen az a gondolat tör keresztül, amelyet elnyomni akarunk, igen gyakran fordul elő. (L. a Meringer idézte példát: zum Vorschwein gekommen). A különbség csak az, hogy Meringer esetében az illető olyan gondolatot akar visszatartani, amely benne tudatos, míg az én betegem az elnyomott gondolatnak nincs tudatában, vagy úgy is mondhatnók, nem tudja, hogy visszatart valamit és nem tudja, mi az, amit visszatart.

b) A szándékos visszatartás okozta a következő elszólást is. A Dolomitokban egyszer két turista-ruhás hölggyel akadok össze. Egy darabon elkísérem őket és a turista-életmód élvezeteiről, de egyszersmind keserveiről is beszélgetünk. Az egyik hölgy beismeri, hogy bizony ennek a kedvtelésnek megvannak a maga kényelmetlenségei is. Bizony nem valami kellemes az, mondja, mikor az ember egész nap a napon masiroz s a bluza, meg inge egészen átizzadt. Ebben a mondatban kissé megakad egyszer. Azután folytatja: „Wenn man aber nach Hose kommt (nach Hause = haza, Hose = nadrág) und sich umkleiden kann." Azt hiszem, nincs hosszas vizgálódásra szükség, hogy ezt az elszólást megmagyarázzuk. A hölgynek nyilván az volt a szán-

déka, hogy az átizzadt ruhadarabokat pontosabban felsorolja: blúz, ing, nadrág (H o s e); de azután e harmadikat illendőségi okokból elhallgatta. De a következő, ettől tartalmilag független mondatban az elnyomott szó szándéka ellen mégis érvényre jutott a hasonló hangzású „nach H a u s e" elferdítésében.

i) „Ha szőnyegeket akar vásárolni, menjen csak Kaufmannhoz a Matthäusgasseban. Azt hiszem, ott kedvezményt is szerezhetek önnek" mondja egy hölgy. „Tehát M a t t h ä u s-nál... akarom mondani K a u f m a n n-nál" ismétlem én. Puszta szórakozottságnak látszik, hogy az egyik nevet ismétlem a másik helyett. A hölgy beszéde tényleg szórakozottá tett, mert másra terelte figyelmemet, ami sokkal fontosabb számomra, mint a szőnyegek. A Matthäusgasseban van ugyanis az a ház, amelyben feleségem menyasszony korában lakott. A ház bejárata egy más utcában volt s most veszem észre, hogy ennek nevét elfelejtettem s kerülőuton kell megkeresnem. A Matthäus-név, amelynél elidőzök, pótlónév tehát az elfelejtett utcanév helyén. Erre a szerepre alkalmasabb a Kaufmann névnél, mert Matthäus kizárólag személynév, míg Kaufmann nem az s az elfelejtett utcanév is személynév: R a d e t z k y.

k) A következő esetet épúgy sorozhatnám a később tárgyalandó „tévedések" közé is, de itt helyezem el azért, mert a hangzási viszonylatok, amelyek alapján a szavak felcserélődése történt, rendkívül szembeszökők. Egy nőbetegem elbeszéli álmát: Egy gyermek elhatározza, hogy kigyómarással öli meg magát. Ezt meg is teszi. Az álmodó nézi, hogyan fetreng kinjában stb. A betegnek kutatnia kell, milyen nappali élményéhez kapcsolódik ez az álom. Rögtön eszébe jut, hogy tegnap este népszerű előadást hallgatott végig a kigyómarásnál nyujtandó első segélyről. Ha egy felnőttet s egy gyermeket egyidejüleg mar meg a kigyó, akkor előbb a gyermek sebét kell kezelésbe venni. Arra is emlékszik, milyen utbaigazításokat adott erre az előadó. Sok függ attól is, hogy milyen kigyófajtától származik a marás. — Itt közbeszólok és megkérdezem: Hát nem mondta az előadó, hogy a mi vidékünkön csak nagyon kevés mérges kigyófaj van s hogy melyek azok? — De igen: a csörgőkigyót — K l a p p e r s c h l a n g e — emelte ki. Nevetésemre észbekap, hogy helytelen dolgot mondott. De nem a kigyó nevét javítja ki, hanem visszavonja állítását: „Hát persze, ez nálunk nem fordul elő; az előadó a viperáról beszélt. Hogyan is juthattam én a Klapperschlange-hoz?" Én azt a feltevésemet fejeztem ki, hogy az álma mögött rejtőző gondolatok hatása alatt. A kigyómarás utján való öngyilkosság nem igen lehet más, mint célzás a szép Kleopatrára. A két szó nagy hangzási hasonlósága, a K l... p...r mássalhangzók ugyanazon sorrendben való megegyezése s a hangsúlyos ismétlődése szembeszökő. A K l a p p e r s c h l a n g e és K l e o p a t r a nevek közötti vonatkozás egy pillanatra megtéveszti itéletét, ugy hogy nem ütközik meg azon az állításon, hogy az előadó bécsi közönségét a csörgőkigyó-marás kezelésére tanította. Különben épúgy tudja, mint ér, hogy ez a kigyó nem tartozik hazánk faunájához. Nem vehetjük rossz néven tőle, ha époly ke-

vessé akadt fenn azon, hogy a csörgőkigyót Egyptomba vigye, mert rendszerint összekeverünk minden Európától távoleső, exotikus dolgot s nekem magamnak is egy pillanatig gondolkodnom kellett, mielőtt kimondtam, hogy a csörgőkigyó csak az ujvilágban található.

A fenti feltevést az elemzés folytatása még jobban megerősíti. Az álmodó tegnap nézte meg először a lakása közelében felállított Strasser-féle Antonius-szoborcsoportot. Ez volt tehát a második álomkeltő alkalom. (Az első a kigyómarásról szóló előadás volt). Álma azzal folytatódott, hogy egy gyermeket ringat karján s erről a jelenetről Gretchen jut eszébe. További ötletei Arria-t és Messalina-t idézik fel. Ily sok szindarabcim felmerülése az álomgondolatokban már sejteti, hogy az álmodó nő valamikor titkos rajongással gondolt a színésznői pályára. Az álom kezdete: „Egy gyermek elhatározta, hogy kigyómarással öli meg magát" tényleg azt jelenti: az álmodó gyermekkorában megfogadta, hogy valamikor híres színésznő lesz. Végül a Messalina névtől ágazik el a gondolatoknak az az utja, amely ez álom lényeges tartalmához vezet el. Az utóbbi időkben bizonyos események azt az aggodalmat keltették az illető hölgyben, hogy egyetlen fivére nem-árja nővel való, rangján aluli házasságot, mésalliance-t köthetne.

l) A következő, teljesen ártatlan, vagy talán indokaiban kellőleg fel nem derített példát azért közlöm, mert igen átlátszó mechanizmust mutat:

Egy Olaszországban utazó német szíjat akar vásárolni, hogy megrongált böröndjét körülszijjazza. A szótárban kikeresi a szíj — Riemen — olasz nevét: coreggia. Ezt könnyen megjegyzem, gondolja magában, csak a festőre (Correggio) kell gondolnom. Bemegy egy üzletbe és azt mondja: una ribera.

Ugy látszik, nem sikerült a német szó helyett az olaszt emlékezetébe vésnie, de fáradsága mégsem veszett egészen kárba. Tudta, hogy egy festő nevére kell gondolnia s így nem az a festő jutott eszébe, akinek neve az olasz szóhoz hasonló csengésü, hanem egy másiké, amely a német Riemen-re emlékeztet. Ezt a példát természetesen ép úgy nevezhetjük névelfelejtésnek, mint elszólásnak.

Mikor e munka első kiadása számára gyüjtöttem példákat az elszólásra, akkor úgy jártam el, hogy minden esetet, amelyet megfigyelni alkalmam volt — a kevésbbé mély benyomást tevőket is — elemzés alá vettem. Azóta mások is nagy számban vállalkoztak arra a mulattató fáradságra, hogy elszólásokat gyüjtsenek és analizáljanak és abba a helyzetbe hoztak, hogy gazdagabb anyagból meríthessek.

m) Egy fiatalember azt mondja a nővérének: „D.-ékkel egészen összevesztem, nem is köszönök már nekik. — „Überhaupt eine saubere Lippschaft" (Általában szép kis család) hangzik a felelet. A helyes szó: Sippschaft, de e téves kiszólásba a hölgy még két dolgot szorított bele, azt, hogy valamikor épen az ő fivére kezdett flirtöt e család leányával s hogy e leányról most

azt beszélik, hogy komoly tiltott szerelmi viszonyt — Liebschaft — kezdett valakivel.

n) Egy fiatalember a következő szavakkal szólít meg egy hölgyet az utcán: „Ha megengedné kisasszony, szeretném elkísérteni — begleitdigen." Nyilván azt gondolta, szeretné elkísérni (begleiten), de fél, hogy ezzel az ajánlkozásával megfogja sérteni (beleidigen). Hogy e két ellentétes érzés-rezdület igy egy szóban — épen az elszólásban — jutott felszínre, ez arra mutat, hogy az ifjú ember tulajdonképeni szándékai nem voltak épen a legtisztábbak s ő maga érezte, hogy nem csak kisérő, hanem sértő és kisértő célzattal közeledik a hölgyhöz. S midőn épen ezt szeretné elpalástolni a megszólított előtt, tudattalana kifog rajta, elárulja igazi szándékát, másrészt mintegy megelőzi a hölgy elvárható, konvencionális válaszát: ugyan mit gondol, hogy mer engem igy megsérteni (O. Rank közlése.)

o) Egy csomó példát veszek át W. Stekel egy dolgozatából, mely a „Berliner Tageblatt" 1904. jan. 4-i számában jelent meg „Unbewusste Geständnisse" (Tudattalan vallomások) címen.

„Tudattalan gondolataim kellemetlen csoportját leplezi le a következő példa. Előrebocsátom, hogy orvosi működésemben sohasem a kereset vágya ösztönöz, hanem mindig csak a beteg érdekét tartom szem előtt, ami természetes. Egy nőbetegemnél történt, akinek lábadozását kisérem most figyelemmel súlyos betegsége után. Keserves napokat és éjeket töltöttünk el egymással. Boldog vagyok, hogy jobban van, gyönyörüen szinezem ki előtte, mily nagyszerüen fogja magát érezni Abbaziában, ha majd, igy szól az utómondatom, „ha, mint remélem, hamarosan nem kel fel az ágyból." Ezt a tévedést nyilván a tudattalannak valami önző indulata indokolta, hogy a jómódú beteget még tovább kezelhessem, amely kivánság éber tudatomtól teljesen idegen s melyet felháborodással utasitanék vissza."

p) Más példa Stekel nyomán. „Feleségem francia társalgónőt vesz fel a délutánokra s miután a feltételekben megegyezett vele, a bizonyítványait magánál akarja tartani. A francia nő kéri, hogy elvihesse őket s ezt azzal indokolja: „Je cherche encore pour les après-midis, pardon, pour les avant-midis." (Még helyet keresek a délutánok — bocsánat, délelőttökre.) Nyilván az volt a szándéka, hogy még körülnéz, hátha előnyösebb feltételeket kaphat — s ezt a szándékát meg is valósitotta.

q) Stekel: „Egy asszonynak szigorú prédikációt kell tartanom az ura kérésére, aki hallgatózva áll az ajtó mögött. Befejezve láthatólag mély benyomást tett beszédemet, igy köszönök el: „Kezétcsókolom, nagyságos uram!" A megértőnek ezzel elárultam, hogy szavaim az urát illették, az ő kedvéért mondtam el őket.

r) Dr. Stekel meséli önmagáról, hogy egy időben két trieszti beteget kezelt, akiknek nevét mindig összecserélte. „Jó reggelt Peloni úr," mondtam Askoli-nak, — „Jó reggelt Askoli úr — Peloninak." Egy ideig nem tulajdonitott ennek mélyebb indokoltságot, hanem a két úr több közös vonásából akarta tévedését magyarázni. De hamarosan elfogadta azt a feltevést, hogy a nevek

összecserélése bizonyos dicsekvést rejtett magában, mert ilymódon mindkét olasz betegének tudtára adhatta, hogy nem ő az egyetlen trieszti, aki Bécsbe jött, hogy orvosi tanácsát kikérje.

s) Stekel dr. egy viharos közgyülés közepett: Wir streiten (schreiten) nun zu Punkt 4 der Tagesordnung. (Várjunk — Térjünk át a napirend 4. pontjára helyett, szó szerint vitatkozzunk át a napirend 4. pontjára.)

t) Egy egyetemi tanár a székfoglaló beszédében: „Ich bin nicht geneigt (geeignet)" — nem vagyok rá hajlamos — alkalmas, hogy igen tisztelt elődöm érdemeit kellőképen méltassam."

u) Stekel egy hölgyhöz, akinek, azt gyanítja, Basedow-kórja van: „Sie sind um einen Kropf (Kopf) grösser als Ihre Schwester." „Egy fejjel nagyobb nővérénél" helyett „egy golyvával."

v) Dr. Stekel közli: Valaki két barát intim viszonyát írja le, akik közül az egyiket mint zsidót akarja jellemezni s azt mondja: „Ugy éltek együtt, mint Kastor és Pollak". Ez egyáltalán nem élc volt, a beszélő maga észre sem vette az elszólást, nekem kellett figyelmeztetnem rá.

w) Alkalomadtán egy elszólás egész jellemzést foglal magában. Egy fiatal hölgy, aki nagyon is „az úr a házban", meséli, hogy beteges férje orvosnál járt és megkérdezte, milyen diétán kell élnie. Az orvos azonban azt mondta, ez nem fontos.. A beteg ehetik és ihatik, amit csak akarok" („was ich will").

A következő két példa, melyet Th. Reik közölt (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915.) oly helyzetből fakadt, amelyekben különösen könnyen esnek meg elszólások, mert többet kell bennük elhallgatni, mint amennyit kimondani lehet.

x) Egy úr részvétét fejezi ki egy fiatal hölgynek, a kinek a férje röviddel ezelőtt meghalt és ezt akarva kifejezni németül: Vigasztalást fog lelni abban, hogy egészen gyermekeinek szenteli magát, igy szólt: „Sie werden Sich Ihren Kindern widwen" (widmen helyett). Az elfojtott gondolat egészen más vigasztalásra céloz: a szép fiatal özvegynek (Wittwe) nemsokára uj szerelmi örömökben lesz része. (Ezzel analog magyar elszólást közöl Dr. Ferenczi: „Temetési szónoklatnál esett meg, hogy a szónok a helyett, hogy „Tisztelt Gyászgyülekezet", azzal kezdte: „Tisztelt Nászgyülekezet". Igaz, hogy a szónok lelkész volt, kinek egy nap többször is kell nász- és gyászgyülekezetek előtt örömet és gyászt prédikálni, de nem véletlen, mely alkalmakkor esik meg az ilyen tévedés: a tapasztalat szerint akkor, ha a szónoknak belső kétségei vannak a gyász őszinteségével szemben.")

y) Ugyanez az úr egy estélyen ugyanezen hölggyel társalog; a nagy előkészületről szól, amelyekkel Berlinben a húsvéti ünnepeket várják s megkérdezi: „Látta ma Wertheim kirakatát? Egészen dekolletálva van." A szép asszony dekolletázs-a feletti bámulatának nem adhatott hangosan kifejezést s ime a tiltott gondolat oly módon jutott érvényre, hogy egy kirakat dekorációját dekolletázs-zsá változtatta, midőn is a kirakat szót tudattalanul kettős értelemben használta.

Hasonló feltételek közt jött létre a következő elszólás is, a melyet Hanns Sachs részletesen igyekszik megfejteni.

z) „Egy hölgy meséli egyik közös ismerősünkről, hogy a mikor utoljára látta, ép oly elegánsan volt felöltözve, mint rendesen, főként rendkivül szép, barna félcipő volt rajta. Arra a kérdésemre, hol találkozott vele, elmondja: „A házam ajtaján csengetett s én a leeresztett ruló-kon keresztül láttam őt. De nem nyitottam neki ajtót, sem más életjelt nem adtam, mert nem akartam, hogy tudja, hogy már a városban vagyok.“ Beszéde közben én azt gondolom, valamit elhallgatott, legvalószinübben azt, hogy azért nem nyitott ki, mert nem egyedül és nem olyan öltözékben volt a melyben látogatókat fogadhat; kissé gúnyosan kérdem: „Szóval a csukott zsalukon keresztül volt módja gyönyörü házi cipőjét (Hausschuhe) azaz félcipőjét (Halbschuhe) megbámulni?“ A házicipőben, Hausschuhe, a hölgy házi pongyolájára vonatkozó, kimondásra nem került gondolat nyert kifejezést. Viszont a „fél“ szót másrészt azért igyekeztem elnyomni, mert épen ez foglalta magában a tilalmas felelet magvát: „Ön csak a fél igazságot mondja nekem s elhallgatja, hogy csak félig volt felöltözve.“ Az elszólást az is előmozditotta, hogy közvetlenül ezelőtt az illető úr házaséletéről, „házi boldogságáról“ beszéltünk s ez is megkönnyitette az ő személyére való eltolást. Végül be kell vallanom, hogy talán kis irigység is játszott közbe, hogy azt az elegáns urat házi cipőben állattam az utcán; én magam nemrégiben vásároltam barna félcipőt, a mely azonban már épenséggel nem „rendkivül szép.“

Háborus idők, mint a milyeneket most élünk, igen sok ily elszólást termelnek, a melyeknek megértése nem okoz nehézséget.

a) Milyen fegyvernemnél szolgál a kedves fia? kérdik egy hölgytől. Azt feleli: „Bei den 42-er Mördern“ (Mörser-mozsárágyu helyett Mörder = gyilkos.)

b) Haimann Henrik hadnagy irja a harctérről*: Rendkivül érdekes könyv olvasásából zavarnak ki, hogy egy pillanatra a felderitő-telefon kezelőjét helyettesitsem. A tüzérállomás vezetékpróbájára igy válaszolok: Ellenőrzés helyes — csend (Ruhe). Az előirásszerü válasz: Ellenőrzés helyes, kész! (Schluss). Tévedésemet az olvasásban való megzavarás feletti bosszúságom magyarázza.

c) Egy káplár figyelmezteti a legénységet, hogy a cimüket pontosan irják meg haza, „damit die Gespeckstücke nicht verloren gehen.“ (Gepäck = csomag és Speck = szalonna összevonása.)

d) A következő, rendkivül érdekes és mélységesen szomorú háttere révén jelentőséges példát Czeszer L. dr.-nak köszönhetem, aki a háboru alatt a semleges Svájcban való tartózkodása folyamán figyelte meg s részletesen elemezte az esetet. Közlését jelentéktelen kihagyásokkal a következőkben bocsátom közre:

„Bátorkodom az „elszólás“ egy esetét ismertetni, a mely

* Internationale Zeitschrift f. Psychoanalyse IV. 1916/17.

O.-ban, M. N. tanár úron esett meg, az épen lefolyt nyári szemeszterben az érzelmek psychologiájáról tartott előadásai egyikén. Előre kell bocsátanom, hogy ezeket az előadásokat az egyetem aulájában, a francia internált hadifoglyok, továbbá a — többnyire határozottan entente-barát — francia-svájci diákság tömeges odaözönlése közepett tartották. O.-ban, mint magában Franciaországban, most általánosan és kizárólag a b o c h e szót használják a németek megjelölésére. Hivatalos nyilatkozatokban, továbbá előadásokban stb. azonban a magasabb tisztviselők, tanárok s más felelős személyek igyekeznek ez ominozus szót semlegességi okokból kerülni.

N. professzor épen az indulatok gyakorlati jelentőségét tárgyalta és példát akart idézni arra, hogy valamely indulat céltudatosan kihasználható olykép, hogy egy magában véve érdektelen izommunkát kedvérzettel telítsen s így intenzivebbé tegyen. Elmesélte tehát — természetesen francia nyelven — annak a német tanítómesternek történetét, melyet az itteni lapok ép akkor vettek át egy pángermán ujságból, aki tanítványait a kertben dolgoztatta s hogy intenzívebb munkára tüzelje őket, arra biztatta, képzeljék el, hogy minden rög helyén egy-egy francia koponyát zúznak szét. A történet előadása közben N. professzor természetesen valahányszor németet emlegetett, egész korrektül „Allemand"-t mondott és nem „boche"-t. De mikor a történet csattanójához ért, a tanítómester szavait ilyképen mondta el: Imaginez vous, qu'en chaque m o c h e vous écrasez le crâne d'un Français. Tehát m o t t e helyett — m o c h e csúszott ki a száján.

Nemde világosan látja itt az ember, miként erőlködik a korrekt tudós elejétől fogva, hogy valahogy ne engedjen a szokásnak s talán a kisértésnek is és ne ejtse ki az egyetemi aula katedrájáról a még szövetségtanácsi rendeletben is eltiltott csúfnevet! És épen abban a pillanatban, mikor utoljára szerencsésen sikerült egészen korrektül „instituteur allemand"-t mondania és felélegezve siet a történet már nem veszélyes vége felé, az annyi fáradsággal visszaszorított szó a m o t t e hasonló hangzásába kapaszkodik és — a baj megtörtént. A politikai tapintatlanságtól való félelem, talán a megszokott s mindenkitől elvárt szó mégis való használatához kapcsolódó, elfojtott öröm, a született republikánusnak és demokratának a szabad véleménynyilvánítás minden megszorítása ellen való ágaskodása megzavarják a példa korrekt elmondására irányult főszándékot. A beszélő e zavaró tendenciának tudatában van és — másként fel sem tételezhetjük — közvetlenül az elszólás előtt gondolt is reá.

N. professzor nem vette észre elszólását, legalább is nem javította ki, mint az ember legtöbbször szinte gépiesen tenni szokta. Ellenben a nagyobbrészt francia hallgatóság e nyelvbotlást valóságos elégtétellel fogadta és teljesen, mint szándékos szóviccet élvezte. Én pedig valóságos belső izgalommal figyeltem e létszólag jelentéktelen jelenetet. Mert ha igen átlátszó okokból le kellett is mondanom arról, hogy a professzort a lélekelemzés módszerével kikérdezzem, ez az elszólás számomra mégis döntő bizonyitékul

szolgált az Ön tanának helyességére, a téves cselekvések indokoltságát s az elszólás és élc közötti mély analogiákat és összefüggéseket illetőleg."

e) A háborús élmények elszomorító benyomása alatt keletkezett a következő elszólás is, a melyet egy fogságból hazatért osztrák tiszt, T. főhadnagy, közöl:

„Olasz hadifogságom idején 200 tiszttársammal több hónapig egy szűk villában voltunk elhelyezve. Ebben az időben egy bajtársam influenzában meghalt. Ez az esemény természetesen igen mélyreható benyomást keltett bennünk, mert a kedvezőtlen körülmények, melyek közt éltünk, az orvosi segítség hiánya, egész létünk kiszolgáltatottsága nagyon is valószínűvé tették, hogy a betegség el fog közöttünk terjedni.

A halottat egy pincehelyiségben ravataloztuk fel. Este, mikor barátommal kicsit körüljártunk a ház körül, mindketten azt az óhajt nyilvánítottuk, hogy megnézzük a halottat. Én mentem előre s a pincébe beléptemkor oly látvány tárult elém, mely igen megijesztett; mert nem voltam elkészülve rá, hogy a ravatal oly közel van a bejárathoz s ennyire közelről kell a lobogó gyertyafényben oly nyugtalannak látszó, halotti arcba tekintenem. E kép hatása tartott még fogva, a midőn sétánkat folytattuk. A ház környékének egy pontjáról tágas kilátásunk nyílt a holdfényben uszó parkra, azontul a holdsugárban tündöklő rétekre, melyek mögött könnyű ködfelhő lebegett, úgy hogy az a benyomásom támadt, mintha tündércsapat járná könnyű táncát a távoli fenyves peremén.

Másnap délután temettük el holt társunkat. Az út tömlöcünktől a szomszédos kis helység temetőjéig fájdalmas és megalázó volt, mert kurjongató, lármás fickók, a falu csúfolódó, szitkozódó népe durva zsivajjal használta fel ezt az alkalmat, hogy kíváncsisággal vegyes gyűlölködését nyiltan kimutassa. Az az érzés, hogy még ily védtelen helyzetben sem maradhatunk bántatlanul, a tapasztalt durvaságtól való irtózás keserűsége fojtogatott egész estig. Ugyanabban az órában, mint előző nap, ugyanazon barátommal ismét sétára indultunk a ház körüli kavicsos úton; s mikor elmentünk a pincebejárat előtt, a melyben tegnap oly borzalmas látvány tárult elénk, hatalmába kerített holt társunk képének emléke. Azon a helyen, ahol ismét a telihold fényében uszó park tárult elénk, megálltam és azt mondtam barátomnak: „Wir könnten uns hier ins Grab . . . Gras setzen und eine Serenade sinken" (singen.) (Leülhetnénk itt a sírba . . . pázsitra és szerenádot dőlhetnénk — dalolhatnánk.) Csak a második tévedésnél lettem figyelmessé; először kijavítottam magamat anélkül, hogy a hiba értelmére ráeszméltem volna. Most elgondolkodtam és összeállítottam a szavakat: „ins Grab —sinken" — „Sirba dőlhetnénk!" Villámgyorsan merültek fel a képek: a holdfényben táncoló, lebegő tündérek, a felravatalozott bajtárs, e kép ijesztő benyomása; a temetés egyes jelenetei, a keserű undor és megzavart gyász érzése; a fellépett járványról szóló beszélgetések emléke, több kartársam aggodalma. Később eszembe jutott az a körülmény

is, hogy apám halála évfordulója volt aznap, ami, különben nagyon rossz dátumemlékezetem mellett, meglepett.

A későbbi átgondolás folyamán világossá vált előttem a külső körülmények összetalálkozása a két estén, ugyanaz az óra, hely és kisérő. Visszaemlékeztem arra a kelletlen érzésre, mely megmozdult bennem, mikor a járvány terjedéséről beszéltek, de egyszersmind arra a belső tilalomra is, hogy a félelmet ne hagyjam urrá lenni magamon. Tudatossá vált bennem a szórend jelentősége is: „wir könnten ins Grab sinken" (sírba dőlhetnénk) s arra a meggyőződésre jutottam, hogy csak a Gab-nak Gras-ra (sír-pázsitra) való kijavítása, mely még öntudatlanul történt, vonta maga után a második elszólást, sinken — singen helyett, hogy az elnyomott komplexumot véglegesen érvényre juttassa.

Megjegyzem még, hogy abban az időben szorongó álmok zaklattak, amelyekben egy nagyon drága hozzátartozómat, egy nőrokont, betegen, sőt egyszer halva láttam. Közvetlenül fogságba esésem előtt még azt a hirt kaptam, hogy a spanyol járvány különös hevességgel lépett fel e rokonom vidékén s levélben ki is fejeztem neki efölötti aggodalmamat. Azóta nem kaptam hirt tőle. Hónapokkal később tudtam meg, hogy ez a kedves nőrokonom két héttel a leirt esemény előtt a járvány áldozata lett! —"

f) Az elszólás következő példája villámszerüen világítja meg az orvos hivatásának egyik legfájdalmasabb konfliktusát. Egy valószinüleg gyógyithatatlan, halálnak szánt beteg ember, akinek baját azonban még nem állapitották meg véglegesen, Bécsbe jött, hogy itt várja meg sorsa eldöltét és felkereste neves orvossá lett ifjukori barátját; venné át kezelését. A barát — nem minden ellenkezés nélkül — végre beleegyezett. A betegnek gyógyintézetbe kell mennie s az orvos a „Hera" szanatóriumot ajánlja. De hiszen ez csak bizonyos célra szolgál (szülészeti intézet), veti ellene a beteg. Oh nem, felel az orvos, „in der Hera kann man jeden Patienten umbringen — unterbringen, meine ich." (Magyarul ilyenfajta elszólás felelne ennek meg: A Heraban mindenfajta beteg meghalhat... akarom mondani meghálhat.) Az orvos azután hevesen tiltakozik elszólása megfejtése ellen. „Csak nem hiszed, hogy ellenséges indulataim vannak veled szemben!" Negyedórával később azt mondja az őt kikisérő hölgynek, aki a beteg ápolását magára vállalta: „Nem találok semmi bajt és még mindig nem hiszem a dolgot. De ha mégis ugy lenne, akkor — legjobb egy jó adag morfium és azután mindennek vége." Kiderül, hogy barátja azt követelte tőle, hogy valami gyógyszerrel megrövidítse szenvedését, ha bizonyossá válik, hogy segiteni nem lehet már rajta. Az orvos tehát tényleg magára vállalta azt a feladatot, hogy barátját meghalassa (umbringen).

g) Az elszólás alábbi, rendkivül tanulságos példáját nem szeretném kihagyni, noha közlője szerint közel husz éve történt.

„Egy hölgy egyszer társaságban azt mondta — s szavain hallatszik, hogy nagy hévvel s mindenféle rejtett indulatok nyomása alatt törtek elő: „Bizony, a nőnek szépnek kell lennie, hogy a férfiaknak tessék! Mennyivel könnyebb a férfi dolga: „wenn er

nur seine fünf geraden Glieder hat, mehr braucht er nicht." (Ha csak megvan az öt ép — egyenes tagja, egyébre nincs szüksége.) Ez a példa kitünő betekintést enged a sürítés vagy a kontaminácio útján való elszólás mechanizmusára (lásd 40. old.) Igen közelfekvő az a feltevés, hogy itt két, hasonló értelmü szólásmód olvadt össze:

wenn er seine vier gerade Glieder hat
wenn er seine fünf Sinne beisammen hat.
(Ha megvan mind a négy ép végtagja)
(Ha ép az öt érzéke)

Vagy pedig a gerade (egyenes, ép, számtanilag véve: páros) szó a közös elem a két gondolat között, melyek így hangzanának:

wenn er nur seine geraden Glieder hat
(Ha csak épek, egyenesek a tagjai)
alle fünf gerade sein lassen.
(az ötöt párosnak ismerni el, minden hibát rendben találni)

Sőt semmi sem szól azon feltevés ellen sem, hogy mindkét szólásmód, az öt érzékről s a páros ötről — gerade fünf — szóló, közreműködött abban, hogy az ép tagokról szóló mondatba először is szám, másodszor épen a rejtélyes öt került bele az egyszerü négy helyett. Ez az összeolvasztás azonban bizonyára nem történt volna meg, ha elszólás gyanánt létrejött formájában nem volna meg a maga külön, helyes értelme, nem rejtene egy cinikus igazságot, amelyet igaz, hogy asszony nem mondhat ki leplezetlenül. — Végül nem mulasztjuk el rámutatni, hogy a hölgy beszéde szövegezését tekintve épúgy lehet kitünő élc, mint mulatságos elszólás. A különbség csak attól függ, hogy a beszélő e szavakat tudatos szándékkal — vagy tudattalan szándékkal mondta-e. Ebben az esetben a hölgy viselkedése a tudatos szándékosság ellen szól és kizárja, hogy élcről volna szó."

Mennyire közel járhat az elszólás az élchez, mutatja a Rank-közölte példa. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I. 1913), amelyben végül a beszélő maga is élc gyanánt mulat a saját elszólásán.

h) „Egy fiatal férj, akinek — lányos külsejét féltő — felesége nem szivesen veszi a gyakori nemi érintkezést, a következő, utólag őt és feleségét is rendkivül mulattató történetet mesélte el: Egy olyan éjszaka után, amelyben ő megint megszegte az asszony abstinencia-követelését, közös hálószobájukban borotválkozik s azután, mint kényelmességből már gyakrabban, még ágyban fekvő felesége puderpamacsával — Puderquaste — rizsporozza be magát. Az arcbőrére rendkivül hiú hölgy már ezt is többször megtiltotta neki ezért bosszúsan kiált rá: „Du puderst mich ja schon wieder mit deiner Quaste" (Már megint a te pamacsoddal puderozol engem.) A férfi kacagása figyelmessé teszi elszólására (azt akarta mondani: du puderst dich schon wieder mit meiner Quaste) s végül ő maga is jókedvvel vele nevet. („Pudern" minden bécsi előtt ismeretes kifejezés a koitálásra, a pamacs pedig kétségtelen phallus-szimbolum).

Az élc és elszólás közötti rokonság megnyilvánul abban is, hogy az elszólás sokszor egyszerüen — rövidítés.

i) Egy fiatal lány a középiskola elvégeztével követte az uralkodó áramlatot s beiratkozott az orvosi egyetemre. Egy-két félév után áttért a vegytan hallgatására. Erről az átlépésről néhány év mulva a következőképen szól: „Hiszen általában nem irtóztam a boncolásnál, de mikor egyszer egy hullának a körmeit kellett az ujjairól lehuznom, elment a kedvem az egész k é m i á t ó l."

j) Itt ismét az elszólás olyan példáját adom, melynek megfejtése nem kiván sok fejtörést. „A bonctan professzora az orrüreget mutatja be és magyarázza el hallgatóinak, — ami a belső bonctan egyik igen nehéz fejezete. Arra a kérdésére, vajjon hallgatósága megértette-e fejtegetéseit, általános „igen" hangzik fel. Mire az önérzetéről híres tanár megjegyzi: Nem hiszem; mert azokat az embereket, kik az orrüreget értik, még Bécs milliós városában is e g y u j j o n, — pardon — egy kéz ujjain, akartam mondani, meg lehet számlálni.

k) Ugyanaz az anatomus más alkalommal azt mondta: „A női genitalén dacára sok k i s é r t é s n e k — pardon, k i s é r l e t n e k..."

l) R o b i t s e k Alfréd dr. úrnak, Bécsben, köszönhetem, hogy figyelmessé tett két elszólásra, melyeket egy régi francia iró jegyzett fel s értelmezett; ezeket eredetiben közlöm:

„B r a n t ô m e (1527—1614). Vies des Dames galantes. Discours second. „Si ay-je cogneu une très belle et honneste dame de par le monde, qui, devisant avec un honneste gentilhomme de la cour des affaires de la guerre durant ces civiles, elle luy dit: „J'ay ony dire que le roy a faict rompre tous les c... de ce pays là. Elle voulait dire les p o n t s. Pensez jue, venant de coucher d'avec san mary, ou songeant à Son amant, elle avait encor ce nom frais en la bouche; et le gentilhomme s'en eschauffer en amours d'elle pour ce mot."

„Une autre dame que j'aie cogneue, entretenant une autre grande dame plus qu'elle, et luy louant et exaltant ses beautez, elle luy dit après: „Non madame, se que je vous en dis, ce n'est point pour vous a d u l t é r e r; voulant dire a d u l a t e r, comme elle la rhabilla ainsi: pensez qu'elle songeoit à adultérer."

Az a lelki gyógyító eljárás, amelyet én neurótikus tünetek feloldására és megszüntetésére alkalmazok, igen gyakran állít engem az elé a feladat elé, hogy a betegnek mintegy véletlenül felmerült szólásaiból s ötleteiből oly gondolattartalmat fejtsek ki, mely elrejtőzni igyekszik ugyan, de mégsem tudja megakadályozni, hogy szándékolatlanul a legkülönbözőbb módokon el ne árulódjék. Ilyenkor a beteg elszólásai gyakran a legértékesebb útmutatásokkal szolgálhatnak, amint azt a legmeggyőzőbb s másrészt legkülönösebb példákon kimutathatnám. Pld. a betegek nagynénjükről beszélnek s következetesen, anélkül, hogy tévedésüket észrevennék, „anyám"-nak nevezik ezt, vagy a férjüket mint „fivér"-t emlegetik. Ily módon figyelmessé tesznek rá, hogy e személyeket egy-

mással „azonosították", ugyanabba a sorozatba állították be, amely érzelmi életükben ugyanazon tipus vissza-visszatérését jelenti. Vagy: egy 20 éves fiatalember a rendelőórámon a következő szavakkal mutatkozik be: Én az N. N. apja vagyok, akit Ön kezelt. — Pardon, azt akarom mondani a testvére, hiszen ő még négy évvel idősebb, mint én. —" Én elértem ebből, hogy elszólásával azt fejezi ki, hogy ő is, miként bátyja, az apja hibájából betegedett meg, ő is, miként bátyja, gyógyulást keres, de az apjának volna legsürgősebb szüksége gyógyulásra. Máskor meg egy-egy szokatlanul hangzó mondatszerkezet, erőltetettnek látszó kifejezésmód elegendő arra, hogy felfedje egy elfojtott gondolat befolyását a beteg egyébként indokolt beszédére.

Ugy a durva, mint a finomabb beszédzavaroknál tehát, amelyek nagynehezen még az „elszólás" fogalma alá sorozhatók, én ugy találtam, hogy nem a hangok érintkezési, illeszkedési hatásainak — Kontaktwirkung — befolyása, hanem a beszéd tudatos szándékán kivülálló gondolatok befolyása a döntő az elszólás létrejöttére és elegendő a létrejött beszédhiba felderítésére. Nem akarom kétségbevonni azon törvényeket, amelyek szerint a hangok átalakítólag hatnak ki egymásra; de azt hiszem, ezek nem eléggé hatékonyak ahhoz, hogy egymagukban megzavarhassák a beszéd helyes menetét. Azokban az esetekben, amelyeket alaposabban tanulmányoztam és átláttam, ezek a hangtani törvényszerüségek csak a kézenfekvő mechanizmust adják, melyet egy távolabb fekvő lelki indíték kényelmesen felhasznál, anélkül azonban, hogy hatásában a hangzási vonatkozások területére szorítkoznék. A szubstituciók — helyettesítések — nagy számában az elszólás teljesen független az ilyen hangtörvényektől. E ponton tökéletesen egyetértek Wundttal, akinek szintén az a feltevése, hogy az elszólás feltételei összetettek és messze túlhaladják a hangzók érintkezési (illeszkedési) hatását.

Amidőn én e „távolabbeső lelki befolyások" szerepét kétségtelennek tartom, másrészt nem látom akadályát, hogy azt is megengedjem, hogy gyors beszéd közben s ha a figyelem némiképen másfelé fordul, az elszólás feltételei könnyen szorítkozhatnak a Meringer és Mayer által meghatározott mértékre. A példák egy részében azonban, melyek e szerzők gyűjtésében jelentek meg, szerintem a bonyolultabb megfejtés a valószinübb. Például kiragadom a fentebb felhozott esetet:

Es war mir auf der Schwest...
Brust so schwer.

Vajjon tényleg oly egyszerüen ment végbe e megtévedés, hogy a schwe az egyenértékü Bru szótagot előcsengésével kiszorítja? Alig utasíthatjuk el a feltevést, hogy a schwe hangokat még valami különös vonatkozás képesíti erre az előtérbetolulásra. Ez azután nem igen lehet más, mint a Schwester — Bruder, talán még Brust der Schwester gondolatkapcsolat, amely más gondolatkörbe vezet át. Ez a szinfal mögé rejtőzött, láthatatlan segítő ruházta fel a különben jelentéktelen

schwe szótagot azzal az erővel, amelynek eredménye az elszólásban nyilvánult meg.

Más elszólásoknál feltehető, hogy a szándékolt mondás trágár szavakra és jelentésekre emlékeztető hangzása képezte a zavaró elemet. A szavaknak és szólásmódoknak szándékos elferdítése és eltorzítása, amelyet illetlen emberek annyira kedvelnek, nem törekszik egyébre, mint hogy ártatlan alkalmakkor is megbotránkoztató dolgokra célozzon és ez a játék oly általános és gyakori, hogy épenséggel nem volna csodálatos, ha szándékolatlanul és akaratlanul is megnyilvánulásra jutna. Az olyan példák, mint: Eischeissweibchen Eiweissscheibchen helyett, Apopos, Fritz: Apropos helyett, Lokuskapitäl Lotuskapitäl helyett, stb. talán még azt is, hogy Magdolna szelencéjének az Alabüsterbachse-ja Alabasterbüchse helyett: nyilván ebbe a kategoriába tartoznak."* — „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustossen" („főnökünkre kocintsunk" helyett: böfögjünk") alig lehet egyéb, mint önkénytelen paródia, mely azonban a szándékos gúnynak az utánacsengése. Ha én volnék az a feljebbvaló, kinek ünneplésére az ünnepi szónok ezzel a lapsus-szal járult hozzá, arra gondolnék, mily okosan cselekedtek a rómaiak, mikor a győzelmi ünnepet tartó imperator katonáinak megengedték, hogy az ünnepelt elleni belső tiltakozásukat hangos gúnydalokban nyilvánítsák. — Meringer önmagáról meséli, hogy egyszer valakit, akit mint a társaság legidősebb tagját mindenki a „Senexl" vagy „altes Senexl" bizalmas és megtisztelő néven nevezett, úgy szólított meg: „Prost, Senex altesl!" Maga is megijedt ezen a botláson. (50. l.) Talán megmagyarázhatjuk indulatát, ha figyelmezünk arra, mily hasonlóan cseng az „Altesl" az „alter Esel" szitokszóhoz. Az öregség (azaz a gyermekkorra visszavetítve: az apa) iránti tisztelet megsértése mindig lelkiismeretfurdalást von maga után.

Remélem, az olvasó nem fogja szem elől téveszteni, mily nagy az értékkülönbség az ilyen semmivel sem bizonyítható megfejtések s azok közt a példák között, melyeket magam gyűjtöttem és elemzéssel felfedtem. De ha bensőmben még mindig ragaszkodom ahhoz a várakozásomhoz, hogy az elszólásnak még látszólag egyszerű esetei is a szándékolt összefüggésen kívülálló, félig elnyomott gondolat zavaró befolyására vezethetők vissza, úgy erre Meringer-nek igen figyelemreméltó megjegyzése csábít. Különös dolog, mondja ő, hogy senki se szereti bevallani, ha elszólta magát. Vannak nagyon okos és becsületes emberek, akik megsértődnek, ha egy-egy elszólásra figyelmeztetik őket. Én nem merném ezt oly általánosságban állítani, mint ezt Meringer teszi ezzel a szóval: „senki". De azért megvan a magyarázata ennek a kis indulatrezdülésnek, mely valamelyest a szégyenkezésre emlékeztet. Ez az indulat egyenértékűnek vehető azzal a boszusággal, mely elfog minket, ha valamely nevet nem tudunk emlékezetünkbe

* Egyik nőbetegemnél az elszólás mint tünet mindaddig folytatódott, míg nem sikerült azt visszavezetni arra a gyerekkorbeli tréfára, mikor a ruinieren szót urinieren-nal helyettesítette.

idézni, vagy a csodálkozással, melyet látszólag jelentéktelen emlékek megmaradása kelt bennünk s minden esetben arra utal, hogy a zavar létrejöttében bizonyos motivum játszott közre.

A nevek elferdítése, ha szándékosan történik, megcsúfolást jelent s valószinüleg igen sok esetben ez az értelme akkor is, ha szándékolatlan elszólás formájában jelentkezik. Az az ember, aki Mayer közlése szerint egyszer „Freuder"-t mondott Freud helyett, mert röviddel azután „Breuer" nevét idézte (38. l.) s aki más alkalommal Freuer-Breud féle eljárásról beszélt (28. l.) nyilván szaktársunk s ettől az eljárástól nem volt különösen elragadtatva. A névelferdítésnek más, egész határozottan csak ilymódon magyarázható példáját lentebb, a tollhibák sorában fogom közölni.*

Ezekben az esetekben a zavaró elem a közben feltámadó kritika, melyet el kell hallgattatni, mert épen abban az időpontban nem felel meg a beszélő szándékának. Viszont a más nevének átvétele, magáravonatkoztatása, önmagunknak a névelszólás utján mással való azonositása oly elismerést kell, hogy kifejezésre jut-

* Azt is megfigyelhetjük, hogy épen arisztokraták azok, akik különösen gyakran elferdítik az orvos nevét, akinek tanácsát kikérték s ebből azt következtethetjük, hogy bensőleg lenézik őt, noha nagy udvariasságot szoktak tanusítani vele szemben. E helyütt idézem E. Jones (akkor torontói) professzor néhány találó megjegyzését a névelfelejtésről, melyeket tárgyunk angol feldolgozásában tett. (The Psychopatology of Everyday Life. American Journal of Psychology Oct. 1911.)

„Kevés ember tud bizonyos boszúságérzettől menekülni, ha azt veszi észre, hogy a nevét elfelejtették; különösen akkor, ha az illető személytől azt remélte, vagy elvárta volna, hogy a nevét megjegyezze. Rögtön s minden meggondolás nélkül az az érzése ilyenkor, hogy az a másik nem felejtette volna el a nevet, ha a viselője mélyebb benyomást tett volna rá, mert a név az egyéniség lényeges alkotórésze. Másrészt kevés dolog hízeleg az embernek annyira, mint ha valamely magas személyiség, akitől ezt nem várná, nevén szólítja. Napoleon, ki mestere volt az emberekkel bánás müvészetének, az 1814.-i szerencsétlen hadjárata közben csodálatos bizonyitékát adta ez irányu emlékezetének. Mikor egy Graonne melletti városkában tartózkodott, eszébe jutott, hogy ennek polgámesterével, de Bussy-vel vagy húsz évvel előbb egy bizonyos ezredben már megismerkedett volt s ennek a körülménynek köszönhette, hogy de Bussy elragadtatásában korlátlan odaadással szegődött szolgálatába. Ezzel szemben nincs biztosabb mód arra, hogy valakit megsértsen az ember, mint ha úgy tesz, mintha nevét elfelejtette volna; ezzel azt fejezi ki, hogy az illető annyira közönyös számára, hogy nem érdemes a nevének megjegyzésével vesződnie. Ezt a fogást az irodalomban is felhasználták. Igy Turgenjev „Füst" cimü regényében ez a kis jellemzés fordul elő: „Még mindig tetszik Önnek Baden Litvinov úr?" Ratmilov mindig kissé habozva szokta Litvinov nevét kiejteni, mintha előbb még rá kellene eszmélnie. Ezzel s azzal a gőgös móddal, ahogyan köszöntésére kalapot emelt, meg akarta bántani Litvinov érzékenységét. Ugyancsak Turgenjev az „Apák és Fiuk"-ban ezt irja: „A kormányzó Kirsanovot és Bazarovot meghivta a bálra; ezt a meghivást néhány perccel később megismételte, miközben úgy tett, mintha testvéreknek nézné őket s mindkettőjüket Kirsanovnak szólitotta." Itt az első meghivásról való megfeledkezés, a nevek elvétése, a képtelenség arra, hogy a két ifjú embert egymástól megkülönböztesse, a bántó mozzanatok valóságos halmozatát adja. A név elferdítése ugyanazzal a jelentőséggel bir, mint elfelejtése; ez az első lépés az elfelejtés irányában."

tasson, melyet abban a pillanatban valamely okból el kell hallgatni. Ilyfajta élményt beszél el Ferenczi Sándor iskolás-fiu korából:

„Az első gimnáziumban kellett (először életemben) nyilvánosan (azaz az egész osztály előtt) szavalni egy költeményt. Jól készültem el s ezért megdöbbentett, mikor mindjárt az első szavak után óriási hahota szakított félbe. A tanárom azután megadta e különös fogadtatás magyarázatát. Ugyanis egész helyesen mondtam a költemény cimét: „Távolból", de szerző gyanánt nem igazi költőjét neveztem meg, hanem — önmagamat. A költő neve: Petőfi Sándor. A keresztnevek közössége megkönnyitette a felcserélést; ennek tulajdonképeni oka azonban bizonyosan az volt, hogy akkoriban titkos vágyaimban az ünnepelt költő-heros-szal szivesen azonosítottam magamat. Tudatosan is imádattal határos szeretetet és tiszteletet tápláltam iránta. Természetesen az egész áldatlan becsvágy-komplexum is ott rejtőzik az ilyen tévedés mögött."

Hasonló, névfelcserélés utján való önazonosítást árult el az a fiatal orvos, ki, mint mondják, félénken és mély tisztelettel közeledett a híres Virchow-hoz és igy mutatkozott be neki: Dr. Virchow. A professzor csodálkozva fordult felé: „Ah, Önt is Virchow-nak hivják?" Nem tudom, a nagyratörő ifju mivel mentette ki elszólását; vajjon azt a tetszetős kifogást találta-e, hogy oly kicsinek érezte önmagát a nagynevű ember előtt, hogy a saját neve elveszett az övé mellett, vagy volt-e bátorsága bevallani, hogy egykor, reméli, ő is olyan nagy ember lesz még, mint Virchow, ne bánjék tehát vele a kegyelmes úr oly kicsinylőleg. E két gondolat valamelyike — illetőleg mindkettő egyszerre — zavarhatta meg a fiatalembert bemutatkozása közben.

Teljesen személyes okokból eldöntetlenül kell hagynom, vajjon hasonló megfejtést alkalmazhatunk-e az alább közlendő esetre. Az 1907-i amsterdami nemzetközi kongresszuson élénk vita tárgyát képezte a hisztéria azon felfogása, melyet én vallok. Egyik leghevesebb ellenfelem ellenem szóló szenvedélyes beszéde közben, mondják, többször szólta el magát olymódon, hogy az én helyembe magát tette és az én nevemben beszélt. Péld. azt mondta: tudvalevőleg Breuer és én kimutattuk, — noha csak az lehetett szándékában mondani: Breuer és Freud. Ez ellenfelem neve a legkevésbbé sem hasonló hangzásu az enyémmel. Ez a példa, valamint a névelcserélés sok más esete arra int, hogy az elszólás teljesen nélkülözni is tudja azt a megkönnyitést, amelyet a hasonló hangzás nyujt s egyedül leplezett tartalmi vonatkozások révén is érvényre juthat.

Más és sokkalta jelentősebb esetekben az önkritika, a saját nyilatkozatunkkal szemben támadt benső ellenmondás az, ami elszólásra, sőt a szándékolt állitás ellentétének kimondására kényszerit. Ilyenkor csodálkozással látja az ember, hogy valamely bizonykodás szavai meghazudtolják ennek szándékát, hogy az elszólás elárulja a belső őszinteség hiányát.* Az elszólás

* Ily elszólás segitségével bélyegzi meg péld. Anzengruber a „G'wissenswurm"-ban az álszenteskedő örökségvadászt.

ez esetben mimikus kifejezési eszközzé válik, persze igen gyakran annak a kifejezésévé, amit az ember nem akart kimondani, a maga-elárulás eszközévé. Igy péld., midőn egy férfi, ki a nőhöz való viszonyában nem az ugynevezett normális érintkezési mód barátja, egy kokettnak mondott leányról folytatott beszélgetés folyamán e szavakra fakad: Ha velem volna dolga, majd leszokna a koettálásról. Kétségtelen, hogy csak a másik, koitálás szó kihatása változtathatta így el a szándékolt kokettálás-t. Vagy a következő esetben: „Van egy nagybátyánk, aki már hónapok óta nagyon haragszik ránk, mert sohasem látogatjuk meg. A minap uj lakásba költözése alkalmából hosszú idők óta először keressük fel őt. Látszólag nagyon örül nekünk s búcsúzáskor igen melegen mondja: „Remélem, ezentúl még ritkábban látlak, mint eddig."

A nyelvanyag véletlen kedvezése gyakran az elszólás oly eseteit hozza létre, amelyek a leleplezésnek egyenesen lesujtó, vagy az élcnek kifejezetten komikus hatását fejtik ki.

Igy például a következő esetben, amelyet dr. Reitler figyelt meg és közölt velem:

„Azt a bájos uj kalapot maga paccolta fel magának? (aufgepatzt aufgeputzt helyett) mondja egy hölgy elragadtatott hangon.

A szándékolt bókot ezekután nem merte folytatni, mert az a rejtett kritika, hogy ez a díszítés — „Aufputz" — alapjában paccolás, tulságos világosan keresztültört a kellemetlen elszólásban, hogysem a csodálat konvencionális frázisai még hitelt érdemeltek volna."

Enyhébb, de époly félreérthetetlen kritikát árul el a következő példa:

„Egy hölgy látogatást tesz egy ismerősénél, akinek bőbeszédü, terjengős társalgása rendkivül elfárasztja és türelmetlenné teszi. Végre sikerül felállnia, elbúcsúznia, midőn az előszobában a házi-asszony kikisérés közben ujabb szóáradattal tartóztatja fel s még az ajtóban ujból megállásra és unalmas fecsegése meghallgatására kényszeriti. A vendég a fecsegőt végre ezekkel a szavakkal szakitja félbe: „Sind Sie im Vorzimmer zu Hause?" (Itthon van az előszobában?) Csak a háziasszony csodálkozó arca teszi figyelmessé elszólására. Az előszobában való hosszas álldogálást megelégelve, azzal akart a társalgásnak véget vetni: „Itthon van délelőtt (Vormittag)? s elszólásával elárulta ezt a türelmetlenségét."

Mintegy intelem az önmérsékletre a következő nyelvbotlás, melyet dr. Max Graf jegyzett fel:

„A „Concordia" ujságiróegylet közgyülésén az egyik fiatal, mindig pénzszükében szenvedő tagtárs heves ellenzéki beszédet tart s izgalmában azt mondja: Die Herren „Vorschussmitglieder" (Vorstands vagy Ausschussmitglieder helyett.) — A tisztelt előleg-tagok, elnökségi tagok helyett. — Ugyanis ezeknek jogukban áll, hogy kölcsönöket szavazzanak meg s az ifju szónok is folyamodott kölcsönért.

A „Vorschwein" példáján láttuk, hogy az ember könnyen követ el elszólást akkor, ha szidalmat igyekszik elnyomni. Legalább ily módon könnyít magán:

Egy fényképész, aki megfogadta, hogy ügyetlen alkalmazottaival szemben nem használ állatneveket, rákiált inasára, aki egy nagy, szinültig tele edényt akar kiüríteni s közben természetesen a felét a földre loccsantja: Aber Mensch, schöpsen Sie doch zuerst etwas davon ab! (De ember, merjen előbb le egy kicsit! Schöpfen = lemerni Schöps = birka). S később egy segédéhez, aki vigyázatlanságból majdnem egy tucat értékes lemezt tört össze: „Aber sind Sie denn so hornverbrannt..." (Hirnverbrannt = elment az esze? Hornvieh = szarvasmarha.)

Az alábbi példában az elszólás komoly leleplezést jelentett. Az eset néhány mellékkörülménye jogosulttá teszi, hogy teljesen közöljük, A. A. Brill ismertetése nyomán. (Zentralblatt für Psychoanalyse II. 1.)*

„Egy este dr. Frink kollégával sétáltunk és a new-yorki Psychoanalytikai Egyesület ügyeit beszéltük meg. Séta közben egy harmadik szaktárssal, R. dr.-ral találkoztunk, akit évek óta nem láttam s kinek magánéletéről semmit sem tudtam. Nagyon megörültünk egymásnak s az én javaslatomra mindhárman egy kávéházba mentünk, ahol két órán át igen élénk beszélgetést folytattunk. R. úgy látszik, közelebbről ismerte az életem körülményeit, mert kis gyermekem után kérdezősködött és elmondta, hogy időnkint hall rólam egy közös barátunktól s érdeklődik tudományos működésem iránt, amelyről orvosi folyóiratokból értesült. Arra a kérdésemre, házasember-e, nem-mel válaszolt s hozzátette: „Minek házasodjék meg az olyan ember, mint én?"

Mikor a kávéházból kijöttünk, hirtelen e szavakkal fordult hozzám: „Kiváncsi vagyok, mit tenne Ön a következő esetben: Ismerek egy ápolónőt, aki mint büntárs volt egy válópörbe keveredve. A feleség férjét bepörölte házasságtörésért, bírói úton válást kért, az ápolónőt jelölte meg az ura bűntársa gyanánt és az ember megkapta a válást.** — Er bekam die Scheidung." Én félbeszakítottam: „Az asszony kapta meg a válást, ugy-e azt akarja mondani?" — „Sie bekam die Scheidung" — Ő rögtön ki is javította a mondást: „Természetesen, az asszony kapta meg a válást" és gyorsan tovább mesélte; az ápolónőt a per és a botrány annyira felizgatta, hogy ivásnak adta magát, súlyos idegbajt szerzett stb. és tanácsomat kérte ki, hogyan kezelje őt.

Mihelyt az elszólást kijavítottam, kértem is a kartársat, hogy magyarázza azt meg nekem, de ő a szokásos, csodálkozó feleleteket adta: nem áll-e jogában minden embernek, hogy elszólja magát, hisz ez csak véletlen volt, nincs mit keresni mögötte stb. Én azt feleltem, hogy minden elszólásnak meg kell, hogy legyen a

* A Zentralblatt a közlést tévesen E. Jones-nak tulajdonítja.

** A mi házassági törvényeink szerint a válást csak akkor mondják ki, ha az egyik házasfélről bebizonyítják, hogy házasságtörést követett el, és pedig csupán a megcsalt fél kérelmére.

maga indokoltsága s hogy kisértésben volnék azt hinni, ő maga e történet hőse, ha előbb nem mondta volna, hogy nem házas ember. U. i. ez esetben elszólását az az óhaj indokolná, bár ő és nem a felesége nyerte volna meg a pört, hogy ne kelljen (a mi házassági jogunk szerint) tartásdíjakat fizetni és ujra megházasodhassék New-York államban. Ő konokul tiltakozik feltevésem ellen, de ugyanakkor túlzott indulatreakciójával, nagyfoku izgalma világos jeleivel, nevetésével még jobban megerősítette azt bennem. Arra a felszólításomra, hogy a tudományos szempont tisztázása érdekében mondja meg az igazat, ezt felelte: „Ha nem akarja, hogy hazudjam, el kell hinnie, hogy legényember vagyok, tehát az Ön pszichoanalitikus megfejtése teljesen helytelen." — Azután még megjegyezte, hogy az ilyen ember, aki minden csekélységet megfigyel, egyenesen veszedelmes. Majd hirtelen eszébe jutott, hogy másutt van rendez-vous-ja és elbúcsúzott."

Mi mindketten, dr. Frink és én, mégis meg voltunk győződve az én megfejtésem helyességéről s én elhatároztam, hogy kérdezősködés utján szerzem meg ennek bizonyitékát vagy cáfolatát. Néhány nap mulva felkerestem dr. R. régi barátját és szomszédját, és tőle megtudtam, hogy magyarázatom tökéletesen találó volt. A pör néhány hét előtt játszódott le s az ápolónőt mint bűntársat idézték a biróság elé. Dr. R. most szilárdan meg van győződve a Freud-féle mechanizmusok helyességéről."

Époly kétségtelen, hogy önmagát árulta el a beszélő a következő elszólásban. (Rank O. közlése.)

„Egy apa, akinek nincsenek semmiféle hazafias érzései s ki gyermekeit is e szerinte fölösleges érzelemtől menten kivánja felnevelni, korholja fiait, a miért valami hazafias tüntetésben vettek részt s mikor ezek nagybátyjuk példájára hivatkoznak, e szavakkal utasítja el őket: „Épen az ő példáját ne kövessétek, hiszen ő egy idióta." A gyermekek csodálkozása ez apjuknál oly szokatlan hang felett figyelmessé teszi a beszélőt tévedésére s mentegetődzve javítja ki magát: „Természetesen azt akartam mondani: patrióta."

Önleleplezésnek fogja fel maga a megszólított is a következő nyelvbotlást, a melyet Stärcke (i. m.) közöl igen találó, noha a megfejtés feladatán túllépő megjegyzés kiséretében.

„Egy fogorvosnő megigérte a hugának, hogy egyszer megnézi, van-e kontaktus két zápfoga között (azaz, hogy e fogak oldalfelületükön egymáshoz érnek-e, úgy hogy nem rakódik le köztük ételmaradék.) A huga azután arról panaszkodott, hogy erre a kis megvizsgálásra oly soká kell várnia és tréfásan jegyezte meg: Most egy kollégáját kezeli ugyan, de a hugának még mindig várnia kell. Végül a fogorvosnő megvizsgálja a huga fogait, tényleg kis lyukat talál az egyik zápfogban s azt mondja: Nem hittem, hogy ennyire van; azt hittem „dass du nur kein Kontant hättest . . . kein Kontakt hättest." (Kontant = készpénz). „Látod, feleli a testvér nevetve, hogy csak kapzsiságból várattál annyival tovább, mint fizető betegedet."

„Nekem ugyan nem volna szabad a magam ötleteit fűz-

nöm az övéhez vagy azokból következtetéseket vonnom, de az elszólás hallatára rögtön az jutott eszembe, hogy a két nő kedves és fiatal, mindakettő leány és igen keveset érintkeznek fiatalemberekkel s azt kellett magamban kérdeznem, vajjon több kontaktusuk volna-e férfiakkal, ha több pénzük (Kontant) volna."

Önmagát árulta el a beszélő a következő, Reik Th. idézett dolgozatában közölt elszólással is:

„Egy fiatal lányt neki ellenszenves fiatalemberhez akarnak hozzáadni. A szülők a fiatalok egymással való megismertetése céljából találkozót rendeznek, a melyen a jövendőbeli vőlegény és menyasszony is megjelenik. A fiatal lánynak elég önuralma volt, hogy kérőjével, ki nagyon udvarolt neki, ne éreztesse ellenszenvét. De mikor az anyja megkérdezte, hogy tetszik neki a fiatalember, udvariasan felelte: „Tetszik. Er ist sehr liebenswidrig" (liebenswürdig = szeretetreméltó, e helyett azt mondta: liebenswidrig, ami ennek az ellentéte: ellenkezést keltő.)

Épen ilyen áruló azonban az az „élces elszólás," a melyet Rank mint ilyet ismertet (Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse.)

„Egy férjes asszonynak, ki az anekdotákat nagyon kedveli s kiről az a hír jár, hogy nem riad vissza házasságonkivüli udvarlástól sem, ha azt megfelelő ajándékok támogatják, egy kegyét kereső ifju udvarlója nem minden szándék nélkül a következő, rég ismert történetet meséli el: Két üzlettárs közül az egyik társának kissé rátarti feleségét szeretné meghódítani; végre az asszony beleegyezik, hogy az övé lesz, ha 1000 forintot ajándékoz neki. Mikor aztán a férj elutazik, az udvarló 1000 forintot kér tőle kölcsön s megigéri, hogy ez összeget még másnap visszaadja a kölcsönadó feleségének. Természetesen ezt a pénzt adja aztán az asszonynak a vélt szerelmi jutalom helyett. Nem kevéssé megrémül aztán az asszony, mikor hazatért ura elkéri tőle az 1000 forintot; azt hiszi, az ura mindent tud s nem csak kárt, hanem még szégyent is vallott. Mikor a fiatalember elbeszélése közben odaért, hogy a csábító a férjnek azt mondja: „A pénzt holnap visszaadom a feleségednek" — akkor a hölgy e sokatmondó szavakkal szakította félbe: „Mondja csak — nem adta vissza — o, pardon, akarom mondani — nem mesélte el ezt már nekem? Ennél világosabban alig juttathatná kifejezésre hajlandóságát, hogy ugyanilyen feltételekkel odaadja magát, csak épen hogy nem akarja egyenest bevallani."

Az ilyen áruló elszólás következéseiben ártatlan, de érdekes példáját közli Tausk V. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse IV. 1916) a következő címmel:

„Az apák hite."

„Minthogy menyasszonyom keresztény volt — meséli A. úr és semmiképen sem akart zsidóvá lenni, nekem kellett felvennem a keresztséget, hogy megházasodhassam. Erős belső ellenállással tettem ezt, de úgy éreztem, hogy célom igazolja a kitérést annál is inkább, mert csak a zsidósághoz való külső hozátartozóságom-

ról kellett letennem, nem pedig vallásos meggyőződésről, a mely úgy sem élt bennem. Dacára ennek később is mindig zsidónak vallottam magamat és kevesen tudják rólam, hogy megkeresztelkedtem.

Házasságomból két gyermek származott, akik keresztény hitben nevelkedtek. Mikor a fiuk kissé felnövekedtek, felvilágositottam őket zsidó származásukról, nehogy az iskolában kapott antiszemita befolyások hatása alatt majdan e hiábavaló okból forduljanak apjuk ellen.

Néhány évvel ezelőtt D.-ben nyaraltam akkor elemi iskolás gyermekeimmel s egy tanitócsaládnál laktunk. Egy napon uzsonnánál ültünk különben igen kedves gazdáinkkal, midőn a ház aszszonya, nem sejtve nyaralóvendége zsidó származását, igen éles kirohanást intézett a zsidók ellen. Most bátran meg kellett volna mondanom az igazat, hogy fiaimnak tanuságot tegyek a „meggyőződés bátorságáról" — de tartottam azoktól a kellemetlen kimagyarázkodásoktól, amelyek az ilyenfajta vallomásokra következni szoktak. Azonkivül attól is féltem, hogy esetleg el kell hagynunk oly kellemes nyári lakásunkat s igy elrontom a magam és gyermekeim amúgy is szűkre szabott üdülését, ha gazdáink megtudván, hogy zsidókkal van dolguk, azontul barátságtalanul viselkednének velünk szemben.

Minthogy azonban elvárhattam, hogy fiaim nyiltan és elfogulatlanul elárulnák a súlyos következményekkel járó igazságot, ha továbbra is tanui maradnak a társalgásnak, el akartam őket távolitani s a kertbe küldtem őket.

„Geht in den Garten, Juden — s gyorsan kijavitottam: Jungen." „Menjetek a kertbe, zsidók — fiúk." Tehát elszólásommal kifejezésre juttattam ama bizonyos „meggyőződésbeli bátorságot." A többiek ugyan semmi következtetést sem vontak le ebből az elszólásból, mert nem tulajdonitottak neki jelentőséget, de én levontam a tanuságot, hogy az ember nem tagadhatja meg büntetlenül „apái hitét," ha apja fia s magának is fiai vannak."

Már épenséggel nem ártatlan jelentésü a következő elszólás, melyet nem is közölnék, ha nem maga a biróság egy tagja jegyezte volna fel e gyűjtemény számára:

Egy betöréssel vádolt népfölkelő kihallgatásakor azt mondja: Azóta még nem bocsátottak el „aus dieser militärischen Diebstellung" (Dienststellung, szolgálat, Dieb = tolvaj) tehát még a népfelkelőkhöz tartozom.

Mulatságos hatást kelt az elszólás akkor, ha annak megerősitésére szolgál, amit a beszélő tudatosan tagad, s ez az orvosnak a lélekelemző munka közben nagy segitségére lehet. Egyszer egy betegemnek álmát kellett megfejtenem, a melyben előfordult a Jauner név. Az álmodó ismert egy ilyen nevü embert, de nem tudtuk megtalálni, miképen kerül az ember az álom összefüggésébe; ezért azt a feltevést kockáztattam meg, hogy valószinüleg csak a neve révén, mely a Gauner (gazember) szitokszóra emlékeztet. A beteg gyorsan és erélyesen tiltakozott, de közben elszólta magát, még pedig oly módon, mely megerősitette feltevésemet, mert ugyan-

azt a hangzó-felcserélést ismételte meg. Válasza ez volt: Ez a feltevés nagyon is merész: j e w a g t (gewagt helyett.) Mikor az elszólásra figyelmeztettem, elfogadta előbbi megfejtésemet.

Ha komoly vitatkozás közben esik meg az egyik ellenfélen oly elszólás, a mely szándékos mondanivalójának épen ellentétét fejezi ki, ez rögtön nagy hátrányba helyezi őt a másikkal szemben, aki ritkán mulasztja el, hogy álláspontja megerősödését ki ne használja.

Ebből kiviláglik, hogy az emberek egész általánosságban ugyanúgy magyarázzák az elszólásokat és egyéb téves cselekvéseket, a hogy azokat én e könyvben vallom, ha talán elméletben nem fogadják is el e felfogást és a maguk személyét illetőleg nem hajlandók lemondani a téves cselekvések megtürésével járó kényelemről. Az a gúny és derültség, a melyet a beszéd ily megtévedése a döntő pillanatban egész biztosan előidéz, tanuságot tesz az állítólag általánosan elfogadott konvenció ellen, hogy az elszólás nyelvbotlás és nincs lélektani jelentősége. Maga a német kancellár B ü l o w herceg, ezzel a kifogással igyekezett a helyzetet megmenteni midőn a császárjáért elmondott védőbeszéde (1907) elszólása révén ép az ellenkezőjévé csapott át.

„Ami pedig a jelent, II. Vilmos császár uj éráját illeti, erre vonatkozólag csak ismétlem, hogy m é l t á n y t a l a n é s i g a z s á g t a l a n d o l o g, h a a c s á s z á r t k ö r ü l v e v ő f e l e l ő s t a n á c s a d ó k k ö r é t e m l e g e t i k . . . (Élénk felkiáltások: f e l e l ő t l e n) . . . felelőtlen tanácsadókat emlegetnek. Bocsássák meg a lapsus linguaet-t". (Derültség.)

Azonban Bülow herceg mondata a tagadások (fosztóképzők) halmozása folytán kissé kevésbbé átlátszóvá lett; a szónok iránti rokonszenv és a nehéz helyzetére való tekintet odahatottak, hogy ezt az elszólást nem használták ki ellene jobban. Rosszabbul járt ugyanazon a helyen egy évvel később egy más politikus, aki a császárhoz intézendő f e n t a r t á s n é l k ü l i, r ü c k h a l t l o s véleménynyilvánításra akarta a házat felszólítani s egy gonosz elszólás folytán lojális keblében lakozó egészen más érzelmeket juttatott szóhoz.

„L a t t m a n n (német-nemzetipárt): A felirat kérdésében a birodalmi gyűlés h á z s z a b á l y a i n a k alapján állunk. Ezek értelmében a birodalmi gyűlésnek jogában áll, hogy a császárhoz ilyen feliratot terjesszen fel. Ugy hisszük, a német nép egységes óhaja és gondolata, hogy ebben a dologban is e g y s é g e s m e g n y i l a t k o z á s r a jussunk s ha ezt oly formában tehetjük, mely monarchikus érzületünknek mindenképen megfelel, akkor tegyük is meg ezt „r ü c k g r a t l o s" (azaz: g e r i n c t e l e n ü l, r ü c k h a l t s l o s fentartás nélkül helyett.) (Viharos, hosszantartó derültség.) Uraim, nem rückgratlos, hanem rückhaltlos (derültség) s a nép ily fentartás nélküli megnyilatkozását reméljük, uralkodónk is elfogadja e súlyos időkben.

A „Vorwärts" 1908 nov. 12-i száma nem mulasztotta el, hogy ez elszólás lélektani jelentőségére rámutasson:

(Gerinctelenség a császári trón előtt.)
„Rückgratlos vor dem Kaiserthron."

„Soha még parlamentben képviselő önkénytelen magaelárulásával nem jellemezte oly találósan a saját és a többség magatartását az uralkodóval szemben, mint ez az antiszemita Lattmann-nak sikerült, mikor az interpellációk második napján ünnepélyes pátosszal az a vallomás csúszott ki a száján, hogy ő és barátai a császárnak gerinctelenül (rückgratlos) akarják megmondani véleményüket."

Minden oldalról felharsogó, viharos derültség nyelte el a szerencsétlen további szavait, aki még szükségesnek találta, kifejezetten mentegetődzve eldadogni, hogy tulajdonképen rückhaltlos-t gondolt."

Az elszólás szép példáját találjuk Schiller Wallenstein trilógiájában (II. rész „A Piccolominiak" I. felvonás 5. jelenet), amely nem annyira arra szolgál, hogy a beszélőt elárulja, mint hogy a színen kívül álló hallgatót tájékoztassa és megmutassa nekünk, hogy a költő, midőn ezt az eszközt használta fel célja elérésére, jól ismerte az elszólás mechanizmusát és jelentőségét. Az előző jelenetben Piccolomini Max, a leghevesebb szenvedéllyel állt Wallenstein pártjára s rajongással szólt a béke áldásairól, a melyekre akkor nyílt meg lelke, mikor Wallenstein leányát elhozta a táborba. Az ifju apját és az udvar kiküldöttét, Questenberget mélyen megrendítve hagyja ott. S most így folytatódik az 5. jelenet.*

Questenberg: Jaj minekünk! Hát így vagyunk?
S így hagyjuk őt tévelyegni? S ne hívjuk
E percben vissza, hogy a hályog
Lehulljon a szeméről?
Octavio (Mély elmerültségből feleszmélve):
Az enyémről
Lehullt e percben és a mit látok, annak
A fele sem öröm.
Questenberg: S mi az?
Octavio: Ez utazás.
Oh átkozott legyen!
Questenberg: Hogy-hogy?
Octavio: Jerünk!
Követnem kell e gyászthozó nyomot,
Saját szememmel látnom — oh jerünk.
(Magával akarja vonni.)
Questenberg: Hova?
Octavio (türelmetlenül) A hölgyhöz.
Questenberg: Mit?
Octavio (helyreigazitja szavait): A hölgyeket...
Üdvözleni a herceghez, jerünk stb.

A német eredetiben a párbeszédnek ez a része igy hangzik:
Octavio: Zu ihr

* Dóczi Lajos fordítása.

Questenberg: Zu?
Octavio (korrigiert sich) Zum Herzog! Gehen wir... etc.

Ez a kis elszólás — zu ihr zu ihm helyett, arra szolgál, hogy tudtunkra adja, hogy az apa átlátta fia pártfoglalásának indokát, mig az udvaronc arról panaszkodik: „Hogy csupa rejtélyben beszél."

Az elszólás költői feldolgozásának más példáját fedezte fel Rank Shakespearenél. Idézem Rank közleményét a Zentralblatt für Psychoanalyse I. 3. számából:

„Költőileg nagyon finoman indokolt s fényes technikával felhasznált elszólást találunk Shakespeare „Velencei kalmárjában", mely épúgy, mint a Piccolomini elszólása, melyre Freud mutatott rá Schiller Wallensteinjében (Zur Psychopathologie des Alltagslebens II. kiad. 48. l.) elárulja, hogy a költők jól ismerik a téves cselekvés mechanizmusát és értelmét és hallgatóikról is feltételezik, hogy megértik őket.

Porciát apja akarata arra kényszeríti, hogy férje választását a sorsra, a véletlenre bizza. Eddig még a véletlen szerencse megszabadította összes, nem szivesen látott kérőitől. De most, hogy Bassanóban megtalálta azt, akit igazán szeret, aggódik, hogy ő is rossz sorsot fog húzni. Legszivesebben azt mondaná neki, hogy ebben az esetben is birja szerelmét, de ezt fogadalma nem engedi. Ebben a kétségek közt hányódó lelkiállapotban a költő ezt mondatja vele a szeretett férfiunak:

„Kérlek, ne még; várj még egy-két napig
A kockázat előtt; balul ha választsz,
Elvesztem társaságod; várakozz hát.
Valami súgja, (de nem szerelem)
Hogy nem akarnálak elveszteni. — — — —
Én megmondhatnám, miként jó, ha választsz,
De esküt szegnék s ezt sohsem teszem;
Igy elvéthetsz s ha úgy lesz, bűnt kivántatsz
Velem, hogy vajha szegtem volna esküt!
Oh a szemed! átjárt, két félre osztott:
Felem tiéd s a másik fél tiéd —
Azaz sajátom, mondom; de ha enyém
Tiéd az s igy egészen tiéd.

Épen azt, amit csak halkan sejtetni akarna kérőjével, mert tulajdonképen egészen el kellene hallgatnia, t. i. hogy már a választás előtt egészen övé és szereti, ezt a költő csodálatos lélektani finomsággal az elszólásban teljes megnyilvánulásra segíti s ez eszközzel feloldja a szerelmes türhetetlen bizonytalanságát s a néző hasonló irányú feszültségét a választás eredményét illetőleg."

A nagy költőknek ez állásfoglalása az elszólás magunkvallotta felfogása mellett nagy érdekkel és fontossággal bir, ezért igazoltnak látom, hogy egy harmadik ilyen példát iktassak ide, amelyet E. Jones közölt.*

* Ein Beispiel von literarischer Verwertung des Versprechens. Zentralblatt für Psychoanalyse. I. 10.

„Rank Ottó nemrégiben megjelent dolgozatában szép példára figyelmeztet, amelyben Shakespeare egyik alakjának, Porziának szájába elszólást ad, amellyel elárulja titkos gondolatait a figyelmes hallgató előtt.

Hasonló példát szándékozom bemutatni egyik legnagyobb angol regényíró, George Meredith mesterművében, az „Egoist" című regényben. — A regény cselekménye röviden a következő: Sir Willonghby Pattern, a maga körében nagy bámulatnak örvendő arisztokrata, eljegyzi Miss Durham Konstanciát. A lány felfedezi, hogy vőlegénye kíméletlen egoista, e jellemvonását azonban a világ előtt ügyesen leplezi s hogy szabaduljon tőle, egy Oxford nevü kapitánnyal megszökik. — Néhány évvel később Sir Pattern ismét eljegyzi magát: jegyese miss Clara Middleton. A könyv legnagyobb részét mármost annak a lelki vivódásnak az ábrázolása tölti be, amely Clara lelkében lejátszódik, midőn ő is felismeri vőlegénye eme kirivó jellemvonását. Külső körülmények s az adott szóról való fogalma kötik igéretéhez, míg vőlegényét mindig megvetendőbbnek látja. Vőlegényének rokona és titkára, Vernon Whitford (akinek végül felesége is lesz) lesz bizalmasa és barátja, de a Patterne-nel szemben való becsületérzés és más motivumok visszatartják Whitfordot attól, hogy szerelemmel közeledjék a leányhoz.

Egy fájdalmas monológjában Clara így panaszkodik: „Oh, ha egy nemes férfi láthatna engem és érdemesnek tartaná, hogy segítsen rajtam. Oh, ha valaki kiszabadítana ebből a tövis- és tüske-börtönből. Én magam nem birok kiszabadúlni. Gyáva vagyok. De egyetlen ujjmutatás (beckoning of a finger) — azt hiszem, megváltoztatna. Ha volna társam, akihez menekülhetnék, mennék, majd tüskéktől szaggatva, a megvetés sziszegése között!... Konstantiát egy katona mentette meg. Talán imádkozott s az ég meghallgatta imáját. — Vétket követett el, de oh, hogy szeretem érte! Harry Oxfordnak hívták azt, akit szeretett. S ő nem habozott, széttépte béklyóit s nyiltan a másik mellé állt. Bátor leány, mit gondolnál te rólam? De nekem nincs Whitford Harrym, én egyedül vagyok."

A hirtelen ráeszmélés, hogy más nevet mondott Oxford helyett, úgy hatott rá, mint ökölcsapás s mély pírral öntötte el.

Az a tény, hogy mindkét férfi neve a ford szótaggal végződik, nyilvánvalólag megkönnyíti felcserélésüket s sokan ezt elegendőnek ítélnék ennek megmagyarázására. De a költő világosan kiemeli az igazi, mélyebben fekvő indokot.

A regény egy másik helyén ugyanaz az elszólás ismétlődik. Utána pedig az elszólóban az a spontán habozás, a beszélgetés témájának hirtelen megváltoztatása jelentkezik, amelyet a lélekelemzésből és Jungnak az asszociációkról szóló könyvéből ismerünk s melyek csak akkor lépnek fel, ha félig tudattalan komplexum rezdült meg valakiben. Patterne fölényeskedő hangon mondja Whitfordról: „Üres lárma! A jó öreg Vernon nem is képes valami rendkivüli cselekedetre." — Clara azt feleli: — De ha mégis Oxford — Whitford — lám, a hattyúk most úsz-

nak felénk a tavon; milyen szépek! Mit is akartam magától kérdezni. Ugy-e ha egy férfi látja, hogy más iránt nyilvánvaló bámulatot tanusítanak, az természetesen elbátortalanítja őt? Sir Willonghbyt hirtelen világosság járta át s mereven kiegyenesedett.

Clara azután még egyszer árulja el elszólással titkos óhaját, hogy Whitford Vernonnal egyesülhessen. Azt mondja egy fiúnak, akivel izen neki: „Mondd meg Vernon úrnak... azaz Whitford úrnak... stb.*

Az elszólásról itt vallott és kifejtett felfogásunk különben kiállja a próbát a legjelentéktelenebb csekélység esetében is. Ismételten alkalmam volt kimutatni, hogy a nyelvbotlás legcsekélyebb jelentőségü és legközelebb fekvő eseteinek épen úgy megvan a maguk értelme és célzata és hogy ezek ugyanúgy fejthetők meg, mint a feltünőbb elvétések. Egy nőbetegem, aki teljesen akaratom ellenére, de nyakas eltökéltséggel kis kirándulásra készül Budapestre, azzal akarja magát igazolni, hogy hiszen csak három napra megy oda, de elszólja magát és azt mondja: csak három hétre. Ezzel elárulja, hogy ellenem való dacból inkább maradna három hétig, mint három napig abban a társaságban, amelyet hozzá nem illőnek tartok. — Egy este mentegetődzöm, amiért nem érkeztem idején, hogy feleségemet a szinházból hazakisérjem s azt mondom: Tiz perccel tiz után a szinház előtt voltam. Kijavítanak: azt akarod mondani: tiz előtt. Persze, hogy tiz előtt-öt akartam mondani. Hiszen tiz után nem volna mentség. Ugy mondták nekem, a szinlapon az áll: Vége tiz óra előtt. Mikor a szinházhoz érkeztem, az előcsarnok már sötét, a szinház üres volt. Az előadás korábban végződött és feleségem nem várt be engem. Mikor az órámat megnéztem, még öt perc hiányzott a tiz órához. Én azonban úgy gondoltam, hogy kicsit szépíteni fogom a dolgot és otthon azt mondom, tiz perccel tiz előtt már ott voltam. Sajnos az elszólásom meghiusította és leleplezte füllentési szándékomat, mert hisz még többet árultatott el velem, mint amennyi bevallani valóm volt.

E ponttól azokhoz a beszédzavarokhoz vezet tovább utunk, amelyek már nem az elszólás nevén jelölünk, mert nem az egyes szó kimondását, hanem az egész beszéd ritmusát és elmondását zavarják meg, mint például a zavarban levő ember hebegése és dadogása. De itt is, mint a fenti esetekben, belső konfliktus nyilvánul meg a beszéd megzavarodásában. Valóban nem hiszem, hogy valaki elszólná magát, ha kihallgatáson van Őfelségénél, vagy igaz szivből jövő szerelmi vallomás közben, szóval mindazon esetekben, amidőn szivvel-lélekkel ott van, mint oly találóan mondani szoktuk. Sőt még valamely iró stilusának megitélésébe is szabad és szoktuk is belevinni a magyarázat azon elvét, amelyet az egyes beszédelvétések megfejtésében nem nélkülözhe-

* Az olyan elszólásnak, a melyet a költő célzatának megfelelőleg értelemmel bírónak, többnyire szándékolatlan önvallomásnak kell felfognunk, további példáit találjuk Shakespeare II. Richard-jában (II. felv. 2. jel.) Schiller Don Carlosában (II. felv. 8. jel. Eboli hercegnő elszólása.) Bizonyára könnyü feladat volna ezt a sorozatot még kibővitenünk.

tünk. A világos és félre nem érthető irásmód arról tanuskodik, hogy a szerző itt teljesen tisztába jött önmagával, mig ha erőltetett és tekergős kifejezésmódra akadunk, amely, a kitünő szólásmóddal élve, többfelé kacsintgat — több színre forgatható — akkor valami kellőleg nem elintézett, bonyolódást okozó gondolat hatását, vagy a szerző önkritikájának elfojtott hangját érezzük ki.*

E könyv első megjelenése óta más anyanyelvü barátaim és szaktársaim is elkezdték figyelmüket az anyanyelvükön észlelt elszólások felé fordítani. Azt találták — amint el is volt várható — hogy e megtévedés törvényei a nyelv anyagától függetlenek s ugyanolyan megfejtésekre jutottak, mint mi itt németü beszélő személyek eseteiben. Számtalan példa helyén csak ezt az egyet iktatom ide:

Dr. A. A. Brill (New-York) meséli önmagáról: Egy barátom beszélt nekem idegbajos ismerőséről s aziránt érdeklődött, vajjon tudnék-e rajta segiteni. Én erre megjegyeztem: úgy vélem, hogy idővel valamennyi tünetét sikerül majd psychoanalizis segitségével kiküszöbölnöm, mert ez „durable" (hosszadalmas) esetnek látszik — holott azt akartam mondani, hogy „curable" (gyógyitható.) (A contribution the Psychopathology of Everyday Iife — a „Psychotherapy" folyóirat III. 1. számából 1909.)

Végül azon olvasók számára, akik nem riadnak vissza némi fáradtságtól s kik a lélekelemzéssel ismerősek, egy példát iktatok ide, amelyből kiviláglik, a lélek milyen mélységeibe vezethet egy elszólás felfedése.

L. Jekels közlése. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I. 1913.)

„December 11.-én egy ismerős hölgy lengyel nyelven kissé kihivó és fölényes hangon a következő kérdést intézi hozzám: „Miért is mondtam én ma, hogy tizenkét ujjam van?"

Felszólitásomra elmondja a jelenetet, amelyben ez a megjegyzés elhangzott. Látogatóba készült a leányával s azt mondta ennek, — aki a remisszió állapotában lévő dementia-praecox beteg — hogy vegyen fel más blúzt, amit a lány a másik szobában meg is tett. Mikor átöltözve visszatért, anyja a körmeit tisztogatta s ekkor a következő beszélgetés indult meg:

A leány: Látod, én kész vagyok és te nem.

Anya: Persze, neked csak egy blúzod van és nekem tizenkét körmöm.

Leány: Tessék?

Anya (türelmetlenül): „Természetesen, hiszen tizenkét ujjam van."

Az elbeszélést velem együtt végighallgató kartárs kérdésére, mi jut eszébe a tizenkettő-ről, époly gyorsan, mint határo-

* Ce qu'on conçoit bien
S'annonce clairement
Et les mots pour le dire
Arrivent aisément.

Mit jól megértettél
Tisztán megjelenik,
Kifejező szava
Maga kinálkozik.

(Boileau).

zottan azt feleli a hölgy: „Tizenkettő számomra nem dátum" (amelynek jelentősége volna.)

Az ujj-hoz némi habozással a következő asszociációt mondja el: „Az uram családjában előfordult, hogy gyermekek hat lábujjai jöttek a világra. Mikor gyermekeink születtek, rögtön megvizsgálták őket, nincs-e hat lábujjuk." Külső okokból az analizist az este nem folytattuk.

Másnap reggel, december 12.-én, meglátogat a hölgy s láthatólag izgatottan meséli: „Képzelje, mi történt velem; már vagy husz esztendeje minden évben levélben gratulálok az uram öreg nagybátyjának a születésnapjára, amely ma esedékes; 11.-én szoktam neki irni; az idén azonban elfelejtettem és épen az előbb kellett táviratoznom."

Eszembe jut s emlékeztetem a hölgyet, mily határozottan és gyorsan utasította el a kartársam kérdését a tizenkettőre vonatkozólag, mely pedig igen alkalmas lett volna rá, hogy a szóbanforgó születésnapra emlékeztesse, még pedig épen azzal a megjegyzéssel, hogy tizenkettedike számára nem jelentős dátum.

Most bevallja a hölgy, hogy a nagybácsi gazdag és ő az örökségére tulajdonképen mindig számított, különösen mostani szorult helyzetében.

S így ez a nagybátya, azaz ennek halála jutott rögtön eszébe, midőn néhány napja egy ismerőse kártyából azt jósolta neki, hogy sok pénzt fog kapni. Tüstént az villant meg fejében, hogy a nagybácsi az egyetlen, akitől ő, vagy gyermekei, pénzhez juthatnak; s eszébe jutott az is, hogy már e nagybácsi felesége megígérte, hogy végrendeletében megemlékszik az ő gyermekeiről; de az öregasszony végrendelkezés nélkül halt meg; talán az urának, szóval adott valami vonatkozó utasítást.

A nagybátya elleni halálóhajtás nyilván rendkivül erősen ébredt fel, ha a jóslást tevő hölgynek azt mondotta: „Maga egyenesen arra csábítja az embert, hogy másokat megöljön."

A jóslás kimondása és a nagybácsi születése napja között eltelt négy-öt nap alatt a nagybácsi lakóhelyén megjelenő ujságokban folyton ennek halála hirét kereste.

Nem csoda tehát, hogy ennyire erősen kivánva a nagybácsi halálát, legközelebb megünnepelendő születésnapjának tényét és dátumát annyira kiszorította tudatából, hogy nemcsak megfeledkezett egy évek óta megismételt cselekedet végrehajtásáról, hanem még a kartárs kérdése sem juttatta azt eszébe.

A „tizenkét ujj"-ról szóló nyelvbotlásban mármost az elnyomott tizenkettő jutott felszínre s ez volt a megtévedés egyik meghatározója.

Azt hiszem, csak egyik, mert az „ujj"-ra a következő feltünő asszociáció még további indokolást sejtet; s ez magyarázza meg azt is, hogy a tizenkettő épen a tiz ujjra vonatkozó jelentéktelen szólásmódot hamisította meg:

Az ötlet az volt: „Az uram családjában előfordult, hogy gyermekek hat lábujjal jöttek a világra."

Hat lábujj bizonyos abnormitás jele, tehát

hat ujj egy abnormis gyereket,
tizenkét ujj két abnormis gyereket jelent.

A nagyon fiatalon férjhezment asszonyra egyedüli örökség gyanánt két gyermeket hagyott a férje, kit mindig abnormis, beteges különcnek tartottak s ki rövid házasság után öngyilkossággal végezte életét; s mindkét gyermeket ismételten apai részről súlyosan terheltnek és abnormisnak találták az orvosok.

Idősebb lánya rövid idővel azelőtt tért haza súlyos katatoniás roham után; nemsokára azután fiatalabb, a pubertás korában levő leánya is súlyos neurózisban betegedett meg.

Hogy itt a gyermekek abnormitását kapcsolatba hozta a nagybácsi ellen irányuló halálkívánsággal, s igy ezzel a hasonlíthatlanul mélyebben elnyomott s lelkileg hatalmasabb elemmel sűríti össze, azt sejteti velünk, hogy az elszólás második meghatározója az abnormis gyermekek halálára irányuló kívánság.

Hogy a tizenkettős szám elsősorban a halálkívánságot jelenti, az már abból is kiviláglik, hogy az illető hölgy képzetében a nagybátya születése napja igen szorosan kapcsolódik a halál gondolatával. A férje ugyanis december 13.-ikán, tehát épen a nagybácsi születésnapját követő napon lett öngyilkos s a bácsi felesége ekkor azt mondta a fiatal özvegynek: „Tegnap még oly szivesen és kedvesen gratulált — és ma!"

Továbbá meg akarom még jegyezni, hogy a hölgynek épen elég reális oka is volt rá, hogy gyermekei halálát kivánja, mert semmiféle öröme nem volt bennük, csak gondot, bánatot, önrendelkezésének keserves megszorítását okozták s miattuk lemondott minden szerelmi boldogságról.

A nevezett alkalommal is nagyon igyekezett, hogy mindent elkerüljön, ami leányát, kivel látogatóba indult, izgathatta volna; s képzelhető, mily óriási türelem és önmegtagadás szükséges ehhez egy dementia praecox-beteggel szemben s mennyi düh és bosszuságí indulatot kellett miatta elfojtania.

Tehát a megtévedés értelme ezek után a következő volna:

A nagybácsi haljon meg, ezek az abnormis gyerekek haljanak meg (úgyszólván: ez az egész abnormis család pusztuljon) s én kapjam meg a pénzüket."

E megtévedés, nézetem szerint, több tekintetben rendkivüli strukturát mutat.

1. Két meghatározó indoka van, amelyek egy elemben sűrűsödnek össze.

2. A két determináns fenforgása az elszólás megismétlődésében tükröződik, (tizenkét köröm, tizenkét ujj).

3. Feltünő, hogy a tizenkettős szám egyik jelentése, t. i. a gyermekek abnormitását kifejező tizenkét ujj értelme, közvetett módon nyer ábrázolást; a pszichikus abnormitást itt a fizikai, a legfelsőt a legalsó képviseli.

A legnagyobbrészt lefordíthatatlan — mert formájukban a nyelvanyaghoz tapadó — idegennyelvü elszólásokat néhány ma-

gyar példával egészítjük ki. A következő három esetet dr. Hollós István észlelte és bocsátotta rendelkezésünkre:

a) Egy úriember, nagykereskedő, szép és hódítóvoltát élvezni szerető férfi, otthon elég jó házaséletet él kevésbbé vonzó feleségével, de nem mulasztja el, hogy többé-kevésbbé hosszura nyúló üzleti utazásai alkalmával szabadságát minden tekintetben ki ne élvezze. Egy ilyen úton meglátogatta igen boldog és szerelmes házasságban élő testvéröccsét s hazajövet, nagy családi összejövetelen, kissé csodálkozó hangon meséli: „Én nem értem, hogy nyalja-falja ez az E... a feleségét... Nem úgy mint én.., Ugy csalja... nyalja-falja, hogy nevetség!" javítja ki ijedten, mikor az egész család hangos hahotája ráeszmélteti nemcsak „elszólására", hanem arra is, hogy a körülményeket ismerő hallgatósága egész világosan átlátta tévedésének szándékolatlan önvallomás jellegét.

b) Mulatságos önelárulás rejlik a következő elszólásban: Egy úr — mint oly sok más — a háboruban bevonulván, civilruhájával szürke mindennapi énjét is levetette s fényes hódítónak érzi magát a nőkkel szemben, amivel persze nem győz eleget dicsekedni. A szávaparti kedves Zágrábban szolgál s főleg a nagyon szép „strandfürdőn", ahol a város apraja-nagyja mulat s melynek elrejtett, árnyas helyei, sok alkalmas zúgot nyujtanak a bensőbb ismeretségre is, keresi és találja természetesen meglehetősen könnyü s alacsony színvonalon álló nők között — szobalányok, pincérnők stb. — és telt pénztárcájával támogatott „hódításait" — mely utóbbi körülményt dicsekvései közben persze bölcsen elhallgatja. Ily kaland mesélése közben szalad ki a száján: „Szeretem ezt a helyet, mert ott a nőket olyan jól meg lehet f i z e t n i — figyelni." Az általános derültség, melyet keltett, bizonyítja, hogy ez elszólás helyes értelmezésére sem volt mély elemzésre szükség.

c) Komolyabb jellegü, de épily átlátszó az önelárulás a következő esetben. Egy mindent tapasztalt, vén róka bábaasszony, ki nagy ügyességgel bujkál a törvénytiltotta, de jövedelmező műtétek utján, azzal dicsekszik, hogy ő soha, semmi áron tilos dolgot nem művel. Egynéhány hónapja is ilyenre kérte fel egy ismerős leány; egészen kétségbeesve könyörgött, mentse meg a házasságkivüli terhesség szégyenétől, „de én mondtam: hiába, ilyet nem teszek. N e m is tettem semmit. M i n d a z o n á l t a l a gyermek világra jött." A tudattalan áruló tendencia, az elnyomott igazság legalább a kötőszóban tört utat magának.

d) Egy kúrában álló paciens elbeszéli, hogy előző napi főfájását kitünően meggyógyította a férje, gyógyszere „f e t e k e retek" volt, amit a homlokára rakott. Kétségtelen, hogy itt az utóbb kimondani szándékolt r e t e k szó t e k szótagja befolyásolta az előbb kimondott fekete szó innervátióját, azaz hozzájárult ahhoz hogy a fekete szó helyett tévesen fetekét ejtsen ki a paciens.

A további vizsgálódás kiderítette, hogy előző napi főfájása nem volt minden összefüggés nélkül azzal, hogy leánya, kit rendesen „feketének" szoktak becézően nevezni, ujból magára haragította, úgy hogy elfojtottan bár, de kedve lett volna k i t e k e r n i

a nyakát, amit a szótag kiforgatásával (ket-tek) ime szimbolikusan végre is hajtott.' (Ferenczi dr. közlése.)

e) Egy fiatal festőművésznő külföldi városból tért haza, hol egy R. nevü kartársát hiába igyekezett megváltozott művészi irányának megnyerni; R. meglehetős élesen kritizálta a festőnő képeit. Otthon a művésznő jellemezni akarta, hogy mily kedves volt hozzá R, egyébként és elbeszélte, hogy „R. kikisért a vonathoz és az otolsó percig utt állt" (ahelyett hogy: „az utolsó percig ott állt.") Lehetetlen észre nem venni, hogy nem egyszerü „contaminatióról", hanem a háttérben lappangó (és R. kedvességét sok tekintetben tagadó) u t á l t szó által okozott zavarról van itt szó. Különben is ezt az esetet nem is lehetne M e r i n g e r és M e y e r szellemében magyarázni, mely szerint az „erősebb" hangzó szorítja ki a „gyengébbet", hiszen itt két hangzó e g y m á s t szorította ki s így egyenlő erejük kellett hogy legyen.
(F e r e n c z i dr. közlése.)

f) Egy idősebb úr, ki hires volt arról, hogy sosem hagy nyugtot a cselédségnek, akárhol fordúl meg, így szólítja meg az udvarban dolgozó iparosmestert. „Hogy van, H. úr, mit csinál a cseléd, akarom mondani a család?" (F e r e n c z i dr. közlése.)

g) R a n s c h b u r g Pál idegorvos és psychologus előadást tartott arról, hogy a tévcselekmények a homogén ingerek gátló hatása folytán jönnek létre. Az előadást követő vitában R a n s c h b u r g dr. az egyik felszólalót, dr. F e r e n c z i t, két izben is F r e u d kollégának nevezte tévedésből. Erre figyelmessé tételvén, az előadó nyelvbotlását a két név kezdőbetüjének (F.) azonosságával próbálta magyarázni. A felszólaló azonban köszönettel nyugtázta az azonosításban ezenfelül rejlő tudattalan elismerést.
(F e r e n c z i dr. közlése.)

h) „Egy részvénytársaság igazgatóját megkérdezem milyen viszonyban áll az ő intézete egy másikkal. „Tudod" — igy felelt ő — „a mi intézetünk az anyaintézet, a másik a leányintézet. Az egész egy csalás — akarom mondani egy család." (Sapienti sat!) F. úr közlése.

i) Tudományos előadás közben Sz. dr. az egyik előadó munkája cimét a „g e n i t a l i t á s r ó l" — g e n i a l i t á s n a k ejti ki. Kétségkivül az elismerésnek (vagy rejtett gúnynak?) megnyilatkozása volt e tévedés.

j) Ugyanezen ülésen az így apostrofált előadó, mikor a női nemi szervek hisztériájáról beszélt, vita közben igy szólt: „senkinek sincs kifolyása az ellen" (ahelyett, hogy kifogása.)

VI.

Téves olvasás és tollhiba.

Hogy az olvasás és irás közben elkövetett tévedések magyarázatára ugyanazon szempontok és elvek érvényesek, mint az elszólásokra, e funkciók rokon voltát tekintve, természetes. Itt csak néhány gondosan elemzett példa közlésére fogok szorítkozni, s nem kisérlem meg, hogy e jelenségeket teljességükben átfogjam.

A) Téves olvasás.

a) A kávéházban a „Leipziger Illustrierte" egy számát lapozgatom, ferdén tartva azt magam előtt s egy egész oldalt betöltő kép alatt ezt a felirást olvasom: Eine Hochzeitsfeier in der Odyssee. (Lakodalmi ünnep az Odysseában.) Figyelmessé leszek, csodálkozva igazítom egyenesre a lapot s most helyesen ezt olvasom: Eine Hochzeitsfeier an der Ostsee. (Lakodalmi ünnep az Ostsee, Keleti tenger mellett.) Hogy jutottam ez értelmetlen olvasási hibához? Gondolataim rögtön Ruths egy könyvére irányulnak: „Experimentaluntersuchungen über Musikphantome", mely utóbbi időben sokat foglalkoztatott, mert közel jár azokhoz a lélektani problémákhoz, amelyekkel én foglalkozom. A szerző a jövőben egy ujabb munka megjelenését igéri, melynek cime: „Analyse und Grundgesetze der Traumphänomene." Nem csoda, hogy én, aki nemrégiben bocsátottam közre egy könyvet „Az álomfejtésről", feszült érdeklődéssel nézek a könyv elébe. Ruths Über Musikphantome című irását felütve, a tartalomjegyzékben láttam, hogy szerző részletes induktiv bizonyítékát igéri adni annak, hogy az ó-hellén mythoszok és regék végső szálai szendergési és zenefantomokban, álomjelenségekben és deliriumokban gyökereznek. Tüstént megnéztem a szövegben, vajjon szól-e arról is, hogy az a jelenet, midőn Odysseus megjelenik Nausikaa előtt, a közönséges meztelenségi álomra vezethető vissza. Engem egy barátom figyelmeztetett Keller Gottfried „Zöld Henrik"-jének arra a szép helyére, mely az Odyssea ezen epizódját a hazától távol bolyongó hajós álmainak objektivációja gyanánt mutatja be s én ehhez még hozzáfüztem a meztelenségi, exhibiciós álomhoz való vonatkozását. (Traumdeutung 5. kiad. 170. l.) Ruthsnál mind ezt nem találtam meg. Ez esetben nyilvánvalóan prioritási gondolatok foglalkoztattak.

b) Hogy jutottam hozzá, hogy egy napon azt olvassam az ujságban: „Im Fass durch Europa", ahelyett: „zu Fuss durch Europa?" Hordóban Európán keresztül, ahelyett, hogy: gyalog. Ennek a megfejtése hosszú ideig nehézségeket okozott nekem. A legelső ötleteim ugyan arra mutattak, hogy Diogenes hordójáról — Fass — van szó és nemrégiben egy művészettörténetben olvastam valamit a Nagy Sándor-korabeli művészetről. Közelfekvő lett volna tehát, hogy Nagy Sándor híres szavaira gondoljak: „Ha nem volnék Sándor, Diogénes szeretnék lenni." Azután valami Zeitung Hermann nevü ember lebegett előttem, aki ládába csomagoltatta magát s úgy indult útnak. De a további összefüggést sehogysem tudtam megtalálni s nem sikerült a művészettörténetben azt a lapot fellapoznom, amelyen ama megjegyzés szemembe ötlött. Csak hónapokkal később jutott ismét eszembe ez e közben elfelejtett rejtély s ekkor egyszersmind a megoldása is. Eszembe jutott egy ujságcikk megjegyzése, micsoda különös közlekedési = „előmeneteli" „Beförderung" — módokat választanak most az emberek, hogy Párisba a világkiállításra jussanak s azt hiszem, ott volt tréfásan megemlítve az az ember is, aki egy másik emberrel hordóban szándékozik magát Párisba guríttatni. Természetesen ezeket az embereket nem hajtotta egyéb indok, mint hogy az ily bolondságokkal feltünést keltsenek. Zeitung Hermann valóban annak az embernek a neve volt, aki ily különös „előhaladási" módnak első példáját adta. Azután eszembe jutott, hogy egyszer kezeltem egy beteget, kinek az ujságtól való beteges félelme, mint annak a beteges becsvágynak reakciója nyert megfejtést, hogy nevét nyomtatva, mint „hires emberét" lássa az ujságban. Macedóniai Alexandros bizonyára egyike volt a legbecsvágyóbb férfiaknak, akik valaha éltek. Hiszen azt fájlalta, nem lesz Homéros, aki majd az ő tetteit megénekelje. De hogy is lehet, hogy nem gondolhattam arra, hogy egy másik Alexander, sokkal közelebb áll hozzám, hogy Alexander az öcsém neve! Most azután rögtön megtaláltam a megbotránkoztató és elfojtásra szoruló gondolatot, mely erre az Alexanderre vonatkozott, valamint ennek aktuális indító okát is. Az öcsém szakértő tarifákat és szállításokat illető dolgokban s bizonyos időpontban e tárgyban való előadásai révén egy kereskedelmi főiskolán a rendes tanári — professzori — címet kellett volna megkapnia. Engem magam már évek előtt javaslatba hoztak az egyetemen az előmenetelre — Beförderung, de mégsem értem el ezt. Anyánk akkoriban csodálkozását fejezte ki a fölött, hogy a kisebbik fia hamarabb lesz professzor, mint a nagy. Igy állt a dolog akkor, mikor a fenti olvasási tévedés megoldását nem tudtam megtalálni. Azután nehézségek gördültek az öcsém elé is s az ő kilátásai a professzorságra még kisebbek lettek, mint az enyéim. Ekkor azonban hirtelen nyilvánvalóvá lett előttem a téves olvasás értelme: mintha az öcsém kilátásainak rosszabbodása akadályt hárított volna el előlem. Ez olvasási hiba alkalmával úgy viselkedtem, mintha az öcsém kinevezését olvasnám az ujságban és azt mond-

tam volna: Sajátságos, hogy ilyen ostobaságok révén (amilyenekkel ő a hivatásában foglalkozik) az ujságban állhat (azaz: tanári kinevezést kaphat) az ember! Most aztán könnyen megtaláltam a művészettörténet keresett helyét is a Sándor korabeli hellenisztikus művészetre vonatkozólag s csodálkozva győződtem meg, hogy régebbi kereséseim közben többször néztem át ugyanazt az oldalt s mintegy negativ hallucináció uralma alatt, mindig elsiklottam az illető mondat fölött. Ebben különben semmi sem volt, ami a megfejtésben utbaigazított, vagy ami az elfelejtésre érdemes lett volna. Azt hiszem, a könyvekben való hasztalan keresés tünete csak megtévesztésemre keletkezett. Célja az volt, hogy a gondolatkapcsolatok folytatását ott keressem, ahol kutatásom akadályba ütközött, tehát a macedóniai Alexandros-ra vonatkozó gondolatok irányában s igy ugyanolyan nevü öcsémtől annál biztosabban elterelődjem. Ez a mechanizmus eredményhez is vezetett; minden fáradozásomat arra fordítottam, hogy az elvesztett helyet abban a művészettörténetben megint felkutassam.

A „Beförderung" (előhaladás, „előmenetel") szó kettős értelme volt ebben az esetben a gondolattársítás hídja a két komplexum között, melyek közül az egyik, a jelentéktelen az ujságcikk révén megrezdült, a másik, a fontosabb, de tilalmas, mint az olvasás megzavarója juthatott érvényre. Ebből a példából láthatjuk, hogy nem mindig könnyü felderíteni az olyfajta jelenségeket, mint amilyen ez az olvasási hiba volt. Alkalomadtán arra kényszerül az ember, hogy a rejtély megoldását kedvezőbb időre halassza. De minél nehezebbnek bizonyul a megfejtés munkája, annál biztosabban elvárhatjuk, hogy a végül felfedett zavaró gondolatot tudatos gondolkodásunk idegenszerűnek és vele ellentmondónak fogja ítélni.

c) Egy napon levelet kapok Bécs környékéről, amely megrendítő hírt közöl velem. Rögtön hivom a feleségemet és az ő sajnálkozását is provokálom, mert hogy az a szegény M. Vilmosné „die arme Wilhelm M." oly súlyos beteg s az orvosok lemondtak életbenmaradásáról. De szavaimban, amelyekkel sajnálkozásomnak kifejezést adok, úgy látszik valami hamisnak hangzik, mert a feleségem gyanut fog, látni akarja a levelet s azt mondja, a levélben nem állhat igy a hír, mert német nyelven senki sem szokta az asszonyt az ura keresztnevén nevezni s különben is a levél irója jól tudja az asszony keresztnevét. Én konokul védem az állításomat s a szokásos névjegyekre utalok, a melyeken az asszony az ura keresztnevével nevezi meg önmagát. Végül mégis elő kell a levelet vennem s tényleg azt olvassuk benne, „der arme W. M.", sőt, amit először egyáltalán nem vettem észre: „der arme Dr. W. M." Ez észre nem vevéssel úgyszólván görcsös kísérletet tettem arra, hogy a szomorú tényt a férfiról az asszonyra toljam át. A névelő, jelző és név közé beiktatott Dr. cím nem igen illik ahhoz a feltevéshez, hogy a hír az asszonyra vonatkozhassék. Ezért ezt olvasás közben nem is láttam meg. E meghamisítás indoka azonban nem az volt, hogy az asszony nekem kevésbbé rokonszenves, mint a férfi, hanem a szegény ember sorsa aggodalmat éb-

resztett bennem egy más, hozzám nagyon közelálló személyt illetőleg, akiben e súlyos kóreset általam ismert betegségi feltételeinek egyike szintén adva volt.

d) Bosszantó és nevetséges számomra egy olvasási hiba, amely gyakran megesik velem, ha szabadságom idején idegen város utcáin járkálok. Ilyenkor minden üzlet cégérén, amely erre akár csak a legtávolabbi lehetőséget nyujtja, azt olvasom: Antiquitäten. Ebben a gyűjtő vállalkozó kedve nyilvánul meg.

e) Bleuler nagyjelentőségű könyvében: „Affektivität, Suggestibilität, Paranoia" (1906) meséli: (1216) „Olvasás közben egyszer az volt az intellektuális érzésem, hogy két sorral alább a nevemet látom. Csodálkozásomra csak az a szó áll ott: „Blutkörperchen". A téves olvasásnak — úgy a látótér központjában, mint kerületében megfigyelt — sok ezer esete közül, amelyet elemeztem, ez a legkirivóbb. Ha például a nevemet véltem látni, akkor az a szó, mely erre alkalmat adott, többnyire sokkal hasonlóbb volt a nevemhez, legtöbbször nevemnek összes betüi benne kellett, hogy legyenek, máskép ilyen tévedésbe nem estem. Ebben az esetben azonban a magamravonatkoztatás tévedése s a látási illuzió igen könnyen volt indokolható. Miközben a téves olvasást elkövettem, épen a tudományos munkák stilusának bizonyos hibáiról olvastam, amelyektől, úgy érzem az én munkáim sem mentesek."

f) H. Sachs: Azt olvasom: „An dem, was die Leute frappiert, geht er in seiner Steifleinenheit vorüber." De ezen a szón megütköztem s még egyszer odanézve, észrevettem, hogy a könyvben „Stilfeinheit" áll. Ez a tévedés egy általam egyébként nagyon tisztelt szerző egy mondata közepett esett meg rajtam, amely áradozón dicsér egy történetirót, kit nem szeretek, mert a „német professzor"-jellege tulságosan kiütközik rajta. (Steifleinen, merev stilfein = finom stilü.)

g) Érdekes olvasási tévedésről számol be dr. Eibenschütz Marcell a filologiai tudomány köréből (Zentralblatt für Psychoanalyse I. 5/6.) „A „Mártírok könyvé"-nek — Buch der Märtyrer", egy középkori legendás könyvnek történetével foglalkoztam, amelyet a porosz Tudományos Akadémia „Deutsche Texte des Mittelalters" kiadványsorozata számára készitett elő. Az eddig még nyomtatásban meg nem jelent munka igen kevéssé ismeretes, egyetlen értekezés van, mely róla szól. J. Haupt: Über das mittelhochdeutsche Buch der Märtyrer", Wiener Sitzungsberichte, 1867, 70. kötet 101. old. Haupt nem régi kézirat alapján dolgozott, hanem a Klosterneuburgban készült fő kézirat „C" ujabb 19. századi másolatát használta, amelyet a bécsi Hofbibliothekban őriznek. E másolat végén következő subscriptió található:

> Anno Domini MDCCCL in vigilia exaltationis sancte crucis ceptus est iste liber et in vigilia pasce anni subsequentis finitus cum adiutorio omnipotentis per me Hartmanum de Krasna tunc temporis ecclesie ninenburgensis custodem.

Nos, Haupt az ő értekezésében közli ezt a Subscriptio-t, abban a hiszemben, hogy ez is a C kézirat irójától származik s e

C kézirat keletkezését az 1850. évet jelző római szám következetes téves olvasásával az 1350. évbe teszi, noha ő maga a Subscriptiót egész helyesen másolta s ez értekezésében az idézett helyen egész helyesen — MDCCCL — áll nyomtatásban is.

Haupt közleménye számos nehézség forrásává vált számomra. Legelőbb is egészen fiatal kezdő létemre teljesen Haupt tekintélyének befolyása alatt állottam s hosszú időn át Haupt nyomán magam is 1350-et olvastam a teljesen világosan és helyesen nyomtatott Subscriptioban 1850 helyett; de a C kéziratban, melyet én használtam, a Subscriptionak nyoma sem volt; továbbá kiderült, hogy az egész 14-ik század folyamán nem élt Klosterneuburgban Hartmann nevű szerzetes. S midőn végül a hályog lehullt szemeimről, akkor már kitaláltam az egész tényállást s további kutatásaim megerősítették feltevésemet: a sokat emlegetett Subscriptio ugyanis csakis a Haupt-használta másolatban található s ennek leirójától, Hartmann Zeibig pátertől származik, ki a morvaországi Krasná-ban született, ágostonrendi szerzetes volt Klosterneuburgban s 1850-ben, mint a kolostor kincstárnoka a C kéziratot lemásolta és másolata végén régi szokás szerint megnevezi magát. A középkori dikció s a régies helyesírás bizonyára hozzájárultak, hogy Haupt azon óhaj hatása alatt, hogy a tárgyalt munkáról minél többet közölhessen, tehát a C kézirat keletkezési évét is megállapítsa, állandóan 1350-et olvasott 1850 helyett. (Ez a tévedés indoka.)"

h) Lichtenberg „Witzige und Satirische Einfälle" „Élces és szatirikus ötletek" között van egy megjegyzés, amely nyilván megfigyelésen alapul s a téves olvasás csaknem egész elméletét magában foglalja: „Mindig Agamemnont olvasott angenommen (elfogadva) helyett annyit olvasta Homéroszt."

Az esetek túlnyomó részében ugyanis az olvasó bizonyos irányu hajlamossága változtatja meg a szöveget s olvastat bele olyat, amire be van állítva, vagy ami nagyon foglalkoztatja. A szöveg maga elégséges, ha az olvasási tévedésnek csak annyiban kedvez, hogy valami szóképbeli hasonlóságot mutat fel, amelyet az olvasó a maga szellemében megváltoztathat. A futólagos odapillantás, különösen szemüveg nélkül kétségtelenül megkönnyiti az ilyen illuzió lehetőségét, de semmiképen sem szükséges feltétele.

i) Azt hiszem, a háboru, amely mindnyájunkban bizonyos meghatározott és hosszantartó aggodalmakat és gondterhességet teremtett, egy tévcselekménynek sem kedvezett annyira, mint épen a félreolvasásnak. Nagyszámu ilyen esetet figyeltem, de sajnos, csak egy részüket őriztem meg. Egy napon valami reggeli vagy esti lapot veszek a kezembe s a következő, nagybetüs feliratot olvasom benne, Der Friede von Görz (a görzi békekötés). De nem, itt csak az áll: Die Feinde vor Görz (Az ellenség Görz előtt áll). Akinek két fia küzd épen az olasz harctéren, érthető, hogy könnyen téved igy az olvasásban. Más valaki bizonyos szövegben azt olvassa: Alte Brotkarte, amit azután alte Brokate-re kell kijavitania. Mindenesetre említésre érdemes, hogy az illető úr egy baráti házban, amelynek gyakran szivesen látott

vendége, a háziasszonynak kenyérjegyek — Brotkarte — átadásával szokott kedveskedni. Egy mérnök, ki egy alagút építkezésénél dolgozik s kinek felszerelése az ottani nedvességet sohasem állja soká, csodálkozására azt látja, hogy egy hirdetés „Schundleder" „selejtes bőr"-dolgokat ajánl a tisztelt vevőközönségnek. De a kereskedők ritkán ily őszinték, a hirdetés valójában Seehundleder-ről, fókabőrről szól.

Az olvasó foglalkozása vagy pillanatnyi helyzete is meghatározólag hat ki a téves olvasás eredményére. Egy filologus, ki utolsó kiváló munkái miatt nagy vitatkozást folytat szaktársaival, „Sprachstrategie"-t olvas Schachstrategie (nyelvstratégiát sakkstratégia) helyett. Egy ember idegen városban sétál épen abban az órában, amelyre egy kúrával helyreállított bélműködése beállítva van; s egy többemeletes áruház első emeleti nagy tábláján azt olvassa: Klosethaus, efölötti örömében azonban mégis némi megütközés vegyül afölött, hogy e hasznos intézmény oly szokatlan elhelyezést talált. A legközelebbi pillanatban öröme lelohad, mert a felirat a valóságban így szól: Korsethaus.

j) Az esetek egy más csoportjában, a szövegnek sokkal nagyobb része van a téves olvasásban. A szöveg olyas valamit tartalmaz, ami az olvasóban ellenkezést kelt, rá nézve kínos közlést vagy követelést tartalmaz, s ezért az olvasási hiba révén az elutasítás vagy vágyteljesülés szellemében kell átalakulnia. Ekkor természetesen elvitázhatatlanul el kell fogadnunk, hogy az olvasó a szöveget előbb helyesen fogta fel és ítélte meg, mielőtt ily értelemben kijavította volna, noha a tudat arról az első olvasásról semmit sem tud.

Ebbe a csoportba tartozik a c) példa a föntiek közül; egy más, rendkívül aktuális példát alább közlök Dr. M. Eitingon nyomán (akkoriban az iglói hadi kórházban. A közlemény az Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse 1915. II. évfolyamában jelent meg.)

„X. hadnagy, aki háboruban szerzett traumatikus neurózisa miatt van kórházunkban, egy napon az oly korán elesett költőnek, Heymann Walternek* egy versét olvassa fel; nekem feltünt az utolsó versszak végsora, melyet látható megindultsággal a következőképen mond el:

„Wo aber steht's geschrieben, frag' ich, dass von allen.
Ich übrig bleiben soll, ein andrer für mich fallen?
Wer immer von Euch fällt, der stirbt gewiss für mich,
Und ich soll übrig bleiben? warum denn nicht?

„De mindnyájunk közül, — hol áll megírva, kérdem, —
Hogy megmaradjak én, s a többi haljon értem?
Ki elhullt, élte árán váltja meg az enyém;
S meg én maradjak épen? Mért is ne én?

* W. Heymann: Kriegsgedichte und Feldpostbriefe p. 11 „Den Ausziehenden."

Látva megütközésemet, felfigyel s mégegyszer olvassa, kissé zavartan a helyes szöveget:

„Und ich soll übrig bleiben? warum d e n n i c h?"
„S meg én maradjak épen? Mért é p e n é n?"

X. esetének köszönhetem, hogy némi analitikus betekintést nyertem e háborus „traumatikus neurózisok" lelki mechanizmusába s így lehetővé vált, hogy a mi munkamódunkra oly kedvezőtlen körülmények dacára és dacára a túlzsúfolt, kevés orvossal ellátott hadikórháznak, kissé többet vehettem észre azoknál az okoknál, melyeket rendszerint a gránátrobbanásoktól okozott neurózisok legfőbb „okozói" gyanánt szoktak tekinteni.

Ebben az esetben is fennáll a súlyos reszketés, mely e neurózisok kimondott eseteinek első pillanatra oly meglepő hasonlóságot kölcsönöz, azonkívül félelemérzetek, siránkozás, dührohamokra, görcsös, infantilis-motorikus kitörésekre és hányásra való hajlam „a csekélyebb izgalom után."

Igen feltűnő volt épen ez utóbbi tünet pszichogeneitása — lelki eredete, mely első sorban a másodlagos betegségi előny szolgálatában állt: A kórházparancsnok megjelenése, aki a lábbadozókat időről-időre megtekinti; egy ismerősnek a megjegyzése: „Hiszen ön nagyszerű színben van — bizonyára már egészséges!" — elégséges volt, hogy nyomban hányási rohamot váltson ki.

„Egészséges ... megint bevonulni .., mért épen én?"

k) A „háborus" olvasás-hibáknak más példáit Dr. Hanns S a c h s (Wien) közölte (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse IV. 1916/17.)

I.

„Egy közeli ismerősöm többször kijelentette előttem, hogy ha rákerül a sor, nem fogja igénybe venni oklevéllel igazolt szakképzettségét s ezen alapuló igényét arra, hogy a „hinterlandban" nyerjen megfelelő alkalmazást, hanem lemond erről s „harctéri szolgálatra" fog bevonulni. Röviddel a határidő lejárta előtt igen szűkszavúan s minden további indokolás nélkül közölte velem, hogy a szakképzettségére vonatkozó okmányokat illetékes helyen benyujtotta s ennek folytán legközelebb valami ipari tevékenységre fog beosztást kapni. Másnap találkoztam vele egy hivatalos helyiségben. Én épen egy asztal mellett álltam és írtam; ő odajött hozzám, kis ideig a vállam fölé hajolt s azt mondta: Nini, az a szó ott fönn „D r u c k b o g e n" — s én előbb úgy olvastam: „D r ü c k e b e r g e r." (Druckbogen = nyomtatott ív; Drückeberger = bujkáló, „lógós" katona.)

II.

„A villamoson ülve azon gondolkodtam, hogy akárhány ifjukori barátom, akit mindig gyengének, érzékenynek tartottak, most kibírja a legkeményebb fáradalmakat, amelyekbe én biztosan

belepusztulnék. E kellemetlen gondolatmenet közepette félfigyelemmel így olvasom egy menetközben szemembe tünő cégtábla nagy fekete betüit: „Eisenkonstitution". A következő pillanatban eszembe jut, hogy ez a szó nem igen alkalmas cégfelirat gyanánt; gyorsan visszafordulok, még meglátom a táblát s megállapitom, hogy tulajdonképen „Eisenkonstruktion" áll rajta." (Eisenkonstitution = vasszervezet; Eisenkonstruktion = vasszerkezet.)

III.

„Az esti lapok azt az — időközben meghazudtolt — Reutertáviratot közölték, hogy Hughes-t választották meg az Egyesült Államok elnökének. Ezzel kapcsolatban az állitólag megválasztott elnök rövid életrajzát is közölték s ebben azt olvastam, hogy Hughes Bonn-ban végzett egyetemi tanulmányokat. Különösnek találtam, hogy ezt a körülményt sohasem emlitették meg a hetekig tartó ujságvitákban, amelyek a választást megelőzték. Gondosabb átolvasás azután kideritette, hogy csak a Brown-egyetemről volt szó. Ez a kirivó eset, amelyben az olvasási hiba csak meglehetős erőszakolt módon jöhetett létre, részben az ujságolvasás futó gyorsaságában, de első sorban abban leli magyarázatát, hogy nemcsak politikai, hanem ezenfelül még személyes okokból is nagyon óhajtottam, hogy az uj elnök rokonszenvvel legyen a központi hatalmak iránt s a jövőben jó viszonyt teremtsen köztük és állama között.

B) Tollhibák.

a) Egy lapon, mely többnyire üzleti természetű, rövid napi feljegyzéseket tartalmaz, meglepődve látok a többi, helyesen beirt szeptemberi dátum között egy helytelenül bejegyzett napot: „Csütörtök, október 20." Ezt az anticipációt könnyen megtudom fejteni, még pedig mint egy óhaj kifejezését. Nehány napja felüdülve érkeztem haza nyári utazásomról s úgy érzem, ujra képes vagyok kiadós orvosi tevékenységre, de a betegeim száma még csekély. Megérkezésemkor itt találtam betegem egy levelét, ki október 20.-ára jelenti be magát. Mikor ugyanezt a számot szeptemberben beirtam, olyasmit gondolhattam: „X már itt lehetne! Milyen kár ezért a teljes hónapért!" s ennek hatása alatt előretoltam a dátumot. A zavaró gondolatot ez esetben alig nevezhetjük megbotránkoztatónak; épen ezért rögtön tisztában vagyok az irásbiba jelentésével, mihelyt észrevettem azt. Egészen hasonló és ugyanigy indokolt elirást követtem el a következő év őszén. E. Jones szintén tanulmányozott ily dátumelirásokat s a legtöbb esetben könnyen felismerte indokolt voltukat.

b) Megkapom a „Jahresbericht für Neurologie und Psychi-

atrie" számára beküldött közleményem korrektura-ívét s természetesen különös gondossággal kell átnéznem a szerzők neveit, amelyek — minthogy különböző nemzetekhez tartoznak — a legtöbb nehézséget szokták a szedőnek okozni. Néhány idegen hangzású nevet tényleg ki kell még javítanom, de egyetlen nevet különösképen a szedő javított ki kéziratom ellenére, még pedig teljes joggal. Ugyanis én Buckrhardot írtam, míg a szedő kitalálta, hogy Burckhard-ról lehet szó. Én magam dicsérőleg emlékeztem meg az ilynevü szülész értekezéséről, mely a szülésnek a csecsemőkori bénulásokra való befolyását tárgyalja s különben sincs semmi kifogásom a szerző ellen; de ugyanezt a nevet viseli egy bécsi iró is, aki „Álomfejtés"-emről való értelmetlen bírálatával bosszúságot okozott nekem. Ugy látszik, mintha a Burckhard név leírásakor — mely dolgozatomban a szülészt jelölte — valami rosszat gondoltam volna a másik B.-ról, az iróról, mert a név eltorzítása, mint már az elszólásnál említettem, igen gyakran jelent szidalmat.*

c) Ezt az állítást igen szépen bizonyítja A. J. Storfer egy önmegfigyelése, amelyben a szerző dicséretreméltó nyiltsággal fedi fel az okokat, amelyeknek hatása alatt egy vélt vetélytársa nevére először rosszul emlékezett, azután elferditve irta azt le. (Internationale Zeitschrift f. Psychoanalyse II. 1914.)

Konok néveltorzítás.

1910. decemberében egy zürichi könyvkereskedő kirakatában láttam Dr. Eduard Hitschmann akkor ujonnan megjelent könyvét Freud neurózis-tanáról. Akkoriban épen egy előadás kéziratán dolgoztam, amellyel a legközelebbi hetekben egy tudományos egyesületben Freud lélektanának fő vonásait akartam ismertetni. Az előadás akkor már leirt bevezetésében vázoltam a Freud-i lélektan kifejlését az alkalmazott pszichologia terén való kutatásokból, rámutattam e pszichologia nagy vonásokban való összefoglaló ismertetésének nehézségeire és arra, hogy ily általános összefoglalás még nincs is. Mikor (az előttem mindaddig ismeretlen) szerző könyvét a kirakatban megláttam, első pillanatban nem gondoltam arra, hogy megvegyem. Pár nappal később azonban mégis arra határoztam el magamat. A könyv már nem volt a kirakatban. A könyvkereskedőnek megmondtam a röviddel előbb megjelent könyv cimét s szerzője gyanánt „Dr. Eduard Hartmannt" neveztem meg. A könyvkereskedő kijavította: „Ön Hitschmann-t gondol" és odaadta a könyvet.

A tévedés tudattalan indokát könnyen felderithettem. Bizo-

*V. ö. Julius Caesar III. felv. 3 jelenetében:
Cinna: Igazán: nevem Cinna.
Polgár: Tépjétek izekre: ő is összeesküvő.
Cinna: Én Cinna, a költő vagyok! Én nem a pártütő Cinna vagyok!
Polgár: Semmit sem tesz: neve Cinna. Csak nevét tépjétek ki szivéből, aztán hadd menjen.

nyos mértékig érdemül róttam fel magamnak, hogy a pszichoanalitikus tanokat fővonásaikban összefoglaltam s nyilván irigységgel s boszúsággal láttam Hitschmann könyvét, mint amely érdemeimet csökkenti. A név megváltoztatásában tudattalan ellenséges érzület jutott kifejezésre, mondtam magamnak a „mindennapi élet pszichopatológiája" nyomán. Akkoriban beértem ezzel a magyarázattal.

Néhány héttel később feljegyeztem ezt a tévcselekményt. Ez alkalommal azt a kérdést is felvetettem, miért mondtam épen Eduard Hart-mannt Eduard Hitschmann helyett. Vajjon csak a nevek hasonlósága adta szájamba az ismert filozófus nevét? Első ötletem egy megjegyzést idézett emlékembe, amelyet egyszerr Meltzl Hugo professzortól, Schopenhauer lelkes hivétől hallottam s mely körülbelül így hangzott: „Eduard Hartmann az elkontárodott, a visszájára fordított Shopenhauer." Az indulatból fakadó tendencia tehát, amely e pótnevet meghatározta, ilyesforma lehetett: „Eh, ez a Hitschmann s az ő összefoglaló ismertetése nem sokat érhet; bizonyára olyanformán viszonylik Freudhoz mint Hartmann Schopenhauerhoz."

Ezzel lejegyeztem e pótlónévvel járó, indokolt elfelejtés esetét.

Egy félév mulva kezembe került a papiros, amelyen e feljegyzés állott. S ekkor vettem észre, hogy Hitschmann helyett mindenütt Hintschmann-t irtam."

d) Látszólag komolyabb esete az elirásnak, melyet talán ép oly jogosultan sorozhatnék a „balfogások" közé, a következő: Az a szándékom, hogy a postatakarékpénztárból 300 koronát hozatok haza, mely összeget egy gyógyfürdőbe utazott rokonomnak akarom elküldeni. Megnézem a betétkönyvemet, s látom, hogy jelenleg 4380 koronáról szól. Elhatározom, hogy most kerek 4000 koronára szállítom le s ehhez egy ideig nem nyúlok. Miután a csekket szabályszerüen kiállítottam, egyszerre észreveszem, hogy nem, mint akartam 380, hanem 438 koronát irtam fel s megijedek cselekvésem megbízhatatlanságán. Hamarosan rájövök, hogy ijedelmem fölösleges; hiszen semmivel sem lehettem általa szegényebb, mint eddig voltam. De egy ideig gondolkodnom kell, milyen befolyás zavarta meg első szándékomat, anélkül, hogy tudomásomra jutott volna. Előbb hamis nyomon indulok, megpróbálom a két számot, 380-at és 438-at egymásból kivonni, de azután nem tudok a különbözettel mit kezdeni. Végre egy hirtelen ötlet rávezet az igazi összefüggésre. Hiszen 438 az egész betétnek, 4380-nak a tiz százaléka! 10% engedményt pedig a könyvkereskedőnél kap az ember. Eszembe jut, hogy nehány napja összeszedtem egy csomó orvosi könyvet, amelyek számomra már nem birnak érdekkel és éppen 300 koronáért ajánlottam fel a könyvkereskedőnek. Ő sokalta az összeget s azt mondta, a legközelebbi napokban fog végleges feleletet adni. Ha elfogadja ajánlatomat, akkor épen azt az összeget téríti meg nekem, amelyet a beteg rokon számára kell kiadnom. Fel kell ismernem, hogy sajnálom azt a kiadást. A tévedésem észrevevésekor támadt indulat így érthetővé válik; félelmemet jelenti, hogy elszegényedem

ily kiadások révén. De mindkettő, úgy a kiadás feletti sajnálkozás, mint a hozzá kapcsolódó félelem az elszegényedéstől, tudatomtól teljesen idegenek; nem éreztem sajnálkozást, mikor azt az összeget odaigértem és ilyetén indokolását nevetségesnek tartanám. Valószínüleg nem is tenném fel magamról, hogy ilyen indulatok megrezdülnek bennem, ha a betegeimen gyakorlott lélekelemzés nem ismertetett volna meg meglehetős alapossággal a lelkiélet elfojtott elemeivel s ha nem lett volna néhány nap előtt olyan álmom, mely ugyanily megfejtést kivánt.*

e) Steckel nyomán idézem a következő esetet, amelynek valóságáról magam is felelhetek. „Az elírásnak s téves olvasásnak valósággal hihetetlen példája történt meg egy elterjedt hetilap szerkesztőségében. A lap vezetőségét a nyilvánosság előtt „megvásárolhatónak" bélyegezték; s most a vádat visszautasító s magát védelmező cikkre volt a lapnál szükség. Ezt meg is irták — nagy hévvel és pátosszal. A lap főszerkesztője olvasta a cikk kéziratát, az irója természetesen többször, azután még átjavította a kefelenyomatot és mindnyájan nagyon meg voltak elégedve. Egyszerre csak jelentkezik a korrektor s egy kis hibára tesz figyelmessé, amely midnyájuk figyelmét elkerülte. Egy helyen egész világosan ez állt: Olvasóink tanúskodhatnak róla, hogy mindig a legönzőbb módon — in eigennützigster Weise — küzdöttünk a köz javáért. Természetesen azt akarták irni: a legönzetlenebb módon, in uneigennützigster Weise, de igaz gondolatuk elementáris erővel tört keresztül a patetikus beszéden."

f) A „Pester Lloyd" egy olvasójának, Levy Kata asszonynak Budapesten tünt fel nemrég ily szándékolatlan őszinteség megnyilvánitás e lap 1918 okt. 11-i, bécsi távirat gyanánt adott közleményében.

„Ama feltétlen bizalmon alapuló viszonynál fogva, mely köztünk s német szövetségeseink közt a háboru egész folyamán uralkodott kétségtelennek tekinthetjük, hogy a két hatalom mindenesetre egységes elhatározásra fog jutni. Fölösleges kifejezetten megemlitenünk, hogy a szövetséges kormányok diplomáciája a jelen helyzetben is élénk és hézagos (lückenhaft) — együttműködést — fejt ki." (Természetesen a hézagmentes — lückenlos — szó helyett).

Alig néhány héttel később már nyiltabban lehetett e „bizalmi viszonyról" nyilatkozni s nem kellett az elíráshoz — vagy téves nyomtatáshoz folyamodni.

g) Egy Európában időző amerikai, aki feleségétől nem a legjobb barátságban vált el, úgy érzi, hogy most már ki tudna békülni vele és felszólítja az asszonyt, hogy egy bizonyos időpontban ő is jöjjön utána a tengeren át. „Szép volna", irja neki, „ha te is, mint én, a Mauretanián utazhatnál." Azt a lapot azon-

* Ez az az álom, melyet „Az álomról" szóló rövid értekezésemben — a Löwenfeld-Kurella kiadásában megjelenő „Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens" sorozat VIII. sz. — paradigmául vettem.

ban, melyen e mondat áll, nem meri azután elküldeni. Inkább még egyszer leírja azt, mert nem akarja, hogy az asszony észrevegye a javítást, amely a hajó nevén szükségessé vált. Eredetileg ugyanis Lusitániát írt.

Ez elírás nem szorul megfejtésre, magában rejti megfejtését. De a véletlen kedvezése folytán még egy mellékkörülményt fűzhetünk ide: Az asszony a háboru előtt utazott először Európába, egyetlen nőtestvérének halála után. Ha nem tévedek, a Mauretania a háboruban elsülyesztett Lusitania fenmaradt testvérhajója.

h) Egy orvos beteg gyermeket vizsgált meg és most receptet ír számára amelyben Alcohol is előfordul. Az anya e közben fölösleges és ostoba kérdésekkel zaklatja. Az orvos bensőleg erősen megfogadja, hogy most nem fog ezen boszankodni, meg is valósítja szándékát, de a megzavarás alatt elírást követett el. A receptben nem Alcohol áll, hanem Achol.*

Az elírás anyagának azonossága kedvéért megemlítek itt egy esetet, amelyet E. Jones mondott el A. A. Brill-ről. Ez utóbbi, noha rendszerint teljesen tarózkodik a szeszes italtól, egy este arra csábíttatja magát, hogy egy kis bort igyék. Másnap reggel heves főfájással fizeti meg, hogy a csábításnak engedett. Egy páciense nevét kell leírnia, akit Ethel-nek hívnak s ehelyett Ethyl**-t ír. Erre talán az is befolyással volt, hogy az illető hölgy maga is többet szokott inni, mint amennyit elbir.

Minthogy az orvos receptirás közben való megtévedésének jelentősége sokszorosan meghaladja e tévcselekvés különbeni gyakorlati fontosságát, felhasználom az alkalmat, hogy az ily elírás egyetlen eddig megjelent részletes elemzését egész terjedelmében közöljem. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I. 1913.)

„Ismételt elírás esete receptirás közben."
Dr. Hitschmann Eduardtól.

„Egy kartársam mesélte nekem, hogy évek folyamán többszörösen megesett vele, hogy egy bizonyos — időskoru női betegek számára rendelt — orvosság felirása közben megtévedt. Két esetben irta fel a tizszeres dózist és utólag, mikor ez hirtelen eszébe jutott, a legnagyobb ijedtségben kellett a recept gyors visszavonására törekednie, nehogy a betegnek ártson s maga is nagy bajba jusson. E sajátságos tüneti cselekvés megérdemli, hogy az egyes esetek pontosabb leirásával s elemzésével derítsük fel.

1-ső eset. Az orvos egy az aggkor küszöbén álló szegény asszonynak görcsös székrekedés ellen túlerős belladonna kúpokat ír fel. Azután elmegy az ambulatoriumból s körülbelül egy óra múlva, a lakásán, reggelizés és ujságolvasás közben jut hirtelen eszébe tévedése; ijedtség fogja el, siet vissza előbb az ambulatoriumba, hogy a beteg cimét megtudja s onnan ennek igen messze fekvő lakásába. Az öreg anyóka még nem csinálta meg a recep-

* Körülbelül azt jelenti: Epe nélkül, epétől menten (görög szó).
** Aethylalcohol!

tet, mire az orvos megnyugodva és boldogan tér haza. Önmaga előtt azután némi joggal azzal mentegetődzik, hogy az ambulatorium bőbeszédü vezetője receptirás közben folyton a válla fölé hajolt és megzavarta.

2-dik eset. Az orvos rendelőóráján egy kacér és ingerlően szép nőbeteggel való foglalkozásból ragadja ki magát, hogy egy idős kisasszonyhoz menjen beteglátogatásra. Automobilba ugrik, mert erre a vizitre nincs sok ideje. Ugyanis egy bizonyos órára titkos találkozója van egy fiatal leánnyal, akit szeret. Az idős kisasszonynál ismét belladonnát kell alkalmaznia, hasonló bajok miatt, mint az első esetben. Megint azt a hibát követi el, hogy tizszeres dózist ír fel. A betegnek sok — nem a tárgyra tartozó — mondani valója van, az orvos azonban türelmetlenséget árul el, noha ezt szóval tagadja; otthagyja a beteget s még nagyon is idejében érkezik meg a találkozóra. Körülbelül tizenkét óra mulva, másnap reggel hét óra tájt, felébred az orvos, szinte ugyanabban a pillanatban tudatába ötlik tévedése és félelem fogja el; gyorsan a beteghez küld, abban a reményben, hogy az orvosságot még nem vitték haza a gyógyszertárból s visszakéreti a receptet, hogy még átnézze. De a receptet már csak elkészités után kapja vissza s bizonyos stoikus megnyugvással és a tapasztaltság optimizmusával megy el a gyógyszertárba, ahol a provizor avval nyugtatja meg, hogy természetesen (vagy talán szintén téves olvasás alapján) az orvosságot az enyhébb dózisban készítette el.

3. eset. Az orvos ősz nagynénjének, anyja testvérének Tinct. Belladonnae és Tinct. opii-keveréket akar rendelni ártalmatlan dózisban. A receptet a cselédlány rögtön elviszi a gyógyszertárba. Egész kis idővel később eszébe jut az orvosnak, hogy „tinctura" helyett „extractum"-ot írt és rögtön utána telefonál a gyógyszerész és kérdést intéz e tévedésre vonatkozólag. Az orvos azzal a hazug ürüggyel mentegetődzik, hogy a receptet még nem fejezte be, hanem váratlanul és csak félig elkészülten vitték el az asztalról.

E három tévedés feltünő, közös vonásai, hogy ezzel az orvossal mindig csak azzal az e g y orvossággal esett meg ilyesmi, hogy mindig időskoru női betegről volt szó és hogy a dózis mindig t ú l e r ő s volt. A rövid elemzés kiderítette, hogy az orvosnak anyjához való viszonya döntő jelentőséggel birt e tévedés meghatározásában. Eszébe jutott ugyanis, hogy egyszer — még pedig nagyon valószinüleg e tüneti cselekvések előtt — idős anyjának szintén ugyanezt az orvosságot rendelte, még pedig 0.03 dózisban, noha az általános 0.02-t ő is inkább szokta alkalmazni, — „hogy gyökeresen segítsen rajta", mint mondotta. Gyenge szervezetü anyja főfájást és a torkában kellemetlen, égő szárazságot érzett ez orvosságtól. Az öreg hölgy panaszkodott is emiatt, félig tréfásan célozva a veszedelmes orvosi rendelésekre, amelyek a fiától származhatnak. Különben anyja, ki maga is orvos leánya, már máskor is tett orvosfiától származó rendelésekre ily elutasító, félig tréfás megjegyzéseket és mérgezést emlegetett.

Amennyire én e fiúnak anyjához való viszonyába betekinthetek, úgy látom, hogy ösztönszerű gyermeki szeretetet érez iránta,

de nem becsüli nagyra szellemi színvonalát s nem táplál iránta túlságos tiszteletet. Közös háztartásban él anyjával és egy évvel fiatalabb öccsével s ezt az együttélést már évek óta nyomasztónak érzi szerelmi szabadságára; pszichoanalitikus tapasztalatok alapján tudjuk ugyan, mily gyakran szolgál az ilyen megokolás a belső megkötöttség ürügyéül. Az orvos meglehetősen kielégítőnek találta és elfogadta a megfejtést és mosolyogva jegyezte meg, hogy a Belladonna — szép asszony szó szerelmi vonatkozást is rejthet magában. Régebben alkalomadtán maga is használta ezt az orvosságot."

Én tehát azt következtetném, hogy az ily komoly megtévedések ugyanolyan módon jönnek létre, mint azok az ártalmatlanok, amelyekkel foglalkoznunk alkalmunk volt.

i) Teljesen ártatlan a következő elirás, melyet Ferenczi Sándor közölt. Türelmetlenségből fakadó sürítés eredményének tekinthetnők (v. ö. az Apfe elszólást... e) s ezt a felfogást fentarthatjuk, amíg az eset mélyebbre ható elemzése esetleg erősebb zavaró elem szerepét nem deríti fel.

„Hiezu passt die Anektode" — irom egyszer jegyzeteim közé. Természetesen Anekdote-t gondoltam és pedig a halálra itélt — zum Tode verurteilt — (a halálra itélt) cigányról szólót, aki azt az egyet kérte ki magának, hogy maga válassza ki a fát, amelyre felakasszák. (Persze legbuzgóbb kereséssel sem találta meg a megfelelő fát.)

j) Más esetekben a legjelentéktelenebb iráshiba veszélyes, titkolt értelmet árulhat el. Egy névtelen közli:

„Egy levelet így fejezek be: „Herzliche Grüsse an Ihre Frau Gemahlin und ihren Sohn." Épen borítékba akarom tenni a levelet, mikor észreveszem a hibát az „ihren" szó kezdőbetűjében (Ihr nagybetűvel = az Öné, Önöké, ihr = az övé) és kijavítom. Mikor az illető házaspárnál utólszor voltam látogatóba, egy hölggyel együtt mentem el, aki megjegyezte, hogy a fiuk feltünően hasonlít házuk egy barátjára és egész biztosan annak a gyermeke is.

k) Egy hölgy néhány üdvözlő és szerencsét kivánó sort intéz testvéréhez abból az alkalomból, hogy ez uj, tágas lakásba költözött. Jelenlevő barátnője észreveszi, hogy a levéliró rossz címet irt a borítékra, még pedig nem azét a lakásét, a melyből nővére épen kiköltözött, hanem azét az egész régiét, az elsőét, a melybe ez férjhezmenetele után költözködött be. A tévedésre figyelmezteti a levélirót. Igaza van, feleli ez. De hogy jutok ehhez a címhez? Miért tettem ezt? „Talán nem tudja szívből kivánni nővérének a szép nagy lakást, amelybe most költözik, míg maga itt szük helyen szorong s ezért a régi, első lakásába helyezi őt vissza, ahol neki se volt jobb dolga."

— Hát persze, hogy nem kivánom neki a szép lakást, — vallja be a másik őszintén. Azután hozzá teszi: Milyen kár, hogy ilyen dolgokban mindig oly aljas az ember.

l.) E. Jones közli az elirás következő példáját, melyet A. A.

Brill engedett át neki közlésre: Egy beteg levelet írt Brillnek, amelyben azt igyekezett kifejteni, hogy idegességét egy gyapotkrizis idején való üzleti gondok és izgalmak okozták. Ebben a levélben a következő mondat van: minden bajomat annak az átkozott hideg asszonynak (frigid wife) köszönhetem; még magra sincs kilátás." Ő természetesen a wave szót akarta irni, amely hullámot, a piaci helyzet hullámzását jelenti, de nem wave-t, hanem wife-et írt (feleség, asszony). A szíve mélyén a felesége ellen táplált szemrehányásokat az ő hüvössége és gyermektelensége miatt s közel járt ahhoz a megismeréshez, hogy az így rákényszerített nemi nélkülözésnek nagy része van bajának okozásában.

m) Dr. R. Wagner meséli magáról: (Zentralblatt für Psychoanalyse, I. 12.)

„Diákkori jegyzeteimben lapozgatva, észreveszem, hogy a jegyzés sietségében kis lapsus-t követtem el. Epithel helyett Edithel-t írtam. Ha az első szótagot hangsulyozzuk, ez egy leánynévnek kicsinyítő formája. A visszatekintő analizis elég egyszerü. Az elirás idején e név viselőjével való ismeretségem egészen felületes volt, csak sokkal később lett benső viszonnyá. Az elirás tehát kedves megnyilvánulása a tudattalan vonzalomnak oly időben, mikor csirázását még magam sem sejtettem s a kicsinyítő forma egyszersmind jellemzi a kisérő érzéseket."

n) Dr. Hug-Hellmuth asszony a következő adalékokat szolgáltatta az „elirás és téves olvasás" fejezetéhez: (Zentralblatt für Psychoanalyse, II. 5.)

„Egy orvos nőbetegének Levitico vizet rendel Levico-víz helyett. Ezt a tévedést, melyen a gyógyszerész kapva-kapott, hogy lekicsinylő megjegyzéseket fűzzön hozzá, enyhébben foghatjuk fel, ha lehetséges tudattalan indokait kutatjuk és nem tagadjuk már előre ezeknek bizonyos foku valószinüségét, noha csak az orvostól távolállónak szubjektiv feltevései: Ez az orvos, noha betegeinek észszerütlen táplálkozásukat meglehetős durván szokta a szemükre hányni, valósággal korholó beszédeket tartott nekik, ami német szólással: „Leviten lesen", nagy keresettségnek örvendett, úgy, hogy várószobája mindig tömve volt. Ez jogosulttá tette az orvos óhaját, hogy a már megvizsgált betegek minél gyorsabban: vite, vite — öltözzenek fel. Azt hiszem, jól emlékszem, hogy felesége francia születésü nő, ami némileg igazolja azt a kissé merésznek látszó feltevést, hogy e siettető kivánságának francia nyelven adott magában kifejezést. Különben sok embernek szokása, hogy ilyenfajta óhajait idegen nyelven foglalja szóba, mint a hogy az én saját apám is séta közben minket gyerekeket azzal a kiáltással szokott sietségre inteni: „Avanti gioventu" vagy: „Marchez au pas" ellenben egy meglehetősen idős orvos, aki fiatal leánykoromban torokbántalom miatt kezelt, az ő szemében nagyon is gyors mozdulataimat megnyugtató „piano-piano" szavával igyekezett csendesiteni. Igy igen jól el tudom képzelni, hogy annak az orvosnak is hasonló szokása volt; s ezért ir Levitico-t Levicoviz helyett."

Ugyanott közöl a szerző más elirásokat a saját gyermekkorából (frazösisch — französisch helyett — a Karl név elirása.)

o) I. G. úr, kinek egy más közlését már megemlítettem, küldte be a következő tollhibát, mely tartalmilag megegyezik egy ismert rossz élccel, pedig minden élces célzata ki volt zárva.

„Mint egy tüdőbeteg-szanatorium betege, sajnálattal hallom, hogy egy közel rokonomnál ugyanazt a betegséget állapították meg, amely engem a gyógyintézet felkeresésére kényszerített.

Levelet irok rokonomnak, melyben nagyon lelkére kötöm, hogy szakorvoshoz, egy ismert professzorhoz forduljon, aki engem is kezel s akinek orvosi tekintélyéről a legjobb véleményem van, míg másrészt jogos panaszom van rá udvariatlansága miatt; mert még csak nemrég megtagadta, hogy orvosi bizonyítványt állítson ki számomra, amelyre igen fontos okokból lett volna szükségem.

Levelemre való válaszában rokonom egy íráshibára figyelmeztet, mely, minthogy indokát rögtön felismertem, nagyon megnevettetett.

A következő passzus állt levelemben:

„...különben azt tanácsolom neked, hogy haladék nélkül i n z u l t á l d X. professzort.“ Természetesen azt akartam írni: k o n z u l t á l d.

Talán fölösleges megjegyeznem, hogy latin és francia tudásom kizárja azt a magyarázatot, hogy tudatlanságból eredő hibáról van szó.“

Irásközben való szókihagyások természetesen ugyanolyan megitélés alá esnek, mint az elirások. A Zentralblatt für Psychoanalyse I. 12. számában Dr. B. Dattner nevezetes példáját közölte a „történelmi tévcselekménynek.“ Az Ausztria és Magyarország között 1867-ben létrejött kiegyezés egyik, a két állam pénzügyi kötelezettségeire vonatkozó cikkében a magyar fordításban az „effektiv“ szó kimaradt s D a t t n e r valószinüvé teszi, hogy a törvény magyar szövegezőinek tudattalan igyekezete, hogy Ausztriának minél kevesebb előnyt adjanak meg, részes volt e kihagyásban.

Igen sok okunk van arra a feltevésre is, hogy a szavaknak irás és leirás közben oly gyakran előforduló megismétlései — perszeverációi — szintén jelentőséggel birnak. Ha valaki irás közben másodszor is odatesz egy szót, a melyet már leirt, ezzel elárulja, hogy ettől a szótól nem tudott egykönnyen szabadulni, hogy ezen a helyen többet mondhatott volna, mint a mennyit valóban mondott, vagy valami hasonlót. A leirás közben való perszeveráció ugylátszik olyasféle gondolatnak a megnyilvánulása: „én is, én szintén.“ Hosszú törvényszéki orvosi szakvéleményeket olvastam, a melyekben a másoló perszeverációi bizonyos különösen jellegzetes helyeken voltak feltünők s én ezeket olyformán magyaráztam volna, mintha a leiró, személytelen szerepébe beleúnva, azt jegyezte volna meg: „egészen az én esetem,“ vagy „ép úgy, mint minálunk.“

Végül semmi sem áll utjában annak sem, hogy a sajtóhibákat a szedő „elirásai“ gyanánt tekintsük s legnagyobbrészt indokoltaknak fogjuk fel őket. Az ilyen tévedésekből nem állítottam össze rendszeres gyüjteményt, noha ez nagyon mulatságos és tanulságos

lehetne. Jones többször idézett művében külön fejezetet szentelt a „Misprint"-eknek. A táviratok elferditéseit is néha a távíró hivatalnok elirásai gyanánt magyarázhatjuk. Nyári szabadságomon táviratot kapok kiadómtól, a melynek szövege érthetetlen előttem. Igy szól:

Vorräte erhalten, Einladung X. dringend." A rejtély megoldása X. nevéből kiindulva válik lehetővé. X. az a szerző, kinek könyvéhez bevezetést — Einleitung — kell írnom. Ebből az Einleitung-ból lett az Einladung. (Meghivás.) Azután már eszembe jut, hogy néhány nap előtt előszót — Vorrede — küldtem be kiadómnak egy más könyvhöz, a melynek megérkeztéről hirt adnak. Az eredeti szöveg igen valószinüen ez volt:

„Vorrede erhalten, Einleitung X. dringend." Feltehetjük, hogy a telegrafista háborús éhség-komplexuma dolgozta át ezt a szöveget, miközben a mondat két része közt bensőbb kapcsolatot létesitett, mint a távirat küldőjének szándékában volt. Ez mellesleg szép példája a „másodlagos megdolgozásnak," a melyet a legtöbb álomban kimutathatunk." *

Alkalomadtán mások mutattak ki sajtóhibákat, amelyeknek célzatos voltát nem egykönnyen lehet elvitatni. Igy Storfer „Der politische Druckfehlerteufel című értekezésében (Zentralblatt für Psychoanalyse, II. 1914) és abban a kis feljegyzésben (U. o. III. 1915), amelyet itt közlök:

Politikai Sajtóhiba"

fordul elő a „März" f. é. 25-i számában. Egy Argyrokastronból való levél Zographos-nak, az epiruszi albán felkelők vezérének (vagy ha akarják, az epiruszi független kormány elnökének) kijelentéseit közli. Többek közt ezt mondja: „Higyjék el, az autonóm Epirus magának Wied hercegnek is érdekében állana. „Auf ihn könnte er sich stürzen..." Hogy az epirusziak e támasza — Stütze — Wied herceg bukására vezetne — stürzen — azt Albánia fejedelme nyilván e végzetes sajtóhiba nélkül is tudja."

Én magam röviddel ezelőtt egyik bécsi napilapban cikket találtam, melynek cime: „Bukovina román uralom alatt," ami legalább is kissé korainak volt mondható, mert abban az időben Románia még nem csatlakozott nyiltan ellenségeinkhez. A cikk tartalmát tekintve kétségtelenül orosz uralomról kellett a címnek is szólnia, de a téves összeállitás oly kevéssé meglepő volt a cenzor számára is, hogy ő is elsiklott e sajtóhiba felett.

Wundt figyelemreméltó indokolását adja annak a könnyen bebizonyitható ténynek, hogy az ember könnyebben elirja, mint elszólja magát (i. m. 374. o.) „A normális beszéd folyamán az akarat gátló működése folyvást arra irányul, hogy a képzetek lefolyását és az artikulációs mozdulatokat összhangban tartsa. Ha a képzeteket követő kifejezőmozgás mechanikus okokból meglas-

* V. ö. Traumdeutung, 5. kiadás, 1919 az Álommunkáról szóló fejezetet, i).

sul, mint az irásnál..., akkor ennélfogva ily anticipációk különösen könnyen állnak elő."

A téves olvasás fellépési feltételeinek megfigyelése oly kétségre ad alkalmat, a melyet nem szeretnék említetlenül hagyni, mert nézetem szerint termékeny vizsgálódás kiinduló pontjává válhat.

Mindenki tudja, hogy felolvasás közben az olvasó figyelme mily gyakran eltér a szövegtől és fordúl a saját gondolatai felé. A figyelem ez elkalandozásának következménye igen sokszor az, hogy a felolvasó akárhányszor meg sem tudja mondani, mit olvasott, ha félbeszakítják és erre vonatkozó kérdést intéznek hozzá. Ilyenkor mintegy gépiesen, de majdnem mindig helyesen olvasott fel. Nem hiszem, hogy ily feltételek mellett az olvasási hibák száma nagyon megszaporodnék. Működéseink egy egész soráról szintén azt szoktuk feltenni, hogy gépiesen, tehát alig tudatos figyelem részvételével hajtjuk végre őket a legpontosabban. Ebből az következnék, hogy a beszédbeli, olvasási és iráshibáknak a figyelemtől való feltételezettségét máskép kell meghatározni, mint azt Wundt tette. (A figyelem elmaradása, vagy csökkenése által.) Azok a példák, amelyeket elemzés alá vettünk, tulajdonképen nem jogosítottak fel arra, hogy a figyelem quantitativ csökkenését tételezzük fel; inkább — s ez talán nem egészen ugyanaz — azt láttuk, hogy a figyelmet valamely idegen, magát észrevétetni akaró gondolat megzavarja.

Az „elírás" és „elfelejtés" közé iktatható be az az eset, mikor valaki elfelejti a nevét aláírni. Egy alá nem írt csekk olyhá vehető, mintha aláírását elfelejtették volna. Az ilyen elfelejtés jelentőségét szépen érzékelteti egy regényrészlet, amely Dr. Hanns Sachs-nak tünt fel:

„Igen tanulságos és átlátszó példáját szolgáltatja John Galsworthy: „The Island Pharisees" c. regénye annak, hogy a költők mily biztonsággal tudják felhasználni a téves és tüneti cselekvések mechanizmusát a pszichoanalízis értelmében. A regény központjában egy — a gazdag középosztályhoz tartozó — fiatalember lelki hányódása áll, egyrészt mély szociális együttérzése, másrészt osztályának társadalmi konvenciói között. A XXVI. fejezet elmondja, hogyan reagál a hős egy fiatal csavargó levelére, akit különcködő életfelfogása révén megkedvelt és néhányszor támogatott. A levél nem tartalmaz egyenes pénzkérést, de panaszosan rajzolja írója rendkivüli nyomorát, úgy hogy célzata egészen kétségtelen. A címzett első pillanatban elutasítja magától a gondolatot, hogy a pénzt egy javíthatatlan fickóra pazarolja, ahelyett, hogy jótékony intézeteknek juttatná. „Segítő kezet, önmagunk egy részét, bajtársi biztatást nyujtani embertársunknak, nem tekintve, hogy joga van-e rá, csupán azért, mert épen bajban van, micsoda érzelgős ostobaság! Valahol kell választóvonalakat vonni!" De miközben e végkövetkeztetést mormolta magában, benső őszintesége felszólalt: „Te szélhámos! A pénzedet akarod megtartani, ez az egész."

Ezután barátságos levelet ir, mely e szavakkal végződik: „Egy csekket mellékelek. Őszinte üdvözlettel Shelton Richard.

„De még mielőtt a csekket kiállította volna, a gyertya lángja

körül röpködő éji lepke vonta magára figyelmét; felállt, hogy megfogja és a szabadban elbocsássa, de közben megfeledkezett róla, hogy a csekk nem volt még a levélben." A levelet valóban csekk nélkül küldi el.

Ezt a feledékenységet azonban az író még finomabban indokolja, mint csupán annak a látszólag elnyomott önző indulatnak érvényrejutásával, hogy a pénzkiadást megtakarítsa.

Shelton lelkileg magára hagyatottnak érzi magát jövendő apósa birtokán, menyasszonyának családja s a család vendégei közepett; tévedésével elárulja, hogy vágyakozik védettje után, akit múltja és életfelfogása élesen szembeállít Shelton kifogástalan, ugyanazon konvenció merevségében egyformává alakult környezetével. Az ifjú csavargó, ki támogatás nélkül már nem tud helyén maradni, néhány nap mulva meg is jelenik, hogy a megigért csekk elmaradásának okait megtudakolja. —

A tudattalanul indokolható elírásnak szép magyar példája, amelyet elkövetője maga bocsátott a fordító rendelkezésére: „Egy fiatal rajzoló válságos napjait éli Edith nevü menyasszonyával való szerelmének, de mindenki — elsősorban önmaga — előtt is, letagadja s elrejti kínlódását. Egy napon plakátot kell rajzolnia következő felirattal: „Herkules-sör táplál és üdít." Órákig dolgozik rajta, kiméri, kiszámítja a betük helyét, egyenként lerajzolja és végül kifesti őket. Másnap azzal fogadják a műhelyben, hogy a felirat hibás. Hitetlenül rázza a fejét, odamegy a rajzához s ime ezt olvassa: Herkules-sör táplál és üdith! Ha maga nem ismerné fel rögtön e furcsa és oly konokul, szinte valószinütlen vaksággal fentartott íráshiba keletkezését s a rejtett gondolatokat, melyek benne napvilágra törtek, felvilágositaná róla sógorának gúnyos felkiáltása, ki napok óta hiába faggatta őt kedvetlensége miatt s most diadalmasan szól: Lám, lám ugy-e mondtam! Ez itt a te bajod — az Edith!" —

Egy hölgy, aki ép aznap állapitotta meg némi aggodalommal, hogy a férje nagyon is elhizik, egy tárca szövegében csodálkozására ezt olvasta: „Minden szépsége és h á j a." Csak utóbb vette észre, hogy tévesen olvasott; a szövegben ez állt: „Minden szépsége és b á j a."

A sajtóhibák néhány feltünő esetével is kiegészithetjük e fordítást.

Manőver alkalmából 1883 őszén Miskolcra érkezett a király. A helyi lap külön kiadása a fogadtatás egy részletét ecsetelve igy irt: „Ezzel beülvén kocsijába, a n é m e t tovább haladt" (a helyett, hogy beülvén kocsijába, a m e n e t tovább haladt.) Megállapitást nyert, hogy nem szándékos, hanem akaratlan sajtóhibáról volt szó, mely elkerülte az egész nyomda és szerkesztőség figyelmét. A királyi udvartartás számára gyorsan uj kikorrigált példányt kellett nyomatni. (Ferenczi dr. közlése.)

Szándékos sajtóhiba lehetőségével kell néha számolnunk. Pl. P e t ő f i sehogysem tudott a szerkesztői munkákkal együttjáró korrigálással megbarátkozni. Az ezzel járó fáradságot nemsokára

a maga mulatságává alakította át: a jó szövegbe mindenféle kómikus sajtóhibát korrigált be, pld. ahelyett, hogy a szöveg így hangzott volna: „Egy francia az egyik örökösére 2000 livre, a másikra 3000 frank járadékot hagyományozott" a livre és frank szavakat livré és frack szavakkal helyettesítette. (Fischer Petőfi's leben und Werke, 248. old.)

VII.

Benyomások és feltett szándékok elfelejtése.

Ha valaki hajlandóságot érezne arra, hogy a lelki életről való tudásunk mai fokát túlságosan nagyrabecsülje, csak az emlékezet működésére kellene őt figyelmeztetnünk, hogy szerénységre késztessük. Egyetlen lélektani elméletnek sem sikerült eddig az emlékezés és elfelejtés alapvető jelenségéről áttekinthetően számot adnia, sőt még csak a tényleg megfigyelhető jelenségek teljes felboncolásához alig kezdtek hozzá. Ma talán rejtélyesebbé vált számunkra a feledés, mint az emlékezés, amióta az álomnak és pathologiás jelenségeknek tanulmányozása megtanított rá, hogy oly dolgok is hirtelen felmerülhetnek ismét tudatunkban, melyeket régen elfeledetteknek véltünk.

Nekünk azonban valóban van néhány szempontunk e tárgyat illetőleg, a melyek számára általános elismertetést remélünk. Feltesszük, hogy a felejtés spontán folyamat, a melynél bizonyos időbeli befolyást tételezünk fel. Kiemeljük, hogy a felejtésnél bizonyos válogatás történik a kínálkozó benyomások és ugyanúgy minden benyomás vagy élmény egyes részletei közt. Ismerjük néhány feltételét az emlékezetben való tartós megmaradásnak és oly dolgok felidézhetőségének, a melyek különben feledésbe merülnének. De a mindennapi életben számtalan alkalommal tapasztaljuk, mennyire hiányos és ki nem elégítő ebbeli ismeretünk. Hallgassuk csak meg, ha két ember, akik együtt fogadtak be külső benyomásokat, péld. együtt tettek utazást, egy idő multán emlékeiket kicserélik. Ami az egyiknek szilárdan maradt az emlékezetében, azt a másik sokszor úgy elfelejtette, mintha sohasem történt volna meg és pedig anélkül, hogy jogunk volna arra az állításra, hogy az illető benyomás lelkileg jelentősebb lett volna az egyik, mint a másik számára. Az emlékezés számára történő kiválasztást meghatározó mozzanatok nagy része még nyilvánvalólag ismeretlen előttünk.

Abban a szándékban, hogy néhány adattal hozzájáruljak az elfelejtés feltételeinek megismeréséhez, lélektani elemzés alá szoktam vetni az elfelejtés azon eseteit, amelyek magamon esnek meg. Rendszerint ez esetek bizonyos csoportjával foglalkozom csak, azokkal t. i. a melyekben az elfelejtés csodálkozásba ejt, mert elvártam volna, hogy tudjam az illető dolgot. Meg kell még jegyeznem, hogy általában nem vagyok hajlamos a feledékenységre

(átélt, nem megtanult dolgokra vonatkozólag!) és hogy ifjuságom egy rövid időszakán át rendkivüli emlékezési teljesitésekre is képes voltam. Iskolásfiú koromban egész természetes volt nekem, hogy valamely könyvnek azt az oldalát, amelyet épen olvastam. könyv nélkül el tudjam mondani és egyetemi éveim előtt képes voltam rá, hogy népszerü tudományos előadásokat közvetlenül meghallgatásuk után majdnem szó szerint leirjak. Az utolsó orvosi szigorlat előtti feszült állapotban úgylátszik még felhasználtam e képesség maradványát, mert némely tárgyból a kérdező tanárnak szinte automatikusan oly feleleteket adtam, amelyek pontosan megegyeztek a tankönyv szövegével, pedig csak egyszer futottam azt át a legnagyobb sietséggel.

Az emlékezeti anyag feletti rendelkezésem azóta folytonosan rosszabbodott; de egészen a legutóbbi időig ujra meg ujra meggyőződtem róla, hogy egy ügyes fogás segitségével módomban van sokkal többre visszaemlékezni, mint különben elvárhattam volna. Például, ha egy beteg a rendelőórámon arra hivatkozik, hogy már láttam őt egyszer s én sem erre a tényre, sem időpontjára nem emlékezem vissza, akkor úgy segitek magamon, hogy találomra mondok valamit, azaz gyorsan gondolok egy bizonyos számu évet, a jelentől visszafelé számitva. Ha feljegyzések, vagy a beteg megbizható közlése lehetővé teszik ötletem ellenőrzését, kiderül, hogy ritkán tévedtem többel, mint félévvel, tiz évet meghaladó távolságokra vonatkozólag.*

Hasonlókép vagyok, ha valami távolabbi ismerőssel találkozom s udvariasságból kis gyermekei után kérdezősködöm. Ha a gyermekek fejlődéséről beszél, igyekszem eszembe juttatni, mennyi idős most a gyermek, azután az apa felvilágositásával ellenőrzöm ötletemet s legfeljebb egy hónappal, nagyobb gyermekeknél egy negyedévvel szoktam tévedni, noha nem tudnám megmondani, milyen támaszpontokra alapitottam becslésemet. Végül oly merész lettem, hogy becslésemmel mindig spontán előhozakodom s még sem teszem ki magam ezzel annak a veszélynek, hogy az apát, csemetéjét illető tudatlanságom elárulásával megbántom. Igy tudatos emlékezetemet mindenesetre sokkal nagyobb terjedelmü tudattalan emlékezetem segiségül hivásával bővitem ki.

Tehát az elfelejtés f e l t ü n ő eseteit fogom felsorolni, a melyeket többnyire önmagamon észleltem. Megkülönböztetem a benyomások és élmények — tehát tudásanyag — elfelejtését a szándékok elfelejtésétől, azaz: a mulasztásoktól. Az egész vizsgálatsorozat egyöntetü eredményét előrebocsáthatom: Az e l f e l e j t é s m i n d e n e g y e s e s e t b e n k i n é r z e t á l t a l i n d o k o l t n a k b i z o n y u l t.

A) B e n y o m á s o k n a k é s i s m e r e t e k n e k e l f e l e j t é s e.

a) A nyáron feleségem egy magában véve ártatlan tényével nagy bosszúságot okozott nekem. A table d'hôte-nál egy bécsi úr-

* A megbeszélés folyamán rendszerint tudatosan felmerülnek az akkori első látogatás részletei.

ral ültünk szemben, akit én ismertem s aki nyilván szintén emlékezett rám. De nekem megvoltak rá a magam okai, hogy ne ujítsam fel ezt az ismeretséget. Feleségem, ki csak a szembenülő tekintélyes nevét hallotta, tulságosan elárulta, hogy odafigyel annak szomszédaival folytatott beszélgetésére, mert időnként oly kérdésekkel fordult hozzám, melyek az ő társalgásuk szálait füzték tovább. Én türelmetlen és végül ingerült lettem. Néhány héttel később egy rokonunknak panaszkodtam feleségem azon viselkedése miatt. De nem voltam rá képes, hogy az illető úr társalgásának akár csak egyetlen szavára is visszaemlékezzem. Minthogy különben inkább haragtartó vagyok s egyetlen részletét sem tudom elfelejteni valami olyan eseménynek, mely nekem bosszúságot okozott, feledékenységemet ez esetben nyilván a feleségemre való tekintet indokolta. Hasonlóan jártam csak nemrégiben is. Egy jó ismerősöm előtt a feleségem valami nyilatkozatát akartam kifigurázni, amelyet csak néhány órával előbb tett, ezt a szándékomat azonban az a nevezetes körülmény hiusította meg, hogy az illető mondást tökéletesen elfelejtettem. A feleségemet kellett előbb megkérnem, hogy juttassa eszembe. Könnyen érthető, hogy ezt a feledékenységemet épügy kell magyaráznunk, mint azt a tipikus itéleti zavart, amelynek akkor vagyunk áldozatai, ha a legközelebbi hozzánktartozókról van szó.

b) Magamra vállaltam, hogy egy idegenből Bécsbe érkezett hölgy számára kis vasládát vásárolok irományai és pénze megőrzésére. Amikor ezt felajánlottam, rendkivüli vizuális élénkséggel egy belvárosi kirakat képe lebegett szemem előtt, amelyben ilyen kis ládákat látnom kellett. Nem emlékeztem ugyan az utca nevére, de az a biztos érzésem volt, hogy ha a belvároson keresztülsétálok, az üzletet feltétlenül megtalálom, mert emlékezetem azt súgta, hogy számalanszor mentem el mellette. Boszúságomra azonban nem sikerült azt a szelence-kirakatot fellelnem, noha a belvárost minden irányban bejártam. Nem tehettem hát egyebet, gondoltam, mint hogy egy címtárból kikeresem a pénzszekrény gyárosokat s egy ujabb körsétán majd felkutatom a keresett kirakatot. De nem volt erre szükségem, a jegyzékben foglalt címek között volt egy, melyben rögtön felismertem az elfelejtett cég nevét. Ténynek bizonyúlt, hogy számtalanszor mentem el a kirakatablak előtt, t. i. valahányszor meglátogattam az M. családot, amely évek óta ugyanabban a házban lakik. Mióta e velük való benső barátságot teljes elidegenedés váltotta fel, azóta, anélkül, hogy ennek okairól számot adtam volna magamnak, a házukat s környékét is elkerültem. Azon a belvárosi sétámon, amelyen az illető kirakatot kerestem, a környék minden utcáját bejártam, csak ép azt az egyet kerültem el, mintha tilalom alatt állt volna. A kedvetlenségi indok, amely ez esetben tájékozatlanságomat okozta, kézzelfogható. De az elfelejtés mechanizmusa már nem oly egyszerü, mint az előbbi példában. Az én ellenszenvem természetesen nem a ládagyárosnak szólt, hanem valaki másnak, akiről tudni sem akarok és erről tolódik át más alkalmi dologra, amelyen az elfelejtést létre tudja hozni. Hasonlóképen történt a Burckhard-

esetben, midőn az egyik személy ellen való boszuság iráshibát hozott létre a név írásában, amidőn a másik személyről volt szó. Itt a névközösség hozta létre a kapcsolatot két lényegében különböző gondolatkör között, a kirakatablak esetében pedig a térbeli összefüggés, az elválaszthatlan szomszédság. Különben ez utóbbi eset összefüggése szorosabb volt; van még egy második tartalmi kapcsolat is a két gondolatkör között, mert a házban lakó családdal való elidegenedés okai közt a pénz is szerepet játszott.

c) A B. & R. iroda felkér, tegyek orvosi látogatást egyik hivatalnokánál. Amidőn ennek lakására megyek, az úton az a gondolat foglalkoztat, hogy már többször jártam abban a házban, amelyben a cég van. Ugy tűnik nekem, mintha a cég táblája szemembe ötlött volna valamelyik alsó emeleten, amikor egy magasabb emeleten orvosi látogatásokat tettem. De sem arra nem tudok emlékezni, milyen ház ez, sem, hogy kit kellett ott meglátogatnom. Noha az egész dolog közömbös és jelentéktelen, mégis foglalkoztat engem és végül a szokásos kerülőuton — az ötleteim összeszedésével — jutok rá, hogy a B. & R. cég helyiségei fölötti emeleten van a Fischer penzió, amelyben gyakran tettem beteglátogatást. Eszembe jut most már a ház is, amelyben ez irodák s a penzió vannak. Csak az rejtélyes még előttem, milyen indokok játszottak szerepet az elfelejtésben. Semmiféle az emlékezetre kellemetlen dolog nem füződött sem a céghez, sem a Fischer penzióhoz vagy azokhoz a betegekhez, kik ott laktak. Sejtem is, hogy nem lehet valami nagyon kínos dologról szó; különben alig sikerült volna az elfelejtett dolgot kerülő uton ujra felidéznem, anélkül, hogy mint az előző példában, külső segédeszközökhöz kellett volna folyamodnom. Végre is eszembe jut, hogy épen az előbb, amidőn uj betegemhez indultam, egy úr köszöntött az utcán, akit nehezen ismertem meg. Ezt az embert néhány hónappal ezelőtt látszólag súlyos állapotban láttam, s a paralizis progressziva diagnózisát mondtam ki rá, azután azonban hallottam, hogy meggyógyult, s eszerint itéletem téves lett volna. Ha csak nem olyan remisszióról van szó, amilyen a dementia paralytica eseteiben is előfordul, ugy hogy az én diagnózisom mégis jogosult lenne! E találkozásból indult ki az a befolyás, mely velem a B. & R. iroda környékét elfeledtette és a nagy érdeklődés is, mellyel az elfelejtett dolgot felderíteni igyekeztem, e vitás diagnózis esetéről vivődött át. A társitásos kapcsolatot pedig a névazonosság magyarázta meg, azonfelül, hogy némi belső összefüggés is megállapitható volt; ugyanis a várakozásom ellenére felgyógyult úr szintén egy nagy iroda alkalmazottja volt, mely betegeket szokott hozzám utalni. Azt az orvost pedig, kivel együtt a kérdéses paralitikust megvizsgáltam volt, szintén Fischer-nek hivták, mint a házban levő penziót, amelyről megfeledkeztem.

d) Valamely dolgot ugy eltenni (verlegen), hogy többé meg sem találjuk, tulajdonképen nem jelent egyebet, mint elfelejteni, hogy hova tettük azt. Mint a legtöbb ember, ki sok irást és könyvet forgat, én is igen jól kiismerem magam az iróasztalomon és első fogásra elő tudom szedni, amit keresek. Ami másnak

rendetlenségnek tünhet, számomra történetileg létrejött rend. De miért történt, hogy a multkoriban úgy raktam el egy beküldött könyvjegyzéket, hogy többé nem lehetett megtalálni? Hiszen az volt szándékomban, hogy egy benne hirdetett könyvet „A nyelvről" megrendelek, mert oly szerző írta, kinek szellemesen eleven stilusát szeretem s akinek lélektani belátását és kulturtörténeti tudását nagyrabecsülöm. Azt hiszem, épen ezért raktam el a könyvjegyzéket. Ugyanis a nevezett szerző könyveit okulásul kölcsönözni szoktam ismerőseimnek és néhány nappal ezelőtt valaki egy ilyen könyv visszaadásakor ezt mondta: „A stilusa egészen az önére emlékeztet s a gondolkodásmódja is ugyanaz." Az illető nem tudta, milyen pontot érint ez a megjegyzése. Évekkel ezelőtt, mikor még fiatalabb voltam s nagyobb szükségem volt rá, hogy másokhoz csatlakozhassam, körülbelül ugyanezt mondta nekem egy idősebb kartárs, akinek egy ismert orvosi szerző munkáit dicsértem. „Egészen a maga stilusa és módja." Ennek a megjegyzésnek a hatása alatt az illető szerzőnek levelet írtam, melyben közelebbi érintkezést kértem vele, de hűvös válasza közeledésemet visszautasította. Sőt talán még más, régebbi visszariasztó tapasztalatok is rejlenek ez utóbbi mögött, mert a félretett katalógust nem találtam meg többé s ez az o m e n csakugyan visszatartott attól, hogy az illető könyvet megrendeljem, noha a katalógus elveszte nem lehetett valóságos akadály, hiszen a könyvnek címét és a szerző nevét megtartottam emlékezetemben.*

e) Az ilyen félretevésnek másik esetét azok a körülmények teszik érdekessé, amelyek között az eltűnt tárgy ismét előkerült. Egy fiatalabb férfi meséli: „Néhány év előtt félreértések voltak köztem és a feleségem közt; én az asszonyt túlságosan hűvösnek találtam s noha szívesen elismertem kitünő tulajdonságait, minden gyöngédség nélkül éltünk egymás mellett. Egy napon sétájáról hazajövet könyvet hozott nekem, melyet azért vett meg, mert azt hitte, érdekelne engem. Én megköszöntem ezt a „figyelmességét", megígértem, hogy majd elolvasom a könyvet, oda is készítettem magamnak és nem találtam meg többé. Hónapok teltek így, időnkint eszembe jutott az eltünt könyv s keresni is próbáltam, de hiába. Körülbelül félévvel később megbetegedett szeretett, tőlünk külön lakó anyám. Feleségem hozzáköltözött, hogy anyósát ápolja. A beteg állapota súlyossá vált és feleségemnek alkalma nyilt, hogy legjobb tulajdonságait bemutassa. Egy este feleségem teljesítményétől egészen elragadtatva és hálával eltelten térek haza. Iróasztalomhoz lépek, s határozott szándék nélkül, de mintegy szomnambul biztonsággal nyitok ki egy bizonyos fiókot és legfelül ott találom az oly soká eltünt, félretett könyvet.

A félrerakás más esetét meséli el S t ä r c k e (i. m.), mely az utóbbival megegyezik abban a tekintetben, hogy sajátságos biztossággal találták meg az elrakott tárgyat, midőn a cselekvés indoka megszünt.

---

* Sok véletlent, a melyet Th. V i s c h e r óta a „tárgyak konokságának" (Tücke des Objekts) szoktak tulajdonítani, azt hiszem, ilyen módon lehetne megmagyarázni.

Egy fiatal leány elszabott egy szövetdarabot, amelyből gallért akart készíteni. Varrónőt kellett hivatni, hogy még valahogy rendbehozza a ruhadarabot. Mikor a varrónő megérkezett s a leány az elszabott gallért ki akarta venni abból a fiókból, amelybe úgy vélte, berakta volt, nem tudta megtalálni. Az egész fiókot felforgatta, de hiába. Amint most dühösen leült és kérdezte önmagát, vajjon miért tünt el a gallér oly hirtelen s vajjon talán nem akarta-e megtalálni; meggondolta, hogy persze szégyelte magát a varrónő előtt, amiért elrontott valami olyan egyszerü dolgot, mint egy gallér. Mikor ezt meggondolta, felállt, egy másik szekrényhez ment és onnan az első mozdulattal elővette az elszabott gallért.

f) A „félrerakás" következő példája olyan tipusnak felel meg, amelyet minden pszichoanalitikus ismer. Megemlíthetem, hogy a beteg, aki ezt a félrerakást elkövette, maga találta meg a nyitját.

„Egy pszichoanalitikus kezelésben levő beteg, akit a kura nyári megszakítása az ellenállás időszakában és rossz állapotban ér, este levetkőzéskor kulcsait, mint hiszi, rendes helyére tette. Azután eszébe jut, hogy másnapra tervezett elutazásához, a kura utolsó napján, midőn az orvosi honorárium is esedékes lesz, még néhány dolgot ki akar venni az íróasztalból, ahol a pénzét is tartja. De a kulcsok — eltünték. Elkezdi kis lakását rendszeresen, de növekvő izgalomban átkutatni — eredmény nélkül. Minthogy felismeri, hogy a kulcsok „félrerakása" tüneti cselekvés, s így szándékos, felkölti inasát, hogy „elfogulatlan" személy segitségével keressen tovább. További egy óra mulva abbahagyja a keresést és attól tart, hogy a kulcsokat elvesztette. Másnap reggel az íróasztali kis kassza gyárosánál uj kulcsokat rendel, melyeket nagy sietve elkészítenek. Két ismerősének, akik őt tegnap kocsiban hazakisérték, úgy rémlik, hogy valami csörrenést hallottak, mikor ő kiszállt a kocsiból. A beteg meg van róla győződve, hogy a kulcsok kiestek a zsebéből. Este az inas diadallal hozza elébe a kulcsokat. Egy vastag könyv és egy vékony füzet (egyik tanítványom munkája) között voltak, amelyeket a szünidőre magával akart vinni, oly ügyesen odacsúsztatva, hogy senkisem sejthette volna ottlétüket. Utólagosan és szándékkal lehetetlen volt a kulcsokat ismét oly láthatatlanul odarejteni. A tudattalan ügyesség, amelylyel valami tárgyat rejtett, de erős indokok folytán félrerak az ember, egészen a „szonnambul biztosságra" emlékeztet. Itt az indok természetesen a kúra megszakítása feletti boszuság és a titkolt harag volt amiatt, hogy ily rossz egészségben még magas honoráriumot is kell fizetnie."

g) A. A. Brill meséli: Egy urat unszol a felesége, hogy vegyen részt valami társas összejövetelen, amely őt alapjában nem érdekli. Végre enged az asszony kérésének és elkezdi esti öltözékét kiszedni a bőröndjéből, de aztán abbahagyja és elhatározza, hogy előbb megborotválkozik. Mikorára elkészül, visszamegy a böröndhöz, de ez csukva van és a kulcsát sehogysem lehet megtalálni. Minthogy vasárnap este volt, lakatost nem tudtak keríteni s így a házaspár nem mehetett el a társaságba. Midőn másnap

reggel a bőröndöt kinyittatták, a kulcs benne volt. A férfi szórakozottságában a kulcsot beleejtette a bőröndbe s aztán becsapta az önműködő zárat. Ő ugyan erősködik, hogy egészen szándék nélkül és oda sem gondolva cselekedett, de tudjuk, hogy nem akart társaságba menni. A kulcs félrerakásának tehát megvolt a maga motivuma.

E. Jones önmagán észlelte, hogy a pipáját félrerakja, valahányszor túlsokat dohányzott és emiatt rosszúl érzi magát. A pipa azután a lehető legkülönbözőbb helyekről kerül elő, ahova nem volt való s ahova rendszerint sohasem szokták tenni.

h) Egy ártatlan esetet, melynek indokolását az illető bevallotta, közöl Dora Müller (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915.)

1. A. Erna kisasszony meséli két nappal karácsony előtt:

„Képzelje, tegnap este elővettem a mézeskalács csomagomat és ettem belőle; közben arra gondoltam, hogy S. kisasszonyt (anyja társalkodónőjét) szintén meg kell kínálnom, ha bejön jóéjt kívánni. Nem igen volt kedvem erre, de mégis elhatároztam, hogy megteszem. Mikor a kisasszony azután bejött s én asztalkámra nyúltam, hogy a csomagot onnan elvegyem, nem találtam ott. Keresni kezdtem s szekrényembe bezárva találtam. Oda tettem be a csomagot, anélkül, hogy tudomásom lett volna róla." Elemzésre nem volt szükség, az elbeszélő maga is tisztán látta az összefüggést. Az az, épen elnyomott kívánság, hogy a süteményt egyedül magának tartsa meg, mégis érvényre jutott az automatikus cselekvésben, amelyet azonban ez esetben a későbbi, a tudatos cselekvés hatálytalanított.

i) Hans Sachs elmondja, hogy ily téves elrakással hogyan vonta ki magát egyszer a dolgozás kötelezettsége alól.

„Múlt vasárnap délután haboztam egy ideig, dolgozzam-e vagy sétálni menjek-e és azután látogatóba, de némi küzdelem után mégis a munkára szántam el magam. Körülbelül egy óra múlva észrevettem, hogy nincs több papirosom. Tudtam, hogy valamelyik fiókban évek óta őriztem egy csomag papirost, de hiába kerestem íróasztalomban s egyéb helyeken, ahol megtalálni véltem, noha nagy igyekezettel folytattam a kutatást és mindenféle régi könyvet, röpiratot, irományt stb. felforgattam. Végre mégis kénytelen voltam a dolgozást abbahagyni és hazulról elmenni. Mikor este hazaértem, leültem a díványra és elgondolkozva, félig szórakozottan a szembenálló könyvszekrényre bámultam. Ekkor egy fiókra esett a tekintetem s eszembe jutott, hogy már régen nem néztem át, mi van benne. Odamentem hát és kinyítottam. Legfelül egy bőrmappa volt, tele üres papirossal. De csak mikor e papircsomót kivettem s az íróasztalfiókomba készültem betenni, jutott eszembe, hogy hiszen ez ugyanaz a papiroscsomó, amelyet délután hiába kerestem. Meg kell még jegyeznem, hogy noha különben nem vagyok takarékos, a papirral nagyon gondosan bánok s minden felhasználható darabkát elteszek. Ez az ösztöntáplálta szokásom okozta nyilván azt is, hogy rögtön megszünt a feledékenységem, mihelyt annak aktuális indoka megszünt."

Ha az ember a „félrerakások" eseteit áttekinti, igazán alig tételezheti fel, hogy ily félrerakás valaha is másként jön létre, mint tudattalan szándék szolgálatában.

j) 1901 nyarán egyszer azt a kijelentést tettem egy barátomnak, kivel akkor élénk eszmecserét folytattam tudományos kérdések felett: „A neurózisok ezen problémáit csak akkor lehet megoldani, ha teljesen és határozottan az egyén eredeti biszexualitásának feltevését vesszük alapul. — Ő ezt felelte: „Ezt én már két és fél évvel ezelőtt mondtam neked Br....ban, azon az esti sétánkon. Akkor tudni se akartál a dologról." Fájdalmas dolog, ha az embert ily módon arra intik, hogy valamely gondolatának eredetiségéről lemondjon. Nem tudtam visszaemlékezni arra a beszélgetésünkre s barátom ilyen nyilatkozatára. Egyikünk tévedésben kellett, hogy legyen; a cui prodest elvén csak én lehettem az. A következő hét folyamán azután valóban minden eszembe jutott, úgy, amint azt barátom felidézni akarta; még azt is tudom, mit feleltem akkor: itt még én nem tartok, ebbe nem akarok belebocsátkozni. De ezóta valamivel türelmesebb lettem az olyan esetekkel szemben, mikor az orvosi irodalomban valahol azon néhány eszme valamelyikével találkozom, amelyek az én nevemhez fűződhetnek, anélkül, hogy az én nevemet megemlítették volna.

A feleség elleni kifogások — az ellenkező viszonyba átcsapott barátság — téves orvosi diagnózis — a hasonló törekvésüek részéről való visszautasítás — más eszméinek átvétele: nyilván nem véletlen, hogy az elfelejtés eseteinek egy sora, melyeknek összegyüjtése minden kiválogatás nélkül történt, ilyen kínos dolgok felfedésével vált csak megoldhatóvá. Sőt én azt hiszem, hogy bárki más, aki saját elfeledésének indokait vizsgálná, a kellemetlenségek hasonló példatárára akadna. Ugy látszik, hogy a kellemetlen dolgok elfelejtésére való hajlandóság egészen általános; az erre való képesség természetesen a különböző egyénekben különböző fokban fejlődött ki. Igen sok letagadás, amellyel orvosi tevékenységünkben találkozunk, valószinüleg elfelejtésen alapszik.*

* Ha valakitől azt kérdezi az orvos, volt-e 10 vagy 15 éve luetikus infekciója, nagyon is könnyen megfeledkezik arról, hogy a kérdezett ezzel a megbetegedéssel szemben egészen más lelki magatartást tanusít, mint például egy akut rheumával szemben. — Azokban az anamnézisekben, a melyeket szülők neurózisban megbetegedett leányaikról adnak, szinte alig tudjuk megkülönböztetni az elfelejtés és a szándékos eltitkolás szerepét, mert a szülők rendszeresen eltüntetik, azaz elfojtják mindazt, a mi a leány későbbi férjhezmenetelének utjában állhat. — Egy férfi, aki röviddel ezelőtt vesztette el tüdőbajban nagyon szeretett feleségét közli velem a kérdezősködő orvos megtévesztésének alábbi esetét, a melynek ilyen elfelejtés az oka: „Mikor szegény feleségem mellhártyalobja hosszú hetek multán sem akart javulni, dr. P.-t hívtuk konziliumra. A kórjelek megállapításakor a szokásos kérdéseket tette fel, többek között azt is, hogy fordultak-e elő tüdőbetegségek feleségem családjában. Feleségem nem-mel válaszolt és én sem emlékeztem ilyenre. Mikor dr. P. már búcsúzik, mintegy véletlenül kirándulásokra terelődik a társalgás s feleségem megjegyzi: „Igen soká tart az út Langersdorfba is, ahol szegény

Az ilyen elfelejtésről való feltevésünk e kétféle magatartás közötti különbséget természetesen tisztán lélektani viszonyokra korlátozza, s módot ad rá, hogy a reakció mindkét formájában ugyanazon indok kifejezését lássuk. A kellemetlen emlékek letagadásának mindazon számos esete közül, amelyeket betegek hozzátartozóinál tapasztaltam, főleg egy maradt meg különös sajátosságánál fogva emlékezetemben: Egy anya az ő idegbeteg pubertáskorban levő fiának gyermekéveiről informált és eközben elmesélte, hogy a fiú, épugy mint testvérei, egészen késő évekig ágybavizelésben szenvedett, amely ténynek egy neurótikus betegség történetében megvan a maga jelentősége. Néhány héttel később, midőn a kezelés eddigi eredménye iránt érdeklődött, okom volt rá, hogy figyelmeztessem az anyát a fia szervi betegség-hajlamosságának jeleire és eközben hivatkoztam a kérdezés közben megállapított ágybavizelésre is. Nagy meglepetésemre tagadásba vette ezt a tényt úgy a beteget, mint többi gyermekét illetőleg, megkérdezte tőlem, honnan tudom én ezt s végre tőlem kellett hallania, hogy rövid idővel ezelőtt ő maga mesélte el nekem azt, amiről később így megfeledkezett.*

Tehát egészséges, nem neurótikus embereknél is bőségesen találunk jeleket arra, hogy ellenállás nyilvánul meg bennük a

---

bátyám van eltemetve." Ez a bátyja körülbelül 15 éve halt meg, hosszu tuberkulotikus betegség után. Feleségem nagyon szerette őt és sokszor beszélt róla nekem. Sőt eszembe jutott, hogy mikor szegény asszonyon a mellhártyagyulladást megállapitották, nagyon félt és szomorúan mondta: A bátyám is tüdőbajban halt meg. De most ennek az emlékét annyira elfojtotta, hogy még fentebbi, a langersdorfi kirándulásról szóló megjegyzése után sem jutott eszébe, hogy a családjában előfordult betegségekre vonatkozó állítását kijavítsa. Én abban a pillanatban ráeszméltem az elfelejtés tényére, mikor az asszony Langersdorfot említette." — Egészen hasonló élményét közli E. Jones többször idézett munkájában. Egy orvos, kinek felesége tisztán fel nem ismert altesti bántalomban szenved, mintegy vigasztalólag mondja az asszonynak: „Mégis csak jó, hogy a családodban nem fordult elő tuberkulózis-eset." Az asszony meghökkenve válaszol: „Hát elfeledted, hogy anyám tuberkulózisban halt meg s a nővérem csak akkor gyógyult ki tuberkulózisából, mikor az orvosok már lemondtak róla, hogy életbenmarad?"

* Azokban a napokban, mikor e lapok leirásával foglalkoztam, a következő, majdnem hihetetlen elfelejtés esett meg velem. Január 1-én orvosi feljegyzéseim könyvét néztem át, hogy honorárium-jegyzékeimet szétküldhessem; a juniusi feljegyzések közt a M...l névre akadok s viselőjére sehogy sem tudok viszaemlékezni. Megdöbbenésem növekszik, midőn a továbblapozásnál látom, hogy az illetőt egy szanatóriumban kezeltem s heteken keresztül mindennap meglátogattam. Beteget, akivel ily körülmények közt foglalkozik az orvos, nem felejthet el alig hat hónap után. Férfi volt, valami paralitikus, érdekesség hiján való eset? kérdeztem magamban. Végül a kapott honoráriumról való feljegyzésnél felidéződik mindaz a tudás, amely elrejtőzött a visszaemlékezés elől. M...l 14 éves leány volt, a legkülönösebb eset, a melylyel az utolsó évek folyamán találkoztam, s mely oly tanuságot hagyott hátra bennem, hogy életemben aligha fogom elfelejteni; kimenetele pedig végtelenül kínos órákat okozott nekem. A gyermek kétségbevonhatatlanul hisztériában betegedett meg, mely az én kezelésem alatt gyorsan és alaposan javult is. E javulás beálltával szülei elvonták kezelésem alól; alhasi fájdalmakról panaszkodott még, a melyek a hiszteria tünetei között a legfőbb szerepet játszották.

kínos benyomások emlékbeidézésével, a kínos gondolat elképzelésével szemben.*

Ennek a ténynek teljes jelentőségét azonban csak akkor mérhetjük fel, ha a neurótikusok lélektanába mélyedünk bele. Kénytelenek vagyunk itt a kínérzet keltésére alkalmas képzetek elleni elementáris elhárítási törekvést, oly törekvést, mely csak a fájdalomingerekkel szemben tanusított menekülési reflexhez hasonlítható, — azon mechanizmus egyik főoszlopának tekinteni, amely a hisztérikus tüneteket hordozza. Ily elhárítási tendencia feltevésével szemben nem helytálló az az ellenvetés, hogy nagyon gyakran ép ellenkezőleg, ugyszólván lehetetlen kínos emlékektől, amelyek üldöznek, szabadulnunk s kínos indulatokat, mint pld. megbánást, lelkiismeretfurdalást elhessegetnünk. Hiszen nem állítjuk, hogy ez az elhárítási tendencia mindenütt érvényre tud jutni, s hogy a lelki erők versengésében nem ütközhetik-e oly tényezőkbe, melyek más célokból ép ellentétes törekvést fejtenek ki s ezt vele dacolva keresztül is viszik. Sejthetjük, hogy a lelki szerkezet architektonikus elve a rétegeződés egymás fölé rakodó instanciákból való felépíttetés és könnyen lehetséges, hogy ez az elhárító törekvés egy alsóbbrendü lelki hatóságnak tartozéka, mig a magasabb instanciák annak ellene szegülnek. Mindenesetre ez elhárítási törekvés ténylegessége és ereje mellett bizonyít, hogy oly folyamatokat, mint aminőket az elfelejtés példái tártak elénk, erre vezethetünk vissza. Látjuk, hogy sok dolog önmaga miatt felejtődik el; ahol ez nem sikerül, ott az elhárítási törekvés eltolja célját s maga helyett legalább valami más, bár kevésbbé jelentős dolgot ránt a feledésbe, amely a tulajdonképen bántó dologgal eszmetársítási kapcsolatba jutott.

Az az itt kifejtett szempont, hogy kínos emlékek különösen könnyen esnek áldozatul az indokolt feledésnek, megérdemelné, hogy több olyan területen is számba vegyék, amelyen eddig még egyáltalán nem, vagy nem eléggé vették tekintetbe. Például az a véleményem, hogy még mindig nem eléggé hangsúlyozzák ezt a törvényszék előtt való tanuvallomások méltatásánál (V. ö. Hans

Két hónappal később a lányka az alhasi mirigyek szarkomájában meghalt. A hisztériának, melyre a gyermek hajlandósággal birt, a daganatképződés volt a kiváltó oka és én a hisztéria lármás, de ártatlan tünetei által lekötve talán nem vettem észre a lappangó és végzetes megbetegedés első jeleit.

* Pick A. röviddel ezelőtt („Zur Psychologie des Vergessens bei Geistes- und Nervenkranken", a H. Gross-féle „Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik"-ban) több szerző nevét állította össze, akik effektiv tényezőknek az emlékezetre való befolyását méltatják s — többé-kevésbbé határozottan — elismerik, hogy a kínérzet elleni védekezésnek az elfelejtésben szerepe van. De senki sem tudta, ezt a jelenséget és lélektani indokoltságát oly tökéletesen s egyszersmind oly mély benyomást keltő módon leírni, mint Nietzsche egyik aforizmájában (Jenseits von Gut und Böse. II. Hauptstück 68): „Ezt tettem, mondja emlékezetem. Ezt nem tehettem, mondja büszkeségem s kérlelhetetlen marad. Végül is — az emlékezet enged."

Gross, Kriminalpsychologie, 1918.), amidőn a tanu megesketésének nyilván tulságos nagy purifikáló befolyást tulajdonítanak a lelki erők küzdelmére. Általánosan elismert dolog, hogy a néphagyományok és mondák keletkezésénél számításba kell venni az ilyen indítékokat, melyek a nemzeti önérzetre kínos eseményeket az emlékezetből kiirtani törekszenek. Tüzetesebb vizsgálat után talán teljes analógia tünne ki a között, ahogy a népek hagyományai, — s a között, ahogy az egyes ember gyermekkori emlékei kialakulnak. A nagy Darwin az elfelejtés ezen elhárítási tendenciájának felismeréséből „aranyszabályt" vont le a tudomány munkása számára*.

Valamint nevek elfelejtésénél, úgy a benyomások elfelejtésénél is előfordulhat téves emlékezés, amelyet ott, ahol hitelre talál, emlékezeti csalódásnak neveznek. A kóros emlékezeti csalódás problémája — tudvalevőleg ez a paranoiánál a téveszme képződésnek egyenest egyik alkotó mozzanatát képezi — igen terjedelmes irodalmat keltett életre, a melyben azonban a csalódás indítékokra visszavezethetőségének méltánylását mindmáig nélkülözöm. Minthogy ez a tárgy is a neurózisok lélektanához tartozik, ebben az összefüggésben nem tárgyalhatjuk. Helyette közölni fogom a téves emlékezésnek önmagamon tapasztalt sajátságos esetét, a melyben elég határozottan felismerhetővé válnak a tudattalan, elfojtott lelkitartalom által való indokoltság és a vele való összefüggés módja és miként je. Midőn az álomfejtésről szóló könyvem fejezeteit írtam, nyaralóban tartózkodtam, ahol sem könyvtár, sem kézi könyvek nem álltak rendelkezésemre s kénytelen voltam, az utólagos korrektura fentartásával, mindenféle hivatkozásokat és idézeteket emlékezetből írni bele a kéziratba. A nappali álmodozásról szóló fejezetben Alphonse Daudet regényének, a „Nabab"-nak egyik kitünő alakja, a szegény könyvelő jutott eszembe, akiben a költő valószinüleg saját álmodozásait ábrázolta. Ugy véltem, világosan emlékszem az egyik ilyen fantáziára, melyet ez az ember — Mr. Jocelyn-nek neveztem — Páris utcáin való bolyongása közben elképzel s emlékezetből kezdtem leírni. Hogy Jocelyn úr mily vakmerően veti magát az utcán egy megbokrosodott ló elé, megállítja; a kocsi ajtaja kinyilik, egy magas személyiség száll ki a hintóból, kezet szorít Jocelyn úrral és így szól hozzá: Ön a megmentőm; életemet Önnek köszönhetem. Mit tehetnék Önért?"

Ha nem egészen pontosan mondtam el ezt a fantáziát, majd otthon könnyen kijavitom, vigasztaltam magamat, ha majd kezem ügyébe kerül a könyv. Mikor azután átlapoztam a

---

* Darwin az elfelejtésről. Darwin önéletrajzában következő passzus van, mely meggyőzően mutatja be tudományos becsületességét és lélektani éleslátását: „Hosszu éveken át követtem azt az aranyszabályt, hogy t. i. valahányszor egy közvetlen tény, uj megfigyelés vagy eszme került elém, amely általános eredményeim valamelyikével ellentétben állt, azt hiánytalanul és rögtön följegyeztem; mert tapasztalásom mutatta, hogy ily tények és gondolatok sokkal könnyebben kiesnek az emlékezetből, mint a számomra kedvezők. Ernest Jones.

„Nabab"-ot, hogy kéziratom nyomtatásra kész részét az eredetivel összehasonlítsam, legnagyobb szégyenkezésemre és megdöbbenésemre azt láttam, hogy Jocelyn úr ilyenfajta álmodozásáról szó sincs benne, sőt a szegény könyvelőnek nem is ez volt a neve, hanem Mr. Joyeuse. E második tévedés vezetett hamarosan az elsőnek, a téves emlékezésnek nyitjára. Joyeux (melynek nőnemű formája a Joyeuse melléknév): így és nem másképen kellene saját nevemet, Freud, franciára fordítanom. De honnan származhatott a tévesen felidézett álmodozás, a melyet Daudetnek tulajdonítottam? Csakis saját szerzeményem lehetett, éber álom, a melyet magam szőttem s mely nem vált bennem tudatossá, vagy amely valaha tudatosan élt bennem s azóta alaposan elfelejtettem. Talán épen Párisban szövődött bennem, ahol eleget sétáltam magányosan és vágyakozva az utcákon s nagyon is rászorultam volna a segítőre s protektorra, míg azután Charcot mester körébe nem vont. A „Nabab" költőjével azután többször találkoztam Charcot házában. A boszantó a dologban csak az, hogy alig van gondolat, mellyel szemben oly ellenszenvet táplálnék, mint a protegáltatás ellen. Ennek hazánkban szokásos és megfigyelhető formája minden kedvét elveszi az embernek tőle s jellememnek egyáltalán nem felel meg a protekciós gyerek szerepe. Mindig rendkivül erős hajlandóságot éreztem rá: hogy a magam lábán álljak. S épen nekem kellett magamban ilyen, különben sohasem teljesült álmodozásokat felfedezni. Ez az eset azonfelül jó példa arra is, hogy a saját énünkre való fékezett vonatkoztatás, mely a paranoiában győzelmesen előtör, mennyire gátol és megzavar bennünket is a dolgok tárgyilagos felfogásában.

Az emlékezeti csalódás egy másik esete, mely kielégitően felderíthető volt, a „fausse reconnaissance" később tárgyalandó jelenségére emlékeztet. Egyik betegemnek, aki becsvágyó és tehetséges ember, elmeséltem, hogy nemrég egy fiatal diák sorakozott tanítványaim közé „Der Künstler, Versuch einer Sexualpsychologie" (A művész: A Nemiség Lélektanának Kisérlete) cimű érdekes munkájával. Midőn ez a dolgozat ötnegyed év mulva nyomtatásban megjelent, betegem azt állította, biztosan emlékszik rá, hogy e mű előzetes hirdetését már az én első közlésemet megelőzőleg (egy hónappal vagy egy félévvel az előtt) látta valahol, talán épen valamely könyvkereskedő hirdetésében. Ez a hirdetés akkor rögtön eszébe is jutott; s ezenfelül megállapította, hogy a szerző megváltoztatta a cimet, mert abban már nem „Versuch", kisérlet, hanem „Ansätze" (Kezdet, kiinduló pont) áll. A szerzőnél való pontos utánakérdezősködés s az összes időbeli adatok egybevetése azonban azt mutatta, hogy betegem lehetetlen dologra akar visszaemlékezni. Az illető munkát sehol sem hirdették megjelenése előtt, legkevésbbé ötnegyed évvel kinyomatása előtt. Ennek az emlékezeti csalódásnak a megfejtésére nem tértem ki, mire ugyanaz a beteg ennek hasonló jelentőségü megismétlődését produkálta. Azt vélte, hogy nemrég dolgozatot látott az „agoraphobiáról" egy könyvkereskedés kirakatában s ezt most az összes könyvkiadói katalogusokat átkutatva igyekezett megtalálni. Felvilágosít-

hattam azonban, hogy ez igyekezetének miért kellett sikertelennek maradnia. A agoraphobiáról szóló dolgozat még csak az ő képzeletében volt meg, mint tudattalan szándék s ő maga akarta ezt megírni. Az a becsvágya, hogy ama fiatalember mintájára ily tudományos dolgozattal lépjen tanítványaim körébe, idézte elő úgy az első, mint az ujabbi emlékezeti csalódást. Azután eszébe jutott az is, hogy az a könyvkiadói hirdetés, mely e téves felismerésre alkalmat adott neki, egy „Genesis, das Gesetz der Zeugung" (Genezis, a nemzés törvénye) című munkára vonatkozik. A címnek általa említett megváltozása pedig az én rovásomra volt irandó, mert magam is emlékeztem rá, hogy a könyvcim idézésében valóban elkövettem ezt a pontatlanságot s Ansätze helyett Versuch-ot említettem.

B) Feltett szándékok elfelejtése.

Semmi más jelenségcsoport nem oly alkalmas annak a tételnek bebizonyítására, hogy a figyelem csekély foka magában véve nem elegendő a tév-cselekmény megmagyarázására, mint a feltett szándékok elfelejtése. Egy feltett szándék cselekvésre való impulzus, a melyet az ember már helyeselt, de véghezvitelét alkalmas időpontra halasztotta el. A közbeeső időközben a cselekvésre vivő indokokban beállhat ugyan olyan változás, melynek folytán a szándékot nem hajtjuk végre, de ekkor nem felejtjük ezt el, hanem még egyszer megvizsgáljuk és elejtjük. A szándékok elfelejtését, mely mindennap és mindenféle helyzetben megesik rajtunk, nem az indokok megváltozásával szoktuk magyarázni, hanem rendszerint magyarázat nélkül hagyjuk, vagy lélektani magyarázatát keressük abban a feltevésben, hogy a végrehajtás időpontjában a cselekvéshez szükségeltető figyelem nem állt már rendelkezésre; pedig e figyelem odafordulása elengedhetlen feltétele volt a szándék létrejöttének, tehát annak kialakulásakor készen állt ugyanezen cselekvés számára. Ha a feltett szándékokkal szemben való normális magatartásunkat figyeljük meg, ezt a magyarázási kisérletet önkényesnek kell tartanunk s vissza kell azt utasítanunk. Ha reggel valamit felteszek magamban, amit este akarok végrehajtani, akkor ugylehet, hogy a nap folyamán néhányszor figyelmem ráterelődik. De nem is kell, hogy napközben egyáltalán tudatossá váljék bennem. Mikor a végrehajtás ideje közeledik, hirtelen eszembe jut és arra késztet, hogy a szándékolt cselekvéshez szükséges előkészületeket megtegyem. Ha egy sétára levelet viszek magammal, a melyet még el kell küldenem, akkor ha normális ember vagyok és nem ideges, épenséggel nem kell, hogy folytonosan a kezemben tartsam s közben levélszekrény után kutassak, a melybe bedobhatom, hanem egyszerüen zsebre teszem, nekiindulok az utnak, szabadjára eresztem a gondolataimat s számítok rá, hogy valamelyik legközelebbi levélszekrény majd csak magára vonja a figyelmemet és arra indit, hogy a zsebembe nyúljak s a levelet elővegyem. A feltett szándékkal szemben való normális viselkedés teljesen megegyezik azoknak az egyéneknek kisérletileg

előidézhető magatartásával, akiknek úgynevezett „hosszú lejáratu posthypnotikus szuggesztiót" sugalmaztak a hipnózis állapotában.* Ezt a jelenséget a következőképen szokták leírni: A szuggerált szándék ott szunnyad az illetőben, míg végrehajtásának ideje elérkezik. Ekkor felébred és cselekvésre hajt.

Van az életnek két viszonylata, melyben a laikus is számot ad magának róla, hogy a szándékokat illető elfelejtés épen nem tarthat rá igényt, hogy tovább vissza nem vezethető elemi jelenség gyanánt szerepeljen, hanem följogosít arra, hogy be nem vallott indokokra következtessünk belőle. A szerelmi viszonyra s a katonai szolgálatra gondolok. Ha egy szerelmes elmulasztotta a találkozót, hiába fog hölgyénél azzal mentegetőzni, hogy sajnos egészen megfeledkezett róla. A hölgy múlhatatlanul azt fogja felelni: „Egy évvel ezelőtt nem felejtetted volna el. Csakhogy már nem törődsz velem." Még ha a fentemlített lélektani magyarázathoz folyamodnék is és feledékenységét sok dolgával igyekeznék mentegetni, akkor is csak azt érné el, hogy a hölgy — oly éleslátóvá válva, mint az orvos a pszichoanalizisben — azt felelné: „Milyen különös, hogy azelőtt nem akadt oly sok dolgod, ami visszatartson." Természetesen a hölgy sem az elfelejtés lehetőségét kívánja tagadni; csak azt gondolja s nem minden jog nélkül, hogy a szándékolatlan elfelejtésből körülbelül ugyanúgy bizonyos nemakarásra lehet következtetni, mint a tudatos kifogásokból.

Hasonlóképen a katonai szolgálati viszonyban is elvből nem ismernek el különbséget az elfelejtés következtében való és a szándékos mulasztás között; még pedig joggal. A katonának nem szabad semmiről megfeledkeznie, amit katonai szolgálata megkövetel tőle. Ha mégis megfeledkezik róla, noha e követelmény tudatában van, ez csak úgy történhetik, hogy azon indokokkal, amelyek a katonai kötelességek teljesítésére hajtanák, más, ellenindokok szállnak szembe. Az egyéves önkéntes például, aki a rapportnál azzal mentegetődznék, hogy elfelejtette gombjait kifényesíteni, nem kerüli el büntetését. De ez a büntetés enyhe ahhoz képest, melynek akkor tenné ki magát, ha mulasztása indokait magának s feljebbvalóinak ilyenformán bevallaná: „Ezt a nyomorult bakaszolgálatot ki nem állhatom." Hogy e büntetéstől megkíméljé magát, tehát úgyszólván ökonomikus okokból, az elfelejtést alkalmazza kifogás helyett, vagy ez jön létre kompromisszum gyanánt.

Az asszony szolgálata s a katonai szolgálat megkövetelik, hogy minden a mi velük összefügg, ment legyen a feledéstől s így azt a véleményt keltik, hogy az elfelejtés nem fontos dolgokra vonatkozólag megengedhető, míg fontos dolgoknál annak a jele, hogy úgy kezelték őket, mintha nem volnának fontosak, vagyis nem ismerik el fontosságukat.** A lelki értékelés szempontját itt

* L. Bernheim. Neue Studien über Hypnotismus, Suggestion und Psychotherapie. 1892.

** B. Shaw „Caesar und Cleopatra" című darabjában az Egyptomból távozó Caesar egy darabig azzal a gondolattal vesződik, hogy még valamit akart elintézni, a miről közben megfeledkezett. Végül kiderül, mi-

tényleg nem utasithatjuk el. Oly cselekvéseket, melyeket nagyon fontosaknak tart, senki sem felejt el végrehajtani, ha nem akarja az elmezavar gyanuját vonni magára. Vizsgálódásunk tehát csak többé-kevésbbé mellékes szándékokra terjed ki; teljesen közömbösnek persze semmiféle cselekvési szándékot nem tarthatunk, mert ez esetben nem is határozták volna el.

Mint az előbb felsorolt működés-zavaroknak, úgy az elfelejtés révén való mulasztásoknak magamon tapasztalt eseteit is összegyűjtöttem, igyekeztem azt megmagyarázni és eközben egész általánosságban úgy találtam, hogy ismeretlen s be nem vallott indokok közbeléptére — vagy, amint mondhatjuk *ellenakarásra* voltak visszavezethetők. Ez esetek egy részében a katonai szolgálathoz hasonló helyzetben voltam, t. i. bizonyos kényszer hatása alatt álltam, amely ellen nem sikerült ellenkezésemet egészen leküzdeni, úgy hogy elfelejtéssel tüntettem ellene. Ebbe a sorozatba tartozik például, hogy igen könnyen feledkezem meg arról, hogy születésnapokhoz, jubileumokhoz, esküvőkhöz és kinevezésekhez gratuláljak. Ujra meg ujra megfogadom és mindig inkább meggyőződöm róla, hogy hiába. Most kezdek lemondani erről az igyekezetről s tudatosan igazat adni a tiltakozó indítékoknak. Mielőtt ez az elhatározás végleg megérett bennem, egy barátomnak, ki megkért, hogy az ő nevében is küldjek üdvözlő táviratot egy bizonyos alkalomra, előre megmondtam, hogy mindkettőnk táviratáról meg fogok feledkezni s nincs mit csodálkoznunk azon, hogy e jóslat valóra vált. Fájdalmas élettapasztalatokkal függ ugyanis össze, hogy nem tudok részvétet nyilvánítani oly esetekben, ahol ennek kifejezését szükségkép túlozni kell, mert a megindultságom csekély fokának megfelelő kifejezést nem alkalmazhatom. Mióta felismertem, mily gyakran tartottam mások ily állítólagos rokonszenvét őszintének, lázadozom a részvétnyilvánítások e konvenciója ellen, a melynek társadalmi hasznosságát másrészről elismerem. A haláleseteknél való részvétnyilvánításokkal szemben nem tanusítok ily meghasonlott magatartást; ha elhatározom magam rájuk, nem is mulasztom el őket. Amikor érzésmegnyilvánulásom már nem társadalmi kötelezettség kérdése, akkor kifejezését nem is gátolja a feledés.

Oly felejtés esetéről, melyben egy előzetesen elnyomott szándék mint „ellenakarat" tör keresztül s kellemetlen helyzetet hoz létre, tudósít T. főhadnagy a hadifogságból.

„Téves „elsiklás" a látott felett."

„Egy hadifogolytábor rangidős tisztjét egyik tiszttársa megsérti. A sértett további kellemetlenségek elkerülése végett az egyetlen rendelkezésére álló erőszakos eszközzel akar élni s a sértőt más táborba helyeztetni. Csak több barátja rábeszélésére s benső óhaja

---

feledkezett meg Caesar: arról, hogy Cleopatrától elbucsuzzék! Ezzel a kis vonással azt akarja szemléltetni az iró — egyébként a történeti igazsággal teljes ellentétben — mily keveset törődött Caesar a kis egyptomi királylánnyal. (E. Jones i. m. 488. l.)

ellenére áll el ettől s elhatározza, hogy becsületbeli útra tereli a dolgot, ami azonban sok kellemetlenséggel fog járni.

Ugyanaznap délelőtt neki mint kommandánsnak fel kell olvasnia a tisztek névsorát egy őrző közeg ellenőrzése mellett. Eddig még sohasem hibázott ebben, hiszen már régebben ismerte társait. Ma elsiklik megsértője neve felett, úgy hogy ennek egyedül kell még helyén maradnia, midőn a többiek mind távozhattak, míg a tévedés tisztázódik. A név, mely felett a kommandáns elsiklott, teljes tisztán állt a lap közepén.

Ezt az esetet az egyik szándékos megbántásnak magyarázta, a másik félremagyarázásra alkalmat adó véletlennek. De a tévedés elkövetője később, Freud „Psychopathologiá"-jának megismerése után, helyes ítéletet nyert az esetről.

Szintugy a konvencionális kötelezettség s a be nem vallott belső értékelés szembekerülése adja azon esetek magyarázatát, mikor az ember elfeledkezik oly cselekvésekről, melyeknek elintézését mások javára megígérte. Ilyenkor azután rendszerint úgy áll a dolog, hogy csak az ígérő fél hisz az elfelejtés mulasztás alól felmentő értékében, míg a kérelmező kétségtelenül megtalálja a helyes feleletet: „Nem érdekli a dolog, különben nem felejtette volna el." Vannak emberek, akiket általában feledékenyeknek tartanak s ezt épúgy mentségül fogadják el tőlük, mint a rövidlátónak rövidlátását, ha az utcán nem köszön* Ezek az emberek megfeledkeznek minden kis ígéretről, a melyet tettek, elmulasztják minden megbizás teljesítését, melyet elvállaltak, tehát kis dolgokban megbizhatatlanok s emellett az az igényük, hogy az ily apró bűnöket ne vegyék tőlük rossz néven, azaz ne irják jellemük rovására, hanem szervezeti sajátságuknak tudják be.** Én magam nem tartozom ezek közé és nem volt alkalmam, hogy ilyesfajta egyén cselekvéseit elemezzem s az elfelejtési tárgymegválasztás révén ennek indokait felderítsem. De nem utasíthatom vissza azt a „per analogiam" való következtetést, hogy ilyenkor a másiknak rendkivül

* Az asszonyokat a tudattalan lelki folyamatok iránti finomabb érzékük rendszerint inkább teszi hajlandóvá arra, hogy sértésnek vegyék, ha az utcán nem ismerik meg, tehát nem köszöntik őket, mintsem az igen természetes magyarázatra gondoljanak, hogy a mulasztás elkövetője rövidlátó, vagy gondolataiba merülten, nem vette észre őket. Ők erre azt mondják, bizonyára észrevette volna „ha törődnék velük egy kicsit."

** Ferenczi Sándor közli magáról, hogy ő maga is a „szórakozottak" közé tartozott s ismerőseinek téves cselekményei gyakoriságával és különösségével tünt fel. E „szórakozottság" jelei azonban csaknem teljesen eltüntek, mióta betegek pszichoanalitikus kezelésével foglalkozik s kénytelen lett saját énjének elemzésére is figyelmet fordítani. Ugy véli, hogy az ember lemond a téves cselekvésekről, ha megtanulja, hogy saját felelősségét ily lényegesen kiterjessze. Tehát a szórakozottságot — joggal — oly állapotnak tartja, mely tudattalan komplexumoktól függ s mely pszichoanalizissel gyógyítható. Egy napon azonban az az önszemrehányás bántotta, hogy egy betegnél hibát követett el lélekelemző kutatása közben. Ezen a napon ismét előtünteK összes régi „szórakozottságai". Menet közben többször megbotlott az utcán (a kezelésbeli „botlás"t ábrázolva), otthon felejtette tárcáját, egy krajcárral kevesebbet fizetett a villamoson, nem gombolta be rendesen a ruhadarabjait stb.

nagy mértékben való, be nem vallott lebecsülése az az indok, mely a szervezeti hajlandóságot a maga céljára felhasználja.*

Más esetekben az elfelejtés indokai nem ily könnyen deríthetők fel, s ha megtaláltuk őket, nagyobb megütközést keltenek. Így régebbi években észrevettem magamon, hogy ha sok beteglátogatásom van, sohasem feledkezem meg más vizitről, mint amelyet ingyenbetegnél, vagy kartársnál kellett tennem. E fölötti szégyenkezésemben megszoktam, hogy napközben teendő látogatásaimat már reggel feljegyezzem. Nem tudom, más orvosok hasonló uton hasonló gyakorlatra kényszerültek-e. De ilyen módon sejteni kezdi az ember, mi inditja az u. n. neuraszténiást arra, hogy az orvosnak teendő közléseit a hirhedt „cédulá"-ra feljegyezze. Ebben némileg igaza is van, de a dolog többnyire így folyik le: A beteg különböző panaszait s kérdéseit rendkivül hosszadalmasan előadta. Midőn elkészült, egy pillanatra elhallgat, azután előszedi a cédulát és mentegetőzve mondja: „Felírtam magamnak valamit, mert semmit sem tudok megjegyezni. Rendszerint nincs a cédulán semmi uj. Minden pontot ismétel a beteg s aztán maga feleli: igen, ezt már megkérdeztem. A cédulával valószinüleg csak egyik betegségi tünetét mutatja be, t. i. hogy szándékaiba mily gyakran ártja bele magát ismeretlen indokok zavaró befolyása.

A továbbiakban olyan bajokat érintek, amelyekben az általam ismert egészségesek nagyobb része is szenved, ha bevallom, hogy különösen korábbi években igen könnyen s hosszú időn át megfeledkeztem róla, hogy kölcsönvett könyvet visszaadjak, vagy könnyen esett meg rajtam, hogy fizetéseket elfelejtés révén elhalasztottam. Nemrégiben úgy mentem el a dohánytőzsdéből, ahol a napi szivarvásárlásomat végeztem, hogy a szivarjaimat nem fizettem ki. Teljesen ártatlan mulasztás volt ez, mert az üzletben ismernek, tehát elvárhattam, hogy másnap figyelmeztetnek tartozásomra. De a kis mulasztás, a kisérlet, hogy adósságokat csináljak, bizonyára valamelyes összefüggésben van azokkal a pénzügyi gondokkal, melyek előző nap foglalkoztattak. A pénz és tulajdon kérdésében a legtöbb ugynevezett tisztességes emberben is kimutathatók bizonyos kétséges magatartás nyomai. A csecsemőnek primitiv mohóságát amellyel mindent hatalmába akar keriteni (hogy a szájába vigye) talán általában csak tökéletlenül győzte le a kultura és nevelés.**

---

* E. Jones erre vonatkozólag megjegyzi: Az ellenkezés gyakran általános természetü. Igy egy erősen elfoglalt férfi elfelejti feladni a leveleket, melyeket — némi bosszúságára — felesége rábizott, épugy, mint esetleg „elfelejti" ennek vásárlási megbizásait.

** A téma egységének kedvéért megszakítom itt az alapul vett beosztást s a föntiekhez hozzáfüzöm, hogy pénzdolgokban az emberek emlékezete különös részrehajlást mutat. Olyan emlékezeti csalódások például, hogy az ember már megfizetett valamit, sokszor konokul tartják magukat. Mikor a nyereségvágynak az élet nagy érdekeitől távol, tehát tulajdonképen tréfából, szabad útja nyilik, mint például a kártyajátékban, a legbecsületesebb ember is könnyen téved, emlékezeti és számolási tévedésekbe esik, sőt anélkül, hogy jóformán tudná hogyan, apró csalafintaságokba is keveredik. Az ily szabadságokon alapszik jórészt a játék lélekudító jel-

Attól tartok, minde példákkal már egyenest banálissá váltam. De mégis csak örülök, ha oly dolgokra bukkanok, melyek mindenki előtt ismeretesek s melyeket mindenki egyformán magyaráz, mert célom csak az, hogy a mindennapi jelenségeket összegyüjtsem s tudományosan értékesítsem. Nem látom be, hogy a bölcseség, mely a közönséges élettapasztalat leszürődése, miért ne nyerhetne helyet a tudomány vivmányai közt. A tudományos munka lényeges jellemvonását nem kutatása tárgyainak másfélesége teszi, hanem a tények megállapításának szigorubb módszere s a messze ágazó összefüggések felfedezésére való törekvés.

Némiképen fontos szándékokat illetőleg általában azt találjuk, hogy akkor feledkezünk meg róluk, ha homályos indokok szegülnek ellenük. Még kevésbbé fontos szándékoknál az elfelejtésnek egy másik mechanizmusát deríthetjük fel, t. i. azt, hogy valami ellenáramlat más oldalról vivődik át az illető szándékra, azon a réven, hogy azon más tartalom és ezen szándék tartalma közt felületes eszmetársulás állt elő. Ide tartozik a következő példa: Szeretem a szép itatóspapirost s felteszem magamban, hogy ma délután a Belvárosban ujat szerzek be. De négy egymás után következő napon megfeledkeztem róla, míg végül kutatni kezdem, mi a mulasztás oka. Könnyen megtalálom, amidőn eszembe jut, hogy én az itatóspapirost „Löschpapier"-nak irom ugyan, de „Fliesspapier"-nak szoktam mondani. „Fliess" pedig egy berlini barátom neve, aki ugyanazokban a napokban kínzó, aggódó gondolatokra adott okot. Ettől a gondolattól nem tudtam szabadulni, de az elháritására való igyekvés (l... l.) mégis megnyilvánul, amennyiben az egybehangzás alapján egy közömbös s ezért kevésbbé ellentálló szándékra vivődik át.

Közvetlen ellenakarás és távolabbi indokolás együttműködtek a halogatás következő esetében: A „Grenzfragen des Nerven und Seelenlebens" sorozata számára rövid értekezést irtam az álomról, mely összefoglalja „Az álomfejtésről" szóló könyvem tartalmát. A Bergmann cég Wiesbadenből elküldi a korrekturát és azonnali elintézést kér, mert a füzetet még karácsony előtt ki akarja adni. Én a korrekturát még az éjjel elkészitem s iróasztalomra teszem, hogy másnap reggel magammal vigyem. Reggel

---

lege. Azt a közmondást, hogy a játék az ember jellemét tárja fel, elfogadhatjuk, ha hozzátesszük: elnyomott jellemét. — Ha fizetőpincéreknél előfordulhatnak még szándékolatlan számolási hibák, nyilván ugyanaz a magyarázatuk. — A kereskedő világban sokszor figyelhető meg, hogy az emberek lehetőleg halasztják a pénzkiadásokat, számlák kifizetését stb., akkor is, amidőn az nem hoz nyereséget, hanem csak lélektanilag magyarázható, mint a pénztől való megválás elleni tiltakozás megnyilvánulása. — Brill erről epigrammai éllel jegyzi meg: „Hamarabb veszitünk el olyan levelet, mely számlát, mint olyat, amely csekket tartalmaz." — A legintimebb s legkevésbbé felderített rezdülésekkel függ össze, hogy különösen asszonyok nem nagyon szivesen fizetik az orvosi honoráriumot. Rendszerint otthon felejtették a pénztárcájukat s igy nem tudnak a rendelő órában fizetni, azután pedig rendszerint elfelejtik, hogy hazulról elküldjék a honoráriumot s igy elérik, hogy ingyen — „a szép szemükért" kezelték őket. Ugyszólván a megjelenésük szépségével fizetnek.

megfeledkezem róla s csak akkor jut eszembe, mikor délután a keresztkötéses csomagot íróasztalomon megpillantom. Ugyancsak megfeledkezem a korrekturáról délután, este és másnap reggel, míg végre nekiszánom magamat s a második nap délutánján levélszekrénybe dobom a korrekturaíveket, csodálkozva, hogy mi lehet e késedelmeskedés oka. Nyilván nem akartam a csomagot elküldeni, de nem jutok rá, miért. Ugyanezen sétámon azonban bemegyek bécsi kiadómhoz, akinél az álomról szóló könyvem is megjelent, megrendelést teszek nála s aztán, mintegy hirtelen ötlet sugallatára, azt mondom neki: „Tudja, hogy még egy könyvet írtam az „Álom"-ról? — De már ezt kikérném magamnak. — „Legyen nyugodt, csak rövid értekezés a Löwenfeld-Kurella féle gyüjtemény számára." De a dolog mégsem volt inyére, az az aggodalma volt, hogy a kis értekezés csökkenteni fogja a nagy könyv keletét. Én ellentmondtam neki s végül megkérdeztem: „Ha előzőleg Önhöz fordultam volna, tiltakozott volna az értekezés közzététele ellen?" — „Nem, azt semmiesetre." Magam is azt hiszem, hogy egész jogosan cselekedtem s nem tettem mást, mint ami általános szokás; de bizonyosra veszem, hogy a kiadóm nyilvánította aggodalomhoz hasonló érzés volt oka késlekedésemnek a korrektura elküldésében. Ez az aggodalom egy régebbi alkalomra nyúlik vissza, amidőn egy más kiadó nehézségeket támasztott, mikor én, mint ez elkerülhetetlen, néhány oldalra terjedő szöveget egy régebbi, más kiadónál megjelent, a cerebrális gyermekbénulást tárgyaló dolgozatomból változatlanul átvettem ugyanezen tárgyról szóló értekezésembe, mely a Nothnagel kézikönyvében jelent meg. Itt sem ismerhettem azonban el a kifogás jogosultságát; első kiadómat (ki az „Álomfejtés"-vel azonos) akkor is becsületesen értesítettem szándékomról. De ha még messzebb követem vissza ez emléksorozatot, akkor egy még régebbi esetre bukkanok, amelyben valóban megsértettem a könyvkiadás terén tekintetbe veendő tulajdonjogot. Egy franciából való fordításról volt szó s én megjegyzéseket füztem a fordított szöveghez, anélkül, hogy ehhez a szerző engedelmét kikértem volna s néhány évvel azután okom volt arra a feltevésre, hogy a szerző rossz néven vette ezt az önkényességemet.

Van egy közmondás, mely elárulja azt a népben élő tudatot, hogy a szándékok elfelejtése nem véletlen. „Amit az ember egyszer elfelejtett megtenni, azt még sokszor elfelejti."

Sőt az ember néha nem utasíthatja vissza azt a benyomást, hogy az emberek mindazt, amit az elfelejtésről s a téves cselekvésekről egyáltalán mondani lehet, úgyis, mint magától értődő dolgot tudják. Elég csodálatos, hogy mégis szükség van rá, hogy ily jól ismert tényeket tudatukba hozzunk. Hányszor hallottam már, amint valaki azt mondta: Ne bízd ezt rám, úgyis el fogom felejteni. E jóslás teljesedése azután bizonyára cseppet sem rejtélyes. Az, aki igy beszél, érezte magában a szándékot, hogy a megbízást ne teljesítse, csak nem akarta ezt bevallani.

A szándékok elfelejtésére különben élénk világot vet az a jelenség, melyet „hamis szándékok"-nak nevezhetnénk. Egyszer

megígértem egy fiatal szerzőnek, hogy ismertetést írok kis munkájáról, de belső, magam előtt ismert ellenállások folytán folyton halogattam ezt, míg egyszer az ő sürgetése arra az ígéretre birt, hogy még az este elkészítem. Meg is volt a komoly szándékom, hogy ezt megtegyem, de közben megfeledkeztem róla, hogy egy halaszthatatlan orvosi szakvélemény elkészítése volt már arra az estémre kitüzve. Miután igy felismertem szándékom hamis voltát, letettem a belső ellenállásom elleni küzdelemről s visszavontam ígéretemet a szerzővel szemben.

VIII.

A balfogás.

Meringer és Mayer említett munkájából kiemelem még a következő helyet: (98. l.)

„A beszédhibák nem állanak egészen egymagukban. Megfelelnek azoknak a hibáknak, melyek az ember más működéseinél elég gyakran fordulnak elő s melyeket meglehetős balgán „feledékenységeknek" neveznek.". Ime épenséggel nem én vagyok az első, aki a mindennapi élet csekély működészavarai mögött értelmet s szándékot sejtek.*

Ha a beszédnél, mint mozgási működésnél előforduló hibákkal szemben jogosult volt ez a felfogás, akkor igen közelfekvő, hogy egyéb mozgási működéseink kisiklásainál is ugyanazt várhatjuk. Ez eseteket két csoportba osztottam, mindazokat az eseteket, amelyekben ugy látszik a téves eredmény, vagyis az eredeti szándékról való lesiklás a lényeges, balfogásoknak, a többieket, amelyekben inkább az egész cselekvés célszerütlensége a feltünő „tüneti- és véletlen cselekvés"-nek nevezem. A különválasztást azonban itt sem lehet tisztán keresztülvinni; arra a belátásra kell jutnunk, hogy ez értekezésben alkalmazott összes beosztások csak a leírás szempontjából jelentősek, de ellentmondásban állanak e jelenségcsoport belső egységével.

A „balfogás" lélektani megértését nyilván nem nagyon mozditja elő, ha az ataxia, és különösen a kortikalis ataxia fogalma alá soroljuk. Kíséreljük meg inkább az egyes példákat mindenkori feltételeikre visszavezetni. Ehhez megint önmegfigyeléseket fogok felhasználni, amikre azonban e tekintetben nincs nagyon gyakran alkalmam.

a) Régebbi években, mikor még gyakrabban kerestem fel betegeimet lakásukon, mint jelenleg, többször megesett, hogy az elé az ajtó elé érve, melynél becsengetnem vagy kopogtatnom kellett volna, saját lakásom kulcsát huztam elő a zsebemből, hogy azután — szinte szégyenkezve — tegyem ujra zsebre. Ha összeállitom, mely betegeknél történt ez meg, azt kell feltennem, hogy ez a tévedés — a kulcs előszedése a csengetés helyett, — hódolatot jelentett azon ház iránt, ahol ez a tévedés velem megesett. Körülbelül annak

* Meringer-nek egy későbbi közleményéből láttam azután, menynyire felismertem ezt a szerzőt, midőn ily mély megértést tételeztem fel nála.

a gondolatnak felelt meg „mintha otthon lennék", t. i. csak ott történt ez meg velem, ahol a beteget megszerettem. (Saját lakásom ajtaján természetesen sohasem csengettem.)

A tévcselekvés tehát képletes kifejezése volt egy gondolatnak, mely tulajdonképen mégsem volt komoly, vagyis tudatos elismerésre szánt gondolat, mert hisz az idegorvos valójában nagyon jól tudja, hogy a beteg csak addig ragaszkodik hozzá, amig még segítséget vár tőle s hogy ő maga is csak a lelki segítés kedvéért engedi meg, hogy túlzottabban meleg érdeklődés lakozzék benne betegei iránt.

Hogy a kulcsok ily jelentősen téves használata távolról sem csak az én különösségem, az mások hasonló önmegfigyelésének nagy számából világlik ki.

Az én tapasztalataimnak csaknem azonos megismétlődését irja le A. Maeder (Contrib. à la psychopathologie de la vie quotidienne, Arch. de Psychol. VI., 1906.); „Mindenkivel megesett már, hogy a kulcscsomóját szedte elő egy igen kedves barátja ajtajában. Ez késedelmet okoz — mert mégis csak csengetni kell, de bizonyítéka annak, hogy az ember úgy érzi, vagy úgy szeretné érezni magát e barátjánál, mint otthon."

E. Jones (i. m. 500) „A kulcsok használata az ily esetek bő forrása, amire két példát hozok fel. Ha valami fontos otthoni munkámat meg kell szakitanom, hogy mindennapos dolgot végezzek a kórházban, igen könnyen megesik, hogy iróasztalom kulcsával próbálom kinyitni a laboratoriumom ajtaját; noha a két kulcs épenséggel nem hasonló. A tévedés öntudatlan megnyilvánulása annak, hol szeretnék lenni.

Néhány éve alárendelt helyzetben dolgoztam egy intézetben, amelynek főkapuja zárva volt, úgy hogy csengetni kellett, hogy bebocsássanak. Több ízben komolyan erőlködtem, hogy a lakáskulcsommal nyissam ki. Az állandó munkatársak mindegyikének megvolt a maga kulcsa, hogy ne kelljen a kapunál várakoznia. Természetesen azt az óhajt fejezte ki, bár hasonló helyzetben volnék s egész „otthonos" lennék ott."

Hasonló esetet közöl dr. Hans Sachs (Wien): Mindig két kulcsot hordok magamnál, amelyek közül egyik az irodám, másik a lakásom ajtaját nyitja. A két kulcs épenséggel nem könnyen cserélhető fel, minthogy az irodakulcs legalább háromszor akkora, mint a lakáskulcs. Azonfelül az előbbit a nadrágzsebben, az utóbbit a mellényzsebben hordom. Mégis többször megtörtént, hogy az ajtó előtt állva észrevettem, hogy a lépcsőházban a nem odaillő kulcsot készítettem elő. Elhatároztam, hogy statisztikai összehasonlitást csinálok a tévedésekről; hiszen minthogy naponta körülbelül egyforma lelkiállapotban állok a két ajtó előtt, a két kulcs összecserélésében is — ha ezt lelki okok determinálták — valami rendszeres irányzatnak kellett mutatkoznia. A megfigyelés azután azt mutatta, hogy rendszerint a lakáskulcsot vettem ki az irodaajtó előtt, csak egyetlen esetben történt a fordítottja: fáradtan értem haza, ahol tudtam, vendég vár rám. Az ajtót először a persze hogy túlságos nagy irodakulcscsal próbáltam kinyitni.

b) Egy bizonyos házban, amelynek második emeletén hat év óta naponta kétszer várok meghatározott órában a bebocsáttatásra, ezalatt a hosszu idő alatt (rövid időközben) csak kétszer esett meg velem, hogy egy emelettel feljebb mentem, tehát „messzire mentem" (sich versteigen, „v e r s t i e g e n"). Egyik alkalommal becsvágyó álmodozásba merültem, amely „magasabbra s mind magasabbra" vitt. Eközben még csak meg se hallottam, hogy a kérdéses ajtó kinyilt, amidőn a harmadik emelet első lépcsőfokára hágtam. A másik esetben szintén „gondolatokba merülve" mentem túl a célon; midőn aztán tévedésemet észrevéve visszafordultam s a rajtam urrá lett fantáziát röptében elkapni próbáltam, ugy találtam, hogy irásaimnak (képzelt) birálata felett hoszankodom, amelyben azt a szemrehányást kapom, hogy mindig „túlmesszire megyek"; a kritikába ezek után azt a kevéssé hizelgő kifejezést kellett beleilleszteném magam felől, hogy kalandos és „messzire kalandozó" vagyok.

c) Iróasztalomon évek hosszú sora óta ott fekszik egymás mellett egy reflexkalapács és egy hangvilla. Egyszer a rendelőórám befejeztével elsietek, mert egy bizonyos vonatot el akarok érni; világos nappal a reflexkalapács helyett a hangvillát teszem zsebre s a kabátom zsebét lehúzó tárgy nehézsége figyelmeztet balfogásomra. Aki az ilyen kis eseteken nem szokott eltünődni, a tévedést kétségkivül a nagy sietséggel fogja magyarázni és mentegetni. Én mégis helyesebbnek láttam föltenni magamnak a kérdést, tulajdonképen miért vettem magamhoz a hangvillát a reflexkalapács helyett. A sietősség épenúgy lehetett volna indok arra, hogy a cselekvést helyesen hajtsam végre, hogy aztán ne veszítsek időt a helyrehozásával. Ki nyúlt vajjon utoljára a hangvilla után? Ez a kérdés tolul fel bennem. Egy i d i o t a gyermek volt az néhány nap előtt, akinél az érzéki benyomásokra való figyelőképességet vizsgáltam meg, és akinek a hangvilla annyira megtetszett, hogy alig tudtam tőle elvenni. Azt akarná kifejezni tehát e cselekvésem, hogy idiota vagyok? Ugy látszik igen, mert a kalapácshoz, a „Hammer" szóhoz kapcsolódó első ötletem a héber „C h a m e r" (szamár).

De mit jelentsen ez a szidalom? Itt a helyzet adja a dolog kulcsát. Konziliumra sietek egy környékbeli helyre, egy beteghez, ki a levélben közölt kórtörténet szerint hónapokkal ezelőtt lezuhant az erkélyről és azóta nem tud járni. Az orvos, kit elhivott, azt irja, hogy e körülmény dacára nem tudja, hogy hátgerincsérülés vagy traumás neurózis, hisztéria, van-e jelen. E kérdésben kell épen döntenem. Itt tehát helyénvaló lenne a figyelmeztetés, hogy a differenciális diagnózis ily kényes esetében különösen óvatos legyek. A kollégák úgy is ugy vélekednek, hogy mi nagyon könynyelmüen szoktunk hisztériát megállapítani, amikor komolyabb bajokról van szó. De ez még nem igazolná a szidalmazást. Igaz, még azt is hozzá kell tennem, hogy ugyanabban a kis helységben, ahova most indulok, néhány évvel ezelőtt egy fiatalembert vizsgáltam meg, aki nagy lelki megrázkódás átélése óta nem tudott rendesen járni. Akkor hisztériára szólt a diagnózisom s később lelki ke-

zelésbe vettem a beteget. Azután kiderült, hogy diagnózisom nem volt helytelen, de helyes sem volt. A beteg tüneteinek egész sora hisztériából származott s ezek a kezelés alatt hamarosan tünedeztek is. De ezek mögött aztán feltűnt egy az én módszerem számára hozzáférhetetlen maradék, amely csak „sokszigetü keményedéssel" volt magyarázható. Azoknak, akik a beteget utánam látták, könnyü volt már az organikus megbetegedés felismerése, én aligha cselekedhettem és ítélhettem volna máskép; de a benyomás mégis az volt, hogy sulyos tévedést követtem el, s a gyógyulást, melyet kilátásba helyeztem a betegnek, természetesen nem lehetett elérni. Az a téves mozdulat tehát, hogy a kalapács helyett a hangvilla után nyultam, szavakban körülbelül így volna lefordítandó: Te buta, te szamár, most szedd össze magad, nehogy megint hisztériát állapíts meg oly esetben, ahol gyógyíthatatlan betegség van jelen, mint akkoriban évek előtt annál a szegény embernél ugyanabban a helységben. S e kis elemzés szerencséjére, de az én hangulatomnak nem nagy örömére, ugyanez a beteg súlyos spastikus bénulással járt rendelőórámon néhány nappal ezelőtt, egy nappal később, mint az idióta gyermek. Észrevehetjük, hogy ebben az esetben az önkritika hangja az, ami a téves cselekményben megnyilvánul. Az ily önvádnak a balfogás különösen alkalmas kifejezője. A balfogás (mozdulat) itt azt a „balfogást" ábrázolhatja, melyet másutt követünk el.

d) Természetesen a balfogás még egész sor más, homályos szándékot is szolgálhat. Ime erre egy példa: Igen ritkán fordul elő, hogy valamit összetörjek. Nem vagyok különösen ügyes, de idegizomkészülékem anatomiai épsége folytán nyilvánvalólag nincsenek meg bennem az ily kellemetlen következménnyel járó ügyetlen mozdulatoknak előfeltételei. Nem tudnék tehát oly tárgyat a házamban, amelyet valaha összetörtem volna. Dolgozószobám szűk voltánál fogva gyakran voltam kénytelen, a legkényelmetlenebb helyzetekben ide-odarakosgatni egy csomó antik agyag- és kőfigurát, melyekből egy kis gyüjteményem van, úgy hogy aki látta, aggódott, hogy valamit ledobok s összetörök. De ez sohasem történt meg. Miért dobtam hát egyszer le egyszerü tintatartóm márványfedelét, úgy, hogy az eltört?

Tintatartóm untersbergi márványlapból készült, ennek kivájt mélyedését foglalja el a kis tintásüveg; ennek ugyanilyen márványból készült, gombban végződő fedele van. E tintatartó mögött egy csomó bronzszobrocska és terrakottafigura van körben felállítva. Íráshoz készülve ülök asztalomhoz s a tollszárat tartó kezemmel különösen ügyetlen, lendülő mozdulatot teszek s így a tintatartó fedelét, mely már az íróasztalon volt, a földre lököm.

A dolog magyarázata könnyen megtalálható. Néhány órával előbb nővérem volt a szobámban, hogy megnézze néhány uj beszerzésemet. Nagyon tetszettek neki s megjegyezte: „Most igazán szép az íróasztalod, csak ez a tintatartó nem illik rá. Szebbet kell kapnod." Én kikísértem nővéremet és csak órák mulva tértem vissza. Akkor azonban, úgy látszik, végrehajtottam az elítélt tintatartó kivégzését. Azt következtettem-e vajjon nővérem szavai-

ból, hogy szándékában van a legközelebbi ünnepélyes alkalommal szebb tintatartóval megajándékozni s azért törtem össze a nem tetsző régit, hogy őt jelzett szándékának megvalósítására késztessem? Ha így áll a dolog, akkor a mozdulat, mellyel a tintatartófedelet földre sodortam, csak látszólag volt ügyetlen, a valóságban rendkivül ügyes és céltudatos volt és igen jól tudta megkímélni a közelben fekvő értékesebb tárgyakat.

Én valóban azt hiszem, hogy a látszólag véletlen, ügyetlen mozdulatok egész sorát ilyen szempontból kell megítélnünk. Igaz, hogy ezek valami erőszakos, rándúló, hajító, mintegy spastikus-ataktikus jelleget mutatnak, de kifejezett szándék uralma nyilvánul meg bennük és oly biztonsággal találnak célba, amellyel a tudatosan szándékos mozdulatok nem mindig dicsekedhetnek. Különben ugyenezen két jellegnek, az erőszakosságnak ugy, mint a biztosságnak dolgában e balfogások megegyeznek a hisztériás neurózis mozgási megnyilvánulásaival és részben a szonnambulizmus mozgási teljesitményeivel is, ami nyilván itt is, ott is, az innervációs folyamatnak azonos, előttünk ismeretlen módosulására utal.

Lou Andreas-Salomé asszony alább közölt önmegfigyelése is meggyőzően mutatja be, hogy egy konokul visszatérő „ügyetlenség" mily ügyesen szegődik be nem vallott célzatok szolgálatába.

„Épen attól az időtől kezdve, hogy a tej ritkaság és drága lett, állandó boszúságomra és ijedségemre minduntalan megesett velem, hogy kifuttattam a tejet. Hiába igyekeztem ezt elkerülni, noha épen nem mondhatnám, hogy máskülönben szórakozottan vagy figyelmetlenül viselkedtem volna. Erre inkább lett volna okom kedves fehér terrier-kutyám kimulása után (amely épannyi jogosultsággal viselte a „Barát" — oroszul: Drujok — nevet, mint ember valaha). De — ime! — azóta sohasem futott ki még csak egy cseppecske tej sem. A legközelebbi gondolatom erről az volt: „Milyen jó ez, hiszen a tüzhely lapjára, vagy földre ömlő cseppeket most semmi módon nem használhatnók fel." S egyszersmind megjelent előttem „Barát"-om, amint feszülten figyelte a főzési műveletet: fejét kicsit oldalt hajtva s farkát csóválva, előre várakozón bizakodó reménységgel várta a bekövetkező nagyszerü balesetet. Ezzel természetesen világossá lett előttem minden és az is: hogy a kis állat még kedvesebb volt nekem, mint ahogy azt magam is tudtam."

Az utóbbi évek folyamán, amióta gyüjtöm az ilyen megfigyeléseket, még egynéhányszor megtörtént velem, hogy némileg értékes tárgyakat leejtettem, vagy eltörtem, de ez esetek megvizsgálása meggyőzött arról, hogy ez sohasem volt a véletlen műve vagy szándékolatlan ügyetlenségem eredménye. Igy például egy reggel, mikor fürdőkosztümben, szalmapapucsban mentem egy szobán keresztül, hirtelen ösztönzésnek engedve, egyik papucsomat a lábamról a falnak röpitettem, ugy, hogy egy szép kis márvány Vénuszt vert le az állványáról. Miközben a szobrocska darabokra tört, én minden megindultság nélkül szavaltam Busch verseit:

„Ach die Venus ist perdü —
Klickeradoms! — von Medici!"

Ez a bolondos viselkedés és a nyugalom, mellyel a kárt szemléltem, az akkori helyzetben leli magyarázatát. Súlyos betegünk volt a családban, akinek meggyógyulásán titokban már kétségbeestem. Azon a reggelen nagy javulásról kaptam hírt; tudom, hogy azt mondtam magamban: hát mégis életben marad. Tehát a rombolási düh, mely egy pillanatra fellobbant bennem, a sors iránti hálás érzésem kifejezésére szolgált és módját ejtette, hogy „áldozatot" mutassak be, mintha csak fogadalmat tettem volna, hogy ha betegünk meggyógyul, valami értékes dolgot hozok áldozatul. Hogy ez áldozat tárgyául épen a Medici Vénuszt választottam ki, ez bizonyára csak udvarias hódolást jelentett a lábadozó nő iránt; de megfoghatatlan előttem ez esetben is, hogy oly hirtelen elhatározással, oly ügyesen céloztam és nem érintettem egyet sem a közelben levő többi tárgy közül.

Egy másik eltörés, amelynek eszközéül viszont a kezemből kirepülő tollszárat használtam fel, szintén áldozatnak, ez esetben azonban e n g e s z t e l ő á l d o z a t n a k a jelentőségével bírt. Egyszer abban tetszelegtem magamnak, hogy egy hűséges és érdemes barátomnak szemrehányást tettem, melynek nem volt semmi egyéb alapja, mint hogy tudattalanának bizonyos áruló jeleiből következtetéseket vontam le. Ő rossznéven vette a dolgot és levelet írt nekem, amelyben felkért, ne kezeljem barátaimat pszichoanalitikus módon. Igazat kellett adnom neki s levélbeli válaszomban kiengszteltem őt. E levél írása közben legujabb beszerzésem, egy gyönyörű mázas egyptomi szobrocska, ott állt előttem az íróasztalon. Ezt törtem össze a fentebb leírt módon s aztán rögtön tisztában voltam vele, hogy ezt a bajt azért okoztam, hogy egy nagyobbat hárítsak el vele. Szerencsére mindkettőt — a barátságot is, a figurát is, úgy meg lehetett ragasztani, hogy a repedés nem látszik rajta.

Egy harmadik eltörésnek, melyet elkövettem, kevésbbé komoly a háttere; ez csak leplezett „kivégzés" (exekució) volt, hogy Th. V i s c h e r („Auch einer") kifejezésével éljek; oly tárgy elpusztítása, amely már elvesztette tetszésemet. Egy ideig ezüstfogantyus bottal jártam; mikor egyszer a vékony ezüstlemez hibámon kívül megsérült, rosszul javították ki. Röviddel ezután arra használtam a bot kampóját, hogy jókedvemben az egyik kis gyermekem lába után horgásszak. Eközben a bot természetesen kettétört s én megszabadultam tőle.

Az a közöny, amellyel az ember mindez esetekben az okozott kárt fogadja, nyilván bizonyítékául vehető annak, hogy a cselekvést tudattalan szándék mozgatta.

Alkalomadtán még ily csekély cselekmény okainak kutatása is, mint egy tárgy összetörése, olyan összefüggésekre vezet, melyek mélyen belenyúlnak az ember múltjába s ezenfelül jelen helyzetéhez is kapcsolódnak. Erre szolgáltat példát L. J e k e l s következő analízise: (Internationale Zeitschrift f. Psychoanalyse I. 1913.)

„Egy orvos igen csinos, noha nem nagyértékű cserép virágvázának van birtokában. Ezt annakidején sok egyéb, részben értékes tárggyal egyetemben egy (férjezett) nőbetege ajándékozta volt neki. Mikor a betegnél a pszichózis nyilvánvaló lett, az összes ajándékokat visszaadta az asszony hozzátartozóinak, kivéve ezt az egyetlen, sokkal csekélyebb értékű vázát, amelytől nem tudott megválni, állítólag szépsége miatt.

De a váza megtartása bizonyos lelki küzdelmébe került a különben annyira skrupulózus embernek, minthogy cselekedete helytelen voltának teljes tudatában volt és csak azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy a vázának tulajdonképen nincs pénzértéke, hogy nehéz volna becsomagolni stb.

Mikor azután néhány hónappal később azon volt, hogy e beteg kezeléséért járó honoráriumnak a hozzátartozók részéről el nem ismert hátralékát ügyvéddel hajtatja be, ismét jelentkeztek önvádjai; futólag az az aggodalom is elfogta, hogy a hozzátartozók felfedezhetnék a vélt „sikkasztást" és a perben ellene felhasználhatnák, büntető eljárást indíthatnának ellene.

Különösen az első momentum hatott rá egy ideig oly erősen, hogy már arra is gondolt, lemond körülbelül százszorta nagyobb követeléséről — mintegy kárpótlásul a visszatartott tárgyért —, de hamarosan legyőzte ezt a gondolatot s képtelennek mondva azt, elvetette.

Ebben a hangulatában esik meg vele mármost, hogy, noha különben rendkivül ritkán tör el valamit és izomrendszerén jól uralkodik, a vázát, miközben friss vizet tölt belé, különösen „ügyetlen", a végzett cselekvéssel szervesen össze sem függő mozdulattal az asztalról ledobja, úgy hogy ez öt vagy hat nagyobb darabra törik. S ez akkor történt, mikor előző este, bár hosszas habozás után, de elhatározta, hogy épen ezt a vázát fogja virágokkal telve az ebédlő-asztalra helyezni meghivott vendégei elé; épen az eltörés előtti pillanatban gondolt a vázára, nyugtalanító érzése volt nélküle a szobájában s sajátkezüleg hozta át a másik szobából.

Mikor aztán első megdöbbenéséből magához térve, a darabokat összeszedte s egymáshoz illesztve őket, épen azt állapítja meg, hogy a vázát még majdnem hiánytalanul lehet összeállítani, ekkor — a két vagy három legnagyobb darab kihull a kezéből, ezernyi apró cseréppé zúzódik s velük elvész minden remény is, hogy a vázát még megtarthassa.

E tévcselekménynek, kétségtelenül megvolt az az aktuális célzata, hogy az orvosnak követelése érvényesítését lehetővé tegye; hiszen eltette az útból azt a tárgyat, amelyet visszatartott volt s amely őt bizonyos mértékig akadályozta abban, hogy jogos igényét érvényesítse.

De e közvetlen indokoltságán kivül e cselekvésnek még további, hasonlíthatlanul mélyebb és fontosabb, s z i m b o l i k u s indokoltsága is van, amelyet a pszichoanalitikus rögtön átlát, hiszen a váza kétségtelenül a nőiség szimboluma.

E kis történet hőse tragikus módon vesztette el szép, fiatal és

forrón szeretett feleségét s ennek halála után neurózisba esett, melynek az alaptonusa az volt, hogy e szerencsétlenségnek ő az oka. („Eltört egy szép vázát.")

Nem is tudott többé nővel benső viszonyba jutni és idegenkedett a házasságtól vagy tartós szerelmi viszonytól, amelyet tudattalanja hűtlenségnek ítélt meghalt feleségével szemben, tudata pedig azzal racionalizált, hogy ő szerencsétlenséget hoz a nőkre, valaki megint öngyilkos lehetne ő miatta, stb. (Így persze a vázát sem tarthatta meg örökre.)

Erős libidója mellett mármost nincs mit csodálkozni, hogy a legmegfelelőbbnek tartotta a férjes asszonyokkal való futó viszonyokat. (Tehát megtartja a más vázáját.)

E szimbolikának érdekes megerősítését adja a következő két mozzanat: neurózisa miatt pszichoanalitikus kezelésnek veti alá magát.

Azon ülés folyamán amelyen az „agyag" váza eltörését elmesélte, később megint csak visszatért az asszonyokhoz való viszonyára és azt mondta, hogy egész hihetetlenül nagy igényei vannak velük szemben; így például „földöntúli szépséget" követel meg tőlük. Ez igen világos kiemelése annak, hogy még mindig (elhúnyt, tehát „földöntúli") feleségén csüng és nem akar tudni a „földi szépség"-ről; ezért törte össze az agyagból (földből) való vázát.

És épen abban az időben, midőn az indulatáttétel hatása alatt azt az álmot szőtte, hogy orvosa lányát veszi feleségül, akkor az orvosnak egy — vázát adott ajándékba, mintegy célzásképen, hogy milyen irányban várna viszonzást.

E tévcselekvés szimbólikus jelentősége valószínűleg sokféle változatot mutathat fel; például, hogy a vázát nem akarja megtölteni, stb.

De érdekesebbnek tartom azt a megfontolást, hogy ez esetben a több, legalább is két, valószínűleg a tudattalanból a tudatelőttesből külön-külön is ható-motivumnak fenforgása a tévcselekmény megismétlésében — előbb lelökte, aztán leejtette a vázát — tükröződik."

e) A tárgyak elejtése, feldöntése, eltörése úgylátszik igen gyakran szolgál tudattalan gondolatsorok kifejezéséül, amint azt alkalomadtán a lélekelemzéssel bebizonyíthatjuk, de még gyakrabban a népies, babonás vagy tréfás magyarázatok segítségével találhatunk ki. Ismeretes, milyen jelentőséget tulajdonít a néphit a só kiöntésének, borospohár feldöntésének, a leesett kés padlóbafuródásnak, stb. Hogy e babonás magyarázatok menynyiben érdemlik meg, hogy tekintetbe vegyük őket, arra később fogok visszatérni; itt csak azt akarom megjegyezni, hogy az egyes ügyetlenségi cselekvéseknek épenséggel nincs állandó jelentésük, hanem a körülményekhez képest más-más szándékot fejezhetnek ki.

Egy időben házamban szokatlanul sok üveg- és porcellánedény tört el; én magam is kivettem a részemet a kártevésből. De e kis lelki endémiának könnyen felelhető magyarázata volt;

mindez a legidősebb lányom esküvője előtti napokban történt. Ilyen ünnepségek alkalmával régi időben szándékosan törtek el valami edényt és szerencsét kívánó szót mondtak hozzá. E szokás valószínűleg az áldozat jelentőségével bírt s ezenfelül más, szimbólikus értelme is lehetett.

Mikor cselédek törékeny tárgyakat elejtenek és elpusztítanak, akkor aligha lesz az az első gondolatunk, hogy ennek lélektani magyarázatát keressük, pedig nem valószínűtlen, hogy a rejtett indokok ebben is közrejátszanak. Semmi sem oly idegen a műveletlen embernek, mint a művészet s a műtárgy megbecsülése. Valami fojtott ellenségesség tölti el szolgálóinkat az ily tárgyakkal szemben, különösen akkor, ha az ilyen tárgyak, melyeknek értékességét felfogni képtelenek, még hozzá fokozott munkát is adnak nekik. Ellenben ugyanilyen alacsony származású és műveltségi fokon álló emberek gyakran igen nagy ügyességet és megbízhatóságot tanúsítanak tudományos intézetekben kényes tárgyak kezelése körül, ha gazdájukkal már azonosították és az intézet fontos személyzetéhez tartozónak érzik magukat.

Közlöm itt egy fiatal technikus elbeszélését, mely igen jól megvilágítja valamely tárgy elrontásának mechanizmusát.

„Nemrégiben több kollégámmal az egyetem laboratoriumában egy sorozat bonyolult rugalmassági kísérletet hajtottunk végre; ezt a munkát önként vállaltuk volt magunkra, de több időnket vette igénybe, mint amennyire számítottunk. Mikor egy napon F. kollégámmal együtt ismét a laboratoriumba mentünk, ő arról beszélt, mily kellemetlen neki ép ma annyi időt vesztegetni itt, mikor otthon annyi más dolga volna; én kénytelen voltam neki igazat adni s félig tréfásan hozzátettem még, a múlt hét egy eseményére célozva: „Remélhetőleg megint felmondja a gép a szolgálatot, úgy hogy abbahagyhatjuk a munkát és hamarabb mehetünk haza."

A munkamegosztásnál úgy adódik a dolog, hogy F. kollégám kormányozza a sajtó szelepét, azaz hogy neki kell a nyomást adó folyadékot a szelep óvatos kinyitásával lassan a hydraulikus sajtó cilinderébe beleengedni; a kísérlet vezetője a manométer mellett áll s ha a nyomás a kellő fokot elérte, hangosan odakiált: Állj! Erre a vezényszóra F. megragadja a szelepet s teljes erejével — balra fordítja. (Az összes szelepek kivétel nélkül jobb felé záródnak.) Ez által az akkumulator teljes nyomása hirtelen hatályba lép a sajtóban, amire a csővezeték nincs berendezve, úgy hogy az egyik cső rögtön megreped — ami egész jelentéktelen sérülése ugyan a gépnek, de minket mégis arra kényszerít, hogy a munkát aznap abbahagyjuk és hazamenjünk.

Jellemző külömben, hogy pár nappal később, mikor a balesetről beszélgettünk, F. barátom sehogyse akart az én fentidézett, egész határozottan emlékezetemben maradt megjegyzésemre visszaemlékezni."

Ha valaki elesik, megbotlik, elcsúszik, ez sem mindig kizárólag a motorikus cselekvés véletlen meghibbanásából magyarázandó. Már e kifejezések szószerinti kétértelmüsége is ráutal

azoknak a lappangó fantáziáknak a milyenségére, amelyek a test egyensúlyának ilyen feladásában nyilvánulnak meg. Emlékszem asszonyok és lányok könnyebb ideges megbetegedésének számos esetére, melyek sérüléssel nem járó elesés után léptek fel és amelyeket az elesés okozta ijedtség nyomán fellépő traumás hisztériának tekintettek. Én nekem már akkor az volt a benyomásom, mintha a dolgok máskép függnének össze, mintha már az elesést is a neurózis rendezte s ugyanazon sexuális tartalmu tudattalan elképzelés kifejezéseül használta volna, amelyekben a tünetek mögött rejlő mozgatóerőket sejthetjük. Nem ugyanezt fejezi-e ki az a közmondás is, mely igy szól: „Ha a szűz elesik, a hátára esik."

A „balfogások" közé számítható az az eset is, mikor valaki egy koldusnak réz vagy csekélyebb ezüstpénz helyett aranypénzt ad. Az ily tévedések megfejtése könnyü; áldozati cselekvések ezek, melyeknek célja, hogy a sorsot könyörületességre bírjuk, szerencsétlenséget elhárítsunk, stb. Ha véletlenül hallottuk, amint a gyöngéd anya vagy nagynéni közvetlenül azelőtt, hogy séta közben ezt az ökéntelenül nagylelkü tettet végrehajtotta, valamely gyermek egészsége miatti aggodalmának adott kifejezést, akkor az ily állítólag kellemetlen véletlennek az értelme nem lehet kétséges előttünk. Ily módon tévcselekményeink lehetővé teszik mindazoknak a jámbor és babonás szokásoknak gyakorlását, amelyek hitetlenné vált értelmünk tiltakozása folytán tudatunk világosságát kerülni kényszerülnek.

f) Véletlen cselekvéseink tulajdonképeni szándékos volta sehol sem oly szembeszökő, mint a nemi tevékenység terén, ahol a kétféle cselekvési mód közötti határ valóban mintha elmosódnék. Hogy egy látszólag ügyetlen mozdulat mily ravasz módon állhat sexuális célzatok szolgálatába, annak jó példáját éltem át önmagamon néhány évvel ezelőtt. Egy barátom házába vendégül érkezett fiatal leánnyal találkoztam, aki már régen kialudtnak vélt tetszésemet keltette fel ujra és ennek folytán vidámmá, beszédessé és figyelmessé tett. Akkoriban utána jártam magamban annak is, mi módon ment ez végbe; egy évvel azelőtt ugyanaz a lány még hidegen hagyott. Mikor azután a leány nagybátyja, egy nagyon öreg úr, lépett a szobába, mindketten fölugrottunk, hogy a sarokban álló karosszéket hozzuk oda neki. A lány fürgébb volt, mint én, nyilván közelebb is állt a karosszékhez; igy hamarabb ért el hozzá és a támlájával hátrafelé, mindkét kezével a szék karját fogva, vitte maga előtt. Amint én később hozzáléptem s mégsem mondtam le arról, hogy a széket vigyem, egyszerre csak szorosan mögé kerültem, mindkét karomat hátulról köré fontam s kezeim egy pillanatig a lány ölénél fonódtak össze. Természetesen époly gyorsan véget vetettem e helyzetnek, amily gyorsan az keletkezett. Ugy látszik, senki másnak sem tünt fel, mily ügyesen használtam ki ezt az ügyetlen mozdulatot.

Arra is sokszor kellett gondolnom, hogy az a boszantó, ügyetlen egymást-kerülgetés az utcán, mikor az ember pillanatokig lépked ide-oda, de mindig ugyanabban az irányban, mint a má-

sík, míg végre mindketten megállnak egymással szemben; hogy ez az „utonállás" is régebbi idők illetlenül kihivó magaviseletének visszhangja s az ügyetlenség álarca mögött nemi célzatokat rejt. Neurótikusokon végzett lélekelemzéseimből tudom, hogy fiatal emberek és gyermekek ugynevezett naivitása is sokszor csak ilyen álarc, amelynek védelme alatt illetlen dolgokat szégyenkezés nélkül kimondhatnak vagy megtehetnek.

Egész hasonló megfigyelést közöl saját magáról W. Stekel: „Belépek egy lakásba s jobbomat nyujtom a ház úrnőjének. Különösképen e mozdulattal megoldom azt a szalagot mely könnyü pongyoláját összefogja. Semmiféle tisztességtelen szándéknak nem voltam tudatában s ez ügyetlen mozdulatot mégis egy bűvész ügyességével vittem végbez."

Már többször volt alkalmam példákat felhozni arra, hogy a költők a téves cselekvéseket époly jelentőseknek és indokoltaknak fogják fel, mint mi itt. Nem fogunk tehát csodálkozni, ha egy ujabb példán azt látjuk, hogy a költő egy ügyetlen mozdulatnak is jelentőséget tulajdonit s a további fejlemények előjelévé teszi.

Th. Fontane „L'adultera" cimü regényében (Fontane's Gesammelte Werke, II. 64. l. S. Fischer kiadása) a következő részlet van: ...Melanie felugrott és mintegy üdvözlésül, az egyik nagy labdát dobta oda férjének. De nem célzott helyesen, a labda oldalt repült és Rubehn fogta fel." E kirándulásról hazamenet oly beszélgetés indul meg Melanie és Rubehn között, mely a csirázó vonzalom jelét árulja el. Ez a vonzalom szenvedéllyé nő, úgy hogy Melanie végül elhagyja férjét, hogy egészen a szeretett férfié legyen. (H. Sachs közlése.)

Normális emberek „balfogásai" rendszerint igen ártatlan jellegüek. Épen ezért rendkivüli érdekességü az a kérdés, vajjon nagy horderejü, súlyos következményekkel járható „balfogások" mint pld. az orvosi, vagy a gyógyszerészéi, valamiképen szintén ezen szempontok alá esnek-e.

Minthogy én igen ritkán jutok abba a helyzetbe, hogy orvosilag beavatkozzam, saját tapasztalatomból csak egyetlen orvosi „balfogás" példáját közölhetem. Egy igen öreg hölgynél, akit évek óta naponként kétszer látogatok meg, orvosi működésem minden reggel abban merül ki, hogy néhány csepp szemvizet csepegtetek a szemébe és egy morfiuminjekciót adok neki. A két üvegcse, egy kék, mely a collyriumot s egy fehér, mely a morfiumoldatot tartalmazza, rendszerint már elő van készitve. A két művelet alatt gondolataim rendszerint mással foglalkoznak; e két cselekvés már oly sokszor ismétlődött, hogy a figyelmet szinte szabadon hagyja. Egy reggel észreveszem, hogy az automata helytelenül működött, a csepegtető nem a kék, hanem a fehér üvegcsébe mártódott és nem kollyriumot, hanem morfiumot csöpögtetett az öreg asszony szemébe. Heves ijedség fogott el; de azután megnyugtatott az a megfontolás, hogy néhány csepp kétszázalékos morfiumoldat a kötőhártyába csepegtetve sem okozhat bajt. Az ijedség érzése nyilván máshonnan származott.

Midőn megkiséreltem, hogy ezt a kis tévedést elemezzem,

legelőször az a mondás jutott eszembe: „sich an der Alten vergreifen" (sich vergreifen = balfogást követni el, de azt is jelenti, hogy vakmerő nemi tettel támadni tiszteletreméltó személy ellen). Ez rövid uton elvezetett a megoldáshoz. Egy álom hatása alatt állottam, melyet előző este egy fiatal ember mesélt nekem s melynek tartalmát csak az anyával való nemi érintkezésre lehetett magyarázni.*

Az a különös vonás, hogy a monda nem ütközik meg Jokaste királyné életkorán, úgy véltem, nagyon jó összhangban volt azzal a lélekelemzéseink-felderítette eredménnyel, hogy az édesanya iránt való szerelem sohasem jelen személyének szól, hanem a gyermekkorból származó, ifjúi emlékképének. Ily inkongruenciák derülnek ki mindig, ha valamely két időpont között ingadozó fantázia az ember tudatára jut s ezáltal egy bizonyos időhöz rögzítődik. Ilyfajta gondolatokba merülten érkeztem több, mint kilencvenéves betegemhez s nyilván épen azon voltam, hogy az Ödipusz monda általános emberi jellegében az orákulumban megnyilvánuló végzet korrelatumát ismerjem fel és ekkor történt, hogy a kezem „megtévedt", „rátámadt" az öregasszonyra. (sich bei oder an der Alten vergriff.) De ez a tévedés ismét egészen ártatlan volt; a két lehetséges megtévedés közt, hogy a morfiumoldatot csepegtessem a szembe, vagy a szemvizet használjam a befecskendezésre, a sokkal ártalmatlanabbat választottam. Fenmarad még mindig az a kérdés, hogy oly balfogásoknál, melyek súlyos kárt okozhatnak, szabad-e szintén a tudattalan szándék fenforgására következtetnünk, mint az itt tárgyalt esetekben.

Erre vonatkozólag azután — mint elgondolható — nincsenek tapasztalati adataim és csak sejtésekre és közvetett következtetésekre vagyok utalva. Tudvalevő, hogy a pszichoneurózis súlyosabb eseteiben egyeseknél saját épségük megsértése mint betegségi tünet lép fel és hogy ezekben a lelki konfliktus öngyilkosságban való végződése sohasem zárható ki. Mármost én azt tapasztaltam, s egyszer majd jól felderített példákkal fogom bebizonyítani, hogy sok látszólag véletlen sérülés, mely ilyen betegeket ér, tulajdonképen önsértés, amikor is egy állandóan lesben álló önbüntetési tendencia, mely egyébként önvádakban nyilvánul meg, vagy a tünetalkotáshoz járul hozzá, ügyesen felhasznál valamely véletlenül kínálkozó külső alkalmat vagy esetleg még elő is mozdítja azt, míg a kívánt hárosító hatást el nem éri. Ilyen esetek még közepesen súlyos esetekben is elég gyakoriak s a tudattalan szándék közreműködését egész sor sajátos vonással árulja el: például a feltűnő lélekjelenléttel, amelyet a betegek az állítólagos balesetnél tanusítanak.**

* Ezt szoktam Ödipus-álomnak nevezni, mert ez tartalmazza az Ödipusz-monda megfejtésének kulcsát. Sophokles drámája Jokaste szájába ad egy ilyen álomra utaló célzást. (V. ö. „Traumdeutung" V. kiad. 183. l.)

** Az öncsonkítás, mely nem a teljes önmegsemmisítésre törekszik, a mi jelenlegi kulturánk fokán egyáltalán nem érvényesülhet másképen, mint hogy a véletlen mögé rejtőzik, vagy spontán megbetegedés tettetésével tör utat magának. Valamikor régen a gyász elfogadott jele volt; más korokban a jámborságnak s a világról való lemondásnak szolgált kifejezésül.

Orvosi tapasztalatomból a sok közül csak egyetlen példát fogok itt részletesen közölni: Egy fiatal asszony kocsizás közben történt baleset alkalmával alsó lábszárcsontját eltöri, úgy hogy hetekig ágyban fekvő beteg; feltünő azonban, mennyire panasz nélkül és nyugalommal türi balszerencséjét. E baleset hosszú és súlyos neurótikus megbetegedés kiindulópontjává lesz, amelyből végül a lélekelemzés gyógyítja ki. A kezelés folyamán tudomást szerzek a baleset mellékkörülményeiről, továbbá bizonyos benyomásokról, amelyek ezt megelőzték. A fiatalasszony nagyon féltékeny férjével együtt egy férjezett nővérének birtokán tartózkodott, többi nagyszámu testvérei, azok férjei és feleségei társaságában. Egy este ebben az intim körben bemutatta egy ügyességét, t. i. annak rendje és módja szerint kánkánt táncol, a rokonok nagy mulatságára, de a férjének nem nagy örömére, aki odasúgja felé: „Már megint úgy viselkedtél, mint egy kokott." A szemrehányás célba talált, most ne kutassuk, vajjon épen a táncprodukció miatt-e. Az asszony nyugtalanul töltötte az éjszakát s másnap délelőtt sétakocsizást kivánt tenni. De ő maga válogatta ki a lovakat; visszaküldte az egyik párt s másikat fogatott be. Testvérhuga véle akarta küldeni csecsemőjét annak dajkájával; ez ellen erélyesen tiltakozott. A kocsikázás alatt idegesen viselkedett, figyelmeztette a kocsist, hogy a lovak megbokrosodhatnak s midőn a nyugtalan állatok egy pillanatig valóban makrancoskodtak, ijedtében kiugrott a kocsiból és lábát törte, mig a kocsiban maradtak ép bőrrel menekültek. Bár e részletek felderítése alig hagy kétséget azirányt, hogy ez a baleset tulajdonképen rendezve volt, még mindig csodálkoznunk kell azon az ügyességen, amely a véletlent arra birta, hogy a büntetést annyira a bűnnek megfelelőleg ossza ki. Hiszen most aztán hosszú időre lehetetlen volt kánkánt táncolnia.

Saját magamról nyugodt időben nem igen tudnék önsértési eseteket közölni, de rendkivüli körülmények közt képes vagyok ilyenre. Ha családom valamely tagja panaszkodik, hogy most megharapta a nyelvét, becsipte az ujját stb.; akkor a várt részvét helyett ezzel a kérdéssel szoktam válaszolni: „mit akartál ezzel?" De én magam is igen fájdalmasan becsíptem a hüvelykujjamat, miután egy fiatal betegem a kezelési órán azt a (természetesen nem komolyan veendő) szándékát vallotta meg, hogy legidősebb lányomat feleségül veszi, én pedig tudtam, hogy ő nagy életveszélyben fekszik a szanatóriumban.

Egyik fiam, akinek, ha beteg volt, élénk temperamentuma igen megnehezítette az ápolását, egy reggel dührohamot kapott, mert azt kivánták tőle, hogy a délelőttöt ágyban töltse; és azzal fenyegetődzött, hogy megöli magát, mint ahogy ezt az ujságban olvasta. Este elmondta nekem, hogy a kilincsbe ütődve, sebet ütött a mellén. Az én gúnyos kérdésemre, mi célból tette ezt s mit akart vele, a 11 éves gyermek, mintegy hirtelen belátásra eszmélve ezt felelte: Ez volt az öngyilkossági kisérletem, amelylyel reggel fenyegetődztem. Különben nem hiszem, hogy az ön-

sértéseket illető felfogásomat gyermekeim akkoriban ismerhették volna.

Ha hiszünk félig szándékolt önsértések létezésében — bocsánat az ügyetlen kifejezésért — akkor el lehetünk készülve annak az elfogadására is, hogy a tudatosan szándékos öngyilkosságon kívül van szándékos, félig tudattalan szándékból fakadó önmegsemmisítés is, amely ügyesen felhasználván valamely fenyegető veszélyt, ezt véletlen baleset gyanánt tudja feltüntetni. Ez épenséggel nem kell, hogy ritka eset legyen. Az önmegsemmisítésre való tendencia ugyanis sokkal több emberben van meg bizonyos fokban, mit ahánynál keresztültör; az önmegsértés rendszerint kompromisszum ez ösztön s a vele még szembehelyezkedő erők között; s ott is, ahol az öngyilkosság csakugyan valóra válik, az arra való hajlandóság csekélyebb mértékben, vagy tudattalan és elfojtott szándék gyanánt már hosszú idő óta megvolt.*

A tudatos öngyilkossági szándék is megválasztja idejét, eszközét és a kellő alkalmat; evvel teljesen összhangzásban van, ha a tudattalan öngyilkossági szándék is bevár egy olyan alkalmat, amely a baleset okozásának egy részét mintegy magára vállalja s ezzel megköti az öngyilkosság ellen védekező erőknek egy részét* Mindez nem puszta okoskolás; nem egy látszólag véletlen (ló- vagy kocsi) baleset jutott tudomásomra, amelynek közelebbi körülményei arra a gyanúra jogosítanak fel, hogy tudattalanul szándékolt öngyilkossággal állunk szemben. Például: egy tiszti versenylovaglásnál az egyik katonatiszt lezuhan lováról és oly súlyosan megsebesül, hogy néhány nap mulva meghal. Mikor a szerencsétlenség után magához tér, sok tekintetben feltünő viselkedést tanusít. Még különösebb volt magatartása a balesetet megelőzőleg. Szeretett anyjának halála mélyen lesújtotta, sirógörcs fogja el pajtásai körében, meghitt barátainak életuntságról panaszkodik, ott akarja hagyni pályáját, hogy részt vegyen egy afrikai háborúban, mely különben nem érdekli.** Mig régebben kitünő lovas volt, most kerüli a lovaglást, ha csak te-

---

* Ez az eset tulajdonképen nem más, mint mikor erőszakot követnek el egy asszony ellen s az a férfi támadását nem utasíthatja vissza teljes izomerejével, mert tudattalan indulatainak egy része a támadó mellé szegődik. Hiszen szokták is mondani, hogy az ilyen helyzet *megbénítja* az asszony erejét; még csak a megbénulás okait kellene hozzáfüznünk. Ennyiben lélektanilag igazságtalan *Sancho Pansa* szellemes itélete, a melyet mint kormányzó hozott az ő szigetén. (Don Quijote, II. rész XLV. fejezet) Egy asszony egy férfit vonszol a biró elé, aki állitólag erőszakkal vette el a becsületét. *Sancho* kárpótlásul a vádlott tele erszényét ítéli oda az asszonynak; előbbinek pedig az asszony távoztával engedélyt ad rá, hogy utána siessen s visszaszerezze tőle. Egymással birkózva térnek vissza s az asszony dicsekszik vele, hogy a gonosztevőnek nem sikerült tőle a pénzeszacskót elragadnia. Mire *Sancho*: Ha csak félig oly erélyesen védted volna a becsületedet, mint ezt az erszényt, akkor a férfi nem rabolhatta volna el tőled.

** Hogy a csatatéri helyzet nagyon kedvez a tudatos öngyilkos szándéknak is, a mely azonban az egyenes uttól mégis visszariad, az világos. V. ö. Schiller „*Wallenstein*"-jában a svéd kapitány szavait Max Piccolomini haláláról: „Azt mondják, meg *akart* halni."

heti. Végül a lóverseny előtt, amelyből nem vonhatja ki magát, rossz sejtelmekről beszél; a mi felfogásunk szerint azután nem csodálkozhatunk már, hogy e sejtelem valóra vált. Azt fogják ellenem vetni, hogy hiszen különben is érthető, ha egy ember ily nyomott idegállapotban nem tudja a lovát úgy féken tartani, mint egészségesen. Ezt én teljesen elismerem; csakhogy ez „idegesség"-ből folyó mozgási gátlás mechanizmusát én épen az itt hangsúlyozott önmegsemmisítési szándékban keresném.

Ferenczi Sándor, Budapestről, egy állítólag véletlen lövési sebesülés esetének elemzését engedte át közlés végett, amelyet ő tudattalan öngyilkossági kisérletnek minősített. Én mindenben hozzájárulhatok felfogásához.

„I. A., 22 éves asztaloslegény, 1908 január 18-án keresett fel. Azt akarta tőlem megtudni, vajjon azt a revolvergolyót, mely 1907 március 20.-án bal halántékába hatolt, műtét útján lehet-e vagy kell-e eltávolítani. Időnként fellépő, nem túlságosan heves fejfájástól eltekintve, egészen egészségesnek érzi magát s az objektiv vizsgálatnál sem találok egyebet, mint a jellegzetes, lőportól fekete lövési sebhelyet a bal halántékon, úgy hogy én a műtét ellen nyilatkozom. Kérdezősködöm a baleset körülményei felől, mire az illető kijelenti, hogy véletlenül sebezte meg magát. Bátyja revolverével játszott; azt hitte, hogy nincs megtöltve, a bal kezével bal halántékához szorította (különben nem balog), a ravaszra tette ujját s a lövés eldördült. A hatlövetű fegyverben három golyó volt. Megkérdeztem tőle, hogy jutott arra a gondolatra, hogy a revolvert magához vegye. Elmondja, hogy ez sorozáskor történt; előző este magával vitte a fegyvert a korcsmába, mert attól tartott, verekedések lesznek. A sorozáson visszértágulás miatt alkalmatlannak nyilvánították, amit nagyon szégyelt. Hazament s elkezdett a revolverrel játszani, de nem volt szándékában, hogy kárt tegyen magában; ekkor történt a baleset. Arra a további kérdésre, hogyan volt a sorsával különben megelégedve akkorában, nagy sóhajtással válaszolt s elmesélte, hogy szerelmes volt egy leányba, aki őt is viszontszerette, de mégis elhagyta, csupa pénzvágyból kivándorolt Amerikába. Ő utána akart menni, de szülei ebben megakadályozták. A szeretett lány 1907. január 20.-án, tehát két hónappal a baleset előtt utazott el. Mind e gyanúokok dacára megmaradt amellett, hogy a lövés „baleset" volt. Én azonban szilárdan meg vagyok győződve, hogy úgy annak a hanyagságnak, hogy nem győződött meg eleve, vajjon a fegyver töltve van-e, mielőtt játszani kezdett vele, mint a megsebesülésnek is megvolt a lélektani indokoltsága. A fiatalember még egészen szerencsétlen szerelmének hatása alatt állott s nyilván a katonaságnál akart „felejteni." Mikor ez a reménye is füstbe ment, akkor adta magát a fegyverrel való játszásra, azaz a tudattalan öngyilkossági kisérletre. Hogy a revolvert nem jobb, hanem balkezében tartotta, határozottan amellett szól, hogy tényleg csak „játszott", azaz tudatosan nem akart öngyilkosságot elkövetni."

A látszólag véletlen önsértés egy másik elemzése amelyet a

megfigyelő közlés céljából adott át,* arra a közmondásra emlékeztet: „Aki másnak vermet ás, maga esik bele."

„X.-né jó polgári körökből származó nő; férjétől három gyermeke van. Ideges ugyan, de sohasem volt szüksége erélyesebb kezelésre, mert az életben kellőleg megállja a helyét. Egy napon a következő módon első pillanatra meglehetősen ijesztő, de mulékony sérüléssel torzította el az arcát.

Egy utcán, melynek épen a kövezetét javították, megbotlott egy kőrakásban és arccal egy ház falának esett. Egész arcbőrét lehorzsolta, szemhéjai elkékültek és megdagadtak; megijedt, hogy a szemének történt baja és orvost hivatott. Miután e tekintetben megnyugodott, megkérdeztem tőle: „De tulajdonképen miért esett el így?" Azt felelte, hogy épen előzőleg figyelmeztette a férjét, ki néhány hónap óta valami üzleti bajban szenvedett, hogy ebben az utcában jól vigyázzon és azt bizony már gyakrabban tapasztalta, hogy ilyen esetekben sajátságos módon épen rajta esik meg az, mitől mást óvott.

Engem a baleset ilyen indokolása nem elégített ki és megkérdeztem, nem tudna-e még többet mesélni az eset körülményeiről. Igen, épen az elesés előtt csinos képet látott egy kirakatban, az utca másik oldalán, ezt hirtelen megkívánta gyermekszobadiszül és tüstént meg is akarta venni; egyenesen a boltnak tartott tehát, az útra ügyet sem vetve, a kőrakáson megbotlott és arccal a házfalnak esett, anélkül, hogy csak a legcsekélyebb kísérletet tette volna arra, hogy arcát kezével megvédje. Vásárlási szándékát rögtön elfelejtette és sietve hazafutott.

„De miért nem nézett jobban körül?" kérdeztem.

„Igen", felelte ő, „talán mégis csak büntetés volt ez! Amiatt a dolog miatt, amelyet bizalmasan már elmeséltem önnek."

„Még mindig úgy kinozta ez a dolog?"

„Igen — utólag nagyon megbántam; gonosznak, bűnösnek és erkölcstelennek itélem magamat, de akkor egészen bolond voltam az idegességtől."

Egy magzatelhajtásról volt szó, amelyet férje beleegyezésével — minthogy anyagi helyzetük miatt mindketten féltek a további gyermekáldástól — valami bábaasszonnyal indíttatott meg s egy szakorvossal fejeztetett be.

„Gyakran tettem magamnak szemrehányást: mégis csak a gyermekedet ölted meg s féltem, hogy ilyen bűn nem maradhat büntetés nélkül. Most, hogy ön biztosított róla, hogy a szememnek nem lesz komoly baja, egészen megnyugodtam: most már úgyis eléggé megbünhődtem."

Ez a baleset tehát önbüntetés volt, egyrészt, hogy vétkéért vezekeljen, másrészt azért, hogy elkerüljön egy talán sokkal súlyosabb, ismeretlen büntetést, amelytől hónapok óta állandóan rettegett.

Abban a pillanatban, midőn a bolt felé rohant, hogy a képet megvegye, teljes erővel ránehezedhetett ez esemény emléke min-

* Dr. J. E. G. van Emden: Selbstbestrafung wegen Abortus (Zentralblatt f. Psychoanalyse II. 12.)

den aggodalmával együtt, amely már a férjéhez intézett figyelmeztetéskor meglehetős élénken megrezzent tudattalanjában s talán ilyenféle szavakban juthatott volna kifejezésre:

„Minek is neked gyermekszobadísz! Hiszen megöletted a gyermekedet! Gyilkos vagy! Bizonyára elnyered súlyos büntetésedet."

Ez a gondolat nem vált tudatossá, hanem e helyett ebben a, mondhatnók, lélektani pillanatban, úgy használta ki a véletlen helyzetet, hogy az erre alkalmasnak látszó kőrakást használja fel feltűnés nélküli módon az önbüntetés eszközéül: még csak a kezét sem nyujtotta előre elesés közben és nem is érzett heves ijedtséget utána. A baleset másik, valószinüség cselekélyebb indoka talán az önbüntetés az — ebben az ügyben bünrészes — férj ellen irányuló, tudattalan halálkivánságért. Ezt a kivánságot a teljesen fölösleges figyelmeztetés árulja el, hogy a felbontott kövezetü utcán jól vigyázzon, minthogy férje„ épen lábbaja miatt, úgyis nagyon óvatosan járt."*

Stärcke (i. m.) közli a következő esetet, amelynek közelebbi körülményeit tekintetbe véve, igazat kell adnunk azon felfogásának, hogy a látszólag véletlen súlyos leforrázás „áldozati cselekvésnek" tekinthető.

„Egy hölgy, akinek veje Németországba készült, hogy ott katonai szolgálatát teljesítse, a következő körülmények közt forrázta le a lábát. A leánya röviddel szülés előtt állt s a háborus veszélyek gondolata természetesen szomorúságba ejtette az egész családot. Az indulás előtti napon a hölgy ebédre hivta meg vejét és leányát. Ő maga készítette a konyhában az ételt, miután előbb, sajátságoskép levetette magas, lúdtalpbetétes fűzőscipőjét amelyben kényelmesen jár s amelyet rendszerint otthon is hordani szokott s a férjének tulságos nagy, fölül nyitott papucsát vette fel. Mikor egy nagy fazék forrásban levő levest emelt le a tüzről, elejtette ezt s meglehetős súlyosan leforrázta egyik lábát, különösen a lábfej felső részét, amelyet a nyitott papucs védetlenül hagyott. — Ezt a balesetet természetesen mindenki az ő érthető „idegességének" rovására irta. E tüzáldozat utáni napokban a hölgy nagyon óvatosan bánt forró tárgyakkal, de ez nem gátolta meg abban, hogy már néhány nap mulva ujra le ne forrázza az egyik kezét a pulzus tájékán forró levessel."

Ha ilymódon az ember saját testi épsége és élete elleni dühöngés rejtőzhetett a látszólag véletlen ügyetlenség és mozgási zavar mögött, akkor már csak egy kevéssel kell tovább mennünk, hogy lehetőnek találjuk e felfogás alkalmazását oly hibás cselekvésekre is, amelyek mások életét és egészségét komolyan veszélyeztetik. Az adatok, amelyekkel e felfogás alapos voltát

* Egy leviró a következő megjegyzést füzi a téves cselekvés útján való önbüntetés témájához: „Hogyha megfigyeljük az emberek viselkedését az utcán, akkor alkalom nyilik megállapitani, mily gyakran történnek kis balesetek a férfiakon, kik — mintahogy szokás — az arramenő asszonyok után néznek. Az egyiknek sima földön kibicsaklik a lába, a másik beleszalad a lámpavasba vagy másképen sérti meg magát."

támogathatom, a neurotikusokon tett tapasztalásból származnak, tehát nem felelnek meg teljesen a követelményeknek. Egy olyan esetet fogok közölni, amelyben tulajdonképen nem is valami balfogás, hanem inkább szimptoma-cselekvésnek nevezhető mozdulat vezetett el arra a nyomra, amelyen azután a beteg belső konfliktusának megoldásához juthatott. Magamra vállaltam egyszer, hogy rendbeszedem egy nagyon intelligens ember házasságát, akinek fiatal, s őt gyöngéden szerető feleségével való folytonos surlódásai bizonyára tényleges okokra is hivatkozhattak, de mint ő maga is belátta, ezekben nem lelték teljes magyarázatukat. Folytonosan a válás gondolatával foglalkozott, de ezt mindig el-elvetette, mert nagyon szerette két apró gyermekét. Dacára ennek folyton ujra feléledt ez a szándék benne s közben nem tett semmit, hogy a helyzetet a maga számára türhetőbbé tegye. Ha valaki ennyire nem tud egy konfliktussal megbirkózni, ezt annak bizonyitékául tekintem, hogy tudattalan és elfojtott indokok álltak készen az egymással küzdő tudatos indokok támogatására és ilyen esetekben vállalkozom is rá, hogy a konfliktust lélekelemzéssel vezessem megoldáshoz. Az illető egy napon egy kis esetet mondott el nekem, amely rendkivül megijesztette volt. Idősebb gyermekével, kit sokkal jobban szeretett, „hancurozott", felemelte, aztán letette, megint felemelte, s egyszer oly helyen és oly magasra, hogy a gyermek fejét majdnem odaütötte a súlyos gázcsillárhoz. Majdnem, de tulajdonképen mégsem, vagy talán ép egy kicsit! A gyermeknek semmi baja sem történt, de ijedtében elszédült. Az apa rémülten állt ott, a gyermekkel karján, az anya idegrohamot kapott. Ez óvatlan mozdulat, különös ügyessége, a szülők rendkivül heves reakciója valószinüvé tették előttem, hogy e véletlent oly tüneti cselekvésnek tekinthetem, mely a szeretett gyermek ellen irányuló ártó szándékot juttatja kifejezésre. Ez az apának gyermeke iránti jelenlegi rendkivüli szeretetével ellenmondásban volt ugyan, de az ellenmondás megdőlt, ha az ártó szándékot abba az időbe helyezem vissza, amelyben ez a gyermek még egyetlen s oly kicsi volt, hogy még nem vonta magára az apa gyöngéd érdeklődését. Akkor könnyen föltehettem, hogy a feleségénél kevés kielégülést lelő férfiben oly gondolat vagy szándék fogant meg: Ha ez a kis lény, mely semmit sem jelent nekem, meghal, szabad vagyok s elválhatok a feleségemtől. A most úgy szeretett gyermek ellen irányult halálkivánság tehát fennállt. Innen kiindulva könnyen megtaláltuk az utat, mely e kivánság tudattalan rögzitéséhez vezetett. Egyik fontos meghatározóját felfedtem a betegnek abban a gyermekkori emlékében, hogy egy kis öcsike halála, amelyet az anya az apa hanyagságának rótt fel, heves összetüzéseket s a válással való fenyegetődzéseket idézett elő a szülők között. Betegem házasságának további alakulása feltevésemet a therapiai sikerrel is igazolta.

Stärcke (i. m.) példát hozott fel arra is, hogy a költők egész magától értetődőleg tesznek téves mozdulatot a szándékolt cselekvés helyébe s ezzel a legsulyosabb következmények forrásává,

Heyermans* egy kis elbeszélésében a balfogásnak, illető leg a téves fogásnak egy esetét drámai motivummá alakítja.

A „Tom és Teddie" története ez. Egy buvárpár variété-színházban lép fel; hosszabb időre víz alá buknak s ott különböző mutatványokat végeznek egy üvegfalu vasmedencében. A nő egy idő óta egy más férfivel, egy idomítóval folytat viszonyt! A férj épen előadás előtt kapta rajta őket az öltözőben. Csendes, fojtott jelenet, fenyegető pillantások; a buvár odaszól: „majd aztán!" — Az előadás megkezdődik. — A buvár legnehezebb mutatványa következik: „két és egy fél percig marad víz alatt egy légmentesen zárt ládában." Ezt a mutatványt már többször produkálták, a ládát lezárták s „Teddie felmutatja a kulcsot a közönség felé", mely órával ellenőrzi az időt. Néhányszor szándékosan a medencébe is ejtette a kulcsot s aztán gyorsan lebukott érte, nehogy elkésse a pillanatot, melyben a ládát ki kell nyitnia.

E január 31-i estén is, mint rendesen, a vidáman nevető asszonyka apró ujjai zárták be Tom ládáját. A férfibuvár mosolygott a láda kukucskálóján keresztül, az asszony a kulcscsal játszott s várta társa jeladását. A kulisszák között állt az idomító, tökéletes frakkjában, hófehér nyakkendővel, lovagló ostor a kezében. Hogy az asszony figyelmét magára vonja, röviden füttyentett, ő, a harmadik. Az asszony odapillantott, nevetett, s mint akinek figyelme másfelé terelődik, oly ügyetlen-vadul dobta fel a kulcsot, hogy ez pontosan két perc és husz másodperc leteltekor, a medence mellé, a talapzatot borító takaró ráncai közé esett. Senki sem látta, senki sem láthatta ezt. A teremből nézve az optikai csalódás, mindenkivel ugy láttatta, hogy a kulcs a vízbe hullott, a színházi segédszemélyzet közül pedig senki sem vett észre semmit, mert a takaró felfogta a koppanás hangját.

Nevetve, habozás nélkül mászott keresztül Teddie a medence peremén. Nevetve — hiszen Tom kibírja ott lenn! — ment le a létrán. Nevetve tünt el a talapzat alatt, hogy a kulcsot ott keresse s midőn nem találta meg rögtön, valóságos tolvajképpel, hajolt a a takaró elülső ráncai fölé; olyan arccal, mintha azt mondaná: „Szent Kleofás, de kellemetlen ez!"

Ezalatt Tom mulatságos képeket vágott a kukucskáló mögött, mintha nyugtalanná kezdene válni ő is. Látszott hamis fogsorának fehérsége, ajka rágó mozdulatai, a furcsa légbuborékok, amelyek az almavészkor is feltünnek. Látták sápadt, csontos ujjainak kapaszkodását és túrását és az emberek nevettek, mint ahogy már többször nevettek ez este.

Két perc és ötvennyolc másodperc...

Három perc két másodperc... tizenkét másodperc...,

Bravó, bravó, bravó!

Ekkor nagy rémület és türelmetlen fészkelődés keletkezett a teremben, mert a segédek és az idomító is keresni kezdték a kulcsot s a függöny legördült, mielőtt a ládát kinyitották volna.

* Hermann Heyermans: Schetsen van Samuel Falkland, 18 Bundel, Amsterdam, H. J. W. Becht, 1914.

Ezután hat angol táncosnő lépett fel — aztán az idomító, lovaival, kutyáival és majmaival. És így tovább.

Csak másnap reggel tudta meg a közönség, hogy szerencsétlenség történt, s hogy Teddie özvegyen maradt..."

Ez idézetből kitünik, hogy a költő maga mily tökéletesen kellett, hogy átlássa a tüneti cselekvés lényegét, hogy oly találóan tudja elénk tárni a halált okozó ügyetlenség mélyebb indokát.

IX.

Tüneti és véletlen cselekvések.

Azok az eddig leírt cselekvések, melyekben tudattalan szándék megvalósulását ismertük fel, szándékolt cselekvések megzavaróinak mutatkoztak és az ügyetlenség ürügye mögé rejtőztek. Azok a véletlen cselekvések, amelyekről most lesz szó, a balfogástól csak abban különböznek, hogy mellőzik a tudatos szándékra való támaszkodást s így nincs szükségük ürügyre. Egymagukban lépnek fel s azért engedtetik meg létrejöttük, mert nem sejtik, hogy mögöttük egyáltalán cél vagy szándék rejtőzhetnék. Az ember úgy hajtja őket végre, hogy nem is gondol közben semmire, csak „csupa véletlenből", vagy „ép hogy valamit csináljon a kezével" s arra számít, hogy az ily magyarázat elhallgattatja az illető cselekvés jelentősége utáni kérdezősködést. Ezek a cselekvések, melyek már nem élnek az „ügyetlenség" kifogásával, csak akkor örvendhetnek e kivételes helyzetnek, ha bizonyos feltételeket betartanak; nem szabad, hogy szembeötlők legyenek, vagy hogy a hatásuk jelentékeny legyen. A véletlen cselekvésnek számos példáját gyűjtöttem össze magamnál és másoknál s az egyes példák alapos megvizsgálása után úgy vélem, hogy inkább a tüneti cselekvések nevét érdemelnék. Valami olyat juttatnak kifejezésre, amit cselekvőjük maga sem sejt bennük s mit rendszerint nem közölni, hanem rejtegetni akar. Tehát épugy, mint az összes eddig megfigyelt jelenségek, tünetek jelenségével bírnak.

Az ilyen véletlen vagy tüneti cselekvéseknek leggazdagabb tárházát természetesen a neurotikusok lélekelemző kezelése nyujtja. Nem állhatom meg, hogy két ilyen innen származó példán ki ne mutassam, mily mélyen s finoman indokolják tudattalan gondolatok ezeket a jelentéktelen cselekedeteket. A tüneti cselekvések és balfogások közötti határ oly elmosódó, hogy e példákat az előző fejezetben is felhozhattam volna.

a) Egy fiatal nő a kezelési órán mint ötletet közli, hogy tegnap körömvágás közben „a husába vágott, amikor a körömágyban a finom bőrkét akarta leszedni." A dolog oly kevéssé érdekes, hogy az ember csodálkozva kérdi, miért maradt egyáltalában emlékezetében és miért került felemlítésre; s kezdi gyanítani, hogy tüneti cselekvéssel áll szemben. Tényleg a gyürüsujján történt a kis baleset, azon az ujján, amelyen a jegygyürüjét hordja. Ezen-

felül házassági évfordulója volt, ami a finom hártya megsértésének egészen meghatározott, könnyen kitalálható értelmet ad. Egyszersmind egy álmot mesél el, mely az ura ügyetlenségére s az ő asszonyi érzéketlenségére céloz. De miért a bal kéz gyűrűsujját sértette meg, mikor a jegygyűrűt jobb kezén hordja? Az ura jogász (németül: Doktor der Rechte) a lánykori titkos szerelme egy orvosnak szólt (németül tréfásan: „Doktor der Linke").*

A „balkézről való házasságnak" különben szintén megvan a maga határozott értelme.

b) Egy még lánysorban levő fiatal hölgy meséli: „Tegnap egészen szándékomon kivül egy százas bankót téptem ketté és az egyik felét egy nálam látogatóban levő hölgynek adtam. Ez is tüneti cselekvés volt talán? A pontosabb kérdezősködés a következő részleteket fedi fel a százas bankót illetőleg: a hölgy ideje és vagyona egy részét jótékonysági munkának szenteli. Egy másik hölgygyel közösen egy árva gyermek neveltetéséről gondoskodik. A száz forint a másik hölgy e célra beküldött járuléka volt, amelyet boritékba helyezve egyelőre az iróasztalára tett le.

A látogató egy előkelő hölgy volt, akinek egy másik jótékony akcióban segédkezik. Ez a hölgy egy csomó olyan ember névsorát akarta összeállitani, akikhez támogatásért lehetne fordulni. Nem volt papirosa s ekkor a fiatal vendéglátó az iróasztalon fekvő boriték után nyult s tartalmáról teljesen megfeledkezve, kettétépte: egyik darabját magánál tartotta, hogy nála is meglegyen a névsor másolata, a másikat látogatójának adta át. Vegyük figyelembe, hogy e célszerütlen eljárás teljesen ártatlan. Egy százas bankó tudvalevőleg elszakitva sem veszit értékéből, ha a széttépett részekből hiánytalanul összeállitható. Hogy az illető hölgy nem fogja a borítékdarabot eldobni, azért a rajta álló névsor fontossága kezeskedett és époly kétségtelen volt az is, hogy a bennemaradt félbankót visszaküldi, mihelyt észreveszi azt.

De milyen tudattalan gondolatnak adott kifejezést ez a véletlen cselekedet, amelyet elfelejtés tett lehetővé? Az a látogató hölgy lélekelemző kuránkkal egész határozott viszonylatban volt. Ő ajánlotta annak idején a leánynak, hogy hozzám forduljon s ha nem tévedek, betegem úgy érzi, hogy e tanácsért hálával tartozik neki. Talán jutalom legyen a megfelezett százas bankó ezért a közvetitésért?

De más adatok is járulnak ehhez. Néhány nappal azelőtt egy egészen másfajta közvetitőnő kérdezősködött egy rokonánál, vajjon a nagyságos kisasszony hajlandó volna-e egy bizonyos úrral ismeretséget kötni és aznap reggel, néhány órával a jótékony hölgy látogatása előtt, megérkezett a kérőnek házasuló szándékát jelentő levele, amelyen a leány sokat mulatott. Midőn aztán a látogató hölgy a beszélgetést azon kezdte, hogy betegem hogyléte iránt érdeklődött, akkor ez utóbbi olyasformát gondolhatott: „A megfelelő orvoshoz eljuttattál ugyan, de ha nekem való férjhez (s e mögött: gyermekhez) tudnál juttatni, ezért még hálásabb lennék."

* Rechte egyszersmind a jobb, a kiválóbb.

Ez elfojtott gondolatból kifolyólag összeolvadt benne a két közvetítőnő alakja s látogatójának adta át a jutalmat, amelyet képzelete a másiknak volt hajlandó juttatni. Ez a megoldás teljesen bizonyossá válik, ha hozzáteszem, hogy épen előző este meséltem neki ily véletlen vagy tüneti cselekvésekről. Ekkor aztán felhasználta a legközelebbi alkalmat, hogy valami hasonlót kövessen el.

Az annyira gyakori véletlen és tüneti cselekvéseket aszerint lehetne csoportosítani, hogy vajjon szokásszerüleg, bizonyos körülmények közt rendszeresen ismétlődőleg, vagy elszigetelten lépnek-e fel. Az előbbiek (mint például az óralánccal való játszás, a bajusz, szakál pedrése, stb.), melyek szinte az illető ember jellemzésére szolgálhatnak, a különféle tic-mozdulatokat közelítik meg és megérdemelnék, hogy ezekkel összefüggésben tárgyalják őket. A második csoporthoz számítom az alkalomszerü mozdulatokat, a játszást, ha az ember botot, firkálást, ha irónt tart kezében, a zsebben levő pénz csörgetését, tésztának vagy más gyúrható anyagnak gyurását, az öltözéken való babrálást stb. E játékos babrálgatások a pszichikus kezelés alatt rendszerint értelmet és jelentést rejtenek magukban, amely másmódon nem juthat kifejezésére. Az illető személy rendszerint nem is tudja, mikor ilyesmit cselekszik vagy hogy szokásos babrálgatását valamiképen módosította s nem látja és nem hallja ennek hatását sem. Nem hallja például a zajt, melyet pénzdarabok csörgetésével előidéz s csodálkozva és hitetlenül válaszol, ha erre figyelmeztetik. Épugy jelentőséges és az orvos figyelmére méltó minden, amit a ruházatukon végbevisznek. A szokott öltözék minden kis módosulása, minden kis hanyagság, például egy nyitvafelejtett gomb, minden legcsekélyebb mezitelenség jelent valamit, amit a ruha viselője közvetlenül nem akar, de legtöbbször nem is tudna megmondani. E kis véletlen cselekvések megfejtését, valamint e megfejtések bizonyítékait mindenkoron elegendő biztonsággal nyujtják az őket kisérő körülmények, az épen szóban forgó tárgy, az ötletek, amelyek az illetőben felmerülnek, ha e látszólagosan véletlen mozdulatra figyelmeztetik őket. Ez összefüggés miatt nem terjeszkedem ki arra, hogy ez állitásomat példákkal és ezek elemzésével támogassam; de megemlitem ezeket a dolgokat, mert úgy hiszem normális embereknél ugyanaz a jelentőségük van, mint betegeimnél.

Nem állhatom meg, hogy legalább egy példán be ne mutassam, hogy egy szokásszerűen ismételt szimbólikus cselekedet mily bensőséges kapcsolatban állhat az egészséges ember életének legtitkosabb s legfontosabb mozzanataival.*

„Mint Freud professzor tanításaiból tudjuk, a szimbolika nagyobb szerepet játszik a normális ember gyermekélményeiben, mint korábbi pszichoanalitikus tapasztalatok alapján elvártuk volna; erre való tekintettel bizonyos érdekessége van a következő

* E. Jones (Toronto): Beitrag zur Symbolik im Alltag. Übers. v. O. Rank. — Zentralblatt für Psychoanalyse. I. 3. 1911.

rövid analizisnek, különösen, mert az orvosnak fontos betekintéseket nyujt.

Egy orvosnak uj lakásában való berendezkedése közben egyszerü fa-stethoscop akad a kezébe. Pillanatnyi gondolkodás után, hogy tulajdonképen hová is tegye, arra ösztönzi valami, hogy iróasztalán helyezze el oldalt, még pedig úgy, hogy pontosan közbül áll az ő széke és azon szék között, melyen betegei ülni szoktak. Ez a cselekedet mint olyan két okból volt kissé különös. Először is általában csak ritkán van stethoscopra szüksége (u. i. idegorvos) és ha mégis szüksége van rá, akkor kettős stethoscopot használ, melyet mindkét füléhez erősít. Másodszor: minden orvosi műszerét és szerszámát fiókokban tartotta, ennek az egyetlennek kivételével. Mégsem gondolt többet a dologra, amig egy ízben egy nőbetege, ki még sohasem látott egyszerü stethoscopot, megkérdezte tőle, hogy ez mi. Az orvos megmondta, mire a hölgy azt kérdezte, miért tette épen oda. A hirtelen válasz az volt, hogy ez a hely épen oly jó, mint bármely más. Ez a válasz azonban szeget ütött az orvos fejébe, gondolkozni kezdett, vajjon e cselekvésének nem volt-e valami tudattalan indoka s a lélekelemző módszer ismeretében elhatározta, hogy a dolgot földeríti.

Legelőször az az emlék ötlött fel benne, hogy orvostanhallgató korában benyomást tett rá kórházi főorvosának az a szokása, hogy a kórtermekben való látogatásain mindig egy „egyszerü" stethoscopot hordott magával, noha ennek sohasem vette hasznát. Ezt az orvost ő nagyon csodálta és rendkivül ragaszkodott hozzá. Később, mikor ő maga is kórházi gyakorlatot folytatott, ő is felvette ugyanezt a szokást, s kényelmetlenül érezte magát, ha tévedésből elhagyta a szobáját, anélkül, hogy ezt a műszert kezében lóbálná. E szokás hiábavalósága nem csak abból a tényből világlik ki, hogy az egyetlen stethoscop, amelyet tényleg használt, egy két fülre való stethoscop volt, melyet a zsebében hordott, hanem abból is, hogy akkor is folytatta, mikor a sebészeti osztályra került s stethoscopra egyáltalán nem volt már szüksége. E megfigyelések jelentősége menten kiviláglik, ha e szimbólikus cselekvés phallikus jelentőségére utalunk.

Ezekután az a tény jutott eszébe, hogy kisfiú korában nagyon feltünt neki háziorvosuk azon szokása, hogy egy egyszerü stethoscopot hordott a kalapja belsejében; nagyon érdekesnek találta, hogy a doktornak mindig kéznél volt legfontosabb műszere, ha betegeit meglátogatta és hogy csak a kalapját (azaz ruházatának egy részét) kellett levetnie és onnan „kihuznia." Kis gyermek korában nagyon szerette ezt az orvost s nemrégiben önanalizissel felderíthette, hogy három és fél éves korában kétféle fantáziát is alkotott kis huga születéséről: t. i. hogy az őneki magának meg az édesanyjának, máskor meg, hogy a doktor és az ő gyermeke. Ebben a fantáziában tehát ő játszotta úgy a férfi, mint a női szerepet. Emlékezett rá továbbá, hogy hat éves korában ugyanez az orvos megvizsgálta s határozottan felidéződött benne, mily kéjes érzéssel töltötte el, mikor az orvos a stethoscopot mellére szorítván, érezte fejének közelségét s emlékezett a ritmikus

légzési mozgásra is. Hároméves korában idült légcsőhurutja volt s bizonyára többször megvizsgálták, ha erre már tényleg nem tudott is visszaemlékezni.

Nyolc éves korában nagyon hatott rá egy idősebb fiú közlése, hogy az illető doktornak szokása a nőbetegeivel együtt aludni. Valami igaz alapja ennek a mende-mondának bizonyára volt s mindenesetre tény, hogy a szomszédság asszonyai, az ő anyjával együtt, nagyon kedvelték a fiatal és kellemes orvost. Az elemzett egyén maga többször érzett nemi színezetü kisértést nőbetegeivel szemben, kétszer szeretett bele kezelése alatt álló nőbe s végül el is vett egyet. Alig vonható kétségbe, hogy gyermekkori orvosával való tudattalan azonosítása volt egyik fő indító oka annak, hogy az orvosi pályára lépett. Más lélekelemzésekből sejthetjük, hogy ez minden bizonnyal igen gyakori indoka a pályaválasztásnak. (Bár nehéz volna megállapítani, mennyire gyakori.)

A jelen esetben kétszeresen volt ez meghatározva: először mert az orvost több alkalommal látta fölényben az apjával szemben, akire a fiú nagyon féltékeny volt és másodszor mert az orvos tudott minden tiltott dologról és alkalma volt a nemi kielégülésre.

Azután egy már másutt* közölt, erősen homoszexuális-masochisztikus színezetü álom jutott eszébe, amelyben egy férfi, ki az orvos helyettesítője, az álmodót „karddal" megtámadta. A kard a Nibelung-mondakör egy részletét juttatta eszébe, amidőn Szigurd meztelen kardot helyez önmaga és az alvó Brunhilda közé. Ugyanez a történet előfordul az Arthus-mondában is, amelyet az illető szintén jól ismer.

Ebből aztán kiviláglik a tüneti cselekvés értelme. Az orvos az egyszerü stethoscopot önmaga és betegei közé helyezte, épen úgy, mint Szigurd kardját fektette önmaga s azon asszony közé, kit nem volt szabad érintenie. A cselekvés kompromisszumot jelentett, kétféle indulat kifejezésére szolgált: először, hogy képzeletben engedjen az elfojtott vágynak, hogy valamely bájos nőbetegével nemi viszonyba lépjen, de egyszersmind figyelmeztetésül, hogy a vágyat nem szabad megvalósítania. Ugyszólván varázs volt a kisértés hatalma ellen.

Hozzá kell még tennem, hogy az illetőre fiúkorában nagy hatást gyakoroltak Lord Lytton következő sorai: („Richelieu")

„Beneath the rule of men entirely great
The pen is mightier than the sword"**
(Az igazán nagy ember keziben
A toll hatalmasb fegyver, mint a kard)

Később termékeny iró lett és rendkivül nagy töltőtollat használ. Midőn kérdeztem tőle, miért kell ez neki, jellemző módon így válaszolt: „Oly sok kifejezni valóm van" („Soviel auszudrücken.")

---

* „Freud's Theory of Dreams American Journal of Psychol. April 1910. p. 301. Nr. 7.

** V. ö.: Oldhams: „I wear my pen as others do their sword." (Úgy forgatom a tollam, mint más a kardját.)

Ez az elemzés ismét arra int bennünket, milyen mély bepillantást nyujtanak a lelkiéletbe a „jelentéktelen" s „értelmetlen" cselekvések s az élet mily korai szakában fejlődik ki a szimbolizálásra való hajlandóság."

Még egy esetet közlök pszichoterápiás tapasztalataimból, amelyben a kenyérbéllel játszadozó kéz tett ékesszóló tanuságot az illető titkos gondolatairól. Betegem még nem egészen tizenhárom éves fiú volt, két év óta súlyos hisztériában szenvedett s vizgyógyhelyen való hosszas és sikertelen tartózkodás után végre hozzám került lélekelemző kezelésbe. Az én feltevésem szerint szexuális tapasztalatokon kellett, hogy keresztülment legyen és életkorának megfelelően nemi kérdések kínozták; de óvakodtam tőle, hogy felvilágosításokkal jőjjek segítségére, mert ujra próbát akartam tenni feltevéseim helyességére vonatkozólag. Joggal lehettem tehát kiváncsi, hogy milyen módon fog a keresett elem nála megnyilvánulni. Ekkor feltünt nekem, hogy egy napon valamit gyúr jobb kezében, a zsebébe dugja, ott tovább játszik vele, ujra előszedi, stb. Én nem kérdeztem meg tőle, mi van a kezében, de ő megmutatta, amidőn hirtelen kinyitotta a markát. Galacsinná gyúrt kenyérbél volt benne. A következő órára ismét ilyen összegyúrt kenyérbelet hozott magával, de beszélgetés közben hihetetlen gyorsasággal és csukott szemekkel alakokat formált belőle, melyek felkeltették érdeklődésemet.

Ezek kétségtelenül emberkék voltak, olyanformák, mint a legkezdetlegesebb történelemelőtti bálványalakok; fejük, két karjuk, két lábuk volt s egy nyulvány a két lábuk közt, melyet hosszúra s hegyesre kihúzott. Alighogy ezzel elkészült, ismét összegyúrta az emberkét; később aztán meghagyta az alakot, de épen ilyen nyúlványt húzott ki a hátán s más részein, hogy az elsőnek jelentését elrejtse. Én tudtára akartam adni, mikép értettem őt, ugy azonban, hogy ne legyen módja a mögé az ürügy mögé bujni, hogy ez emberformáló foglalatosságában „nem gondolt semmire." Ezért hirtelen azt kérdeztem tőle, emlékszik-e annak a római királynak a történetére, aki fia követének a kertben némajátékkal adta meg a kért feleletet. A fiú nem akart visszaemlékezni arra, amit pedig annyival rövidebb idővel ezelőtt tanult, mint én. Azt kérdezte, annak a rabszolgának a meséjére gondolok-e, akinek simára borotvált koponyájára irták a feleletet. Nem, feleltem, ez a görög történethez tartozik és elmeséltem: Tarquinius Superbus király kiküldte fiát Sextust, hogy egy ellenséges latin városba belopódzzék. A fiú, miután a városban híveket toborzott maga körül, követet küldött apjához, hogy megkérdezze, mitevő legyen ezután. A király nem felelt, hanem kiment a kertjébe, ott megismételtette a követ kérdését és azután szó nélkül leütötte a legnagyobb és legszebb mákfejeket. A követ nem tehetett egyebet, mint hogy ezt elmondta Sextusnak, aki megértette apját és első dolgának tartotta, hogy a város legelőkelőbb polgárait legyilkoltatta.

Miközben beszéltem, a fiu abbahagyta a gyurást s midőn

odaértem, mit tett a király a kertjében, már azoknál a szavaknál „némán leütötte" villámgyors mozdulattal letépte emberkéje fejét.

Tehát megértett engem és észrevette, hogy én is megértettem őt. Most már egyenes kérdéseket intézhettem hozzá, megadtam neki a felvilágosításokat, melyekre szüksége volt és rövidesen véget vetettünk a neurózisnak.

A tüneti cselekvések, amelyeket szinte kimeríthetlen sokféleségben tapasztalhatunk egészségeseken úgy mint betegeken, több okból érdemlik meg figyelmünket. Az orvosnak sokszor értékes utmutatást nyujtanak uj vagy előtte kevéssé ismert körülmények közötti tájékozódásra, az emberismerőnek pedig gyakran elárulnak sok mindent, sőt néha többet, mint amennyit tudni óhajtana. Ha valaki ért e cselekvések megfejtéséhez, néha úgy érezheti magát, mint Salamon király, akiről a keleti monda azt regéli, hogy értette az állatok beszédét. — Egy napon egy ismeretlen fiatalembert kellett édesanyja házában orvosilag megvizsgálnom. Mikor elém jött, nagy fehér folt tünt fel nekem a nadrágján, mely sajátos merev széleiről könnyen felismerhető volt. A fiatalember zavarodottan azzal mentegetődzött, hogy rekedt lévén, nyers tojást ivott s valószinüleg a csúszós fehérjéből csepegett le egy kevés a ruhájára; ennek igazolásául a tojáshéjra mutatott, amely egy tányérkán még ott volt a szobában. Igy a gyanus folt ártatlan magyarázatot nyert; de mikor az anya magunkra hagyott bennünket, megköszöntem a betegnek, hogy a diagnózist oly nagyon megkönnyítette nekem és habozás nélkül a masturbáció okozta szenvedésekről való vallomását vettem beszélgetésünk kiinduló pontjául. — Más alkalommal egy époly gazdag, mint fösvény és hóbortos öreg hölgynél tettem látogatást, aki az orvosra azt a feladatot szokta róni, hogy előbb a panaszok áradatán küzködje magát keresztül, mig bajának tulajdonképeni okához elérkezik. Midőn beléptem, egy asztalkánál ült s azzal foglalatoskodott, hogy ezüstforintosokat rakott csomókba; mikor felállt, néhány pénzdarabot a földre szórt. Segédkeztem neki a szétgurult pénzdarabok felszedésében, hamarosan félbeszakítottam keserves panaszkodását és megkérdeztem: hát olyan sok pénzébe került az előkelő veje? Elkeseredett tagadással válaszolt, de a legrövidebb idő múlva elkezdte mesélni izgalmainak és keserűségeinek siralmas történetét, amelyeket vejének tékozlása okozott; igaz, hogy azóta nem hivott engem ujra. Nem állithatom, hogy az ember mindig barátokat szerez azok között, akiknek tudomására hozza tüneti cselekvéseik értelmét.

„Tévcselekvés általi vallomás"-t ismertet Dr. J. v. Emden (Hága): „Egy kis berlini vendéglőben a fizetőpincér azt állította, hogy egy bizonyos étel árát a háboru miatt 10 pfenniggel felemelték; arra a megjegyzésemre, miért nem állt a változás az étlapon, azt felelte, hogy ez véletlen mulasztás, de egész bizonyos, hogy úgy van! Mikor a pénzt zsebretette, oly ügyetlen volt, hogy egy tizpfennigest épen az én számomra az asztalra ejtett!

„De most biztosan tudom, hogy sokat számított fel — akarja, hogy a pénztárnál kérdezősködjem?"

„Kérem... engedelmet kérek egy pillanatra" — s már el is tünt.

Természetesen szívesen engedtem, hogy visszavonuljon és midőn két perccel később visszatért s mentegetődzött, hogy csodálatos módon egy más étellel cserélte azt össze, szívesen hagytam nála a tiz pfenniget is jutalmul azért, hogy igy adatot szolgáltatott a mindennapi élet lélekkórtanához."

Ha az ember megfigyeli embertársait evés közben, igen érdekes és tanulságos tüneti cselekvéseket észlelhet rajtuk.

Például dr. H. Sachs közli:

„Véletlenül jelen voltam egy idősebb, rokon házaspár vacsorájánál. Az asszony gyomorbajos és nagyon szigorú étrenden kell élnie. A férj épen megkapta a pecsenyéjét és kérte a feleségét, akinek e jó falatból nem volt szabad ennie, hozzon neki mustárt. Az asszony odament a szekrényhez, belenyúlt és a gyomorcseppes üvegcsét állította az ura elé. A hordóalaku mustártartó és a keskeny orvosságos üveg közt természetesen nincs oly hasonlóság, mely tévedést megmagyarázná; mégis az asszony csak akkor vette észre a tévedést, mikor az ura nevetve figyelmeztette rá.

E tüneti cselekvés értelme igazán nem szorul magyarázatra."

Az ilyenfajta szimbólikus cselekvés mulatságos és a megfigyelőtől ügyesen kiaknázott példáját bocsátotta rendelkezésemre dr. B. Dattner (Bécs).

„Egy bölcsészdoktor ismerősömmel, dr. H.-val, együtt ülök a vendéglőben és ebédelünk. Ő a kinevezése körüli nehézségekről beszél s közben megemlíti, hogy tanulmányai befejezése előtt Chile követénél, illetőleg meghatalmazott miniszterénél kapott titkári állást. „Azután azonban elhelyezték a minisztert s az utódának nem mutatkoztam be." Miközben ezt az utolsó mondatot mondja, egy darabka tortát akar a szájába emelni, de mintegy ügyetlenségből visszaejti a tányérra. Én rögtön felfogom e tüneti cselekvés rejtett értelmét s a lélekelemzésben teljesen járatlan asztaltársamnak, mintegy véletlenül, odaszólok: „De most kövér falatot szalasztott el." Ő azonban nem veszi észre, hogy szavaim épúgy vonatkozhatnak véletlen cselekvésére s különösnek tetsző, meglepő élénkséggel kapja fel ugyanezeket a szavakat, mintha épen a lelkéből beszéltem volna: „Bizony, igazán kövér falat volt, amelyet elszalasztottam" s aztán ügyetlenségének részletes elmondásával könnyit a lelkén, amelynek következtében jól fizetett állását elvesztette.

A szimbolikus áruló cselekvés értelme kiviláglik, ha tekintetbe vesszük, hogy ismerősömnek nehezére esett, velem, akivel meglehetős idegenül áll szemben, bizonytalan anyagi helyzetéről beszélnie s hogy a feltörekvő gondolat azután oly tüneti cselekvésben jutott érvényre, mely szimbólikusan kifejezi, amit ő rejteni akart s igy a beszélőnek a tudattalanja felszabadítása által megkönnyebbülést szerzett."

Mennyire meglehet a látszólag szándéknélküli elvevésnek vagy magávalvivésnek indokoltsága és értelme, a következő példák mutatják:

1. Dr. B. Dattner közli: „Egy kolléga először látogatja meg nagyrabecsült ifjukori barátnőjét ennek házasságkötése után. Erről a látogatásról beszél nekem és csodálkozását fejezi ki afölött, hogy nem sikerült annyi ideig ott maradnia, mint szándékozott volt. Azután egy különös tévcselekvésről tesz említést, amely ott esett meg rajta.

Barátnőjének az ura, aki a társalgásban részt vett, egy gyujtóskatulyát keresett, amely a vendég megérkezésekor egész bizonyosan az asztalon feküdt. A kolléga is átkutatta zsebeit, vajjon véletlenül nem „dugta-e zsebre", de hiába. Jó idővel később tényleg felfedezi a dobozt a zsebében, amidőn feltünik neki, hogy egyetlen szál gyujtó volt a dobozban.

Néhány nappal később olyasmit álmodott, ami a skatulyaszimbolikát kirívóan mutatja; az álom azzal az ifjukori barátnővel foglalkozik és megerősiti az én magyarázatomat, hogy a kolléga tüneti cselekvésével elsőbbségi jogait akarta követelni és az ő birtoklásának kizárólagosságát (csak egyetlen gyujtószál benne) hangsulyozni."

2. Dr. Hanns Sachs közli:

„Szolgálónk nagyon szeret egy bizonyos tortát. Ezt a tényt nem lehet kétségbevonni, mert ez a torta az egyetlen eledel, amelyet kivétel nélkül mindig jól készit el. Egy vasárnapon betálalja épen ezt a tortát, leteszi az ebédlőszekrényre, lerakja az előző fogásnál használt tányérokat és evőeszközöket és arra a tálcára teszi, amelyen a tortát behozta volt; ezek tetejébe azután — visszarakja a tortát is ahelyett, hogy elénk tálalná és kiviszi a konyhába. Mi első pillanatban azt hittük, még valami igazitani valója akadt a tortán, de minthogy többet nem jelent meg vele, becsengettük őt s feleségem megkérdezte: „Betty, mi van avval a tortával?" „Hogyan"? kérdi a lány értetlenül. Meg kellett neki mondanunk, hogy a tortát ujra magával vitte: felrakta a tálcára, kivitte s ott ujra lerakta, anélkül, hogy észrevette volna.'

Másnap, mikor a torta maradékát készültünk elfogyasztani, feleségem észrevette, hogy ugyanakkora darab van még belőle, amennyit mi előző nap meghagytunk, a szolgáló tehát nem fogyasztotta el a neki járó részt kedvelt ételéből. Mikor megkérdeztük, miért nem evett a tortából, kicsit zavartan felelte, hogy nem volt rá kedve.

Az infantilis viselkedés mindkét esetben nagyon világos: először a gyermeki mértéktelenség, hogy senkivel se ossza meg azt, amit ő szeretne, azután az a nem kevésbbé gyermekes dac: ha sajnáljátok tőlem, hát csak tartsátok meg magatoknak, nekem már semmi sem kell."

A házassági dolgok körül előforduló véletlen és tüneti cselekvéseknek sokszor igen komoly a jelentőségük és azt, aki a tudattalan pszichológiájával törődni nem akar, egyenesen a jósjelekben való hitre késztethetnék. Nem jó kezdet, ha a fiatalasszony nászutján elveszti a jegygyürüjét; de ilyenkor rendszerint csak félreraktа s ismét megtalálja azt. — Ismerek egy jelenleg férjétől elvált hölgyet, aki vagyona kezelését illető okiratokon gyakran a

leánynevét irta volt alá, sok évvel előbb, mint azt tényleg ujra felvette. — Egyszer egy uj házaspár vendége voltam; a fiatal asszonyka nevetve mesélte el legfrissebb élményét. Mikor nászutjáról hazatért, elment a leánytestvéréhez, hogy, mint azelőtt is, együtt menjenek vásárolni, míg az ura a dolgai után járt. Egyszerre csak egy úr tünt fel neki az utca másik oldalán s testvérét meglökve, így szólt: Nézd csak, ott megy L. úr. Egészen megfeledkezett róla, hogy ez az úr néhány hete a férje. Nekem a hideg futott végig a hátamon ez elbeszélés hallatára, de nem mertem belőle következtetést vonni. Csak évek mulva jutott megint eszembe, midőn ez a házasság a legszerencsétlenebbül végződött.

A Maeder* fraciául megjelent, igen figyelemreméltó munkájából veszem át a következő esetet, amely épúgy nyerhetett volna helyet a „felejtés" fejezetében is:

„Une dame nous racontait récemment qu'elle avait oublié d'essayer sa robe de noce et s'en souvint à la veille du mariage à huit heures du soir, la couturière désesperait de voir sa cliente. Ce détail suffit à montrer, que la fiancée ne se sentait pas très heureuse de porter une robe d'épouse, elle cherchait a oublier cette representation pénible. Elle est aujourd' hui ... divorcée."

(„Egy hölgy mesélte a minap, hogy annakidején elfeledte felpróbálni a menyasszonyi ruháját. Az esküvő előtti este nyolc órakor jutott csak eszébe, mikor a szabónő már nem is remélte eljövetelét. Ez a kicsiség is elárulja, hogy a leány nem nagyon örült, hogy menyasszonyi ruhát ölthet, el akarta felejteni e kinos gondolatot. Ma ez a hölgy — elvált asszony.")

A nagy Duse Eleonoráról mesélte egy barátom, aki ért a jelbeszéd megfigyeléséhez, hogy egyik szerepében oly tüneti cselekvést alkalmaz, mely úgy istenigazában érezteti, milyen mélységekből fakad a művészete. Házasságtörési dráma játszódik le; az asszonynak épen nagy összetüzése volt az urával s most egyedül és gondolatokba merülten vonul félre, mielőtt a csábító közeledik. Ebben a rövid időközben a jegygyürüjével játszik; lehúzza, ismét felteszi, aztán megint lehúzza. Most érett meg rá, hogy a másiké legyen.

Ideiktathatjuk Th. Reik közléseit (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915.) egyéb, gyürükkel elkövetett cselekvésekről.

„Ismerjük azokat a tüneti cselekvéseket, amelyeket házasemberek követnek el, mikor a jegygyürüt le- s aztán megint felhúzzák. Hasonló cselekvések egész sorát produkálta M. kollégám. Egy gyürüt kapott ajándékba a leánytól, akit szeretett s aki azzal adta oda azt neki, hogy el ne veszítse, mert különben tudni fogja, hogy már nem szereti többé. A férfi ezekután rendkivül aggodalmaskodott, hogy a gyürüt valahogy el ne veszítse. Ha egyszer-egyszer pld. mosdásnál, lehúzta, akkor a gyürü rendszerint eltünt és sokszor hosszas keresés után került csak elő. Ha levelet dobott a levélszekrénybe, nem tudott elnyomni valami aggódó érzést, hogy a

* Alph. Maeder. Contributions à la psychopathologie de la vie quotidienne. Archives de Psychologie. T. VI. 1906.

levélszekrény nyílásának széle lehúzhatná a gyürüt. Egyszer tényleg oly ügyetlenül dugta be a kezét, hogy a gyürü a szekrénybe esett. A levél, melyet ekkor küldött el, búcsúlevél volt egy régebbi kedveséhez, akivel szemben bűnösnek érezte magát. Ugyanakkor vágyakozás is ébredt benne ez asszony után, mely összeütközésbe került mostani szerelme iránti vonzalmával."

A „gyürü" témája megint csak feleleveníti azt a benyomásunkat, milyen nehezen találhat a pszichoanalitikus valami ujat, amit a költő már előtte ne tudott volna. Fontane „Vor dem Sturm" (Vihar előtt) című regényében Turgany bíró azt mondja zálogosdi játék közben: „Higyjék el, hölgyeim, hogy a lélek legmélyebb titkai nyilvánulnak meg a zálogok kiválasztásában." A példák közül, a melyekkel állítását igazolja, különös figyelmünkre méltó a következő: „Emlékszem egy a hízás korában álló professzornéra, aki két ízben is a jegygyűrűjét húzta le s adta oda zálogul. Ne kívánják tőlem, hogy e pár családi boldogságát ecseteljem". Aztán így folytatja: „Ugyanabban a társaságban volt egy úr, aki nem unt bele, hogy egyre csak az ő tíz pengéjü és dugóhuzós angol zsebkését rakja le a hölgyek ölébe, mig végül a sokpengés szörnyeteg többrendbeli selyemruha elszakítása után, az általános megbotránkozás vihara elől eltünt."

Nem kell csodálkoznunk, hogy oly sokféle szimbólikus jelentőséggel bíró tárgy, mint a gyűrű, még akkor is alkalmas tárgy célzatos tévcselekményekre, ha nem jelent, — mint a jegygyürü —, erotikus köteléket. Dr. Kardos M. a következő példát bocsátotta erre vonatkozólag rendelkezésemre.

„Tévcselekmény, mint vallomás.

Több évvel ezelőtt egy magamnál sokkal fiatalabb ember csatlakozott hozzám, aki szellemi törekvéseimben osztozik és körülbelül olyan viszonyban van velem, mint a tanítvány mesterével szemben. Bizonyos alkalommal egy gyürüt ajándékoztam neki és az már többször adott neki alkalmat tüneti, illetőleg tévcselekvésekre, mihelyt valami nem tetszett neki hozzám való viszonyában. Röviddel ezelőtt a következő, igen mulatságos és átlátszó esetet mondta el nekem. Egyszer valami ürügygyel elmaradt egy hetenkénti összejövetelről, a melyen velem rendszerint találkozni és beszélgetni szokott, azért, mert kívánatosabbnak érezte, hogy egy fiatal hölggyel találkozzék. Másnap délelőtt, de csak jóval hazulról való távozása után, észrevette, hogy a gyürüm nincs az ujján. A dolog nem nyugtalanította őt, mert úgy gondolta, hogy az éjjeli szekrénykén felejtette, ahova minden este tenni szokta és hazajövet ott fogja találni. Hazaérkezve rögtön oda is nézett, de hiába; majd elkezdte az egész szobát felkutatni érte, de szintén teljesen eredménytelenül. Végre eszébe jutott, hogy a gyürü — mint különben több, mint egy esztendeje, mindennap — egy kis zsebkés mellett feküdt az éjjeli szekrényen, amelyet mellényzsebében szokott volt hordani; arra gondolt tehát, hátha „szórakozottságból" a késsel együtt zsebrevágta a gyürüt is. Zsebébe nyúlt tehát és tényleg ott találta a keresett gyürüt.

A jegygyürüt zsebben hordani, ez közismert szokása a férjnek, ha az asszonyt, akitől ezt kapta, megcsalni készül. Barátomat bűntudatossága tehát először is önbüntetésre („nem érdemled meg többé, hogy a gyürüt hordjad"), másodszor hűtlensége bevallására késztette, — persze mindazt csak téves cselekvés formájában. Csak e véletlen megszerezte kerülőúton jutott hozzám az elkövetett kis „hűtlenség" bevallása."

Tudok egy öregebb úrról is, aki nagyon fiatal lányt vett feleségül és a nászéjszakát, elutazás helyett, a nagyváros egyik szállójában akarta tölteni. Alig érkezett meg a szállóba, ijedten vette észre, hogy pénztárcáját az egész, nászútjára szánt pénzösszeggel együtt, elvesztette, vagy elhagyta valahol. Sikerült még inasát telefonon megtalálnia, aki a hiányzó pénztárcát a vőlegény levetett kabátjában felfedezte és várakozó gazdájának, aki így „tehetősség" nélkül kezdte meg házasságát, elhozta a szállóba. Másnap reggel tehát volt módja, hogy nászútra induljon ifjú nejével, az éjszaka azonban — mint ahogy aggodalma előre megsúgta — „tehetősség nélkül" maradt.

Vígasztaló gondolat, hogy az „elvesztés" nem is sejtett mértékben tüneti cselekedet és így a veszteséget elszenvedőnek legalább is titkos szándékát szolgálja. Gyakran csak az elvesztett tárgy csekélybevevését, vagy az iránta való titkos ellenszenvet fejezi ki, vagy az ellen a szenvedély ellen irányul, akitől e tárgy származik; vagy pedig az elvesztésre való hajlandóság szimbólikus gondolatok hídján vivődött át az illető tárgyra más, jelentősebb dolgokról. Értékes tárgyak elvesztése igen sokféle indulatnak szolgálhat kifejezésül; vagy valami elfojtott gondolatnak jelképes ábrázolására szolgál, például valami intő szózat ismétlése, amelyet az ember szeretne elhessegetni, vagy pedig — s ez a leggyakoribb eset — áldozatot akarunk hozni vele a sors sötét hatalmainak, amelyeknek elismerése és szolgálása még belőlünk sem halt ki.*

Ezen, az elvesztésre vonatkozó állítások megvilágítására csak néhány példát hozok fel:

Dr. B. Dattner közlése. „Egy kartárs meséli, hogy Penkala-

* Ime még egy néhány példája az egészségeseknél és neurotikusoknál előforduló tüneti cselekvéseknek: Egy idősebb kartárs, aki a kártyajátéknál nem szívesen veszít, egy este nagyobb veszteséget szenved s fizet ki panasz nélkül, de különösen nyomott hangulatban. Távozása után kiderül, hogy körülbelül mindent otthagyott, amit csak magával hordott: szemüvegét, szivartárcáját és zsebkendőjét. Ez magyarul nyilván azt jelenti: ti rablók, alaposan kifosztottatok. — Egy férfi, aki időnkint fellépő nemi impotenciában szenved, amely anyjához való gyermekkori ragaszkodásának bensőségében leli alapját, mint meséli, feljegyzéseit és irásait *S* betüvel, anyja nevének kezdőbetüjével szokta jelölni. Továbbá nem birja el, hogy hazulról érkezett levelei iróasztalán más, szentségtelen levelekkel jussanak érintkezésbe és ezért ezeket külön kell őriznie. — Egy fiatal hölgy hirtelen kirántja a kezelőszoba ajtaját, a melyben még benn van az őt megelőző beteg. Azzal mentegetődzik, hogy „szórakozottságból" tette; nemsokára kitünik, hogy tévedésével azt a kiváncsiságát példázta, mely gyermekkorában arra hajtotta, hogy behatoljon szülei hálószobájába. — Leányok, akik büszkék szép hajukra, oly ügyesen tudnak fésüikkel s hajtűikkel bánni, hogy beszélgetés közben lebomlik a hajuk. — Vannak férfiak a kik kezelő óra közben (fekvő

töltő-tollát, melyet már több mint két éve hordott magával és kitünő használhatóságánál fogva nagyon megkedvelt, váratlanul elvesztette. Az elemzés a következő tényállást derítette ki. Előző napon a kartárs bántóan kellemetlen levelet kapott a sógorától, mely a következő mondattal végződött: „Egyelőre sem kedvem, sem időm, hogy könnyelműségedet és lustaságodat támogassam."

Ez a levél oly hatalmas indulatot váltott ki, hogy a kartárs pont egy nappal később feláldozta a penkalát, s ó g o r a a j á n d é k á t, hogy ennek szivessége ne nyomja oly türhetetlenül.

Egy ismerős hölgy öreg édesanyja halála után, igen érthetően, nem járt színházba. Most már csak néhány nap választja el a gyászév végétől és barátnője rábeszélésére beleegyezik, hogy egy különösen érdekes előadást megnézzen. A színház elé érkezve, felfedezi, hogy elvesztette a színházjegyét. Később úgy rémlett neki, hogy leszálláskor a villamosjeggyel dobta el. Pedig ez a hölgy azzal dicsekszik, hogy sohasem veszít el semmit gondatlanságból.

Feltehető tehát, hogy az elvesztés egy másik esete, mely vele esett meg, szintén indokolt volt.

Egy fürdőhelyre megérkezve, oly penzióban száll meg, ahol egyszer régebben már lakott. Régi ismerős gyanánt üdvözlik, jól tartják s mikor fizetni akar, azt mondják neki, hogy vendégnek tekintse magát — ami nincsen egészen inyére. Annyit megengednek gazdái, hogy a kiszolgáló lány számára hagyjon valamit az asztalon. Kiveszi tárcáját, hogy egymárkás bankót tegyen az asztalra. Este a penzió szolgája egy ötmárkást hoz neki, amelyet az asztal alatt talált s mely a penziósné véleménye szerint a kisasszonyé lehet. Ezt a pénzdarabot tehát kiejtette tárcájából, amidőn a cselédnek szánt borravalót kivette. Nyilván mégis meg akarta a számláját fizetni.

Otto R a n k hosszabb cikkben (Das Verlieren als Symptomhandlung, Zentralblatt für Psychoanalyse I. 10/11) világította meg az elvesztés alapjául szolgáló áldozatvágyat és ennek mélyebbre nyuló indokait álomelemzések alapján. Nagyon érdekes

helyzetben) aprópénzt szórnak ki a nadrágzsebükből s igy honorálják, mindenkori becslésük szerint, a gyógykezelési munkát. — Mikor a beteg az orvosnál hagyja magával hozott holmiját, szemüvegét, keztyüjét, táskáját, ezzel azt fejezi ki, hogy nehezen tud elmenni és szeretne minél előbb visszajönni. E J o n e s azt mondja: One can almost measure the success with which a physician is practising psychotherapy, for instance by the size of the collection of umbrellas, handkerchiefs, purses and so on, that he could make in a month. (Szinte azon mérhetnők az orvos pszichoterápiás sikerét, hogy milyen tömegü esernyőt, zsebkendőt, pénztárcát stb. gyüjthetne össze egy hónap alatt.) A legkisebb, szokásszerüleg és a legcsekélyebb figyelemmel végzett cselekvésekben, például az óra lefekvés előtti felhuzásában, a lámpa eloltásában a szobából való távozás előtt, stb. alkalomadtán zavar állhat be, a mely világosan bizonyítja a tudattalan komplexumok befolyását az állítólag legmegrögzöttebb „szokásokra." M a e d e r közli a „Coenobium" folyóiratban: Egy kórházi orvos igen fontos ügy miatt elhatározta, hogy a városba megy, noha épen az este szolgálatban volt és nem lett volna szabad a kórházat elhagynia. Mikor visszatért, csodálkozva látta már alulról, hogy a szobája ki van világitva. Elmenéskor elfelejtette a lámpát eloltani, ami még sohse tör-

azután, mikor hozzáfűzi, hogy nem csak bizonyos tárgyak elvesztése, hanem néha a találása is lélektani indokoltsággal bír. Milyen értelemben veendő ez, kiviláglik a megfigyelt tényből, amelyet itt közlök. Világos, hogy az elvesztés tárgya adva van, míg a találását keresni kell. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915.)

„Egy szüleitől anyagilag függő fiatal lány olcsó kis ékszert akar venni. Megkérdezi a boltban a neki megfelelő tárgy árát, de szomorúságára azt hallja, hogy többe kerül, mint a mennyi a megtakarított pénze. Pedig csak két koronája hiányzik ahhoz, hogy ezt a kis örömet megszerezze magának. Nekibúsulva bandukol a nagy város esti élénkségben hullámzó utcáin át hazafelé. Az egyik legforgalmasabb téren hirtelen — noha, mint állítja, mély gondolatokba merülten járt — egy földön heverő papirdarabka tűnt fel neki, mely mellett épen, ügyet se vetve rá, elmenni készült. Odafordult, felveszi és csodálkozással látja, hogy egy összehajtott kétkoronás bankjegy. Ez a sors ajándéka, gondolja magában, amivel megvehessem az ékszert; örömmel fordul vissza, hogy a sors ez intését kövesse. De ugyanabban a pillanatban azt gondolja mégsem teheti ezt, mert a talált pénz szerencsepénz, amelyet nem szabad kiadni.

Azt a kis lélekelemzést, amely e „véletlen cselekvés" megértéséhez szükséges, talán az illető személyes felvilágosítása nélkül is felderíthetjük az adott helyzetből. A leány gondolatai hazamenet nyilván főként a szegénységgel és az anyagi szűkösséggel foglalkoztak, és pedig, mint sejthetjük, e nyomasztó helyzet vágyteljesítő megváltozásának értelmében. Az a gondolat is megfordulhatott egészen szerény kívánságának teljesülésére irányított elmélkedésében, hogy mi módon juthatna legkönnyebben a hiányzó összeghez és elképzeltette vele, hogy a legegyszerűbb megoldás: pénzt találni; ily módon tudattalanja (vagy tudatelőttese) „találásra" készült fel, még ha ez a gondolat — figyelmének másfelé fordulása miatt („gondolatokba merülten") — nem lett is benne teljesen tudatossá. Sőt, más hasonló esetek elemzése

tént vele. Csakhamar eszébe jutott azonban az elfelejtés indoka. A házban lakó kórházigazgató ugyanis az orvosa ablakából kivilágló lámpafényből azt kellett, hogy következtesse, hogy az utóbbi otthon van. — Egy sok gonddal terhelt és időnkint lehangoltságban szenvedő ember mondta nekem, hogy reggel rendszerint ugy találta, hogy elfelejtette volt felhúzni az óráját, ha este az életet nagyon is nehéznek és keservesnek érezte. Az óra fel nem huzásával tehát jelképesen azt az érzést fejezi ki, hogy akár meg se érné a holnapi napot. — Más valaki, akit személyesen nem ismerek, írja nekem: „Súlyos sorscsapás ért s az élet oly nehéznek és kegyetlennek tünt nekem, hogy ugy képzeltem, nem lesz elegendő erőm, akárcsak a következő napot is átélni; akkoriban észrevettem, hogy szinte mindennap elfelejtettem az órámat felhúzni, amit azelőtt sohasem mulasztottam el és lefekvés előtt rendszerint majdnem gépiesen s öntudatlanul végeztem el. Most csak ritkán jutott ez eszembe, olyankor, ha másnap fontos vagy különös érdeklődésemet kiváltó dolgom volt. Talán ez is tüneti cselekvés volt? Sehogysem tudtam ezt a dolgot megérteni." — Ha az ember, mint Jung (Über die Psychologie der Dementia praecox, 1907. 62. l.) vagy Maeder (Une voie nouvelle en psychologie. — Freud et son école „Coenobium", Lugano, 1909) gondot fordít rá, hogy figyel-

alapján egyenesen azt állíthatjuk, hogy a tudattalan „keresési hajlandóság" sokkal inkább járhat eredménnyel, mint a tudatosan erre irányított figyelem. Különben alig volna érthető, miért épen ez az egy személy találta meg — a saját legnagyobb meglepetésére — ezt a bankjegyet, annyi száz járókelő közül s még hozzá a kedvezőtlen esti világításban s a sürün hullámzó tömeg dacára. Mily erős mértékben megvolt a lányban ez a tudattalan vagy tudatelőttes találási készség, abból a sajátságos tényből is kiviláglik, hogy még ez után is, hogy ez a készség már fölöslegessé vált s a tudatos figyelem bizonyára már teljesen eltávolódott tőle, további utján hazafelé egy külvárosi utca sötét és elhagyott pontján egy zsebkendőt talált."

Ki kell mondanunk, hogy épen az ilyen tüneti cselekvések sokszor a legjobb betekintést engednek az emberek benső lelkiéletének megismerésébe.

Az elszigetelten jelentkező véletlen cselekvésnek most oly példáját fogom közölni, mely elemzés nélkül is mélyebbre ható magyarázatra adott módot; kitünően tárja fel azokat a feltételeket, amelyek révén ilyen tünetek egészen észrevétlenül létrejöhetnek, s amelyhez gyakorlatilag jelentős megjegyzést fűzhetünk. Egy nyári utazásomon úgy esett a dolog, hogy bizonyos helyen néhány napig várnom kellett utitársam megérkeztére. Közben egy fiatal emberrel kötöttem ismeretséget, aki, úgy látszott, szintén elhagyottnak érezte magát s készségesen csatlakozott hozzám. Minthogy ugyanabban a szállóban laktunk, hamarosan úgy alakult a helyzet, hogy együtt étkeztünk s közös sétákat tettünk. A harmadik nap délutánján hirtelen közölte velem, hogy ma estére várja a gyorsvonattal a feleségét. Feléledt lélektani érdeklődésem, mert már délelőtt feltünt, hogy társam nem fogadta el javaslatomat, hogy nagyobb kirándulásra induljunk és kis sétánkon elkerült egy bizonyos utat, mert azt nagyon meredeknek és veszedelmesnek találta. A délutáni sétánkon egyszerre csak kijelentette, hogy hiszen bizonyára éhes vagyok és ő miatta semmi esetre se várjak a vacsorámmal; ő majd csak a felesége megérkezte után fog a

---

mezzen a dallamokra, amelyeket szándékolatlanul, sőt sokszor anélkül, hogy észre is venné, dudol magában, akkor rendszerint rájut, hogy a szövegük kapcsolatban van valami, az illetőt érdeklő témával.

A gondolatok szóbeli vagy irásbeli kifejezésének finomabb motiváltsága is gondos figyelmet érdemelne. Hiszen általában azt hisszük, tetszés szerint választhatjuk meg a szavakat, a melyekbe gondolatainkat öltöztessük, vagy a képeket, amelyekkel diszítjük. De pontosabb megfigyelésnél kitünik, hogy e választást más tekintetek döntik el s hogy a gondolat formájában mélyebb, sokszor szándékolatlan értelem csillan keresztül. A képek és szólásmódok, a melyeket valaki különösen szivesen használ, „a szavajárása" mint a magyar mondja, többnyire nem közömbösek személye megitélése szempontjából, mások meg oly gondolatkörre való célzást tartalmaznak, a mely épen háttérbe szorul, de a mely a beszélőt nagyon megragadta. Igy hallottam, hogy valaki bizonyos időpontban elméleti tárgyu beszélgetés közben ismételten használta azt a szólásmódot: „Ha az embernek hirtelen átfut a fején valami" — „durch den Kopf schiesst", de tudtam, hogy az illető röviddel azelőtt azt a hirt kapta, hogy a fiának sapkáját egy orosz golyó előlről hátrafelé keresztüllőtte: „durchgeschossen".

megérkezővel együtt vacsorázni. Megértettem a célzást és asztalhoz ültem, mig ő a pályaudvarra ment. Másnap reggel találkoztunk a szálló hall-jában. Bemutatott a feleségének és azután igy szólt: Ugy-e velünk fog reggelizni? Nekem még egy kis dolgom volt a szomszéd utcában és azt mondtam, nemsokára utánuk jövök. Mikor azután a reggelizőbe léptem, láttam, hogy a fiatal pár egy kis ablakmelletti asztalhoz telepedett, amelynek egyik oldalán ültek egymás mellett. Szemközt csak egy szék állt, de ennek a támláján lógott a férfi nagy és nehéz lódenkabátja s eltakarta az ülését. Én igen jól megértettem ennek a bizonyára nem szándékolt, de annál kifejezőbb elhelyezésnek értelmét. Azt jelentette: Neked itt nincs helyed, te most fölösleges vagy. A férfi észre sem vette, hogy megálltam az asztaluk előtt, anélkül, hogy odaültem volna, de a hölgy igen; rögtön meglökte az urát és odasúgta neki: Hiszen elfoglaltad az úrnak a helyét.

Ebben, valamint más hasonló esetekben azt kellett gondolnom, hogy a szándékolatlanul elkövetett cselekvések az emberek egymásközötti érintkezésében elkerülhetetlenül félreértések forrásává kell, hogy váljanak. Az, aki őket elköveti, nincs tudatában a bennük megnyilvánuló szándéknak, nem rója ezt fel magának bűnül és nem vállalja érte a felelősséget. A másik ellenben, minthogy rendszerint az ilyen cselekvésekből is von le következtetéseket partnere szándékait és érzületét illetőleg, többet lát meg az illetőnek lelki folyamataiból, mint amennyit ez maga elismerni hajlandó és közölni vélt. Ez utóbbi azonban felháborodik, ha a tüneti cselekvéseiből levont következtetéseket közlik vele, alaptalanoknak mondja őket, minthogy cselekvésének szándékossága nincs tudatában és panaszkodik, hogy a másik félreértette őt. Ha alaposan szemügyre vesszük a dolgot, az ily félreértés a túlfinom és túlsok megértésen alapszik. Minél „idegesebb" két ember, annál inkább fog egymásnak oly elidegenedésre okot szolgáltatni, amelynek megokolását mindegyikük a maga személyét illetőleg époly határozottan tagadja, mint a hogy a másikat illetőleg bebizonyitottnak veszi. S ez nyilván amaz őszinteséghiány büntetése, hogy az emberek a felejtés, balfogás és szándékolatlanság ürügye alatt engednek utat oly indulatoknak, amelyeket jobb volna, ha bevallanának önmaguknak s másoknak, ha már nem tudnak uralkodni rajtuk. Tényleg egész általánosságban állithatjuk, hogy mindenki állandóan lélekelemzést gyakorol embertársain és ezeket ennek következtében jobban ismeri, mint minden egyes önmagát. Az „ismerd meg tenmagadat" intésének követését a saját, látszólag véletlen cselekvéseink és mulasztásaink tanulmányozásán kell megkezdenünk.

Mindazok közül a költők közül, akik alkalomadtán nyilatkoztak a kis tüneti cselekvésekről vagy alkalmazták őket, senki sem ismerte fel ezek rejtett természetét oly világosan és nem mutatta be a tényeket oly megdöbbentő elevenséggel, mint Strindberg, kinek génie-jét, igaz, ebben a megsejtésben mélyreható lelki abnormitása támogatta.

Dr. K. Weiss (Bécs) Strindberg egyik munkájának követ-

kező helyére figyelmeztetett. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I. 1913. 268. l.)

„Egy idő mulva a gróf tényleg megjelent s nyugodtan odament Eszterhez, mintha találkára várta volna.

Régen vársz? — kérdezte fojtott hangon.

Hat hónapja, mint tudod, felelte Eszter, de te láttál ma engem?

Igen; épen az imént a villamoskocsiban s ahogy a szemedbe néztem, azt hittem, beszélek veled.

Sok minden „történt", mióta utoljára láttuk egymást.

Igen, és én azt hittem, mindennek vége közöttünk.

Hogyan?

Mindazok az apróságok, amelyeket valaha tőled kaptam, kettétörtek, még pedig rejtélyes módon. De ez régi tapasztalás.

Mit nem mondasz! Most nekem is eszembe jut egy csomó eset, amelyeket véletleneknek tartottam. Egyszer egy szemüveget kaptam a nagyanyámtól, akivel nagyon jó barátságban voltunk. Csiszolt hegyikristályból készült, valóságos remekmű volt és kitünő szolgálatokat tett nekem a boncolásoknál; gondosan őriztem. Egy napon szakitottam az öregasszonnyal s ő megharagudott rám.

Ekkor az történt, hogy a legközelebbi boncolásnál az üvegek ok nélkül kihullottak a keretből. Én azt hittem, a szemüveg egyszerüen elromlott és javittatni küldtem. De nem, továbbra is megtagadta a szolgálatot, egy fiók mélyére került s onnan egyszer csak eltünt.

Milyen érdekes! Furcsa, hogy azok a dolgok, amelyek a szemre vonatkoznak, a legérzékenyebbek. Egy színházi látócsövet kaptam barátomtól: ez olyan kitünően illett a szememhez, hogy élvezet volt, akárhányszor használtam. A barátságunk megszakadt. Tudod, az ilyesmi látható ok nélkül következik be; mintha az embereknek nem szabadna összetartozniok. Mikor a látócsövet legközelebb magammal vittem, nem láttam rajta tisztán. A nyerge rövid volt s én két képet láttam. Pedig képzelheted, hogy sem a nyerge nem lett rövidebb, sem a két szemem közti távolság nem növekedett. Csoda történt, amilyen napról-napra történik s amelyet rossz megfigyelők nem vesznek észre. A magyarázata? A gyülölet lelki hatalma bizonyára nagyobb, mint hinnők.

Különben, a gyürünek, amelyet te adtál, kiesett a köve s nem lehet megjavitani. El akarsz-e tőlem most válni?... (Die gotischen Zimmer 258. l.)

A lélekelemző megfigyelés a tüneti cselekvések terén is a költőknek kell, hogy átadja az elsőséget. Mi csak ismételhetjük, amit ők régen megmondtak. Stross W. úr figyelmeztetett Lawrence Sterne ismert humorisztikus regényének a Tristram Shandy-nek következő helyére (VI. r. V. f.)

— „s én egyáltalán nem csodálkozom, hogy nazianzi Gergely, Julián nyugtalan és tétova mozdulatainak láttára, előre megjósolta, hogy az valamikor a hittől el fog szakadni; — vagy hogy

szt. Ambrosius az amanuensisét fejének tisztességtelen mozdulata miatt, mely mindig ide-odajárt, mint a cséphadaró, elkergette Vagy hogy Democritus rögtön felismerte Protagorasban a tudóst, mert látta, amint egy köteg rőzsét kötözött össze s a legvékonyabb galyakat rakta középre. Ezernyi titkos rés van, — folytatta apám — amelyeken keresztül az éleslátó szem egyszerre csak a lélekbe pillanthat bele; s én azt állítom, — tette hozzá — értelmes ember nem teheti le a kalapját, mikor a szobába lép s nem veheti fel, mikor kimegy — hogy valami olyas ne essék meg rajta, amivel elárulja magát."

X.

Tévedések.

Az emlékezés tévedései csak abban az egyetlen vonásban különböznek a téves emlékkel kapcsolatos felejtéstől, hogy a tévedést mint olyat nem ismerjük fel, hanem helyesnek találjuk. A „tévedés" szó alkalmazhatósága azonban úgy látszik, még egy feltételtől függ. Ott beszélünk „tévedésről" s nem „téves emlékezésről", ahol ki akarjuk emelni a visszaidézendő lelki tartalom objektiv valóságosságának jellegét, ahol tehát nem arról van szó, hogy saját lelki életünk egy tényére emlékezzünk vissza, hanem olyasvalamire, amit másoknak emlékezete megerősíthet, vagy megdönthet. Az ily értelemben vett emlékezeti tévedés ellentéte a tudatlanság.

Az „Álomfejtésről" * szóló könyvemben történeti és általában ténybeli anyagon, egy csomó hamisítást követtem el, amelyeket a könyv megjelenése után csodálkozva vettem észre. E hibák alaposabb megvizsgálásakor láttam, hogy nem tudatlanságomból fakadtak, hanem emlékezetem megtévedéséből származnak, amelyeket a lélekelemzés meg tud magyarázni.

a) A 266. l. Marburg városát nevezem meg Schiller szülőhelye gyanánt, amilyen nevű város Stájerországban is van. A tévedés egy oly álom elemzésébe csúszott bele, melyet éjjeli utazás közben álmodtam s melyből a Marburg állomás kikiáltása ébresztett fel. Az álomban Schiller egy könyve iránt kérdezősködnek csakhogy Schiller nem Marburg egyetemi városban, hanem a sváb Marbach-ban született. Azt is állítom, hogy ezt én mindig tudtam.

b) A 135. l. Hannibal apját Hasdrubálnak nevezem. Ez a tévedés különösen boszantó volt rám nézve, de legjobban megerősített az ily tévedésekre vonatkozó felfogásomban. A Barkidák történetét kevés olvasó tudhatja pontosabban mint a szerző, aki ezt a hibát leirta és három korrektura alkalmával nem vette észre. Hannibal apja Hamilkar Barkas volt, Hasdrubal Hannibal bátyjának neve volt, de különben sógoráé és a vezérségben elődjéé is.

c) A 177. és 370. lapon azt állítom, hogy Zeusz apját, Kronost, megfosztotta férfiasságától és ledöntötte trónjáról.

* Die Traumdeutung. VII. kiadás.

Ezt a rémtettet tévesen egy nemzedékkel előbbre toltam; a görög mitologia szerint Kronos követte el ezt atyján, Uranoson.*

Hogyan magyarázható mármost, hogy emlékezetem e pontokon hamis adatokat bocsátott rendelkezésemre, mikor különben, mint a könyv olvasói meggyőződhetnek róla, a legtávolabb eső és legszokatlanabb anyaggal is rendelkezett? Hogy lehetséges továbbá, hogy három, gondosan végzett korrektura közben mintegy vaksággal megverve siklottam el e tévedések fölött?

Goethe azt mondta Lichtenbergről: Ahol ő tréfál, ott probléma rejtőzik. Hasonlóképen mondhatom könyvem itt idézett helyeiről: Ahol tévedés van, ott elfojtás rejlik mögötte. Helyesebben szólva: valami őszinteséghiány, valami torzítás, amely végeredményben elfojtáson alapszik. Az ott közölt álmok elemzése közben már azon témák természete is, amelyekre az álomgondolatok vonatkoznak, arra kényszerített engem, hogy az elemzést egyrészt valahol még kikerekítése előtt félbeszakítsam, másrészt egy-egy indiszkrét részletet enyhe elváltoztatással tompítsak. Nem tehettem másként, nem is volt egyéb választásom, ha egyáltalán adatokat és bizonyító példákat akartam felhozni; kényszerhelyzetem szükségképen következett az álmoknak abból a tulajdonságából, hogy elfojtott, azaz tudatraképtelen lelkitartalmat fejeznek ki. Ennek dacára elég olyan dolog maradt meg a könyvben, amin érzékeny lelkek megbotránkoztak. Ámde az előttem ismert folytatólagos gondolatok elváltoztatása vagy elhallgatása nem sikerült maradék nélkül. Az, amit el akartam nyomni, több helyütt akaratom ellenére utat tört magának a felvett anyagba és mint tőlem észre nem vett tévedés jött napvilágra. Különben mindhárom idézett példában ugyanaz a gondolatkör adta a tévedések alapját; ezek a tévedések oly elfojtott gondoltok leszármazottjai, amelyek elhúnyt atyámmal foglalkoznak.

ad a) Aki a 266. lapon elemzett álmot végigolvassa, részben leplezetlenül megtudja, részben célzásokból kitalálhatja, hogy a közlést oly gondolatoknál szakítottam meg, amelyek apám ellen kedvezőtlen kritikát tartalmaztak volna. E gondolat és emléksor további folytatása boszantó történetet idéz fel, amelyben könyvek játszanak szerepet, továbbá atyám egy üzletbarátja, akinek Marburg a neve, épen úgy, mint ama délivasuti állomásé, amelynek hangos kikiáltása engem álmomból felébresztett. Ezt a Marburg urat az elemzés során magam és az olvasó elől el akartam sikkasztani; s ő azzal boszúlta meg magát, hogy ott ütötte fel a fejét, ahol nem volt keresnivalója és Schiller szülőhelyének nevét Marbachból Marburg-ra változtatta.

ad b) A Hasdrubal téves megnevezése, Hamilkar, a testvérbátya neve az apáé helyett, épen oly összefüggésben fordult elő, amely gimnázista éveim Hannibál-fantáziáit és apámnak „népünk ellenségeivel" szemben való viselkedésre vonatkozó elége-

* Ez nem egészen téves! A mithos orphikus változata szerint Kronos merényletét fia Zeusz ő vele szemben megismétli. (Roscher, Lexikon der Mythologie.)

detlenségemet juttatja kifejezésre. Ha folytatom a gondolatmenetet, elmondhattam volna még, miképen változtatta meg apámhoz való viszonyomat egy Angliában való látogatás, amelyen megismerkedtem ott élő s apám első házasságából származó féltestvéremmel. Ennek a bátyámnak legidősebb fia velem egykoru, tehát a korkülönbség sem emelt gátat azok elé az álmodozásaim elé, mily másképen lett volna minden, ha nem az apám, hanem a bátyám fiaként jövök a világra. Ezek az elnyomott fantáziák hamisították meg könyvem szövegét azon a ponton, ahol az elemzést megszakítottam, és arra kényszerítettek, hogy a bátya nevét tegyem az atya helyébe.

ad c) Az ugyanezen bátyámra való visszaemlékezés befolyásának tulajdonítom, hogy a görög istenek mithologikus rémtetteit egy nemzedékkel eltoltam. Ugyanis hosszu időre emlékezetembe vésődött bátyám egy intése: „Az életmódot illetőleg ne feledkezzél meg egy dologról", mondá nekem, „hogy te apád részéről nem a második, hanem tulajdonképen már a harmadik nemzedékhez tartozol." Apánk ugyanis már idősebb korában ujra megházasodott s igy sokkal öregebb volt, mint második házasságából való gyermekei. A szóbanforgó tévedést könyvemben épen ott követtem el, ahol a gyermek szülei iránt való kegyeletéről szólok.

Előfordult néhányszor az is, hogy barátaim és betegeim, akiknek álmait közöltem, vagy akikre álomelemzéseimben célzást tettem, figyelmeztettek rá, hogy az együtt átélt esemény körülményeit nem egészen pontosan mondtam el. Ezek tehát ismét történeti tévedések volnának. Én ez eseteket a helyesbítések tudomásul vétele után egyenként átvizsgáltam és itt is arról győződtem meg, hogy emlékezetem csak akkor nem idézte fel híven a tényeket, amikor az analizisben valamit szándékosan elferdítettem vagy eltitkoltam. Itt is egy észre nem vett tévedés lépett fel pótlék gyanánt a szándékos elhallgatás vagy elfojtás nyomában.

Ezen elfojtásból származó tévedésektől élesen különböznek mások, amelyek tényleges tudatlanságból fakadnak. Igy például tudatlanság volt, mikor azt hittem, hogy egy Wachauba való kirándulásom alkalmával érintettem a forradalmár Fischhof tartózkodási helyét. A két helynek csak a neve közös: az az Emmersdorf, ahol Fischhof lakott, Karintiában fekszik. De ezt én nem tudtam.

Ime még egy megszégyenítő és tanulságos tévedés, — ha szabad igy neveznem: az időleges tudatlanság példája. Egy betegem kért egy napon, adjam oda neki azt a két Velencéről szóló könyvet, melyet odaigértem neki, hogy husvéti utazására készüljön belőlük. Már ki is vannak készítve, feleltem és átmentem könyvtárszobámba, hogy kihozzam őket. A valóságban azonban elfelejtettem a könyveket kikeresni, mert betegem utazását, melyben én a kezelés szükségtelen megszakítását s az orvos anyagi megkárosítását láttam, nem igen helyeseltem. Hamar körülnézek tehát könyvtáramban, merre találom a két könyvet, amelyre gondoltam: „Venedig als Kunststätte" az egyik, de ezenkivül va-

lami történeti mű is van birtokomban egy hasonló gyüjtemény keretében. Persze, itt is van: „Die Mediceer"; fogom és odaviszem a várakozónak, hogy aztán megszégyenülve valljam be tévedésemet. Hiszen azt igazán tudom, hogy a Medicieknek semmi közük Velencéhez, de egy pillanatig ezt nem éreztem tévedésnek. Most aztán igazságot kellett szolgáltatnom: minthogy a beteget oly sokszor figyelmeztettem saját tüneti cselekvéseire, csak úgy menthettem meg előtte tekintélyemet, hogy becsületesen megmondtam neki a titkolt okokat, amelyek miatt nem szivesen láttam utazását.

Általában csodálkozni lehet azon, hogy az embereknek igazságra hajtó ösztöne mennyivel erősebb, mint amennyire rendszerint becsülni szokták. Különben talán már a lélekelemzéssel való foglalkozásom következménye, hogy alig tudok hazudni. Ahányszor megkisérlem, hogy elferdítsek valamit, valami tévedés vagy más téves cselekvés esik meg rajtam, amely, mint a fentidézett esetekben, elárulja az őszinteség hiányát.

A tévedés mechanizmusa úgy látszik a leglazább az összes tévcselekmények között, azaz hogy a tévedés megtörténte általában azt jelzi, hogy az illető lelki működésnek valami zavaró befolyással kellett küzdenie, anélkül azonban, hogy a tévedés fajtája a homályban rejtőző zavaró gondolat minősége által lenne meghatározva. Itt azonban még utólag megjegyezzük, hogy gyakran ugyanezt a tényállást kell feltennünk az elszólás és a tollhiba egyszerü eseteiben is. Valahányszor elszóljuk magunkat, vagy az irásnál tévedünk, szándékunkon kivül álló lelki folyamat zavaró behatására következtethetünk; de el kell ismernünk, hogy az elszólás vagy tollhiba gyakran a hasonlóság, kényelmesség, vagy sietésre törekvés törvényeit követi, anélkül, hogy a zavaró elemnek sikerülne valamely sajátos jellegvonását az elszólás vagy elirás eredményezte hibában érvényre juttatni. Csak a nyelv anyagának erre való készsége teszi lehetővé a hiba mivoltának determinálását és ez is szab ennek határt.

Hogy ne csupán saját tévedéseimet hozzam fel például, még néhány esetet fogok közölni; ezeket ugyan épugy sorolhattam volna az elszólás vagy balfogás csoportjába, de tekintve a téves működések mindezen módjainak egyenértéküségét, ennek ugy sincs jelentősége.

a) Egy betegemnek megtiltottam, hogy kedvesét, akivel maga is szakitani szeretne, telefonon felhivja, mert minden ujabb beszélgetés csak ujra felkavarja benne a leszokási küzdelmet. Irásban kell neki elmondania bucsuszavát, noha nehézségekbe ütközik, hogy levelet juttasson el hozzá. Egy napon betegem délben 1 órakor meglátogat, hogy megmondja nekem, mi módot talált e nehézség elkerülésére s többek közt megkérdezi tőlem, hivatkozhat-e orvosi tekintélyemre. D. u. 2 órakor a búcsulevél megirásánál ül, hirtelen abbahagyja s igy szól mellette ülő anyjához: Most elfelejtettem a professzort megkérdezni, hogy szabad-e a levélben a nevét megneveznem; a telefonhoz siet, összeköttetést kér és ezzel a kérdéssel kezdi meg a beszélgetést: „Kérem, beszél-

hetek már a tanár urral ebéd után?" „Adolf, megbolondultál?" szól vissza egy csodálkozó hang, épen az a hang, amelyet tilalmam folytán nem lett volna szabad többé hallania. Csupán „tévedett" s az orvos száma helyett kedveséét mondta be.

b) Egy fiatal hölgy látogatást akar tenni nemrégiben férjhezment barátnőjénél a Habsburgergasse-ban. Erről beszél a családi asztalnál, de tévedésből azt mondja, a Babenbergergasse-ba megy. A jelenlevők nevetve figyelmeztetik tévedésére — vagy ha akarjuk, elszólására — amelyet ő maga nem vett észre. Ugyanis két nappal előbb kiáltották ki Bécsben a köztársaságot, a fekete-sárga szin eltünt s helyébe a régi Ostmark színei: piros-fehér-piros kerültek; a Habsburgok letüntek; a beszélő ezt a helyettesítést barátnője lakáscímébe is belevitte. Van különben Bécsben egy nagyon ismert Babenbergerstrasse is, de bécsi ember ezt sohasem nevezné „Gasse"-nek.

c) Egy nyaralóhelyen a helység tanítója, teljesen szegény, de igen jó megjelenésü fiatal ember, annyira udvarolt egy nagyvárosi villatulajdonos lányának, hogy a lány szenvedélyesen beleszeretett és családját is rábirta, hogy a házasságba a fennálló társadalmi és faji különbségek dacára beleegyezzék. Ekkor a tanító egy napon levelet ir a bátyjának, mely többek között igy szól: „Szépnek ugyan cseppet se szép a kisleány, de nagyon helyes s igy ez rendben volna. De hogy rá tudom-e szánni magamat, hogy zsidó lányt vegyek el, azt még nem mondhatom meg neked." Ez az irás a menyasszony kezébe kerül s véget vet az eljegyzésnek, mig ugyanakkor a tanító bátyja álmélkodva kap egy szerelmi esküvésektől áradozó levelet. Az, aki a történetet közölte velem, biztositott, hogy nem valami ravasz fogásról, hanem tévedésről volt szó.

Tudok egy másik esetet is, amidőn egy hölgy elégedetlen lévén régi orvosával, mégsem akart neki nyiltan lemondani s ezt a célt két levél felcserélésével érte el; ebben az esetben magam jótállhatok, hogy téves, és nem tudatos csel volt, ami ez ismert vigjátéki fogás alkalmazására vitte.

d) Brill meséli: Egy hölgy közös barátnőjük hogyléte iránt kérdezősködik nála s ezt tévesen leánynevén nevezi. Mikor erre figyelmeztetik, be kell vallania, hogy az illető hölgy férjét ki nem állhatja és ennek házasságát nagyon ellenezte.

e) A tévedés egy esete, amelyet „elszólás"-nak is nevezhetnénk. Egy fiatal apa az anyakönyvvezetőhöz megy, hogy második lánya születését bejelentse. A gyermek nevéül Hannát mondja be s a hivatalnoknak kell figyelmeztetnie: Hiszen ilyen nevü lánya már van. Ebből a tévedésből azt következtethetjük, hogy a második lányt már nem fogadta oly szivesen, mint az elsőt.

f) Még néhány névösszecserélés esetét füzöm ide, amelyek természetesen époly jogosan nyerhettek volna helyet e könyv más fejezetében.

Egy hölgynek három lánya van, kik közül kettő már régen férjhez ment, mig a legifjabb még várja a szerencsét. Egy barát-

nője mindkét fiatal asszonynak ugyanazt a nászajándékot adta, egy-egy értékes ezüst teakészletet. Ahányszor mármost ez a készlet kerül szóba, az anya tévesen harmadik lányát nevezi meg tulajdonosa gyanánt. Nyilvánvaló, hogy ez a tévedés az anyának azt a kívánságát juttatja kifejezésre, hogy utolsó lánya is férjhezmenjen. Feltételezi, hogy ő is ugyanazt a nászajándékot fogja kapni.

Épen ily könnyen felderíthetők azok a gyakori esetek, amikor egy anya összecseréli lányai, fiai, vagy vejei nevét.

A konok névösszecserélésnek csinos és könnyen átlátható példáját közlöm S. G. úr önmegfigyelése alapján egy szanatoriumban való tartózkodás idejéből.

„A szanatórium table d' hôte-ján számomra igen kevéssé érdekes és egészen konvencionális hangon folytatott beszélgetés közben különösen szeretetreméltó frázist intézek szomszédnőmhöz. A kissé idősecske lány ezt nem állja megjegyzés nélkül: máskor nem szoktam vele ily szeretetreméltó és gáláns lenni. — Ez a megjegyzés egyrészt bizonyos sajnálkozást fejez ki, másrészt, s még inkább, világos éllel fordul egy mindkettőnkkel ismerős kisasszony ellen, akivel figyelmesebb szoktam volt lenni.

Én persze rögtön megértem ezt. A társalgás további folyamán mármost — ami nagyon kinosan érint — ismételten azt a figyelmeztetést kell hallanom szomszédnőmtől, hogy nem a saját, hanem annak a fiatal hölgynek nevén szólítom, akit joggal tekintett vetélytársának."

g) „Tévedés" volt a következő eset is, melynek komoly háttere van s melyet közvetlen tanuja közölt velem. Egy hölgy a szabadban töltötte az estét az urának és két idegennek társaságában. E két idegen közül az egyik benső barátja, a miről azonban a többiek nem tudnak és nem szabad, hogy tudjanak. Az ismerősök háza kapujáig kisérik a házaspárt. A kapunyitásra való várakozás közben búcsúzkodnak. A hölgy kezet ad az idegennek s elbúcsúzik tőle. Azután titkos szerelmese karjába ölti karját, a férjéhez fordul s attól is ily módon akar búcsuzni. Az ura mintha komolyan venné a helyzetet, kalapot emel és túlzott udvariassággal mondja: Kezét csókolom, nagyságos asszonyom. Az asszony ijedten ereszti el szerelmese karját s épen hogy érkezése van még a házmester megjelenése előtt felsóhajtani: Mi minden történik az emberrel! A férj azok közé a férjurak közé tartozott, akik minden lehetőségét ki akarják zárni annak, hogy a feleségük hütlenné lehetne. Ismételten esküdözött, hogy ez esetben nem egy emberéletnek volna vége. Tehát a legerősebb belső védekezés tartotta vissza attól, hogy észrevegye a kihivást, mely ebben a tévedésben rejlett.

h) Ime egy betegem tévedése, melyet ellentétes értelemben való ismétlődése tesz különösen tanulságossá: A tulságosan aggodalmaskodó fiatalember hosszú belső küzdelmek után végre odajutott, hogy a lányt, ki régen szereti őt, s kit ő is viszontszeret, feleségül kéri. Hazakiséri őt, ki most már jegyese, elbúcsúzik tőle, boldogságtól dagadó szivvel száll villamosra és a kalauztól

két jegyet kér. Körülbelül félévvel később már férj, de még nem igen tud házas boldogságába belehelyezkedni. Kételyei vannak, vajjon jól tette-e, hogy megházasodott, sajnálja régebbi baráti kötelékek meglazulását, különböző kifogásai vannak az asszony szülei ellen. Egy este szülei házából viszi haza ifju feleségét, villamoskocsira száll vele és a kalauztól most — csak egyetlen jegyet kér.

i) Maeder (Nouvelles contributions etc. Arch. de Psych. VI. 1908) kedves példát közöl arra, hogyan sikerülhet egy nehezen elnyomott kívánságot „tévedés" utján mégis kielégíteni. Egy kartárs szabad napját nagyon szeretné egészen zavartalanul élvezni; de látogatást kell tennie Luzernben, még pedig olyat, melynek nem tud örülni. Hosszabb gondolkodás után mégis elhatározza, hogy odamegy. Szórakozásul a Zürich-Arth-Goldau közti uton az ujságokat lapozza át, Goldau-ban átszáll és továbbolvas. Egy idő mulva az ellenőrző kalauz figyelmezteti, hogy rossz kocsiba szállt, t. i. abba, mely Goldauból Zürichbe megy vissza, mig a jegye Luzernbe szólt.

j) Hasonló, de nem egészen sikerült kisérletről, hogy t. i. valami elfojtott óhaj a tévedés mechanizmusán keresztül jut érvényre, számol be Dr. V. Tausk „Falsche Fahrtrichtung" cimen. (Internat. Zeitschrift für ärztl. Psychoanalyse, IV. 1916/17.)

„Szabadságra mentem haza Bécsbe a harctérről. Egy régi betegem tudomást szerzett honnlétemről és magához kéretett, mivel ágyban fekvő beteg volt. Én teljesítettem kérését és két órát töltöttem nála. Búcsúzáskor megkérdezte a beteg, mivel tartozik.

„Csak szabadságra vagyok most itthon és nem rendelek", feleltem. „Tekintse látogatásomat baráti szivességnek."

A beteg meghökkent, mert nyilván az az érzése volt, hogy nincs joga az én hivatásszerü munkámat ingyenes baráti szivességképen igénybe venni. De végül is belenyugodott feleletembe, abban a — pénzmegtakaritás fölötti örömsugalmazta, — tiszteletteljes véleményben, hogy én mint pszichoanalitikus biztosan tudom, mit cselekszem.

Bennem már néhány pillanat mulva kételyek ébredtek nagylelkűségem őszinteségét illetőleg s ilyen — alig félreérthető — kételyek közt szálltam fel a villamoskocsira X. irányban. Rövid idő mulva Y. irányba kellett átszállnom. Mig az átszállóhelyen várakoztam, megfeledkeztem a honorárium ügyről és betegem kórtünetein gondolkodtam. Közben jött az én kocsim és én felszálltam. De már a legközelebbi megállónál le kellett ujra szállnom. Ugyanis Y-kocsi helyett tévesen és anélkül, hogy észre vettem volna. X-kocsiba szálltam, még pedig abban az irányban, amelyből jöttem, tehát vissza a betegemhez, akitől nem akartam pénzt elfogadni. A tudattalanom azonban be akarta szedni a honoráriumot."

k) Egész hasonló ügyeskedést, mint amilyet a j) példában láttunk, vittem végbe egyszer én magam. Megígértem volt nagyszigoru legidősebb bátyámnak, hogy ezen a nyáron lerovom nála már oly régen esedékes látogatásomat egy angol tengerifürdőben, még

pedig az idő rövidsége miatt köteleztem magam, hogy a legegyenesebb úton s minden megszakítás nélkül utazom oda. Én kértem ugyan egy napi haladékot Hollandia számára, de ő azt mondta, ezt hazamenet is megtehetem. Tehát Münchenből Köln-ön keresztül Rotterdam—Hook van Holland-ba utaztam, ahonnan éjfélkor indul a hajó Harwich-ba. Kölnben át kellett szállnom; leszálltam a vonatomból, hogy a Rotterdam felé induló gyorsvonatra szálljak át, de azt sehogysem tudtam felfedezni. Jobbrabalra kérdezősködtem a vasuti alkalmazottaknál, egyik sinről a másikra küldözgettek, túlságos kétségbeesésbe hajszoltam magam s csakhamar rá kellett jönnöm, hogy e hiábavaló keresgélés közben már el is késtem a vonatomat. Miután ez beigazolódott, azon gondolkoztam, vajjon Kölnben maradjak-e éjszakára, amit többek között a kegyelet is tanácsolt volna, mert régi családi hagyományunk szerint őseim egykor ebből a városból menekültek el egy zsidóüldözés alkalmával. De azután mást határoztam s egy későbbi vonattal Rotterdamba utaztam, ahová csak késő éjszaka érkeztem meg s igy kénytelen voltam egy napot Hollandiában maradni. Ez a nap régen táplált vágyamat vitte teljesedésbe: megnézhettem a hágai és amsterdami képtárak csodás Rembrandt képeit. Csak másnap délelőtt, mikor Angliában a vasuti kocsiban kissé elrendezhettem benyomásaimat, merült fel bennem, kétségtelen tisztasággal, az az emlék, hogy a kölni pályaudvaron alig néhány lépésnyire onnan, ahol leszálltam s ugyanazon a perronon nagy táblát láttam Rotterdam-Hook van Holland felirással. Ott várt a vonat, amellyel utazásomat folytatnom kellett volna. Érthetetlen „vakság"-nak kellene neveznünk, hogy e kitünő utbaigazítás dacára másfelé siettem és a vonatot máshol kerestem, ha csak nem akarjuk feltenni, hogy épen az volt a szándékom, hogy a Rembrandtképeket bátyám utasítása dacára már odamenet megcsodáljam. Minden egyéb: jól játszott tanácstalanságom, annak a kegyeletes gondolatnak felmerülése, hogy Kölnben maradjak éjszakára, csak arra volt jó, hogy szándékomat önmagam előtt elleplezze addig, amig teljesen nem érvényesült.

1) Hasonló, „feledékenység" segélyével létrehozott mesterkedésről számol be J. Stärcke (i. m.) a saját személyére vonatkozólag, szintén oly kivánság megvalósításának céljával, amelyről állitólag már lemondott.

„Egyszer egy faluban kellett előadást tartanom vetített képekkel. Ez a előadás azonban egy héttel elhalasztódott. Én feleltem az elhalasztásról értesítő levélre és a megváltozott dátumot bejegyeztem jegyzőkönyvecskémbe. Szerettem volna már a kitüzött nap délutánján kimenni az illető faluba, hogy egy ott lakó, ismerős irót meglátogathassak De nagy sajnálatomra abban az időben nem tudtam erre a célra egy délutánomat szabaddá tenni. Csak nagyon nem-szivesen mondtam le e látogatásról.

Mikor azután az előadás estéje elkövetkezett, nagy sietséggel s egy tele táska képlemezzel a pályaudvarra indultam. Bérkocsit kellett vennem, hogy a vonatot még elérjem. (Gyakrabban esik

meg velem, hogy oly soká késlekedem, hogy kocsit kell vennem, ha még idejében akarok érkezni.) Mikor megérkeztem rendeltetésem helyére, kissé meglepett, hogy senki sem várt a pályaudvaron (amint ez ily alkalmakkor kisebb helységekben szokás). Egyszerre eszembe jutott, hogy az előadást egy héttel elhalasztották s hogy én ma, az eredetileg kitüzött napon, hiábavaló utat tettem. Előbb szivből átkoztam feledékenységemet, aztán elkezdtem gondolkozni, vajjon rögtön a következő vonattal hazamenjek-e. Alaposabb meggondolás után azonban eszembe jutott, hogy most jó alkalmam van a rég óhajtott látogatás megvalósítására és ezt meg is tettem. Csak útközben jutott eszembe, hogy az a teljesületlen vágyam, hogy erre a látogatásra kellő érkezésem legyen, készítette elő ezt az egész cselszövést. A nehéz táskával való cipekedés és a vonathoz való sietés is csak arra szolgáltak, hogy annál jobban elburkolják a tudattalan szándékot."

Talán azt vethetnék ellenem, hogy a tévedések azon csoportja, amelynek itt lélektani magyarázatát adom, sem nagyon gyakori, sem különösebben jelentős. De talán meggondolandó volna: vajjon nincs-e okunk, hogy ugyanezeket a szempontokat kiterjesszük az emberek hasonlíthatatlanul fontosabb *ítéleletbeli megtévedéseinek, téves ítéleteinek* elbirálására is, melyekkel az életben és a tudományban találkozunk. Ugy látszik, csak a legnagyobb, kiválasztott és kiegyenlített szellemek képesek rá, hogy az érzékelt külső valóság képét menten őrizzék meg attól az eltorzitástól, amelyet az különben, az észrevevő lelki egyéniségén keresztülhatolva, elszenved.

XI.

Összetett téves cselekvések.

Az utolsó fejezetben felhozott példák közül kettőt, az én tévedésemet, a midőn a Medicieket Velencébe helyeztem és a fiatalemberét, aki a tilalom dacára ki tudta erőszakolni a kedvesével való telefonbeszélgetést, tulajdonképen nem írtam le pontosan és ha gondosabban vizsgáljuk ezeket, a feledésnek a tévedéssel való összekapcsolódását láthatjuk bennük. Ugyanezt az összetételt még világosabban mutathatom be néhány további példán:

a) Egy barátom következő élményét közli velem: „Néhány évvel ezelőtt elfogadtam egy bizonyos irodalmi egyesület választmányi tagságát, mert feltételeztem, hogy az egyesület egyszer segítségemre lehet abban, hogy drámám színre kerüljön; rendszeresen, noha nem nagy érdeklődéssel, részt vettem a minden pénteken megtartott választmányi üléseken is. Néhány hónap előtt biztos igéretet kaptam, hogy a ...-i színház darabomat elő fogja adatni és ezóta rendszeresen megesett rajtam, hogy ezekről az ülésekről *megfeledkeztem*. Mikor elolvastam az ön könyvét ezekről a dolgokról, elszégyeltem magam e feledékenységem miatt szemrehányásokat tettem magamnak, hogy mégis csak alávalóság, ha most kimaradok, mikor ezekre az emberekre már nincs szükségem és elhatároztam, hogy jövő pénteken semmiesetre sem feledkezem meg róla. Újra meg újra emlékezetembe idéztem ezt az elhatározást, egészen addig, míg megvalósítottam és tényleg ott álltam az ülésterem ajtaja előtt. Csodálkozásomra a terem zárva volt; az ülést lekéstem: — t. i. most meg a napot vétettem el, már szombat volt!"

b) A következő példa, mely a tüneti cselekvés és a „félre-rakás" keveréke, nagyobb kerülőuton, de megbízható forrásból jutott hozzám.

Egy hölgy a sógorával, egy híres művésszel, Rómába utazik A művészt a Rómában élő németek nagyon ünneplik; többek közt egy antik arany érmet kap ajándékba. A hölgyet bántja, hogy sógora nem becsüli meg eléggé a szép emléket. Mikor őt, mint kisérőt a nővére váltotta fel, ő hazautazik s a kicsomagolásnál felfedezi, hogy az érmet maga sem tudja, hogyan — magával vitte. Erről rögtön levélben értesíti a sógorát és bejelenti neki, hogy az elvitt érmet másnap visszaküldi neki Rómába. Másnapra

azonban oly jól elrakja az éremdarabot, hogy semmiképen sem tudja megtalálni, így nem is küldheti el és ekkor nyílik ki a szeme „szórakozottságának" értelme felől: t. i. hogy szeretné az érmet magának megtartani.

c) Ime néhány olyan eset, amelyben valamely tévműködés konokul ismétlődik, még pedig különböző eszközök segélyével.

Jones (i. m. 483. l.) közli: Önmaga előtt ismeretlen indokból egyszer több napon át íróasztalán hevertetett egy megírt levelet, anélkül, hogy feladta volna. Végre mégis rászánta magát, de visszakapta a „Dead letter office"-ból, hogy kézbesíthetetlen, mert a címet elfelejtette ráírni. Megcímezte hát és ismét a postára vitte, ezuttal azonban a bélyeg hiányzott. Végül be kellett látnia, hogy ellenkezés van benne az ellen, hogy a levelet egyáltalán elküldje.

Dr. K. Weiss (Bécs) egy rövid közlésében (Zentralblatt für Psychoanalyse II. 9.) igen érdekesen írja le azokat a hiábavaló fáradozásokat, hogy valamely cselekvést belső ellenállások ellenére is végrehajtsunk. Hogy mily következetesen tud érvényesülni a tudattalan, ha valami indoka van rá, hogy egy szándékunk megvalósítását meggátolja és milyen nehéz ez ellen a törekvés ellen védekeznünk, ennek bizonyítékát adja a következő történet: Egy ismerősöm kölcsönkér tőlem egy könyvet s kér, hogy másnap hozzam magammal. Én rögtön igent mondok, de nagy kedvetlenséget éreztem, amelyet első percben nem tudok magamnak megmagyarázni, később aztán tisztába jövök vele: az illető már évek óta tartozik nekem egy pénzösszeggel s úgy látszik eszébe se jut, hogy visszafizesse. Nem foglalkozom többet a dologgal, de másnap délelőtt eszembe jut s megint oly kelletlen érzést kelt bennem s én rögtön ezt mondom magamban: „A tudattalanod arra fog törekedni, hogy a könyvet itthonfelejtsd. De te nem fogod ezt a szívességet megtagadni és ezért mindent megteszel, hogy ne felejtsd el." Hazamegyek, papirosba csomagolom a könyvet és magam elé teteszem az íróasztalra, amelyen leveleket írok.

Kis idő mulva elmegyek hazulról, de alig teszek néhány lépést, eszembe jut, hogy a leveleket, melyeket postára akartam vinni, otthagytam az íróasztalomon. (Mellesleg megjegyzem, volt közöttük egy, melyben kellemetlen dolgot kellett írnom olyanvalakinek, akitől egy bizonyos ügyben segítséget vártam.) Visszafordulok, magamhoz veszem a leveleket és ismét elmegyek. A villamosban eszembe jut, hogy a feleségemnek megígértem, hogy valami bevásárlást végzek el helyette és nagy megelégedéssel tölt el, hogy csak kicsi csomagról van szó. Itt a csomagról hirtelen a könyv jut eszembe s most veszem észre, hogy a könyv nincs nálam. Tehát nemcsak hogy megfeledkeztem róla, mikor először elindultam hazulról, hanem következetesen elnéztem fölötte, mikor visszatértem a levelekért, amelyek mellett feküdt.

Ugyanezt állapítja meg Otto Rank egy részletesen elemezett esetben (Zentralblatt für Psychoanalyse II. 5.)

„Egy szigorúan rendes és pedánsan pontos ember a következő, nála egészen szokatlan élményét mondja el. Egy délután,

mikor az utcán meg akarja nézni, hány óra, észreveszi, hogy óráját otthon felejtette, ami véle, amióta csak visszaemlékezni tud, még meg nem történt. Minthogy estére pontosan meghatározott időre dolga van s arra már nem ér rá, hogy közben hazamenjen az órájáért, felhasználja az alkalmat s egy vele jóismeretségben álló hölgynél való látogatásán annak az óráját kéri kölcsön az estére; ezt annál inkább tehette, mert régebbi megbeszélés folytán a hölgyet másnap délelőtt úgy is meg kellett látogatnia, s így megigérte, hogy akkor egyszersmind az órát is visszaadja. Másnap, mikor a kölcsönórát a hölgynek át akarja adni, csodálkozással látja, hogy most meg ezt felejtette otthon; a saját órája most vele volt. Erősen megfogadta, hogy a női órát még aznap délután visszaviszi s ezt meg is teszi. Mikor azonban elmenésnél meg akarja nézni az órát, a legnagyobb csodálkozására és bosszúságára látja, hogy most már megint a saját óráját felejtette otthon. A téves cselekvés e többszöri ismétlődése oly betegesnek tünt fel a különben oly rendszerető ember előtt, hogy szerette volna megismerni lelki indokoltságát, amely hamarosan ki is derült a lélekelemző kérdezősködés nyomán, mely arra irányult, vajjon az első elfelejtés napján nem élt-e át valami kellemetlenséget s ha igen, milyen összefüggésben. Erre rögtön elmesélte, hogy ebéd után, röviddel azelőtt, hogy hazulról elment, beszélgetést folytatott anyjával, aki elmesélte neki, hogy egy könnyelmü rokona, aki már sok anyagi kárt és sok bánatot okozott neki, elzálogosította óráját; de minthogy erre a házban szükség van, kéreti, adja meg neki a kiváltásához szükséges összeget. A pénzkölcsönzésnek ez az erőszakos módja kínosan érintette emberünket és ismét eszébe juttatta mind azt a kellemetlenséget, a mit az a rokona neki évek óta okozott. Tüneti cselekvése tehát többszörösen determinált; először olyasforma gondolatnak ad kifejezést: én bizony nem engedem, hogy ily módon préseljenek ki belőlem pénzt s ha órára van szükség, a magamét hagyom otthon; de minthogy az ő órájára este szüksége van, ez a szándéka csak tudattalan úton, tüneti cselekvés formájában nyilvánulhat meg; másodszor olyasformát is jelent ez az elfelejtés: ez a semmirekellő annyi pénzembe kerül, hogy egészen tönkre megyek bele, mindenemet oda kell adnom. Noha a rokonát illető közlés állítása szerint csak egy pillanatig bosszantotta, ugyanannak a tüneti cselekvésnek ismétlődése mégis azt mutatja, hogy ez a tudattalanban erősen tovább hatott, olyanformán, mint ha a tudat azt mondaná: ez a dolog nem megy ki a fejemből.*

Hogy egy izben ugyanaz a sors éri a kölcsönkért női órát is, azon, a tudattalannak ilyen beállítottsága mellett, nem csodálkozhatunk. Lehet azonban az is, hogy különleges indokok kedveztek az „ártatlan" női órára való átvitelnek. A legközelfekvőbb indok talán az, hogy valószinüleg szerette volna megtartani saját feláldozott órája helyett és ezért felejti el másnap visszavinni, de talán

* Ez a tudattalanban való tovább-hatás némelykor a tévcselekmény után bekövetkező álomban, máskor a tévcselekmény ismétlődésében, vagy helyreigazításának elmulasztásában nyilvánul meg.

azért is szerette volna megtartani az órát, mert a hölgyre emlékezteti. A női óra otthonfelejtése továbbá alkalmat szolgáltat arra, hogy a szeretett hölgyet még egyszer meglátogassa; hiszen délelőtt más ügyben ugyis el kellett hozzá mennie s az óra otthonhagyásával mintegy azt jelzi, hogy sajnálja ezt a már régebben megbeszélt látogatást egyszersmind az óra visszaadására is felhasználni. A saját órájának kétszeri otthonfelejtése és a kölcsönóra visszaadásának ily módon való lehetővé tétele amellett szól, hogy az illető tudattalanul kerülni igyekszik, hogy a két órát egyszerre hordja magánál. Nyilván arra törekszik, hogy elkerülje a tulságos bőség látszatát, amely rikító ellentétben volna a rokon inségével szemben; másrészt pedig a hölggyel szemben látszólag feltörekvő házassági szándékával szemben arra inti magamagát, hogy családjával (anyjával) szemben feloldhatlan kötelezettségei vannak. További oka lehet még a női óra otthonfelejtésének végül az is, hogy előző este legényember létére restellte ismerősei előtt, hogy női órát hord magánál s csak lopva nézte meg s e kínos helyzet megismétlődését elkerülendő, nem akarta többé az órát magához venni. Minthogy azonban másrészt vissza kellett vinnie, itt is tudattalanul végrehajtott tüneti cselekvés jött létre, mely a két ellenkező indulat közötti kiegyezést és a tudattalan lelkihatóság drágán megvásárolt győzelmét jelenti."

J. Stärcke (i. m.) közli a következő megfigyeléseket:

Félrerakás — eltörés — elfelejtés — mint elfojtott ellenakarat kifejezői.

„Tudományos munka céljaira készült képgyűjteményemből egy napon egyet-mást fivéremnek kellett kölcsönadnom, aki vetített képek alakjában akarta őket egy előadásában felhasználni. Noha egy pillanatra fölmerült bennem az a gondolat, hogy jobban szeretném, ha a reprodukciók, melyeket sok fáradsággal gyűjtöttem, semmi módon nem kerülnének bemutatásra vagy nyilvánosság elé, amig én magam nem használhatom fel őket, mégis megígértem, hogy a kért képek negativjait kikeresem és laterna-képeket csinálok belőlük. De ezeket a negativokat nem tudtam megtalálni. Átkutattam egy egész halmaz e tárgyra vonatkozó képpel telt dobozt, jó kétszáz negativumot vettem egyenként kézbe, de azok, amelyeket kerestem, nem voltak közöttük. Sejtettem ugyan, hogy tulajdonképen sajnálom fivéremnek odaadni a képeket. Miután ezt a rosszakaratu rezdületet tudatossá tettem és legyőztem, észrevettem, hogy a dobozrakás tetején álló skatulyát félretettem volt és nem néztem át és tényleg ebben voltak a keresett lemezek. A doboz tetején rövid felirás jelezte tartalmát és valószinü, hogy futólagos pillantással megláttam azt, mielőtt a dobozt félretettem.

A rosszakaratnak ezt az érzését azonban, úgy látszik, még sem sikerült egészen legyőznöm, mert még ezután is csak mindenféle bonyodalmak után küldhettem el a képeket. Az egyik laterna-lemezt darabokra törtem, mikor a kezemben tartva, az üveg-oldalát tisztítottam (igy még sohasem törtem össze laterna-lemezt). Mikor erről

a lemezről ujat másoltam, ezt is kiejtettem a kezemből és csak úgy menthettem meg az eltöréstől, hogy előrenyujtott lábammal fogtam fel. Mikor a laterna lemezeket felszereltem, még egyszer földreejtettem az egész rakást, de szerencsére semmisem tört el. Végül még néhány napig eltartott, a míg tényleg becsomagoltam és elküldtem őket, mert ezt mindennap ujra megfogadtam és mindig ujra elfelejtkeztem e szándékomról."

2. Ismételt elfelejtés — s végül balfogás a cselekvés végrehajtásánál.

„Egyszer egy levelező lapot kellett küldenem egy ismerősömnek, de napról-napra halasztottam ezt, mint erősen sejtettem, a következő okból: Ismerősöm levélben értesített, hogy a hét folyamán látogatásomra készül valaki, akit nem láttam szivesen. Mikor ez a hét eltelt s a kevéssé kivánatos látogatás veszélye nagyon csökkent, végre megírtam a levelező lapot, a melyen közöltem, mikor vagyok található. Előbb azt is hozzá akartam tenni, hogy „Druk-werk" (nagyon sok, megerőltető, tulhajtott munka) miatt nem írtam hamarabb, de azután mégsem írtam ezt le, mert ezt a banális kifogást már józan ember el nem fogadja. Nem tudom, e kis hazugságnak kellett-e mégis utat törnie, de mikor a levelet a postán föladtam, tévedésből a láda alsó részébe dobtam, melyen az áll: Drukwerk (= Nyomtatvány).

3. Elfelejtés és tévedés.

„Egy leány a „Ryksmuzeumba" készül egy nagyon szép reggelen, hogy ott gipszfigurákat másoljon. Noha a szép időben jobban szeretne sétálni, mégis elhatározza, hogy szorgalmas lesz és rajzol. Előbb azonban rajzpapirost kell vennie. Elmegy a boltba, (a mely körülbelül tiz percnyire van a muzeumtól) ceruzákat s egyéb rajzszereket vásárol, de épen a rajzpapirosról megfeledkezik. Azután elmegy a múzeumba s mikor leül, hogy dolgozni kezdjen, még mindig nincs papirosa, úgy hogy vissza kell a boltba mennie. Megveszi a papirost, tényleg elkezd rajzolni s munkája jól halad. Egyszerre csak hallja, amint a toronyóra sokszor üt egymásután. Már tizenkét óra van! gondolja, tovább dolgozik, a míg egy negyedet üt a toronyóra, ekkor becsomagolja holmiját („negyedegy óra, gondolja) s a „Vondelpark"-on keresztül sétálva elindul, hogy a testvérnénjénél kávézzon (a holland villásreggeli). A Suasso múzeumnál csodálkozva látja, hogy nem félegy van, hanem csak tizenkét óra. A csábító napsugár győzedelmeskedett szorgalmán s mikor a toronyóra féltizenkettőt ütött, nem is gondolt rá, hogy ez a félórákat is üti."

Mint már a fentebbi esetek egynémelyike mutatja, a tudattalan zavaró törekvés oly módon is célt tud érni, hogy ugyanazt a fajta téves cselekvést konokul megismétli. Erre mulatságos példát találtam egy „Frank Wedekind und das Theater" cimü könyvecskében, mely a müncheni Drei Masken-Verlag-ban jelent meg, de felelősséget a Mark Twain modorában elmondott történetkéért a könyv szerzőjére kell hárítanom.

„Wedekind egyfelvonásosában, „Die Zensur"-ban, a darab legkomolyabb részében az a mondás fordul elő: „Die Furcht vor dem Tode ist ein Denkfehler." „A haláltól való félelem — gondolkodási hiba." A szerző, aki e részre súlyt helyezett, megkérte az illető színészt, hogy a gondolkodási hiba — Denkfehler — szó előtt kis szünetet tartson. Az előadáson a színész teljesen átadta magát szerepének, hiven betartotta a kis szünetet is, de önkénytelenül a legünnepélyesebb hangon azt mondotta: A haláltól való félelem — nyomtatási hiba." (Druckfehler.) A szerző előadás után az előadó művésznek kérdésére teljes megelégedését fejezte ki, csakhogy, mondá, az a bizonyos hely nem úgy hangzik: a haláltól való félelem nyomtatási hiba, hanem: gondolkodási hiba.

Másnap este ismét „Die Zensur" került szinre s ekkor a színész ezt a bizonyos helyet, még pedig ismét a legünnepélyesebb hangon, így mondta: A haláltól való félelem — emlékeztető lap" (Denkzettel). Wedekind megint teljes elismeréssel adózott a színésznek, de csak úgy mellékesen megjegyezte, hogy nem úgy hangzik a mondat vége: Denkzettel, hanem Denkfehler.

Harmádik este ismét „Die Zensur"-t játszották s a színész, aki közben a szerzővel összebarátkozott és művészeti dolgokról élénk eszmecserét folytatott vele, igy szólt a nevezett helyen, még pedig a világ legünnepélyesebb hangján: A haláltól való félelem — nyomtatási lap „(Druckzettel.")

A művész elragadtatott dicséretet kapott a szerzőtől, az egyfelvonásost még sokszor játszották, de a „Denkfehler" fogalmát a szerző egyszer s mindenkorra elintézettnek tekintette."

Rank a „tévcselekmény és az álom" közötti igen érdekes vonatkozásokkal is foglalkozott. („Fehlleistung und Traum", Zentralblatt f. Psychoanalyse és Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915), de ezeket nem követhetjük nyomon a tévcselekményhez kapcsolódó álom beható elemzése nélkül. Egyszer hosszabb összefüggésben azt álmodtam, hogy elvesztettem a pénztárcámat. Reggel az öltözködésnél tényleg nem találtam ezt; előző este vetkőzés közben elfelejtettem volt, hogy a nadrágzsebemből kivegyem és szokott helyére tegyem. Tehát volt tudomásom az elfelejtésről, valószinüleg valami tudattalan gondolat kifejezésére szolgált, amely megérett volt arra, hogy az álomtartalomban fellépjen.

Nem állitom, hogy az ily összetett tévcselekmények esetei valami uj tanulságot rejtenek, amelyet nem láthatnánk meg már az egyszerü esetekben is; de a tévcselekmény e formaváltozatai, melyek mind ugyanazt az eredményt igyekeznek elérni, mégis igen élénken domborítják ki egy oly akarás működését, mely egy bizonyos cél felé törekszik és még sokkal erélyesebben ellene szólnak annak a felfogásnak, hogy a tévcselekmény csak valami véletlen, magyarázatra nem szoruló dolog. Az is joggal feltünhetik, mily tökéletesen csődöt mond a tudatos szándék azon törekvése, hogy a tévcselekmény sikerét hátráltassa. Az én barátomnak mégsem

sikerült az egyesület ülésén megjelennie és az a hölgy sehogysem tud az éremtől megválni. Az az Ismeretlen, mely a tudatos szándék ellen tiltakozik, másik kiutat talál, ha az elsőt elzárják előle. Az ismeretlen indíték legyőzéséhez ugyanis még valami más is kell, mint az, hogy tudatosan szembehelyezkedjünk vele; ehhez még olyan lelki munka is szükséges, mely az ismeretlent a tudat előtt ismertté teszi.

XII.

A determinizmus.
— A véletlenben való hit és a babona. — Szempontok.

A föntebb vizsgált jelenségek egyenkénti taglalásának általános eredményeképen a következő megismerést szögezhetjük le: A lélekelemzés vizsgálómódszere felderíti, hogy lelki teljesítményeink bizonyos tökéletlenségei — melyeknek közös jellegét azonnal pontosan fogjuk meghatározni — s bizonyos szándékolatlannak látszó cselekvéseink, ha rájuk a lélekelemzés vizsgálómódszerét alkalmazzuk, teljesen indokoltaknak és a tudat előtti ismeretlen indokok által determináltaknak bizonyulnak.

Valamely tévcselekmény akkor sorozható az ily módon magyarázandó jelenségek közé, ha megfelel a következő feltételeknek:

a) Nem szabad meghaladnia bizonyos mértéket, melyet értékelésünk szab meg s melyet a „normalitás határain belül" kifejezéssel jelölünk meg.

b) Pillanatnyi és múló működészavar jellegét kell mutatnia. Kell, hogy ugyanazt a cselekvést előzőleg pontosabban teljesítettük légyen és bizzunk magunkban, hogy bármikor helyesebben teljesíthetjük. Ha kijavítanak, a helyreigazítás helyességét és saját lelki folyamatunk téves voltát rögtön fel kell ismernünk.

c) Ha a téves cselekvést egyáltalán észrevesszük, nem szabad indokolt voltát éreznünk, hanem arra kell hajlanunk, hogy „figyelmetlenség"gel magyarázzuk vagy „véletlen"-nek minősítsük.

Ebbe a csoportba tartoznak tehát: az elfelejtés esetei, a jobb tudomás ellenére való tévedés, az elszólás (nyelvbotlás), a téves olvasás, a tollhiba, a balfogás és az ugynevezett véletlen cselekvések.

Az el igekötővel való összetétellel, mely e jelenségek nagyrészének elnevezésében közös, a nyelvhasználat is rámutat benső rokonságukra (németben ez még feltünőbb: verlesen, verschreiben, vergessen, verlieren, stb.) Ez igy meghatározott lelkifolyamatok megvilágításához azonban még néhány megjegyzést kell hozzáfüznünk, amelyeknek egyrésze talán mélyebb érdeklődést kelthet.

I. Ha lelki működéseink egyrészével szemben elejtjük a célképzetekkel való megvilágítás lehetőségét, félreismerjük a determináltság terjedelmét a lelki életben. Méretei itt és más területeken sokkal messzebb terjednek, mint gondolnók. 1900-ban R. M. Meyer irodalomtörténetíró a „Zeit"-ban megjelent dolgozatában kifejtette és példákkal igazolta, hogy lehetetlenség szándékosan és önkényesen valami értelmetlenséget kigondolni. Már régóta tudom, hogy époly lehetetlenség véletlen tetszés szerint kigondolni valamely számot, mint egy nevet. Ha a látszólag önkényesen alkotott, esetleg többjegyü, mintegy tréfából vagy odavetve kitalált számot megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy minden része szigoruan determinált, amit igazán nem hittünk volna lehetségesnek. Legelőbb is egy önkényesen választott név példáját fogom fejtegetni, azután egy „gondolkodás nélkül odavetett" szám hasonló példáját akarom részletesen elemezni.

a) Egyik nőbetegem kórtörténetét készültem a nyilvánosság számára átdolgozni és azon gondolkodtam, milyen keresztnéven nevezzem őt a közleményben. A választék óriási volt; egynéhány nevet ugyan eleve kerülnöm kellett; első sorban a beteg igazi nevét, azután hozzátartozóim nevét, amelyeknek ilyen használata ellen tiltakozás ébred bennem, és esetleg még más, különös hangzásu női neveket; egyébként azonban igazán nem volt hiány nevekben. Az ember elvárná, magam is azt hittem, hogy egész sereg női név áll majd rendelkezésemre. Ehelyett egyetlen egy név merült föl, egész egymagában: Dóra. Kerestem, honnan determinálódott ez. Kit is hívnak még Dórának? Hitetlenül szerettem volna visszautasítani az ezt következő ötletet, azt t. i., hogy a nővérem gyerekének pesztonkáját hívják Dórának. De vagyok annyira fegyelmezett és gyakorlott a lélekelemzésben, hogy az ötletet megragadjam és tovább fűzzem. Rögtön eszembe is jutott az előző este egy kis eseménye, mely a keresett determinálást meghozta. A hugom ebédlőasztalán levelet találtam „W. Róza kisasszony" címére. Csodálkozva kérdeztem, kit hívnak így és megtudtam, hogy az úgynevezett Dórát, a gyerek pesztonkáját, tulajdonképen Rózának hívják, de igazi nevét szolgálatbalépésekor meg kellett változtatnia, mert a „Róza" szólítást nővérem magára is vonatkoztathatná. Sajnálkozva jegyzem meg: Ezeknek a szegény teremtéseknek még a saját nevükről is le kell tenniök! Ahogy most visszaemlékezem, nagyon elcsendesedtem azután s mindenféle komoly dolgokon merengtem, amelyek emléke homályba vész el, de amelyeket könnyen tudnék ismét tudatomba idézni. Mikor azután másnap oly személy megjelölésére kerestem nevet, kinek saját nevéről le kell tennie, nem találtam mást, mint ép a „Dórá"-t. Ez az egyedülvalóság szoros tartalmi összefüggésen is alapul, mert betegem történetében a kezelés lefolyására is döntő befolyást gyakorolt egy idegen szolgálatban álló személy, a nevelőnő.

E kis történetnek évek multán váratlan folytatása lett. Midőn a Dórának nevezett paciensnő régesrégen közzétett kórtörténetét egyetemi előadásaimban fejtegettem, eszembe jutott, hogy két nőhallgatóm egyike ugyanezt a Dóra nevet viseli, amelyet a legkü-

lönbözőbb összefüggésekben oly gyakran kell emlegetnem. Bocsánatkérőleg fordultam tehát az ifju kartárshoz, akit személyesen is ismerek; igazán nem gondoltam rá, mondtam, hogy őt is így hivják, készségesen keresek más nevet a beteg megjelölésére előadásom folyamán. Gyorsan más nevet kellett tehát választanom s közben azon gondolkoztam, hogy most aztán semmiesetre se szabad másik nőhallgatóm nevére bukkannom s így a lélekelemzésben már jártas ifjú kollégáknak rossz példát adnom. Nagyon örültem tehát, midőn az Erna név jutott eszembe a Dóra pótlására s előadásomban mármost ezt használtam. Az előadás befejeztével kutattam magamban, ugyan honnan ered az Erna név és nevetnem kellett, mikor észrevettem, hogy az aggodalmasan került lehetőség — legalább részben — mégis érvényesült e pótló név választásában. Másik nőhallgatóm vezetékneve Lucerna, ennek egy része volt az Erna.

b) Levelet irok barátomnak, amelyben közlöm vele, hogy most befejeztem az „Álomfejtés" átjavitását és többet nem nyúlok e munkához „és ha 2467 hiba van is benne." Rögtön hozzálátok, hogy ezt a számot felderitsem s az erre vonatkozó kis analizist is a levélhez csatolom még utóirat gyanánt. Legjobbnak találom itt szószerint idézni, amit akkor — tetten érve magamat — leirtam.

„S most gyorsan még egy adatot a mindennapi élet lélekkórtanához! A levélben pajkos önkényességgel 2467-re tettem az álomról szóló könyvemben található hibák számát. Persze valami nagy számot akartam mondani és ez jutott eszembe. Tudjuk azonban, hogy a lelki életben nincs önkényes, meg nem határozott történés. Tehát bizonyára jogos az a várakozásod, hogy a tudattalan azon mód sietve determinálta azt a számot, melynek megválasztását a tudat szabadjára hagyta. Ime: épen előbb olvastam az ujságban, hogy E. M. generális táborszernagyi ranggal nyugalomba vonult. Tudnod kell, hogy ez az ember érdekel engem. Mikor mint katona-orvosnövendék szolgálati évemet töltöttem le, egyszer odajött a kórházba — ezredes volt akkor — és azt mondta az orvosnak: „De nyolc nap alatt feltétlenül meg kell engem gyógyitania, mert az én munkámra a császár várakozik." Akkor föltettem magamban, hogy figyelemmel kisérem ennek az embernek pályáját és ime, jelenleg (1899-ben) elérte ennek tetőpontját, táborszernagy lett és nyugalomba vonult. Ki akartam számitani, mennyi idő alatt tette meg ezt az utat és abból indultam ki, hogy a kórházban való találkozásunk 1882-ben történt. Tehát 17 év telt el azóta. A feleségemnek is elmesélem a dolgot és ő megjegyzi: „Hát akkor neked is nyugalomba kellene már vonulnod?" Én tiltakoztam: Isten mentsl E beszélgetés után leülök és levelet irok neked. Az előbbi gondolatmenet azonban továbbszövődik bennem és pedig jogosan. Számításom téves volt; ennek helyreigazitására biztos támpontot találok emlékezetemben. Nagykoruságomat, tehát 24-ik születésnapomat katonai áristomban ünnepeltem (engedély nélküli kimaradás miatt). Ez tehát 1880-ban történt; most 19 éve. Innen került a 24-es szám a 2467-be! Most vedd jelenlegi éveim számát,

43-at és add hozzá a 24-et, megvan a 67. Tehát arra a kérdésre, akarok-e már én is nyugalomba vonulni, vágyódásom még 24 évi munkaidőt jósolt. Nyilván bánkódom azon, hogy én magam nem vittem sokra abban az időközben, amelyben M. ezredes pályáját figyeltem és mégis bizonyos diadallal tölt el, hogy ő már mindennek végére ért, rám meg mi minden vár még. Igy joggal mondhatjuk, hogy még a minden szándék nélkül odavetett 2467-es számnak is megvan a maga tudattalan determináltsága."

Mióta egy látszólag önkényesen választott szám determináltságát ilymódon sikerült elsőízben felderítenem, számtalan hasonló elemzést végeztem, mindig ugyanazzal az eredménnyel, de a legtöbb esetben az indokok annyira intim vonatkozásuak, hogy az elemzéseket nem közölhetem.

Épen ezért örömmel veszem át egy véletlen „számötlet" rendkivül érdekes analizését, amelyet dr. Adler tett közzé* egy „teljesen egészséges" ismerősének élménye és közlése nyomán. „A. a következőket irja nekem: „Tegnap este a „mindennapi élet pszichopatológiájá"-t vettem elő s egyfolytában végig is olvastam volna a könyvet, ha valami különös dolog közbenjötte meg nem zavar. Mikor ugyanis ott tartottam, hogy minden számnak, amelyet látszólag önkényesen tudatunkba idézünk, megvan a maga meghatározott értelme, elhatároztam, hogy én is próbát teszek egy számmal. Az 1734-es szám jutott eszembe. Erre azután a következő ötletek rohantak meg nagy hirtelenséggel: 1734 : 17 = 102, 102 : 17 = 6. Azután a fenti számot kettéválasztom 17-re és 34-re. Én 34 éves vagyok. A 31-ik esztendőt, mint, úgy hiszem, már említettem Önnek, az ifjúság utolsó esztendejének tekintem és ezért utolsó születésnapomon nagyon keservesen éreztem magam. 17-ik életévem betöltésével fejlődésem igen szép és érdekes korszaka kezdődött. Életemet 17 éves szakaszokra osztom. De mit jelentenek a föntebbi osztások? A 102-es szám azt juttatja eszembe, hogy a Reclam Universal-Bibliothek 102-es száma Kotzebue „Embergyűlölet és Megbánás" (Menschenhass und Reue) cimű darabját tartalmazza.

Az én jelenlegi lelkiállapotom „embergyülölet és megbánás." Az Universal-Bibliothek 6. száma pedig (ugyanis egész csomó ilyen szám van a fejemben), Müllner darabja, a „Bűn" (Schuld). Engem folyton kinoz az a gondolat, hogy saját bűnöm, hibám, ha nem lettem azzá, amivé képességeim révén lehettem volna. Továbbá eszembe jut, hogy a Reclam-könyvecskék 34-ik száma ugyanezen Müllner egy elbeszélését tartalmazza, amelynek címe: A kaliber. Ezt a szót kettéválasztom: „ka-liber"; azután eszembe jut, hogy benne vannak az „Ali" és „kali" szavak. Ez arra emlékeztet, hogy egyszer (hat esztendős) Ali fiammal rímeket faragtunk. Azt mondtam neki, keressen rímet a saját nevére. Ez nem sikerült neki és engem kért, mondjak egyet. Én ezt mondtam: „Tiszta fiu az Ali. Szájvize a mangánsavas kali." Sokat nevettünk

* Alfred Adler: Drei Psychoanalysen von Zahleneinfällen und obsedierenden Zahlen. Psych.-Neur. Wochenschrift, 1905-i évfolyam, 28. sz.

ezen és Ali nagyon kedves volt. Utóbbi napokban boszúsan láttam, hogy ő nem kedves („ka-lieber" Ali).

Most az a kérdés ötlött fel: Mi a Reclam-füzetek 17-es száma? De nem tudtam rájutni. Valamikor azonban, egész biztos, hogy tudtam: felteszem tehát, hogy ezt a számot el akartam felejteni. Minden tépelődés hiábavaló volt. Tovább akartam olvasni, de csak gépiesen követtem a betűket, anélkül, hogy az olvasottat megértettem volna, mert a 17 üldözött. Eloltottam a lámpát és tovább kutattam .Végre eszembe jutott, hogy a 17-es szám egy Shakespeare-darab kell, hogy legyen. De melyik? „Hero és Leander" jut eszembe. Nyilván akaratomnak ostoba kapálódzása ez, hogy figyelmemet elterelje. Végül fölkelek és előveszem az Universal-Bibliothek katalógusát. A 17-es szám „Macbeth". Megütközve veszem észre, hogy erről a darabról majdnem semmit sem tudok, noha épen annyit foglalkoztam vele, mint Shakespeare egyéb drámáival. Csak a következők jutnak eszembe: gyilkos, Lady Macbeth, a boszorkányok „a szép-csúnya" s hogy valamikor nagyon szerettem Schiller Macbeth-feldolgozását. Kétségtelen tehát, hogy a darabot is el akartam felejteni. Eszembe ötlik még, hogy 17 és 34 annyi mint 1 és 2. A Reclamfüzetek 1. és 2. száma Goethe Faustja. Régebben nagyon sok fausti vonást találtam magamban."

Sajnálnunk kell, hogy az orvosi titoktartás nem engedett bepillantást nyernünk ez ötletsorozat jelentésébe. Adler megjegyzi, hogy az illetőnek nem sikerül ötleteit egységbe foglalni. Nem is tartottuk volna érdemesnek, hogy közöljük őket, ha nem történt volna utólag valami, ami felderíti az 1734 szám és az egész ötletsorozat értelmét.

„Ma reggel azután olyan élményem volt, amely nagyon megerősíti Freud felfogásának helyességét. Feleségem is fölébredt, amikor én éjjel felkeltem s most megkérdezi, minek kellett nekem az Universal Bibliothek katalógusa. Ő azt mondja, ez mind csupa haszontalan okoskodás, csak — különösképen — a Macbeth jelentőségét fogadja el, amely ellen én annyira tiltakoztam. Ő kijelenti, hogy neki semmi sem jut eszébe, ha valami számra gondol. Felajánlom, hogy tegyünk próbát. A 117-es számot nevezi meg. Én rögtön megfejtettem: „A 17 vonatkozás arra, amit most mondtam neked; ezenfelül tegnap azt mondtam: ha egy asszony 82 éves, az ura pedig a 35-iket járja, nem illenek egymáshoz." Néhány napja azzal csúfolom a feleségemet, hogy 82 esztendős vén anyóka. $82 + 35 = 117$."

Az az ember, aki a maga számának determináltságát nem tudta felfedni, mindjárt megfejtette azt a számot, amelyet felesége vetett oda, állítólag önkényesen. Különben az asszony nagyon jól megérezte, milyen gondolatkomplexum határozta meg azt a számot, mely az urának eszébe jutott s ugyanehhez a komplexumhoz kapcsolódik az övé is; ez egyformán foglalkoztathatta mindkettőjüket: a kettejük közötti korkülönbség a tárgya. Most tehát könnyen megfejthetjük a férfi számötletét. Mint Adler rámu-

tat, elfojtott óhajtást fejez ki, mely körülbelül így szólna: 34 éves férfihoz, mint én, tulajdonképen csak 17 éves asszony volna való."

Nehogy tulságosan lekicsinyeljék az ilyen „játszadozást", megemlítem azt a tényt, amelyet dr. Adler nemrégiben közölt velem, hogy egy évvel a fönti analizis megjelenése után az illető úr elvált a feleségétől.*

Hasonló magyarázatát adta Adler a konokul üldöző — obsedáló — számok keletkezésének is. Az úgynevezett „kedvenc számok" megválasztása az illető ember élményeivel függ össze s ennek is van bizonyos lélektani érdekessége. Egy úrnak különösen kedves száma volt a 17 és a 19. Rövid gondolkodás után eszébe jutott, hogy tizenhét éves korában érte el a régen vágyott egyetemi szabadságot s 19 éves korában tette első nagy utazását s röviddel ezután első tudományos felfedezését. De ez előszeretet rögzítődése csak két lusztrummal később következett be, amidőn e számok szerelmi életében is jelentőséget nyertek. Sőt az analizis olyan számoknak is felfedi meglepő értelmét, amelyeket az ember látszólag önkényesen, igen sűrűn használ bizonyos összefüggésben. Például egyik betegemnek egyszer feltűnt, hogy türelmetlenségében különösen gyakran szokta mondani: ezt már legalább 17-szer vagy 36-szor megmondtam neked. Rögtön eszébe jutott, hogy ő a hónap 27.-én született, testvéröccse pedig 26.-án és hogy sokáig volt a sors ellen háborogni, amiért oly sok jótól fosztotta meg, amit mind erre a fiatalabb öccsére árasztott. A sors részrehajlását úgy fejezte ki, hogy a saját születési dátumából 10-et levont és azt az öccse dátumához hozzáadta. „Én vagyok az idősebb és mégis rövidséget szenvedtem."

Hosszasabban időzöm e számötletelemzéseknél, mert az egyes észleletek semmilyen más fajtája nem nyujtja oly döntő bizonyítékát annak, hogy vannak magasrendü s összetett gondolatfolyamatok, amelyekről a tudatnak nincs is értesülése; másrészt ezek kitünő példái az oly elemezéseknek, amelyekben az orvos oly sokat hánytorgatott befolyása — a szuggesztió — egész bizonyossággal nem jöhet tekintetbe. Közlöm tehát még — az illető beleegyezésével — egy betegem számötletét, akiről csak annyit kell elmondanom, hogy sokgyermekes család legifjabb sarja s hogy nagyon csodált édesapját korán elvesztette. Igen vidám hangulatban a 426718 szám ötlik fel neki és fölteszi magában a kérdést: Ugyan mit juttat ez eszembe? Legelőbb is egy élcet, amelyet hallottam. Ha az ember a náthát orvossal kezelteti, akkor 42 napig tart, ha nem kezelteti, — 6 hétig. Ez megfelel a fenti szám első két jegyének. $6 \times 7 = 42$. Ez első megoldás után megakad; én felhivom figyelmét arra, hogy a választott hatjegyü szám az összes egyjegyü számokat magában foglalja a 3 és 5 kivételével. Most rögtön megtalálja

* A „Macbeth"-ötlet magyarázatára (a Reclamfüzetek 17. száma) Adler közli velem, hogy az illető 17 éves korában egy anarchista társaságba lépett be, mely a királygyilkosságot tüzte ki céljául. Valószinüleg ezért felejtette el a Macbeth tartalmát. Ugyanabban az időben az illető oly titkos irást talált ki, a melyben a betüket számok helyettesitették.

a további magyarázatot. „Heten vagyunk testvérek, én a legifjabb. A harmadik a sorban A. nővérem, az 5-dik L. bátyám, ezek voltak az én ellenségeim. Gyerekkoromban minden esti imámban kértem az istent, hogy ezt a két üldözőmet szólítsa el. Nos hát, ezt a kívánságomat most önmagam teljesítettem, a 3-at és az 5-öt, a gonosz bátyát s a gyülölt nővért kihagytam a sorból." — „De ha ez a szám a testvérei sorát jelenti, mire való a végén a 18? Hiszen csak heten voltak." — „Én sokszor gondoltam rá, hogy ha apám tovább él, nem én maradtam volna a legifjabb testvér. Ha még 1 gyerek született volna, 8-an lettünk volna s nekem lett volna egy kisebb testvérem, akivel szemben én adhatom az öregebbet."

Ezzel magyarázta a számot, de még fel kellett derítenünk, milyen összefüggés van a megoldás első és második része között. Ezt nagyon könnyen megállapíthattuk abból az utolsó két számra nézve szükséges feltételből „ha az apa tovább élt volna." $42=6\times7$ gúnyt fejezett ki az orvosok ellen, akik apján nem tudtak segíteni; tehát ily formában adott kifejezést az apa életbenmaradása iránti vágyakozásnak. Az egész szám tulajdonképen a családja körét illető két gyermekkori óhajtásának teljesedését mutatta, hogy a két gonosz testvér haljon meg s inkább egy kicsi testvérke jöjjön utánok, vagy a legrövidebben összefoglalva: „Bár inkább az a két testvér halt volna meg a szeretett apa helyett.*

A következő kis példát levelezésemből merítem. Egy l-i távíró-igazgató írja, hogy 18½ éves fia, ki orvosi tanulmányokra készül, már most foglalkozik a mindennapi élet lélekkórtanával és igyekszik szüleit állításaim helyességéről meggyőzni. Közlöm e célból végzett kisérletei egyikét, anélkül, hogy a hozzá kapcsolódó vitáról nyilatkoznám.

„A fiam feleségemmel az úgyneveztt véletlenről beszélget s azt magyarázza anyjának, hogy nem említhet meg egy dalt, egyetlen számot, amely igazán csak „véletlenül" jutna eszébe. A társalgás így szövődik tovább.

Fiú: Mondj valamilyen számot.

Anya: 79.

Fiú: Mi jut erről eszedbe?

Anya: Arra a szép kalapra gondolok, amelyet tegnap megnéztem.

Fiú: Mi volt az ára?

Anya: 158 márka.

Fiú: No tessék: 158:2 = 79. Drágáltad a kalapot s bizonyosan azt gondoltad: Ha fele ennyibe kerülne, megvenném.

Fiamnak ezen fejtegetésével szemben legelőször is azt az ellenvetést hozom fel, hogy hölgyek általában nem szoktak valami kitünően számolni s hogy valószinüleg anyja sem jutott rá, hogy 79 a 158-nak a fele. Tehát a fiú okoskodása abból a meglehetősen valószinütlen feltevésből indul ki, hogy a tudattalan jobban számol.

* Egyszerüsítés kedvéért elhagytam a beteg néhány nem kevésbbé ideillő ötletét.

mint a normális tudat. „Épenséggel nem", volt a felelet, „megengedem, hogy anyám nem számította ki, hogy 158:2 = 79, de nagyon könnyen láthatta valahol ezt az egyenletet; sőt, álmában foglalkozhatott a kalappal s akkor világossá lehetett előtte, hogy mennyibe kerülne, ha a fele áron adnák."

Egy más számelemzést Jones idézett munkájából veszek át (478. l.) Egy ismerőse találomra a 986-os számot nevezte meg előtte és azután felszólította őt, mutassa ki ennek összefüggését valami gondolattal, mely őt foglalkoztatja. „A kisérleti személy első gondolattársítása egy rég elfelejtett tréfa felidézése volt. Hat évvel azelőtt, az év legforróbb napján egy ujságban az állt, hogy a hőmérő 986°-ot mutat Fahrenheit szerint, tréfásan túlozva a tényleges 98.6°-ot! Beszélgetés közben erős kandallótüz előtt ültünk, úgy hogy ismerősöm továbbtolta a székét és — valószinüleg jogosan — megjegyezte, hogy a nagy hőség juttatta eszébe ezt a dolgot. Én azonban nem értem be ennyivel, hanem megkérdeztem tőle, miért maradt meg épen ez az emlék oly erősen az emlékezetében. Ő elmondta, hogy ezen a tréfán annak idején borzasztóan nevetett s mindig ujból mulatott rajta, ahányszor csak eszébe jutott. Minthogy én a tréfát nem találtam különösen jónak, csak megerősödött az a várakozásom, hogy rejtett értelem van mögötte. Legközelebbi gondolata az volt, hogy a meleg képzete mindig oly sokat jelentett neki. A meleg a legfontosabb a világon, minden élet forrása, stb. A különben meglehetős józan fiatalembernek ezt a rajongását feltünőnek találom, kérem, folytassa asszociációit. Legközelebbi ötlete egy gyárkéményre vonatkozott, a melyet a hálószobája ablakából láthatott. Sokszor bámult este a belőle ömlő füstre és szikrákra és eközben a sajnálatos energiapazarláson gondolkodott. Meleg, tüz, minden élet forrása, az energia pazarlása egy magas, belül üres csövön át, — mindezekből az ötletekből nem volt nehéz kitalálnom, hogy a hő és tüz fogalmát a szerelem képzetével kapcsolta össze, mint ez a szimbolikus gondolkodásban rendszerint történik és hogy erős maszturbációs komplexum indokolta a felötlött számot. Nem tehetett egyebet, meg kellett erősítenie feltevésemet.

Ha valaki meg akarja ismerni azt a módot, a hogy a tudattalan gondolkozás a számok anyagát feldolgozza, annak ajánlom C. G. Jung dolgozatát: „Ein Beitrag zur Kenntniss des Zahlentraumes" (Zentralblatt für Psychoanalyse I. 1912) és E. Jones egy tanulmányát „Unconscious manipulations on numbers."

Efajta önanalíziseimen különösen két dolog tűnik fel: Először az a valósággal szomnambul biztosság, a mellyel a magam előtt ismeretlen cél felé törekszem, s abba a számolási folyamatba mélyedek, mely azután hirtelen a keresett számhoz megérkezik, továbbá az a gyorsaság, mellyel az egész utómunka végbemegy; másodszor pedig az a körülmény, hogy a számok oly könnyen állnak tudattalan gondolkodásom rendelkezésére, holott én különben rossz számoló vagyok és igen nehezemre esik évszámokat, házszámokat stb.-t tudatosan megjegyeznem. Ezekben a számokkal való tudattalan gondolati müveletekben különben oly babonára való hajlan-

dóságot észlelek, melynek eredete hosszú ideig ismeretlen volt előttem.*

Nem fogunk meglepődni, ha úgy találjuk, hogy nemcsak számok, hanem bármily más szóötlet is rendszeresen determináltnak bizonyult, ha analitikus vizsgálat alá vetjük.

Egy obsedáló, azaz üldöző szó eredetének kedves példáját adja Jung (Diagnostische Assoziationsstudien IV. 215 l.) „Egy hölgy meséli, hogy néhány nap óta minduntalan a Taganrog szó ötlik a nyelvére, de fogalma sincs róla, miért. Kérdezősködöm a közelmult indulattelt élményei és elfojtott vágyai után. Némi habozás után elmondja, hogy nagyon szeretne egy uj pongyolát — Morgenrock — de a férjében nincs meg a megkívántató érdeklődés e vágya iránt. Morgenrock — Tag-an-rock, itt rejlik a részleges hangzási és értelmi rokonság. A szó oroszos formáját az determinálja, hogy az illető hölgy körülbelül ugyanabban az időben megismerkedett valakivel, aki Taganrogból való."

Hitschmann dr.-nak köszönhetem egy más eset felderítését, amidőn valakiben bizonyos tájék megpillantásakor ismételten egy verssor tolult fel, amelynek eredetét s vonatkozásait akkor nem értette:

„Dr. jur. E. meséli: Hat évvel ezelőtt Biarritzból San-Sebastianba utaztam. A vasuti vonal a Bidassoa folyón megy keresztül, mely itt Franciaország és Spanyolország határát képezi. A hídról nagyon szép kilátás nyílik, egyik oldalon egy széles völgyre és a Pyrenaeusokra, másik oldalon messze ki a tengerre. Szép, világos nyári nap volt, minden napsugárban, fényben úszott, én magam szabadságon voltam, örültem, hogy Spanyolországba jutok s ekkor hirtelen ezek a verssorok jutottak eszembe: „ De most szabad már

* Schneider Rudolf úr, Münchenben, érdekes ellenvetést emelt az ily számelemzések bizonyitó ereje ellen. (R. Schneider, Zu Freuds analytischer Untersuchung des Zahleneinfalls, Internat. Zeitschr. für Psychoanalyse, 1920. Heft 1.) Ő már adott számokat ragadott meg — például azt, a mely egy történeti mü felütésekor legelőször szemébe ötlött, vagy pedig más személy elé terjesztett egy megválasztott számot — és azután várta, vajjon az ilyen kivülről rákényszeritett számhoz is merülnek-e fel az illetőben látszólag determináló ötletek. Tényleg igy történt; az egyik, őt magát illető példában, melyet közöl, az ötletek ép oly bőséges és értelmes determinálás anyagát adták, mint a mi, önként felmerült számokra vonatkozó elemzéseinkben, pedig a Schneider kisérletében az illető számnak, mint kivülről adottnak, nem kellett determináltnak lennie. Egy másik, idegen személlyel végzett kisérletében nyilvánvalóan nagyon is megkönnyítette magának a feladatot, mert a 2-es számot adta fel neki, a melynek valamiféle anyaggal való determináltatása mindenkinél kell, hogy sikerüljön.

Schneider R. mármost megfigyeléseiből két következtetést von le: először, hogy „a pszichének ép oly társítási lehetőségei vannak a számokhoz, mint a fogalmakhoz", másodszor, hogy a meghatározó ötletek felmerülése spontán számötletek nyomán egyáltalán nem bizonyit e számoknak az „elemzésük"-kel felderített gondolatokból való származása mellett. Az első következtetés kétségtelenül helyes. Egy adott számhoz époly könnyen találunk odaillő asszociációt, mint egy odakiáltott, odamondott szóhoz, sőt talán még könnyebben, mert a létező néhány számjegy összekapcsolhatósága különösen nagy. Ez egyszerüen az úgynevezett asszociáció kisérlet szituációja, melyet a Bleuler-Jung iskolája a legkülön-

a lélek, Lebeg fénynek tengerén" „Aber frei ist schon die Seele, Schwebet in dem Meer von Licht."

Emlékszem hogy akkor történt a fejemet, honnan származnak e sorok, de nem tudtam rájönni, ritmusukat tekintve valami költeményből valók lehettek, amely azonban tökéletesen kiesett emlékezetemből. Azt hiszem, később, minthogy a sorok ismételten eszembe jutottak, még másoknál is kérdezősködtem irántuk, de nem tudtam meg semmit.

Mult évben, Spanyolországból hazatérve, ugyanazon a vasuti vonalon utaztam. Sötét éjszaka volt és esett az eső. Kinéztem az ablakon, hogy megnézzem, elérkeztünk-e már a határállomáshoz és észrevettem, hogy épen a Bidassoa hidján vagyunk. Rögtön a fenti sorok ötlöttek megint emlékezetembe, de megint nem tudtam, honnan erednek.

Több hónappal később, otthon Uhland költeményei kerültek a kezembe. Kinyitom a könyvet és tekintetem ezekre a sorokra esik: „Ámde szabad már a lélek, lebeg fénynek tengerén." Ezek befejező sorai „A zarándok" (Der Waller) című költeménynek. Elolvastam ezt és most homályosan visszaemlékeztem, hogy valamikor sok évvel ezelőtt ismertem. A cselekmény szinhelye Spanyolországban van s ez volt ez egyedüli vonatkozás, melyet az idézett verssorok s a fent leirt hely között megállapithattam. Felfedezésem csak félig elégitett ki s gépiesen tovább lapoztam a könyvben. Az idézett sorok egy lap végén állnak. Mikor ezt átlapozom, másik oldalán, legfelül a következő cimet látom: „A Bidassoa hídja."

Meg kell jegyeznem, hogy ez utóbbi költemény tartalma majdnem még idegenebbnek tetszett nekem, mint az elsőé; első két sora igy hangzik: „Fenn a Bidassoa hidján Ódon szent áll s messze

---

félébb irányokban kiaknázott. Ebben a helyzetben az ötletet (reakciót) a megadott szó (hivó szó) határozza meg. Ez a reakció azonban még igen különböző jellegü lehetne és Jung kisérletei mutatták, hogy a további megkülönböztetést sem a „véletlen" szabja meg, hanem hogy tudattalan „komplexumoknak" van részük az ötlet meghatározásában, ha a hívószó megrezdítette őket.

Schneider második következtetése tulságosan messze menő. Abból a tényből, hogy kivülről megadott számokhoz (vagy szavakhoz) felmerülnek odaillő ötletek, semmi olyan nem következik a spontán felmerülő számok (vagy szavak) eredetére, amit nem kellett volna tekintetbe vennünk már e tény megismerése előtt. Ezek az ötletek (szavak vagy számok) lehetnének determinálatlanok, vagy azok a gondolatok determinálhatták őket, a melyeket az elemzés felderit, vagy más gondolatok, amelyek az analízisben nem fedődtek fel, mely esetben az analízis megtévesztett volna bennünket. Csak fel kell szabadulnunk az alól a benyomás alól, hogy e kérdés másképen áll számokra, mint szóötletekre vonatkozólag. A probléma kritikai vizsgálatát s ezzel a lélekelemző ötlettechnika igazolását nem tűztem ki e könyv feladatául. Az analitikus gyakorlat abból a feltevésből indul ki, hogy a fenti lehetőségek közül a második a ténylegesen fennálló s a legtöbb esetben értékesithető. Egy kisérleti pszichológus vizsgálódásai azt mutatják, hogy ez a legislegvalószinübb. (Poppelreuter) (V. ö. különben Bleuler figyelemreméltó fejtegetéseit „Das autistisch undisciplinierte Denken etc." c. könyvében, 1919, 9. fejezet: Von den Wahrscheinlichkeiten der psychologischen Erkenntnis.)

néz. Jobbja áldja spanyol Szirtet, balja Frankhon mezejét." „Auf der Bidassoabrücke steht ein Heiliger altersgrau, Segnet rechts die span'schen Berge, segnet links den fränk'schen Gau."

II. A látszólag találomra választott nevek és számok determináltságába való bepillantásunk talán egy más probléma tisztázását is előmozdíthatja. Az általános érvényü (kivételt nem ismerő) lelki determinizmus feltevésével szemben sokan tudvalevőleg valami sajátos meggyőződöttség érzésére hivatkoznak a szabad akarat létezését illetőleg. Ez a meggyőződés fennáll s a determinizmusban való hit sem ingatja meg. Tehát, mint minden normális érzésnek, valamiképen jogosultnak kell lennie. Ez az érzés azonban az én megfigyelésem szerint nem nyilvánul meg a nagy és döntő elhatározások alkalmával; ilyenkor inkább a lelki kényszerüség érzése támad fel bennünk és szeretünk is erre hivatkozni. („Itt állok, máskép nem tehetek.") Ellenben épen a jelentéktelen, közömbös elhatározásoknál szeretné azt bizonygatni az ember, hogy ép úgy cselekedhetett volna másként; hogy szabad, nem indítékokon alapuló akaratból cselekedett. A mi elemzéseink nyomán mármost nem kell elvitatnunk az akarat szabadságáról való meggyőződés jogosultságát. Ha különbséget teszünk tudatos indokoltság és a tudattalan között, akkor az a meggyőződés alakul ki bennünk, hogy a tudatos motiváltság nem terjed ki minden mozgásunkra. „Minima non curat praetor." Ami azonban így az egyik oldalról szabadjára lesz hagyva, az más oldalról, a tudattalan felől kapja meg indokoltságát, úgy hogy a determináltság a lélekben mégis hézag nélkül keresztülvitetik.*

III. Noha tudatos gondolkodásunkból szükségképen hiányzik — az egész tényállásnál fogva — a megbeszélt téves cselekvések indokoltságának ismerete, mégis kívánatos volna, hogy lélektani bizonyitékot hozzunk fel ennek létezése mellett; sőt, olyan okokból, a melyek a tudattalan alaposabb megismerésével adódnak, valószinű, hogy fogunk valahol ily bizonyitékokat találni. Tényleg két területen is mutathatunk ki oly jelenségeket, melyek ugylátszik ezen motiválás tudattalan s ezért eltolt ismeretére vallanak.

a) Feltünő és általánosan észlelt sajátossága a paranoiások magatartásának, hogy a többiek viselkedésében óriási jelentőséget tulajdonítanak oly apró részleteknek, melyekre rendszerint ügyet sem szoktunk vetni, ezeket értelmezik s messzemenő következteté-

* A látszólag önkényes lelki működések szigoru determináltságát valló ezen felfogás már bőséges gyümölcsöt termett a lélektan s talán a jogtudomány számára is. Bleuler és Jung ez értelemben tették megérthetővé a fellépő reakciókat az úgynevezett asszociációs kisérletnél, amelynél a megvizsgált személy egy odamondott szóra egy ehhez eszébeötlő szóval válaszol (hivószó-reakció) s a közben eltelt időt megmérik, (reakció-idő). Jung „Diagnostische Assoziationsstudien" c. tanulmányában (1906) kimutatta, a lelkiállapotoknak mily finom reagense az ily módon értelmezett asszociációs kisérlet. A prágai H. Gross büntetőjog-tanár két tanítványa, Wertheimer és Klein e kisérletből a büntetőjogi esetekben való „tényállás megállapitás" technikáját fejlesztették ki, a melynek megvizsgálásával jelenleg pszichológusok és jogászok foglalkoznak.

sek alapjául veszik. Például az utolsó paranoiás, akit láttam, azt következtette, hogy egész környezete összefog ellene, mert elutazásakor az emberek a pályaudvaron bizonyos mozdulatot tettek egyik kezükkel. Egy másik megjegyezte, hogyan járnak az emberek az utcán, hogyan hadonáznak sétapálcáikkal stb.*

A paranoiás ezek szerint mások lelki megnyilvánulására vonatkozólag elveti a véletlennek, az indokolásra nem szoruló megnyilvánulásoknak kategoriáját, amelyet a normális ember saját lelki működéseiben és tévcselekvései egy részében érvényesnek ismer el. Minden, amit a paranoiás másokon észrevesz, jelentős, minden értelmezhető. Hogyan jut ehhez a felfogáshoz? Itt is, mint oly sok hasonló esetben valószínüleg úgy, hogy a mások lelkiéletébe vetíti azt, a mi a sajátjában tudattalanul jelen van.

A paranoiában ugyanis igen sok minden tör keresztül a tudathoz, amit a normális emberben és a neurotikusban csak a pszichoanalizis tud mint tudattalan lelki tartalmat felderíteni.** A paranoiásnak tehát bizonyos tekintetben igaza van; ő felismer olyasmit, amit a normális ember nem vesz észre, élesebben lát, mint a normális elme, de a felismert tényállásnak másra való eltolása értéktelenné teszi megismerését. Remélem azért nem várják tőlem az egyes paranoiás értelmezések igazolását. A jogosultságnak az a kis része azonban, a melyet a paranoiásnak a véletlen cselekvések ilyetén felfogásából meghagyunk, megkönnyiti számunkra, hogy lélektanilag megértsük azt a meggyőződést, a mely a paranoiás mindezen értelmezésezhez fűz. Tudniillik tényleg van benne valami; kórosnak nem nevezhető téves itéleteink is csak ilyen módon jutnak a velükjáró meggyőződés érzetéhez. Ez az érzet jogosult a téves gondolatmenet egy részére, vagy kiinduló forrására vonatkozólag és mi azután kiterjesztjük ezt az egész összefüggésre.

b) Más oldalról a babona jelenségei utalnak a véletlen és téves cselekvések indokoltságának tudattalan és eltolt ismeretére.

E nézetemet ama kis élmény tárgyalása kapcsán akarom kifejteni, a mely nekem a következő meggondolások kiinduló pontjául szolgált.

Szabadságomról hazatérve, csakhamar betegeimre irányulnak gondolataim, akikkel majd az ujból kezdődő munkaévben foglalkoznom kell. Első utam egy nagyon öreg hölgyhöz vezet, akinél évek óta (l. fönt) naponta kétszer ugyanazt az orvosi ténykedést végzem. A munka egyhangusága folytán gyakran jutottak tudattalan gondolatok kifejezésre, amikor útban voltam a beteghez, vagy kezelése közben. A beteg meghaladta a 90 esztendőt, természetes tehát, hogy minden év kezdetén fölmerül a kérdés, vajjon meddig

* Más szempontból kiindulva a mások jelentéktelen és véletlen cselekedeteinek ilyenforma megitélését a „vonatkoztatási téboly" tüneténck tekintik.

** Például a hisztériásoknak lélekelemzéssel tudatba hozható szexuális és kegyetlen merényletekről szóló fantáziái gyakran minden részletükben megegyeznek az „üldözött" paranoiások panaszaival. Figyelemreméltó, de érthető, hogy ugyanez a tartalom megvalósulva is megnyilvánul előttünk azokban a jelenetekben, melyeket a perverz hajlandóságuak rendeznek vágyaik kielégitésére.

fog még élni. Azon a napon, amelyről szólok, nagyon sietős dolgom volt; kocsit veszek tehát, hogy odamenjek hozzá. A házam előtt levő bérkocsiállomáson minden kocsis tudja már az öregasszony címét, mert mindegyikük sokszor vitt már oda. Ezen a napon mármost az történik, hogy kocsisom nem a beteg háza előtt, hanem egy közeli s tényleg hasonló külsejü párhuzamos utcának ugyanolyan számu háza előtt áll meg. Észreveszem a tévedést, szemrehányást teszek a kocsisnak, a ki mentegetődzik. Van-e már most annak valami jelentősége, hogy olyan házhoz vittek, amelyben az öreg hölgyet nem találhatom? Számomra bizony nem; de ha b a b o n á s volnék, ebben az eseményben előjelt látnék, a sors figyelmeztetését, hogy ez az év az öreg hölgy utolsó esztendeje. Igen sok, a történelemben feljegyzett előjel alapja épen ily gyenge szimbolika. Én azonban az egész dolgot minden további értelem nélkül való véletlennek tartom.

Egészen máskép állna a dolog, ha gyalog tettem volna meg az utat s aztán „gondolataimba merülve", „szórakozottságomban" kerültem volna a másik utca háza elé. Ezt nem nevezném puszta véletlennek, hanem tudattalan szándékkal indokolt, értelmezésre szoruló cselekedetnek. Ennek az „e l t é v e d é s n e k" valószinüleg az lett volna a magyarázata, hogy az öreg hölgyet már nemsokáig reménylem ott találni.

Én tehát a babonás embertől a következőkben különbözöm:

Nem hiszem, hogy oly esemény, amelynek létrejöttében az én lelkiéletemnek nem volt része, valami rejtett dolgot hozhat tudomásomra a valóság jövendő alakulására vonatkozólag; de hiszem, hogy saját lelkiműködésem egy szándékolatlan megnyilvánulása igenis felfed előttem valami rejtett dolgot, amely ismét csak lelkiéletemet illeti; hiszek a külső (reális) véletlenben, de nem hiszek a belső (lelki) véletlenségben. A babonás hite ép ellenkező: ő mitsem tud véletlen és téves cselekvéseinek motiváltságáról s hiszi, hogy a lelki életben van véletlenség; ellenben hajlandó a külső véletlennek oly jelentőséget tulajdonitani, amely tényleges történésben fog nyilvánulni, hajlandó a véletlenben valami külső, előtte rejtett dolog kifejezését látni. A különbség a babonás és én közöttem kettő: először is ő kifelé vetíti az indokoltságot, amelyet én belül keresek; másodszor ő történéssel magyarázza a véletlent, amelyet én gondolatra vezetek vissza. Ámde amit ő rejtélyesnek mond, megfelel annak, amit én tudattalannak nevezek s mindkettőnkben közös az a kényszer, hogy a véletlent ne fogadjuk el véletlennek, hanem értelmezzük.

Felteszem mármost, hogy a lelki véletlenségek indokolt voltának e tudatos felnemismerése és tudattalan ismerete a babona egyik lelki gyökere. Minthogy a babonás mit sem tud saját véletlen cselekvéseinek indokoltságáról és, minthogy ennek az indokoltságnak ténye helyet követel megismerésében, arra kényszerül, hogy ezt az indokoltságot eltolással a külső világba helyezze. Ha ez az összefüggés megáll, akkor alig szoritkozhatik erre az egyes esetre. Én valóban azt hiszem, hogy a mitologikus világnézetnek — mely messze belenyulik a legmodernebb vallásokba is — nagy

része nem egyéb, mint a külvilágba vetített lélektan. A tudattalan lelki tényezőknek és viszonylataiknak homályos felismerése (úgyszólván belső, endopszichikus észrevevése), amelyből természetesen teljesen hiányzik a megismerés jellege, — nehéz ezt másképp kifejeznünk s a paranoiával való analógiát kell itt segítségül vennünk —: egy érzékfölötti valóság megszerkesztésében tükröződik, amelyet a tudománynak kell azután újra a tudattalan lélektanává visszaváltoztatni. Bátran vállalkozhatnánk rá, hogy az édenkertről és a bűnbeesésről, az istenről, a jóról és rosszról, a halhatatlanságról stb. szóló mitoszokat ily módon oldjuk meg s a metafizikát metapszichológiává változtassuk át. A paranoiás és a babonás ember gondolateltolása között kisebb az úr, mint első pillanatra látszik. Mikor az emberek gondolkodni kezdtek, tudvalevőleg kénytelenek voltak a külvilágot anthropomorph módon és a hasonlóság alapján egy csomó személyiséggé bontani szét, tehát a véletlenek, melyeket babonásan magyaráztak, cselekedetekké, más személyek megnyilatkozásaivá lettek. Ezek az emberek tehát, ép úgy viselkedtek, mint a paranoiások, akik a mások nyilvánította csekély jelekből következtetéseket vonnak le és mint az összes egészségesek is, akik — joggal — embertársaik véletlen s szándékolatlan cselekvéseit veszik alapul jellemük megítélésére. A babona csak a mi modern, természettudományi, de még egyáltalán nem végleg kialakult világnézetünkben látszik annyira helytelennek; a tudományelőtti korok és népek világnézetéhez jogosan és következetesen hozzátartozott.

A rómainak tehát relative igaza volt, mikor elállt egy fontos vállalkozásától, mert a madarak repülésében kedvezőtlen jelt látott; ő a maga feltevéseihez képest következetesen cselekedett. Ha azonban azért mondott le vállalkozásáról, mert elinduláskor megbotlott házának küszöbén, („Un Romain retournerait") akkor abszolute véve is túltett rajtunk, hitetleneken, jobb lélekismerő volt, mint amilyenek mi igyekszünk lenni. Mert ez a megbotlás valami kétélynek, valami belső ellenkezésnek fenforgását árulta el, amelynek ereje a cselekvés pillanatában megcsorbíthatta szándékának erejét. Teljes sikert ugyanis csak akkor várhatunk, ha minden lelki erőnk egységesen törekszik a kívánt cél felé. Mit is válaszol Schiller Tellje, aki oly sokáig habozott, hogy az almát gyermeke fejéről lelőjje, Gesslernek arra a kérdésére, mi célból vette magához a második nyilat?

„Mit diesem Pfeil durchbohrt ich — Euch,
Wenn ich mein liebes Kind getroffen hätte
Und Euer — wahrlich — hätt' ich nicht gefehlt."
(„Ha kedves kis fiamat eltalálom,
E másik nyil — téged járt volna át
És a tiéd célt nem téveszt, tudom.")

IV. Akinek alkalma volt rá, hogy az emberek rejtett lelki rezdületeit a pszichoanalizis módszerével tanulmányozza, az a babonában kifejezésre jutó tudattalan indokok minőségére vonatkozó-

lag is mondhat némi ujat. Legvilágosabban a kényszergondolatok és kényszerállapotok alatt szenvedő, sokszor igen intelligens idegbetegeknél ismerhetjük fel, hogy a babona elnyomott ellenséges és kegyetlen indulatokból ered. A babona igen nagy részben szerencsétlenség várása, félése, és az, aki másoknak gyakran kivánt rosszat, de a jóságra való nevelés következtében ezeket a kivánságokat a tudattalanba fojtotta, különösen hajlamos lesz arra, hogy az ily tudattalan gonoszságért való büntetéstől, mint valami kivülről fenyegető veszélytől rettegjen.

Elismerjük, hogy a babona lélektanát ezekkel a megjegyzésekkel egyáltalán nem merítettük ki; viszont legalább érintenünk kell azt a kérdést, vajjon a babona reális gyökereit teljesen tagadásba kell-e vennünk, vajjon egészen biztos-e, hogy nincsenek megsejtések, jósálmok, telepátikus tapasztalatok, érzékfeletti erőmegnyilvánulások stb. Távolról sem akarom e jelenségeket minden téren ily rövid úton elintézni, mikor ezekről oly sok alapos megfigyelést közöltek még értelmileg igen kiváló férfiak is, úgy hogy leghelyesebb, ha tovább is még vizsgálódások tárgyát képezik. Sőt akkor remélhető, hogy e megfigyelések egy része a tudattalan lelki folyamatokra vonatkozó, fejlődő megismeréseink révén fogja magyarázatát nyerni anélkül, hogy minket jelenlegi nézeteink alapját megdöntő változtatásokra kényszerítene. Sőt még ha ezeken felül más, péld. a spiritisztak állitotta jelenségek is valóknak bizonyulnának, akkor is csak módosítani fogjuk az uj tapasztalatok alapján „törvényeinket", anélkül, hogy a világegyetem törvényszerü összefüggéseiben való hitünk meginogna.

E fejtegetések keretében e most felvetett kérdésekre csak szubjektive, azaz személyes tapasztalatom alapján felelhetek. Sajnálattal kell bevallanom, hogy én azok közé a méltatlan egyének közé tartozom, akik előtt a szellemek megszüntetik müködésüket és akik elől az érzékfölötti meghátrál, úgy, hogy soha sem volt alkalmam valami olyat megélni, ami a csodákban való hitre serkenthetett volna. Nekem is voltak sejtelmeim és engem is értek csapások, mint minden embert, de a kettő elkerülte egymást, úgy, hogy a sejtelmek után nem következett be semmi, a csapások pedig bejelentetlenül sujtottak le rám. Amikor ifju koromban egyedül éltem egy idegen városban, sokszor hallottam, amint egy rögtön felismert, drága hang néven szólított s ilyenkor feljegyeztem a hallucináció időpontját és aggódva érdeklődtem az otthonmaradottaknál, mi történt abban az időben. Semmi sem történt. Ezzel szemben később egyszer megindulás és sejtelem nélkül dolgoztam betegeimmel, miközben gyermekem majdnem elvérzett. Azokat a sejtelmeket sem ismerhettem el egy esetben sem reális jelenségek gyanánt, amelyeket betegeim közöltek velem.

Igen elterjedt a jósálmokban való hit, mert ez arra támaszkodhatik, hogy némely dolog tényleg úgy alakul a jövendőben, amint azt a vágy az álomban előre kiépitette. De ezen igazán nincs mit csodálkozni, ezenfelül meg az álom és teljesedése közt rendszerint még igen nagy eltérések mutatkoznak, a melyeket az álmodó hívő szivesen mellőz. Joggal prófétikusnak nevezhető

része nem egyéb, mint a külvilágba vetített lélektan. A tudattalan lelki tényezőknek és viszonylataiknak homályos felismerése (úgyszólván belső, endopszichikus észrevevése), amelyből természetesen teljesen hiányzik a megismerés jellege, — nehéz ezt máskép kifejeznünk s a paranoiával való analógiát kell itt segítségül vennünk —: egy érzékfölötti valóság megszerkesztésében tükröződik, amelyet a tudománynak kell azután ujra a tudattalan lélektanává visszaváltoztatni. Bátran vállalkozhatnánk rá, hogy az édenkertről és a bűnbeesésről, az istenről, a jóról és rosszról, a halhatatlanságról stb. szóló mitoszokat ily módon oldjuk meg s a metafizikát metapszichológiává változtassuk át. A paranoiás és a babonás ember gondolateltolása között kisebb az ür, mint első pillanatra látszik. Mikor az emberek gondolkodni kezdtek, tudvalevőleg kénytelenek voltak a külvilágot anthropomorph módon és a hasonlóság alapján egy csomó személyiséggé bontani szét, tehát a véletlenek, melyeket babonásan magyaráztak, cselekedetekké, más személyek megnyilatkozásaivá lettek. Ezek az emberek tehát, ép úgy viselkedtek, mint a paranoiások, akik a mások nyilvánította csekély jelekből következtetéseket vonnak le és mint az összes egészségesek is, akik — joggal — embertársaik véletlen s szándékolatlan cselekvéseit veszik alapul jellemük megitélésére. A babona csak a mi modern, természettudományi, de még egyáltalán nem végleg kialakult világnézetünkben látszik annyira helytelennek; a tudományelőtti korok és népek világnézetéhez jogosan és következetesen hozzátartozott.

A rómainak tehát relative igaza volt, mikor elállt egy fontos vállalkozásától, mert a madarak repülésében kedvezőtlen jelt látott; ő a maga feltevéseihez képest következetesen cselekedett. Ha azonban azért mondott le vállalkozásáról, mert elinduláskor megbotlott házának küszöbén, („Un Romain retournerait") akkor abszolute véve is túltett rajtunk, hitetleneken, jobb lélekismerő volt, mint amilyenek mi igyekszünk lenni. Mert ez a megbotlás valami kételynek, valami belső ellenkezésnek fenforgását árulta el, amelynek ereje a cselekvés pillanatában megcsorbithatta szándékának erejét. Teljes sikert ugyanis csak akkor várhatunk, ha minden lelki erőnk egységesen törekszik a kivánt cél felé. Mit is válaszol Schiller Tellje, aki oly sokáig habozott, hogy az almát gyermeke fejéről lelőjje, Gesslernek arra a kérdésére, mi célból vette magához a második nyilat?

„Mit diesem Pfeil durchbohrt ich — Euch,
Wenn ich mein liebes Kind getroffen hätte
Und Euer — wahrlich — hätt' ich nicht gefehlt."
(„Ha kedves kis fiamat eltalálom,
E másik nyil — téged járt volna át
És a tiéd célt nem téveszt, tudom.")

IV. Akinek alkalma volt rá, hogy az emberek rejtett lelki rezdületeit a pszichoanalizis módszerével tanulmányozza, az a babonában kifejezésre jutó tudattalan indokok minőségére vonatkozó-

lag is mondhat némi ujat. Legvilágosabban a kényszergondolatok és kényszerállapotok alatt szenvedő, sokszor igen intelligens idegbetegeknél ismerhetjük fel, hogy a babona elnyomott ellenséges és kegyetlen indulatokból ered. A babona igen nagy részben szerencsétlenség várása, félése, és az, aki másoknak gyakran kivánt rosszat, de a jóságra való nevelés következtében ezeket a kívánságokat a tudattalanba fojtotta, különösen hajlamos lesz arra, hogy az ily tudattalan gonoszságért való büntetéstől, mint valami kivülről fenyegető veszélytől rettegjen.

Elismerjük, hogy a babona lélektanát ezekkel a megjegyzésekkel egyáltalán nem merítettük ki; viszont legalább érintenünk kell azt a kérdést, vajjon a babona reális gyökereit teljesen tagadásba kell-e vennünk, vajjon egészen biztos-e, hogy nincsenek megsejtések, jóslatok, telepátikus tapasztalatok, érzékfeletti erőmegnyilvánulások stb. Távolról sem akarom e jelenségeket minden téren ily rövid úton elintézni, mikor ezekről oly sok alapos megfigyelést közöltek még értelmileg igen kiváló férfiak is, úgy hogy leghelyesebb, ha tovább is még vizsgálódások tárgyát képezik. Sőt akkor remélhető, hogy e megfigyelések egy része a tudattalan lelki folyamatokra vonatkozó, fejlődő megismeréseink révén fogja magyarázatát nyerni anélkül, hogy minket jelenlegi nézeteink alapját megdöntő változtatásokra kényszerítene. Sőt még ha ezeken felül más, péld. a spiritisztáknak állitotta jelenségek is valóknak bizonyulnának, akkor is csak módosítani fogjuk az uj tapasztalatok alapján „törvényeinket", anélkül, hogy a világegyetem törvényszerü összefüggéseiben való hitünk meginogna.

E fejtegetések keretében e most felvetett kérdésekre csak szubjektive, azaz személyes tapasztalatom alapján felelhetek. Sajnálattal kell bevallanom, hogy én azok közé a méltatlan egyének közé tartozom, akik előtt a szellemek megszüntetik müködésüket és akik elől az érzékfölötti meghátrál, úgy, hogy soha sem volt alkalmam valami olyat megélni, ami a csodákban való hitre serkenthetett volna. Nekem is voltak sejtelmeim és engem is értek csapások, mint minden embert, de a kettő elkerülte egymást, úgy, hogy a sejtelmek után nem következett be semmi, a csapások pedig bejelentetlenül sujtottak le rám. Amikor ifju koromban egyedül éltem egy idegen városban, sokszor hallottam, amint egy rögtön felismert, drága hang néven szólított s ilyenkor feljegyeztem a hallucináció időpontját és aggódva érdeklődtem az otthonmaradottaknál, mi történt abban az időben. Semmi sem történt. Ezzel szemben később egyszer megindulás és sejtelem nélkül dolgoztam betegeimmel, miközben gyermekem majdnem elvérzett. Azokat a sejtelmeket sem ismerhettem el egy esetben sem reális jelenségek gyanánt, amelyeket betegeim közöltek velem.

Igen elterjedt a jóslatokban való hit, mert ez arra támaszkodhatik, hogy némely dolog tényleg úgy alakul a jövendőben, amint azt a vágy az álomban előre kiépitette. De ezen igazán nincs mit csodálkozni, ezenfelül meg az álom és teljesedése közt rendszerint még igen nagy eltérések mutatkoznak, a melyeket az álmodó hívő szivesen mellőz. Joggal prófétikusnak nevezhető

álom szép példáját közölte velem egyszer egy intelligens és igazságszerető nőbetegem pontos elemzés végett. Egyszer azt álmodta, mondotta, hogy volt háziorvosával és barátjával találkozik egy bizonyos utcában, egy bizonyos üzlet előtt s midőn másnap reggel bement a Belvárosba, tényleg ugyanezzel az úrral találkozott az álomban megjelölt helyen. Megjegyzem, hogy e csodálatos megegyezés semmiféle utána következő történéssel nem mutatta ki jelentőségét; tehát nem nyerhetett a jövendőből igazolást.

A gondos vizsgálódás megállapította, hogy semmiféle bizonyíték sincs arra, hogy a hölgy erre az álomra már az álmodást követő reggelen, tehát a sétája s az orvossal való találkozása előtt emlékezett. Semmi jel nem szólt a tényállás oly felfogása ellen, amely az eseményt minden csodálatos elemétől megfosztja és csak egy érdekes pszichologiai problémát hagy belőle hátra. Egy délelőtt ama bizonyos utcán ment végig és a megnevezett bolt előtt régi háziorvosával találkozott; csak az ő megpillantásakor támadt benne az a meggyőződés, hogy a találkozás előtti éjszakán álmodott erről az — ugyanezen helyen történt — találkozásról.

Az elemzésnek azután nagy valószínüséggel sikerült rámutatnia, honnan eredt ez a meggyőződés, a melytől az általános szabályoknak megfelelőleg nem lehet megtagadni bizonyos hitelre való jogosultságot. Egy bizonyos helyen s előzetes várakozás után való találkozás: ez a rendez-vous tényállása. Az öreg háziorvos régi időkre való emlékezést keltett benne, amidőn egy harmadik, az orvossal is barátságban levő személylyel való találkozások nagyon jelentősek voltak számára. Ezzel az urral azóta is fentartotta az érintkezést és az állítólagos álmot megelőző napon hiába várt reá. Ha az erre vonatkozó összefüggéseket bővebben közölhetném, könnyen kimutathatnám, hogy a profétikus álomnak az elmúlt időkből való barát megpillantásakor támadt illuziója körülbelül ezt jelenti: „Oh, doktor úr, maga elmúlt időket juttat az eszembe, amikor soha sem kellett N.-re hiába várakoznom, ha találkozót beszéltünk meg."

Arra az ismert „csodálatos találkozásra", hogy az ember épen akkor akad össze valakivel, a mikor gondolatban vele foglalkozott, egyszerü és könnyen magyarázható példát hozhatok a magam megfigyelése alapján, a mely valószinüleg jó mintaképét adhatja a hasonló eseteknek általában. Nehány nappal azután, hogy az egyetemi tanári cimet megkaptam, a mely monarchikus országokban maga is nagy tekintélyt ad az illetőnek, a Belvárosban sétáltam s gondolataim menete hirtelen gyerekes bosszúfantáziába csapott át, a mely egy bizonyos házaspár ellen irányult. Ezek nehány hónappal ezelőtt leánykájukhoz hívtak engem, akinél egy álommal kapcsolatosan érdekes kényszerjelenség lépett fel. Engem nagyon érdekelt az eset, amelynek keletkezését átlátni véltem; de a szülők nem kivánták az én kezelésemet, hanem értésemre adták, hogy egy külföldi tekintélyhez akarnak fordulni, aki hipnózissal gyógyít. Séta közben mármost elképzeltem, hogy a szülők e kisérlet tökéletes kudarca folytán az én kezelésemet kérik ki, teljes

bizalmukról biztosítanak, stb. Én azonban azt felelem: „Igen, most, hogy én is professzor lettem, megjött a bizalmuk. Ez a cím azonban mit sem változtatott a képességemen; ha mint magántanár nem kellettem önöknek, meglehetnek nélkülem most is, hogy tanár vagyok." — E ponton képzelődésemet hangos köszöntés szakította félbe: „Alázatos szolgája, professzor úr!" s amint föltekintettem, épen az a házaspár ment el mellettem, amelyen kérésük visszautasításával épen most álltam bosszút. A legközelebbi meggondolás eloszlatta a „csodálatos" látszatát. Egyenes és széles, majdnem néptelen utcán mentem ama házaspárral szembe s futólag feltekintve körülbelül husz lépésnyi távolságban megpillantottam s megismertem termetes személyiségüket, de ezt az érzéklést — a negativ hallucináció mintájára — épen azokból az érzésbeli indokokból küszöböltem ki, melyek azután látszólag önként felmerült bosszúfantáziámban jutottak érvényre.

A „látszólagos előre megsejtés" másik esetének megoldását O. Ranktól veszem át. (Zentralblatt für Psychoanalyse II. 5.):

„A minap magam éltem át annak a „csodálatos összetalálkozásnak" különös változatát, a mikor az ember épen akkor találkozik valakivel, mikor gondolatban vele foglalkozott. (Psychopathologie des Alltagslebens. II. kiad. 120, o.) Közvetlenül karácsony előtt az Osztrák-Magyar Bank pénztárába mentem, hogy tiz koronát uj ezüstkoronásokra váltsak be, elajándékozás céljából. Utközben becsvágyó álmodozásokba merülök, amelyek az én csekély vagyonomnak a bank épületében felhalmozott óriási pénztömegekkel való összehasonlításából indulnak ki s igy fordulok be a keskeny Bankgasse-ba, melyben a bank épülete áll. A kapu előtt automobil áll és rengeteg ember jár ki-be. No hiszen, gondolom magamban, most majd ép az én pár koronámmal érnek rá bibelődni. Mindenesetre rövidesen intézem el a dolgot, odanyujtom a felváltandó bankjegyet és azt modom: „Kérek aranyat!" — rögtön észreveszem tévedésemet, hiszen én ezüstöt akarok kérni és felébredek álmodozásomból. Már néhány lépésnyire vagyok csak a bank bejáratától; egy fiatalembert látok szembejönni velem, aki ismerősnek tetszik nekem, de akit rövidlátásom miatt nem tudok még határozottan felismerni. Amint közelebb érek hozzá, megismerem, hogy fivéremnek iskolatársa, Gold úr, akinek fivérétől, egy neves irótól nagy támogatást vártam irodalmi pályám elején. Ez a támogatás azonban elmaradt, s vele a nyomában remélt anyagi siker is — amelyről az imént álmodoztam. Álmodozásaimba elmerülve, nyilván már előbb tudattalanul érzékeltem Gold úr közeledtét s ezt anyagi sikerekről álmodó tudatom oly formában vette tudomásul, hogy elhatároztam, hogy a pénztárnál aranyat — Gold — fogok az értéktelenebb ezüst helyett kérni. Másrészt viszont az a paradox tény, hogy tudattalanom észrevett valamit, amit szemem csak később tudott felismerni, részben a komplexumfogékonyságban (Bleuler) leli magyarázatát, a mely az anyagi javak köre felé irányult s mely lépteimet jobb tudomásom ellenére kezdettől fogva

amaz épületrész felé vezette, ahol csak aranyat és aranyra váltanak be."

A csodás és „hátborzongató" hallucinációk kategoriájába tartozik még az a sajátos érzés, mely némely pillanatban és helyzetben elfog bennünket, mintha ugyanazt már átéltük volna, ugyanabban a helyzetben lettünk volna, anélkül, hogy bármily erőlködéssel is sikerülne arra a régi élményre, mely így jelentkezik, világosan emlékezni. Tudom, hogy csak a hanyag nyelvszokást követem, amidőn azt, ami ilyenkor bennünk támad, érzésnek nevezem; tulajdonképen itéletről, még pedig megismerési itéletről van szó, de ezeknek az eseteknek mégis egészen sajátos jellegük van és nem szabad megfeledkeznünk arról a körülményről sem, hogy a keresett emléket sohasem tudjuk visszaidézni. Nem tudom, hogy a „déjà vu" ezen jelenségét megkisértették-e már komoly érv gyanánt felhozni az egyén lelki praeexisztenciája mellett; de a pszichológusok érdeklődéssel fordultak felé s a legkülönbözőbb spekulációk utján próbáltak a rejtély nyitjára jutni. A megkisérelt magyarázatok egyikét sem tartom helyesnek, mert egyikük sem vesz tekintetbe mást, mint a fenomen kisérőjelenségeit és az azoknak kedvező feltételeket. Azokat a lelki folyamatokat, melyek az én megfigyeléseim szerint egyedül felelősek a „déjà vu" magyarázatáért, t. i. a tudattalan fantáziákat, a pszichologusok ma még egyáltalán nem veszik tekintetbe.

Én ugy hiszem, helytelenül cselekszünk, ha az „egyszer már átélt" érzését illuziónak nevezzük. Ellenkezőleg, ily pillanatokban tényleg olyasmi rezdül meg, amit egyszer már átéltünk, csakhogy ez utóbbi nem képes tudatosan emlékezetünkbe jutni, mert sohasem is volt bennünk tudatos. A „déjà vu" érzése, röviden szólva, egy tudattalan fantáziára való visszaemlékezés. Vannak ugyanis tudattalan fantáziák (vagy éber álmok) épugy, mint ahogy vannak ilyfajta tudatos alkotások, a mely utóbbiakat mindnyájan tapasztalatból ismerjük.

Tudom, hogy ez a kérdés a legalaposabb tárgyalásra érdemes, itt azonban a „déjà vu" jelenségének csak egyetlen esetét fogom bemutatni, amelyben ennek érzete feltünően erős és hosszantartó volt. Egy jelenleg 37 éves hölgy azt állitja, hogy egész határozottan emlékszik arra, hogy tizenkét és fél éves korában először tett látogatást iskolatársainál ezeknek vidéki otthonában s már a kertbe beléptekor az az érzése volt, hogy ő ott már járt egyszer; ez az érzése megujult, amikor a lakásba lépett, úgy hogy mindig már előre tudni vélte, hogy milyen szoba következik azután, milyen kilátás lesz onnan, stb. Egészen kizárt dolog azonban, mint ezt szüleinél való kérdezősködéssel is megállapitotta, hogy ez ismerős érzésnek valami, a házban és kertben való régebbi, esetleg kora gyermekkorában történt látogatás képezte volna az alapját. A hölgy, ki e tényt elmondta, nem kereste ennek pszichológiai magyarázatát, hanem e sajátos érzés jelentkezésében profétikus előjelét látta annak, hogy épen ezek a barátnők rendkivül fontos szerepet játszottak későbbi érzésvilágában. Ha azonban megfontoljuk a körülményeket, amelyek között e jelenség

fellépett, más magyarázatra nyilik út számunkra. Mikor e látogatást tette, tudott róla, hogy barátnőinek egyetlen, nagybeteg fivére volt. Látta is egyszer a fiút, úgy találta, hogy nagyon rossz színben van és azt gondolta, nemsokára meg fog halni. Ámde néhány hónappal ezelőtt az ő saját egyetlen fiutestvére volt veszélyes beteg, súlyos diftériája volt; s ennek betegsége alatt a lányka heteken át távol volt a szülői háztól, valami távoli rokonnál lakott. A hölgy úgy hiszi, hogy fivére szintén ott volt e vidéki látogatáson, sőt úgy rémlik neki, hogy ez volt első nagyobb kirándulása a betegsége után; de emlékezete e részben feltünően bizonytalan, mig az összes többi részletek, különösen a ruha, melyet aznap viselt, rendkivül világosan állnak szeme előtt. Tapasztalataink alapján e jelekből azt kell következtetnünk, hogy a fivér halálára vonatkozó várakozás akkoriban nagy szerepet játszhatott a leányka lelkében, de vagy sohasem vált tudatossá, vagy a betegség szerencsés kimenetele után igen erős elfojtás tárgya lett. Ha a fiú meghalt volna, más ruhát, t. i. gyászt kellett volna hordania. A barátnőinél mármost hasonló helyzetet talált: egyetlen fivérük életveszélyben volt, amint hogy röviddel ezután meg is halt. Most arra kellett volna tudatosan emlékezni, hogy ezt a helyzetet néhány hónap előtt maga is átélte; de minthogy ennek felmerülését az elfojtás megakadályozta, az emlékezés érzetét a helyre, a kertre és házra vitte át és az a „fausse reconnaissance" fogta el, hogy mindezt épen igy látta már egyszer. Az elfojtás tényéből arra következtethetünk, hogy az egykori várakozás, hogy fivére meg fog halni, annak idején majdnem vágyfantázia jellegével birt. Akkor persze ő maradt volna az egyetlen gyermek. Később kialakult neurózisában igen erősen gyötörte az aggodalom, hogy szüleit elvesztheti, amely mögött az elemzés, mint mindig, az erre irányuló tudattalan vágyat tudta kideriteni.

A „déjà vu" önmagamon tapasztalt, futólagos érzéseit hasonlóképen vezethettem le a pillanat érzési konstellációjából. „Ez megint jó alkalom volna, hogy azt a (tudattalan és ismeretlen) képzelődést felébressze, a mely ekkor meg ekkor, mint helyzetem javitására irányuló vágy szövődött bennem."*

V. Mikor multkoriban alkalmam volt, egy filozófiai képzettségü kartársnak néhány névelfelejtési esetet elemzésükkel együtt előadnom, sietve ezt válaszolta: Ez mind nagyon szép, de énnálam

* A „déjà vu" ezen magyarázatát eddig csak egyetlen megfigyelő méltatta. Dr. Ferenczi, a ki oly sok értékes adatot szolgáltatott e könyv harmadik kiadásához, a következőket irja erre vonatkozólag: „Ugy magamnál, mint másoknál meggyőződhettem róla, hogy a megmagyarázhatlan „felismerési érzés" tudattalan fantáziákból ered, a melyeket bizonyos aktuális helyzet tudattalanul ébreszt fel az emberben. Egyik betegemnél látszólag más, de tényleg teljesen hasonló forrása volt e lelki tüneménynek. Ez érzés nagyon gyakran lépett fel nála, de rendszerint kiderült, hogy az elmúlt éjszaka valamely elfeledett (elfojtott) álomdarabjából származott. Ugy látszik tehát, hogy a „déjà vu" érzése nemcsak nappali álmodozásokból, hanem éjjeli álmokból is származhatik." (Később jutott tudomásomra, hogy Grasset 1904-ben olyan magyarázatát adta e jelenségnek, amely az enyémet nagyon megközelíti.)

más módon megy végbe a névelfelejtés. Ennyire kényelmesen nyilván mégsem szabad elintézni a dolgot; nem hiszem, hogy a kolléga előzetesen valaha gondolt rá, hogy a névelfelejtést elemezze; nem is tudta megmondani, mimódon megy ez nála másként végbe. De megjegyzése mégis oly kérdést érint, a melyet sokan hajlandók előtérbe helyezni. Vajjon a téves és véletlen cselekvések fentebb ismertetett értelmezése általános érvényü-e, vagy pedig csak egyes esetekre érvényes és utóbbi esetben melyek azok a feltételek, amelyek között ezen a más módon is előállható jelenségek magyarázatára épen ezt az értelmezést kell felhasználni? E kérdés eldöntésére tapasztalataim nem elegendők. Csak azt kell hangsúlyoznom, hogy a kimutatott összefüggéseket semmiesetre sem szabad kivételeseknek tekintenünk, mert valahányszor magamon vagy betegeimen próbát tettem, épúgy mint a közölt példákban, mindig teljes bizonyossággal ki lehetett ilyen indokoltságukat mutatni, vagy legalább is alapos okok merültek fel e feltevés elfogadására. Épen nem csodálatos, hogy nem mindenkor sikerül a tüneti cselekvés rejtett értelmét felderítenünk, minthogy a megoldásnak ellene szegülő belső ellenállások nagyságát mint döntő tényezőt kell figyelembe vennünk. Arra sem vagyunk képesek, hogy a magunk vagy betegeink minden álmát meg tudjuk fejteni, az elmélet általános érvényüségének megerősítésére elegendő, ha csak egy bizonyos fokig be tudunk hatolni az eltakart összefüggésbe. Gyakran előfordul, hogy valamely álmot a következő napon semmiképen nem lehet megfejteni, egy héttel vagy egy hónappal később pedig sikerült felfedni rejtett értelmét, ha közben valami olyan tényleges változás állott be, mely az egymással küzdő lelki értékelések sulyát csökkentette. Ugyanazt látjuk a téves és tüneti cselekvések megfejtésénél is. Az egyik itt közölt téves olvasási példán (Im Fass durch Europa) alkalmam volt kimutatni, hogy miképen válik egy eleinte megmagyarázhatlan tünet az elemzés számára hozzáférhetővé akkor, ha az elfojtott gondolatokhoz füződő reális érdek csökken. Ameddig fennállt a lehetőség, hogy öcsém hamarabb jut az áhított címhez mint én, az említett olvasási hibát ismételt próbálkozással sem sikerült elemeznem; mikor kiderült, hogy ez a megelőztetés nem valószinü, egyszerre megnyilt az út, mely a megoldáshoz vezetett. Helytelen volna tehát minden oly esetben, amelynek elemzése nem vezet célhoz, azt állítani, hogy ezt más lelki mechanizmus hozta létre, mint amelyet itt felderítettünk; e feltevés felállításához még más, nem csupán negativ bizonyítékokra is volna szükség. Nincs semmiféle bizonyító ereje annak az — egészséges embereknél valószinüleg általános — hajlamnak sem, hogy a téves és tüneti cselekvésekre másféle értelmezést fogadjanak el; ez természetesen ugyanazon lelki indíték kifejezője, amely az indokokat titokba burkolta s mely tehát sikra száll e titok fentartásáért s tiltakozik felderítése ellen.

Másrészt viszont nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy hiszen az elfojtott gondolatok és indulatok nem önállóan teremtik meg kifejezésüket a téves és tüneti cselekvésekben. A beideg-

zések ilyen kisiklásának technikai lehetősége tőlük függetlenül kell, hogy adott legyen, azt azután szívesen kihasználja az elfojtottnak azon törekvése, mely a tudatos érvényesülés felé irányul. Hogy melyek azok a strukturális és funkcionális viszonylatok, melyek e szándék rendelkezésére állnak, azt a beszédbeli kisiklásokra vonatkozólag a filozófusok és filológusok tüzetes vizsgálódásai igyekeztek megállapítani. Ha ily módon a téves és tüneti cselekvések feltételeinél megkülönböztetést teszünk a tudattalan indíték s az érvényesülésére kedvező fiziológiai és pszichofizikai viszonylatok között, fenmarad még az a kérdés, hogy a lelki egészség határain belül vannak-e még más mozzanatok is, amelyek a tudattalan indok módján és azt helyettesítve az említett viszonylatok utján téves és tüneti cselekvéseket idézhetnek elő. Nem az én feladatom, hogy e kérdésre feleljek.

Különben az sincs szándékomban, hogy a téves cselekvések pszichoanalitikus és különben szokásos felfogása közötti — amúgy is igen nagy — különbséget túlozzam. Inkább olyan esetekre szeretnék rámutatni, amelyekben e különbségek kevésbbé élesek. Az elszólás és tollhiba legegyszerűbb s legészrevétlenebb eseteiben, amidőn például csak szavakat vonunk össze vagy egyes szavakat és betüket hagyunk ki, nincs helye a bonyolult értelmezéseknek. A pszichoanalizis szempontjából azt kell állítanunk, hogy ezekben az esetekben a tudatos szándék valamelyes megzavarása jelentkezett, de nem mutathatjuk ki, vajjon ez a zavar honnan származott és mi volt a rendeltetése. Csak épen annyi sikerült neki, hogy jelenlétét nyilvánítja. Ugyanezekben az esetekben azután látjuk azt is, hogy a tévcselekményt megkönnyítette a hangzási értékviszonyok s a közelfekvő pszichologiai asszociációknak kedvezése, amelyet mi sohasem vitattunk el. De méltányos tudományos követelés, hogy az elirás és elszólás ily csökevényes eseteit is a jobban kialakult esetek értelmében itéljük meg, a melyeknek megvizsgálása oly kétségtelen felvilágosításokat szolgáltatott a téves cselekvések előidéző okait illetőleg.

VI. Az elszólásokat tárgyaló fejtegetéseink óta beértük annak a bizonyításával, hogy a téves cselekvéseknek rejtett indokoltságuk van és a pszichoanalizis segítségével utat nyitottunk a motivumok megismeréséhez. A téves cselekvésekben megnyilvánuló lelki tényezők általános természetét és sajátosságait eddigelé majdnem teljesen figyelmen kivül hagytuk; legalább is nem kisérlettük meg, hogy ezeket pontosabban meghatározzuk és törvényszerüségüket földerítsük. Most sem fogjuk megkisérelni, hogy ezt a tárgyat alaposan kimerítsük, mert már az első lépéseknél tapasztalni fogjuk, hogy erre a területre más oldalról jobban lehet behatolnunk. Itt több kérdés merülhet fel, melyeket legalább fel akarok sorolni s terjedelmüket körülírni. 1. Milyen tartalmuak s honnan erednek azok a gondolatok és rezdületek, a melyek téves és véletlen cselekvésekben adnak jelt magukról? 2. Milyen feltételek között kényszerül és lesz képessé egy gondolat vagy rezdület arra, hogy az ilyen eseteket kifejezési eszközül használja fel? 3. Kimutathatunk-e állandó és egyértelmü vonatkozásokat a téves

cselekvések módja s az általuk kifejezésre jutott lelki tartalom minemüsége között?

Legelőbb is az utolsó kérdés megvilágításához hordok össze némi anyagot. Az elszólás eseteinek fejtegetésénél szükségesnek bizonyult, hogy túlmenjünk a szándékolt beszéd tartalmán és a beszédzavar okát a beszéd szándékán kívül kellett keresnünk. Ez az ok aztán az esetek egy részében igen közeli s a beszélő tudata előtt ismeretes volt. A látszólag legegyszerűbb s legátláthatóbb példákban ugyanannak a gondolatnak egy ép oly jogosultnak tetsző, másfajta fogalmazása zavarta meg a gondolat kifejezését, anélkül, hogy meg tudtuk volna mondani, miért került alul az egyik s miért győzött a másik. (Meringer és Mayer kontaminációnak nevezett példái.) Az esetek másik csoportjában az egyik fogalmazás legyőzetését bizonyos tekintet indokolta, mely azonban nem bizonyult elég erősnek arra, hogy azt teljesen elnyomja. („Zum Vorschwein gekommen"). A visszafojtott fogalmazás is világosan tudatos volt. Csak a harmadik csoportról állíthatjuk minden megszorítás nélkül, hogy itt a zavaró gondolat a kifejezni szándékolttól teljesen különböző volt s itt úgylátszik lényegbeli megkülönböztetést állíthatunk fel. A zavaró gondolat vagy gondolattársítás útján kapcsolódik a megzavart gondolathoz, (belső ellentmondás folytán való megzavarás) vagy pedig lényegében idegen tőle s meglepő külső társítás útján épen a megzavart szó kapcsolódik a zavaró gondolattal, mely gyakran tudattalan. Azokban a példákban, a melyeket én pszichoanalíziseimből hoztam fel, az egész beszéd egyidejüleg aktivvá vált, de teljesen tudattalan gondolatok befolyása alatt áll, a melyeket vagy maga a zavarás árul el (Klapperschlange—Kleopatra) vagy közvetve érvényesítik befolyásukat, amidőn lehetővé teszik, hogy a tudatosan szándékolt beszéd egyes részei megzavarják egymást. (Asenatmen: mely mögött a Hasenauerstrasse és egy francia nőre való emlékezés lappang.) Az elnyomott vagy tudattalan gondolatok, a melyek a beszéd megzavarását okozzák, a legkülönbözőbb eredetüek. Ez az áttekintés tehát semmilyen irányban sem fedett fel általános jelenségeket.

A téves olvasás és tollhiba eseteinek összehasonlító vizsgálata hasonló eredményekhez vezet. Egyes esetek, úgylátszik, épúgy, mint az elszólásnál, mélyebben nem indokolt sürítési munkának köszönik eredetüket (pld. der Apfe). Szeretnők azonban tudni, hogy nem kell-e mégis különös feltételeknek fennállniok, hogy ilyen sürítés jöjjön létre, mely az álommunkában szabályszerü, éber gondolkodásunkban hibás; erre maguk a példák nem adnak felvilágosítást. Azonban semmiesetre se vonnám le ebből azt a következtetést, hogy itt nincs más ilyen feltétel, mint épen a tudatos figyelem csökkenése, mert máshonnan tudom, hogy épen automatikus cselekvések nagy pontosságukkal és megbízhatóságukkal tünnek ki. Sőt inkább azt hangsúlyoznám, hogy itt, mint a biologiában oly gyakran, normális, vagy a normálist megközelítő jelenségek kedvezőtlenebb kilátást nyújtanak a kutatás számára, mint a pathologikusok. Amit e legenyhébb zavarok megmagyará-

zása homályban hagy, arra, várakozásom szerint, a súlyosabb zavarok megfejtése világot fog vetni.

A téves olvasás és tollhiba esetei közt is voltak olyanok, melyek távolabbi és bonyolultabb indokoltságot mutattak. „Im Fass durch Europa" olvasási zavar, melyet egészen távoli, idegen gondolat befolyása magyaráz, a becsvágy s féltékenység elnyomott indulatából fakadó gondolat, mely az „előhaladás" szó „váltóját" használta fel az olvasott, közönyös és jelentéktelen tárggyal való kapcsolódásra. A Burckhard esetben maga a név ilyen „váltó."

Félreismerhetetlen, hogy a beszédműködés zavarai könnyebben állnak elő s a zavaró erőknek itt kisebb erővel lehet dolgozniok, mint más lelkiműködések zavarainak előidézésénél.

Más talajon állunk a tulajdonképeni értelemben vett felejtésnek, t. i. az elmúlt élmények elfelejtésének vizsgálatánál. (A tulajdonnevek és idegen szavak elfelejtését, a melyet az I. és II. fejezetben tárgyaltunk, „kiesés"-nek, a föltett cselekvési szándékok elfelejtését „mulasztás"-nak nevezhetnők megkülönböztetésül a szorosabb értelemben vett elfelejtéssel szemben.) A felejtés normális folyamatának alapfeltételei ismeretlenek.* Figyelmeznünk kell arra is, hogy nincs minden elfeledve, amit annak tartunk.

A mi magyarázatunk itt csak olyan esetekkel törődik, a melyekben az elfelejtés megütközést kelt bennünk amennyiben megsérti azt a szabályt, hogy a jelentéktelen dolgok elfelejtődnek, a fontosak pedig megőrződnek az emlékezetben. Az elfelejtés nézetünk szerint külön megvilágításra szoruló eseteinek elemzése mindenkor bizonyos kedvetlenséget derített ki az elfelejtés indoka gyanánt olyasminek emlékbeidézésével szemben, ami kínos érzéseket kelthet. Igy ahhoz a feltevéshez jutunk, hogy ez az indok a lelki életben mindenütt megnyilvánulni törekszik, de más, ellene

* A tulajdonképeni felejtés mechanizmusára vonatkozólag a következő rámutatásokkal szolgálhatok: Az emlékezés anyaga általában két befolyás: a sűrítés és torzítás befolyása alatt áll. A torzítás a lelki életben uralkodó irányzatok műve és mindenekelőtt az indulatkeltő hatékonyságukat megtartott emléknyomok ellen fordul, a melyek ellentállóbbak a sűrítéssel szemben. A közömbössé vált emléknyomok ellenkezés nélkül lesznek a sűrítési folyamat áldozataivá, de megfigyelhetjük, hogy ezenfelül olyan torzitási célzatok is próbáltak érvényesülni a közömbös anyagon, amelyek ott, ahol kifejeződni akartak, nem tudtak kielégülni. Minthogy e sűrítés és torzítás folyamatai hosszú időkön át húzódnak, miközben az összes friss élmények átalakitólag hatnak az emlékezettartalomra, rendesen úgy hisszük, hogy az idő emlékeinket bizonytalanná és határozatlanná teszi. Igen valószinü, hogy a felejtésben az idő közvetlen funkciójáról szó sincs.

Az elfojtott emléknyomokon megállapithatjuk, hogy igen hosszú időkön át sem szenvedtek el változást. A tudattalan egyáltalán időtlen. A lelki „rögzítődés" legfontosabb és leginkább megütközést keltő jellege az, hogy egyrészt minden benyomás ugyanazon módon megmaradt, mint ahogy befogadták s ezenfelül még mindazokban a formákban is, amelyeket további fejlődés folyamán vett fel; oly viszonylat ez, amelyet semmiféle, más szférából vett hasonlattal nem magyarázhatunk. Ez elmélet szerint tehát az emlékezettartalom minden régebbi állapota helyreállítható volna az emlékezés számára akkor is, ha annak elemei eredeti vonatkozásaikat régen ujabbakkal cserélték is fel.

ható erők gátolják, hogy valamikép rendszeresen érvényesüljön. E kínos benyomásokkal szemben való emlékezési kedvetlenség hatékonyságának terjedelme és jelentősége a leggondosabb lélektani megvizsgálásra méltó, valamint nem kapcsolható ki ebből a tágabb összefüggésből az a kérdés sem, milyen különös körülmények teszik egyes esetekben lehetővé a feledést, melyre pedig a törekvés általános.

A feltett szándékok elfelejtésében egy más mozzanat lép előtérbe: az az összeütközés, melyet a kínos érzést keltő visszaemlékezés elfojtásában csak sejtettünk, itt kézzelfoghatóvá válik; az ily esetek elemzése rendszerint ellentétes akaratot tár fel, a mely a feltett szándékkal szembehelyezkedik, anélkül, hogy ezt megszüntetné. Mint a már letárgyalt tévcselekményeknél, úgy itt is a lelkifolyamatok kétféle tipusával találkozunk; az ellentétes akarat vagy egyenest a szándékolt cselekvés ellen fordul (némi fontossággal biró szándékoknál) vagy pedig tulajdonképen tőle idegen és k ü l s ő eszmetársítás útján létesít vele kapcsolatot (csaknem közömbös szándékok esetében).

Ugyanez az összeütközés megy végbe a balfogás jelenségeinél. Az az impulzus, mely a cselekvés megzavarásában nyilvánul meg, gyakran ellen-impulzus, de még gyakrabban teljesen idegen rezdület, amely csupán az alkalmat használja fel, hogy az illető cselekvés véghezvitelekor ennek megzavarásával kifejezésre jusson. Azok az esetek, melyekben a megzavarást belső ellentmondás okozza, jelentőségesebbek s fontosabb működéseket zavarnak meg.

A belső összeütközés mozzanata a véletlen és tüneti cselekvésekben már mindinkább háttérbe szorul. Ezek a mozgási megnyilvánulások, melyeket a tudat nagyon csekélyre becsül, vagy észre sem vesz, igen sokféle tudattalan vagy elnyomott indulat számára szolgálnak megnyilvánulási eszközül; többnyire fantáziáknak vagy vágyaknak szimbolikus megnyilvánulásai.

Arra az első kérdésre, honnan erednek azok a gondolatok és indulatok, a melyek a téves cselekvésekben kifejezésre jutnak, azt válaszolhatjuk, hogy az esetek egy részében könnyen kimutathatjuk a zavaró gondolatoknak elfojtott lelki indulatokból való származását. Önző, féltékeny, ellenséges érzések és indulatok, a melyekre a morális nevelés nyomása nehezedik, egészséges embereknél nem ritkán a téves cselekvések útján lelnek rá módot, hogy valamikép megnyilvánítsák tagadhatatlanul meglevő, de a magasabb lelki hatóság által el nem ismert hatalmukat. E téves és véletlen cselekvések szabadjára engedése nagyrészt az erkölcstelen indulatok kényelmes megtűrését jelenti. Ez elnyomott indulatok között nem csekély szerepet játszanak a különféle szexuális áramlatok. Az anyaggyűjtésben rejlő véletlen, hogy épen ezek a nemi irányzatok az itt elemezett példákban oly kevéssé szerepelnek. Minthogy túlnyomóan saját lelkiéletemből merített példákat vettem analízis alá, a kiválasztásban már eleve részrehajló voltam és kiküszöböltem a nemi vonatkozásu elemeket. Máskor viszont egészen jelentéktelen tekintetek és ellenvetések képezik a zavaró gondolatok forrását.

Most azután a második kérdésre kell felelnünk: milyen lélek-

tani feltételek kellenek ahhoz, hogy egy gondolat nem teljes formában, hanem mintegy élősdi alakban, mint valamely más gondolat módosítója és megzavarója leljen kifejezést. A téves cselekvések legfeltűnőbb példái nyomán közel fekszik az a feltevés, hogy ezeket a feltételeket a tudatossá válás képességéhez való viszonyban, az „elfojtott"-ság többé-kevésbbé kifejezett jellegében kereshetjük. De ha végig megyünk a példák sorozatán, akkor ez a jelleg mind elmosódóbb nyomokká halványul. Azt látjuk, hogy az az igyekezet, hogy valami időrabló dolgon túljussunk — az a megfontolás, hogy az illető gondolat nem tartozik tulajdonképen a szándékolt dologhoz — ugyanolyan szerepet játszhat egy gondolat elfojtásának indokolásában, (a mely gondolat azután egy másik megzavarására van utalva, hogy kifejezéshez jusson), mint egy rakoncátlan indulatrezdülés erkölcsi elítélése vagy a teljesen tudattalan gondolatmenetektől való származás. Így tehát nem nyerhetünk betekintést a téves és véletlen cselekvések meghatározottságának általános természetébe. Egyetlenegy jelentős tényt szögezhetünk le e vizsgálódások közben, hogy minél ártatlanabb a téves cselekvés indokolása, minél kevésbbé megbotránkoztató és így tudatképtelen a gondolat, mely benne kifejezésre jut, annál könnyebben megfejthetjük az illető jelenséget, ha figyelmünk ráirányul; az elszólás könnyű eseteit rögtön észrevesszük és önként kijavítjuk. Ahol az indokolás igazán elfojtott indulatokból származik, ott csak gondos elemzés hozhat megfejtést s néha még ez is nehézségekbe ütközik, vagy nem vezet eredményre.

Jogosult tehát, hogy ez utóbbi vizsgálódás eredményét utmutatásnak tekintsük arra, hogy a téves és véletlen cselekvések lélektani feltételeinek kielégítő magyarázatát más uton s más pontból kiindulva kell keresnünk. Az elnéző olvasó tehát ezekben a fejtegetésekben csak azon törési felületek kimutatását lássa, amelyeknél ezt a tárgyat meglehetősen mesterkélten egy nagyobb összefüggésből kiragadtuk.

VII. Néhány szóval legalább rá akarok utalni arra az irányra, mely a további összefüggéshez vezet. A téves és véletlen cselekvések mechanizmusa, amint az az elemzés alkalmazásával elénk tárult, lényeges pontjaiban megegyezik az álomképződés mechanizmusával, amelyet az álomfejtésről írott könyvemnek az „álommunkáról" szóló fejezetében fejtettem ki. A sűrítéseket és kompromisszum-képződményeket (kontaminációkat) itt is, ott is feltaláljuk; a helyzet ugyanaz, hogy tudattalan gondolatok szokatlan úton, külsőséges társítások révén, más gondolatok módosításaként jutnak kifejezésre. Az álomtartalom fonákságai, abszurd volta és tévedései, a melyek következtében az álmot alig akarják a lelki működés termékének elismerni, ugyanolyan módon jönnek létre, de természetesen a rendelkezésre álló eszközök szabadabb felhasználásával, mint mindennapi életünk közönséges hibái; a hibás funkció látszatát itt is, ott is két vagy több korrekt működés sajátságos interferenciája oldja fel. E megegyezésből fontos következtetést vonhatunk le: azt a sajátságos munkamódot (a melynek legfeltü-

nőbb teljesítményét az álomtartalomban ismerjük meg) nem szabad a lelki élet alvási állapotára vezetnünk vissza, mikor a téves cselekvések megannyi bizonyítékát adják éber életben való hatékonyságának. Ugyanez az összefüggés tiltja azt is, hogy a lelki élet mélyreható szétesését a lelkiműködés beteges állapotát tekintsük ez abnormálisnak és idegenszerűnek látszó lelki folyamatok feltételének.*

Ezt a különös lelki működést, mely úgy a téves cselekvést, mint az álomképeket létrehozza, csak akkor itélhetjük meg helyesen, ha tapasztaljuk, hogy a pszicho-neurotikus tünetek, különösen a hisztéria és kényszerneurózis lelki képződményei, mechanizmusukban e munkamód összes lényeges vonásait megismétlik. Ezen a helyen kellene tehát vizgálódásaink folytatásának bekapcsolódnia. Számunkra azonban még különös érdekessége van annak, hogy a téves, véletlen és tüneti cselekvéseket ez utóbbi analógia megvilágításában szemléljük. Ha a pszichoneurózisok termékeivel, a neurótikus tünetekkel, helyezzük őket egy sorba, akkor két gyakran ismételt állítás nyer értelmet és alapot: az, hogy az idegéletben a norma és az abnormitás közötti határ elmosódó és hogy mindnyájan kissé idegesek vagyunk. Minden orvosi tapasztalás hiján az ily, csupán kis jelekkel sejtetett idegességnek — a neurózisok „formes frustes"-jeinek — különböző tipusait képzelhetni el: oly eseteket, melyekben csak kevés a tünet, vagy melyekben a tünetek csak ritkán, vagy csak kevéssé hevesen lépnek fel: a csökkenést tehát a beteges jelenségek számába, erejébe, időbeli terjedelmébe helyezhetnénk, de talán épen arra a tipusra nem találnánk rá, amely úgy látszik, leggyakrabban közvetíti az átmenetet az egészség és a betegség között. Az előttünk lévő tipus ugyanis, amelynek betegségi tünetei a téves és tüneti cselekvések, az által tünik ki, hogy a tünetek a legkevésbbé fontos lelki működéseken nyilvánulnak meg, míg a nagyobb lelki értékkel biró tevékenység zavar nélkül megy végbe. A tüneteknek ezzel ellentétes elhelyezése, azoknak a legfontosabb egyéni és társadalmi működéseken való jelentkezése, úgy hogy ezek a táplálkozást és nemi életet, a hivatás betöltését s a társas érintkezést megzavarhatják, a neurózis súlyos eseteiben fordul elő s jobban jellemzi ezeket, mint például a betegségi tünetek sokfélesége vagy hevessége.

De a legkönnyebb, valamint a legsúlyosabb esetek közös jellege — a melyben a téves és véletlen cselekvések is osztoznak — e jelenségeknek tökéletlenül elnyomott lelki anyagra való visszavezethetősége, amelynek, bár a tudatból félretolva, nem veszett el minden képessége arra, hogy megnyilvánuljon.

* V. ö: „Traumdeutung" 362. l. (5. kiad. 449. l).

HIBAIGAZITÁS.

Néhány ívben a fordító hibáján kivül nyomdatechnikai okokból a következő értelemzavaró sajtóhibák maradtak benn:

3.	old.	felülr.	7.	sor tudatlan helyett *tudattalan*
3.	„	„	12.	„ előiskola helyett *elöiskolája*
9.	„	„	18.	„ függnek helyett *függ*
10.	„	alulr.	9.	„ tolongatás helyett *tologatás*
14.	„	„	11.	„ elemes helyett *elem és*
14.	„	„	11.	„ vagy helyett *vágy* olvasandó.
17.	„	felülr.	12.	„ *„melyik“* és *„kezdődik“* közé *„igy“* szó szurandó be
17.	„	alulr.	15.	„ „tévcselekménye igy is“ helyett *tévcselekmény igy*
20.	„	felülr.	7.	„ tehetnék helyett *tehettem*
21.	„	„	25.	„ hogy az helyett *hogy ez az*
23.	„	„	8.	„ Spikuros helyett *Epikuros*
31.	„	„	16.	„ hisztériai helyett hisztériás
31.	„	„	26.	„ kényszer („ház asszony helyett: kényszere („háziasszony-
32.	„	„	18.	„ kiejté helyett kiejti
44.	„	alulr.	8.	„ (hang)jai helyett (hang)zói
46.	„	felülr.	1.	„ elkezdtem helyett *elmondtam*
46.	„	alulr.	15.	„ Hausenauer helyett *Hase*nauer olvasandó.
51.	„	„	5.	„ várjunk szó törlendő
55.	„	„	10.	„ Gab helyett *Grab*
57.	„	„	22.	„ ony helyett *ouy*
57.	„	„	21.	„ jue helyett *que*
57.	„	„	20.	„ san helyett *son* olvasandó.
73.	„	„	7.	„ „a“ törlendő
83.	„	felülr.	16.	„ csekélyebb helyett *lege*csekélyebb
99.	„	alulr.	19.	„ tehettem helyett tehe*tek*
102.	„	„	12.	„ szonnambul helyett szo*m*nambul
106.	„	„	9.	„ effektiv helyett affektiv
107.	„	felülr.	14.	„ neveznék helyett neveznek
110.	„	alulr.	11.	„ szolgálata helyett szolgálása olvasandó.
114.	„	„	26.	„ a hiányzó lapszám 106.
117.	„	„	2.	„ felismertem helyett *fél*reismertem
118.	„	felülr.	9.	„ túlzottabb meleg helyett *kissé melegebb*
121.	„	„	16.	„ szonnambul helyett *szomnambul*
122.	„	alulr.	15.	„ einer helyett *Einer* olvasandó.

Tartalomjegyzék.

Oldal

Előszó — — — — — — — — — — — — — — 3
I. Tulajdonnevek elfelejtése — — — — — — — — 5
II. Idegen nyelvü szavak elfelejtése — — — — — — — 10
III. Nevek és szövegek elfelejtése — — — — — — — 15
IV. Gyermekkori és fedőemlékekről — — — — — — — 39
V. Az elszólás — — — — — — — — — — — — 40
VI. Téves olvasás és tollhiba — — — — — — — — 77
VII. Benyomások és szándékok elfelejtése — — — — — 97
VIII. A balfogás — — — — — — — — — — — 117
IX. Tüneti és véletlen cselekedetek — — — — — — 137
X. Tévedések — — — — — — — — — — — 155
XI. Összetett téves cselekmények — — — — — — — 164
XII. Determinizmus. — Hivés a véletlenekben és a babonában. — Szempontok — — — — — — — — — — — 171
Hibaigazítás — — — — — — — — — — — — 197